

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

**Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»**

Том XXIX

Харків
Видавництво НУА
2023

УДК 08
В90

Збірник наукових праць засновано 1995 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 7367 від 03.06.2003 р.

*Друкується за рішенням Ученої ради Харківського гуманітарного
університету «Народна українська академія».
Протокол № 11 від 22.05.2023.*

***Індексується в Міжнародних наукометричних базах:
Index Copernicus, European Reference Index
for Humanities (ERIH) PLUS.***

Редакційна колегія

Астахова К. В., д-р іст. наук, проф. (голов. редактор); *Астахова В. І.*, д-р іст. наук, проф.; *Батаєва К. В.*, д-р філос. наук, проф.; *Герасіна Л. М.*, д-р соціол. наук, проф.; *Дорошенко Г. О.*, д-р екон. наук, проф.; *Іванов Ю. Б.*, д-р екон. наук, проф.; *Коллін С.-О.*, канд. екон. наук, проф.; *Козлова О.*, д-р соціол. наук, проф.; *Колупаєва І. В.*, д-р екон. наук, проф.; *Компанієць В. В.*, д-р екон. наук, проф.; *Корабльова Н. С.*, д-р філос. наук, проф.; *Краснопольський В. Е.*, д-р пед. наук, проф.; *Лозовий В. О.*, д-р філос. наук, проф.; *Михайльова К. Г.*, д-р соціол. наук, проф.; *Міттельштедт Е.*, д-р екон. наук, проф.; *Ребрій О. В.*, д-р філол. наук, проф.; *Робак І. Ю.*, д-р іст. наук, проф.; *Тимошенкова Т. М.*, канд. філол. наук, проф.; *Томашевський Р.*, д-р іст. наук, проф.; *Хаустова В. С.*, д-р екон. наук, проф.; *Чепак В. В.*, д-р соціол. наук, проф.; *Шевченко І. С.*, д-р філол. наук, *Яременко О. Л.*, д-р екон. наук, проф.

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
Тел. 714-92-62; 714-20-07

ISSN 1993-5560

© Народна українська академія, 2023

RESEARCH BULLETIN
of Kharkiv University of Humanities
“People’s Ukrainian Academy”
Volume XXIX

Kharkiv
PUA Publishers
2023

Collection of Scientific Works was founded in 1995

State registration Certificate number is KB № 7367 of 03.06.2003

*Published with the authorization of the Kharkiv University
of Humanities “People’s Ukrainian Academy” Scientific Council
Protocol № 11 of 22.05.2023.*

***Indexed in the Index Copernicus, European Reference Index
for Humanities (ERIH) PLUS.***

Editorial Board

*Astakhova K., Dr.Sc. (History) (editor in chief); Astakhova V., Dr.Sc. (History);
Bataeva K., Dr.Sc. (Philosophy); Herasina L., Dr.Sc. (Sociology); Doroshenko
G., Dr.Sc. (Economics), Ivanov Yu., Dr.Sc. (Economics); Collin S.-O., Ph.D.
(Economics); Kozlova O., Dr.Sc. (Sociology); Kolupaieva I., Dr.Sc. (Economics);
Kompaniec V., Dr.Sc. (Economics); Korablova N., Dr.Sc. (Philosophy);
Krasnopolskyi V., Dr.Sc. (Pedagogics); Lozoviy V., Dr.Sc. (Philosophy);
Mykhaylyova K., Dr.Sc. (Sociology); Mittelstaedt E., Dr.Sc. (Economics);
Rebrii O., Dr.Sc. (Philology); Robak I., Dr.Sc. (History); Tymoshenkova T., Ph.D.
(Philology); Tomaszewski R., Dr.Sc. (History); Khaustova V., Dr.Sc. (Economics);
Chepak V., Dr.Sc. (Sociology); Shechenko I., Dr.Sc. (Philology); Yaremenko O.,
Dr.Sc. (Economics).*

Ukraine, 61000, Kharkiv, 27 Lermontovska Str.
Kharkiv University of Humanities “People’s Ukrainian Academy”
Phone numbers: 714-92-62; 714-20-07

ISSN 1993-5560

© People’s Ukrainian Academy, 2023

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Вельмишановні читачі! Ви одержали зараз ХХІХ том Вчених записок Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». В двадцять дев'ятий раз ми з хвилюванням віддаємо на ваш суд наші роздуми та наукові напрацювання і сподіваємось, що вони викличуть вашу зацікавленість, стануть в пригоді кожному, хто візьме на себе труд ознайомитися з тим, над чим працює вже понад 30 років творчий колектив Академії.

Ми підкреслюємо «саме сьогодні» тому що ситуація в нашій країні, м'яко кажучи, не зовсім сприяє розвитку наукових досліджень, пошуків та відкриттів. Два роки тривала страшна ковідна навала, забираючи не тільки фізичні сили та творчу наснагу, але досить часто і саме життя. А тепер вже другий рік продовжується жорстока, кровопролитна війна, яка теж несе з собою руйнування, безладдя та смерть. І перш за все це стосується молоді, а значить і освіти, яка саме для молоді в першу чергу і існує.

Війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., спричинила комплекс життєважливих проблем в усіх галузях розвитку України. Цілком очевидно, що це не могло обминути і національну систему освіти. Перед усім це одразу змінило традиційний спосіб життя, примусило до переміщення значної кількості населення, викликало руйнацію та пошкодження багатьох закладів освіти внаслідок воєнних дій.

Понад 10 млн. людей під тиском обставин змінили місця свого проживання: 6,5 млн. у межах країни і майже 4 млн. виїхали за кордон. Переважно це жінки та діти. З усього дитячого населення України більш ніж половина – 4,3 млн. дітей із 7,5 млн. загалом вимушені були покинути свої домівки і свої навчальні заклади. За кордон виїхало більш ніж 23 тисячі педагогічних працівників та понад 600 тисяч учнів. Але ці дані ще потребують уточнення, бо МОН України повідомляє, що місця перебування 10–15% учнів і студентів досі не ідентифіковані. 1748 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 144 з них не підлягають відбудуванню. І чисельність їх продовжує

зростати [1]. Тільки в Харкові, який по праву завжди вважався студентською столицею України, постраждало майже 87% ЗВО (в тому числі другий навчальний корпус ХГУ «НУА», в який 17 квітня 2022 року прямим попаданням влучила російська ракета). 150 шкіл міста зруйновано [2].

Все це не могло не вплинути на нестабільність ситуації в освітянському середовищі, на настрої людей, на якість виконання своїх функціональних зобов'язань, зокрема на відношення до науково-дослідної роботи, тим більш на розробку проблем подальшого розвитку освіти. В той же час зрозуміло кожному, що не тільки вдосконалення, а хоч би збереження вже досягнутого рівня освіти – це недосяжна мета, якщо не буде чітко працювати визнана тріада – навчання, наукові дослідження, впровадження інновацій в практичну роботу. Цим твердженням постійно керуються в ХГУ «НУА», де з перших кроків всього існування, вже більше 30 років тому, поставили собі за мету створити інноваційний навчально-науковий комплекс, який буде поступово на підставі наукових розробок відпрацювати модель «освіта протягом життя», здійснювати на практиці безперервну освітню підготовку, аналізувати та узагальнювати практичний досвід і корегувати експериментальний процес.

В сучасному освітянському просторі освіта протягом життя «вже стала провідною тенденцією».

Впровадження моделі life long learning, яка дає людині змогу адаптуватися в будь-якому середовищі та розвивати свої компетенції в професійні навички відповідно до стрімких змін в економіці, технологіях та ринках праці. Щоб досягти успіхів в інноваційній економіці, а цього домагається кожна країна світу, людина має володіти новими компетенціями ми, які в наш час дуже швидко оновлюються. Формування економіки знань і процеси глобалізації впливають на структуру ринку праці, підвищуючи залежність успішного працевлаштування та ефективної професійної діяльності людини від накопиченого нею людського капіталу, найважливішу роль в чому відіграє саме рівень і якість освіти.

Протягом вже більше 30-ти років на сторінках нашого наукового щорічника знаходить висвітлення комплексний аналіз цих процесів,

узагальнення отриманих результатів, виявлення факторів, які сприяють досягненням, або породжують проблеми та провали. Саме науковому обґрунтуванню та виявленню найбільш ефективних напрямів нашого експерименту присвячено практично всі публікації нашого щорічника. І це важливо саме сьогодні в умовах обмеженого освітнього простору, коли щоденно відбувається руйнування не лише матеріально-технічної бази, а навіть освітянської системи взагалі, коли життя вимагає нового рівня, нових технологій, нових підходів до навчання та виховання, а ситуація навпаки зламає навіть те, що вже було досягнуто.

Тому колектив НУА ні на жоден рік не припиняв своєї науково-дослідної роботи, продовжуючи аналізувати світові тенденції розвитку освіти на підставі сучасних наукових ідей та технологій, особливості проведення експерименту в умовах дистанційного навчання, карантинних та воєнних негараздів на фоні підвищення вимог суспільства до якості всіх, хто навчається. А це означає взагалі всіх, бо навчання протягом життя вже стало нагальною потребою в кожній країні, яка вважає себе цивілізованою.

В ХХІХ томі Вчених записок ХГУ «НУА» як і в попередніх томах, виокремлюються три неоднозначні за змістом та за обсягом розділи:

I Трансформація соціальних функцій освіти та методів навчання; виклики, ризики, перспективи (15 статей);

II Сучасне суспільство в контексті гуманітарного знання та проблеми економічного розвитку (5 статей);

III Проблеми лінгвістики, лінгводидактики, літературознавства та перекладу (5 статей).

Не виникає питань до найбільш вагомого першого розділу, який вдвоє перевищує кількість публікацій вміщених у другому та третьому розділах. І це цілком правомірно, бо всі роботи в ньому присвячені безпосередньо проблемам освіти. Це і проблеми стейкхолдерів університетського сектору освіти (професор Астахова К.В.), і аналіз нових ракурсів освітнього законодавства (професор Астахов В.В.), і кар'єроорієнтовані освітні практики (доцент Звірко Т.В.), і стратегія розвитку освіти в умовах нестабільності (доцент Михайлов М.В.) і те, що має надзвичайно велику цінність саме в нинішній ситуації, – узагальнення досвіду викладання в он-лайн форматі.

Читачів, безумовно, зацікавлять публікації розміщені під рубриками «Студентська трибуна» та «Наука в НУА». Досить сказати, що в розділі «наука в НУА» висвітлено роботу майже 10 наукових конференцій міжнародного, регіонального та міжвузівського рівня, які були проведені на базі НУА в поточному навчальному році. Традиційно в кожному випуску «Вчених записок» презентуються нові наукові видання Академії, серед яких в цьому томі чотири монографічні дослідження з проблем освіти (це роботи К. В. Астахової, К. Г. Михайлової та Н. І. Шкурпет, В. А. Кірваса, А. О. Івахненко та О. В. Ільїної).

Ми впевнені, що ознайомлення з працями фахівців ХГУ «НУА», які розміщені в цьому томі, стане в пригоді кожному, хто зацікавлений в більш глибокому розумінні процесів, що відбуваються в цей складний час в освітянському просторі, тобто процесів, які стосуються кожного з нас.

Редакційна колегія

Список бібліографічних посилань

1. Іщенко, А., Карпенко, М. (2023). *Українська система вищої освіти в умовах воєнної агресії РФ: проблеми й перспективи розвитку* [online]. Available at: <http://niss.gov.ua/en/node/4502> [Accessed 24.03.2023].
2. Костенко, Н. (2023). 50 потрошених шкіл. Як рік війни в Харкові вплинув на розвиток освіти та науки міста студентів (відео). *Харківські вісті*, [online] 24 лютого. Available at: <http://surl.li/gphne> [Accessed 24.03.2023].

**Трансформація соціальних
функцій освіти й методів
навчання:
виклики, ризики
і перспективи**

К. В. Астахова

МОЖЛИВІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ ПТСР НА ВЗАЄМОДІЮ ТА СТОСУНКИ ВНУТРІШНІХ СТЕЙКХОЛДЕРІВ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СЕКТОРУ ОСВІТИ

Розглядаються проблеми можливих варіантів впливу посттравматичних стресових розладів на розвиток освітнього сектору, перш за все – основних його внутрішніх стейкхолдерів – тих, хто навчає та навчається.

У центрі уваги – проблеми університетів, бо вони, як виявилось під час повномасштабної агресії РФ проти України, зазнали найбільших втрат через низку причин. І, перш за все, це торкається професорко-викладацького складу, що опинився у вкрай важкій ситуації, яка пов'язана з ПТСР, руйнуванням університетів, примусовою міграцією, кратним скороченням студентського контингенту, тощо. Внутрішні стейкхолдери – наукові та науково-педагогічні працівники зазнали тиску через напругу у мікроколективах, які почали підрозділятися на групи за ознакою «виїхав-залишився-повернувся» та інше.

У статті, на рівні гіпотези, робиться припущення щодо дуже значної ролі саме мікроколективів (факультетів, кафедр, наукових шкіл, лабораторій) у подоланні наслідків ПТСР та післявоєнної травми.

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад, освітня система, внутрішні стейкхолдери, університетський сектор освіти, психологічний стан викладачів, зміни освітніх практик, травмуючі фактори війни, психологічна рівновага, розшарування викладацького складу.

Astakhova Kateryna. Foreseeable trends of PTSD impact on the interaction and relationships of internal stakeholders in the higher education sector.

Issues of possible options of post-traumatic stress disorder impact on the development of the educational sector have been under consideration, first for all – the main internal stakeholders – those who teach and those who learn.

Challenges for universities have been in focus as they appeared to suffer the greatest losses through several reasons under Russian full-scale aggression against Ukraine. In the first place it's related to teaching staff having found themselves in extreme difficulties connected with PTSD, university collapses,

forced migration, dramatic decrease in the number of students, etc. Internal stakeholders – scientists and teaching staff faced the pressure through the micro-collectives tension, so they began to subdivide into groups following “those who left-stayed-returned” indication and so on.

The article has assumed, as a hypothesis, that it is up to micro-collectives themselves (faculties, departments, scientific schools, laboratories) to play a significant role in PTSD and post-war trauma consequences overcoming.

Key words: post-traumatic stress disorder, education system, internal stakeholders, higher education sector, teaching staff mental health, change in educational practice, war trauma factors, psychological equilibrium, teachers’ stratification.

Освітня система України опинилася під впливом руйнівних процесів, до яких призвела повномасштабна воєнна агресія рф. Поки триває війна, ключова увага суспільства та освітянської спільноти зосереджена на найбільш болючих питаннях – збереженні життя людей, МТБ та інфраструктури освітніх закладів.

Стає зрозуміло: відновлення будівель та приміщень буде не самою гострою проблемою для освітньої системи. Значна частина населення тривалий час перебуває під впливом постійного стресу, пов’язаного із відсутністю безпеки та хвилюванням за життя близьких. Побутові проблеми, руйнування повсякденності, втрата розуміння процесів, які відбуваються, та відсутність майбутнього тільки ще більше «стискають пружину».

Все це переживають і ті, кого у науковій літературі називають «внутрішніми стейкхолдерами» системи освіти: перш за все, викладачі, студенти, учні загальноосвітніх шкіл. Ці категорії учасників освітнього процесу протягом тривалого часу позбавлені звичної системи занять, можливості спілкування, елементарних умов для навчання тощо.

На прикладі Харківського регіону, який опинився в епіцентрі воєнних подій та боротьби за життя, можна побачити, що система освіти зазнала масштабних втрат і перебуває під впливом невизначеності. За офіційними даними понад 80% дітей шкільного віку з початку війни виїхали за межі області. Статистика щодо перебування вчителів та викладачів ЗВО теж свідчить про масову міграцію (56%) [1].

Грунтовних досліджень поки немає, але спостереження, аналіз публікацій ЗМІ, інформація із соцмереж переконливо доводять: внутрішні стейкхолдери системи освіти – всі без виключення – переживають стресові перенавантаження, депресивні стани та ін. Якість освіти в такій ситуації залишається далеко не на перших позиціях. Головне – життя, здоров'я та спокій людей.

Існує побоювання, що після завершення війни наслідки травматичного стану тільки посиляться і будуть суттєво впливати на освітній процес, його ефективність, виконання соціальних функцій освіти в цілому.

Фахівці вважають, що об'єктивні показники психологічного стану населення викликають стурбованість і після завершення війни із психологічними проблемами зіткнеться практично кожен другий.

Не перетинаючи межу інших наукових сфер, перш за все, психології, слід зауважити: в суспільстві, в житті освітян відбуваються події, зміни психологічних станів, настроїв, які вже сьогодні потребують вивчення та аналізу. Незважаючи на обставини війни, яка триває.

Своєрідне переживання «точки травми війни» [2] призводить до формування ілюзії зменшення загрози. Значна частина населення, молодь, студенти вважають, що небезпека стала меншою, трапляється своєрідне звикання до ситуації, яке викривлює перспективу, зміщує акценти з зовнішнього ворога на внутрішнього. Це, по-перше, досить небезпечно, бо наявність зовнішньої загрози нікуди не зникла. А, по-друге, перенесення центру агресії спотворює соціальні зв'язки в середині самого суспільства [2].

Освітні інституції перебувають в такому ж стані та відчувають ті ж самі процеси та трансформації. Але на відміну від суспільства взагалі, навчальним закладам необхідно щоденно виконувати власні обов'язки: проводити навчальні заняття, наукові дослідження та ін. Викладачам потрібно кожного дня заходити в аудиторії та класи, спілкуватися зі студентами і учнями. Тому проблема збереження, зміцнення внутрішніх соціальних зв'язків виявляється вкрай важливою.

Здається своєчасним питання дослідження, аналізу негативних впливів небезпеки, яку несе війна, ПТСР, що вже має прояви у суспільстві, та пошуку можливостей пом'якшення їхнього впливу на стан

внутрішніх стейкхолдерів освітніх структур, перш за все, викладачів та студентів.

Рівень розробки проблем, що визначені, окреслити важко, бо ніхто досі не стикався з випробуваннями такої сили, не вивчав їхні наслідки. Осмислення нової реальності тільки-но відбувається.

Медики та психологи добре володіють діагностикою, методами лікування, відновлення після ПТСР. Вони мають досить валідну дослідницьку базу, на яку можна спиратися. Але, здається, і для них масштабність проблеми, як виклик нечуваної сили, постає вперше. Що ж до соціогуманітарних наук, то знайти публікації, присвячені впливу війни на мікросередовище навчального закладу, на ключових його стейкхолдерів вкрай важко. Якщо можливо взагалі.

Є численні зарубіжні дослідження, які проводилися після воєнних конфліктів ХХ та початку ХХІ століття. Але вони торкалися виключно комбатантів, членів їхніх родин, найближчого оточення.

Можна зауважити, що посттравматика вже «відвідувала» вітчизняну вищу школу. Тут історія стосунків досить тривала і складна. Освіта, і перш за все її університетська складова, мали на власному шляху багато подій, які носили гострий травмуючий характер. Це бурхливий 1917 рік з його важкими випробуваннями для університетів та шкіл, примусова висилка інтелігенції на початку 20-х, яка одночасно позбавила університетські кафедри опозиційних викладачів та демократичних настроїв, репресії кінця 30-х, втрати Другої світової, катаклізми 1991 року з його миттєвим розривом наукових і освітніх зв'язків, втратою соціальної довіри та занепадом освіти.

Можна знайти у численних публікаціях, присвячених вивченню цих подій, окремі аналітичні розвідки, ґрунтовні висновки щодо їхнього впливу на освітні інституції. Але це, як правило, роботи історичного та педагогічного спрямування, з відповідним колом питань для дослідження.

Своєрідним виключенням з правил, здається, є стаття Н. Козлової початку 90-х років минулого століття «Упрощення – знак епохи» [3] та художній твір Д. Граніна «Зубр» [4]. Періоди різні, обставини різні, але проблеми втручання зовнішніх подій у внутрішній світ науки та освіти піднімалися. На ці публікації можна спиратися, співставляти,

використовувати. Не більше, бо події лютого 2022 року з їхнім руйнівним впливом на освіту та освітян порівняти важко – інші умови, масштаби, напрями, політичні причини.

Під час війни, практично відразу, з'явилися «польові дослідження» подій, в тому числі і в освіті. Але переважна їх більшість, поки що, фрагментарна та суперечлива з точки зору репрезентативності і науковості. Для осмислення потрібен час.

Є підстави для сподівання, що серед ґрунтовних розвідок перетворень освітян та освіти першої воєнної хвили будуть матеріали, присвячені змінам освітніх практик під час війни, які зібрали у березні-червні 2022 року науковці ХГУ «НУА» [5]. Наративи склали викладачі університетів і шкіл, студенти, школярі та їхні батьки. Тексти відображають саме зміну настроїв, підходів, методик викладання першого етапу відновлення освітнього процесу після 24 лютого 2022 року, своєрідний початок «рутинізації» подій.

Внутрішні стейкхолдери освітніх закладів відчули на собі, як вже загадувалося, практично всі травмуючі фактори війни, з яким зіткнулося громадське населення. Але з часом з'ясувалося, що крім незакритої базової потреби людини у безпеці, важкої евакуації, пристосування до нових умов проживання, зниження якості життя та ін., суттєвим травмуючим фактором виявилася втрата домівки в широкому сенсі цього визначення. Оселі як такової та звичного місця роботи, оточення, традиційних форм спілкування, взаємодії.

Вже навесні 2022 року почало помітне розшарування, яке спочатку розділило викладачів та співробітників та тих, хто залишився та тих, хто евакуювався. У цих груп відслідковуються різні оцінки подій, підходи до вирішення ситуацій, виконання професійних обов'язків. Це була ще не напруга, але перші її ознаки, безумовно.

Поступово кількість груп, на які поділялися викладачі та співробітники вишів, збільшилася. З'явилася помітна різниця між тими, хто опинився за кордоном, та людьми, що переселилися, отримали статус тимчасово переміщених осіб, але перебували в межах України.

Після стрімкого звільнення переважної більшості території Харківської області у вересні 2022 року, визначилася нова генерація – люди, які повернулися до міст постійного проживання чи з закордону,

чи то з інших регіонів України. Ця група недовго була єдиною з точки зору оцінки ситуації, ставлення до роботи, реакції на воєнні події, що тривали. Досить швидко виявилось, що не всі, хто наважився повернутися, витримують нервові навантаження. Після тривалого перебування у безпечних місцях, зіткнення з обстрілами, небезпекою, які суттєво зменшилися, але ж продовжувалися, виявилися травмуючим фактором і частина людей знов виїхала за межі зон підвищеної небезпеки.

При всій відносності критеріїв розподілу груп, слід зауважити, що протягом першого воєнного року відбулось помітне розшарування внутрішніх стейкхолдерів освітніх структур, перш за все – викладачів та співробітників.

Безумовно, кількість таких умовних груп, чисельність їхнього наповнення, мали значну залежність від міста розташування навчального закладу.

Типовою ситуацією такий розподіл можна назвати, перш за все, для провідного освітнього центру країни – Харкова, який через географічне положення (близькість до держкордону) опинився серед територій підвищеної небезпеки. Але на рівні робочої гіпотези можна припустити, що близька ситуація складалася і в інших університетських містах, особливо наближених до бойових дій.

Кожна з груп мала власний досвід переживання травми війни та по різному оцінювала події у університетах, де працювала. Непорозуміння між представниками таких груп спостерігалися, перш за все, навколо вимоги перебування в країні (таку умову було висунуто до викладачів державних освітніх структур), розподілу навчального навантаження, проведення науково-дослідної діяльності, можливості виконувати всі форми роботи, притаманні викладачеві та ін.

Поступово розбіжності накопичувалися і це вимагатиме від управлінських команд більш гнучкої кадрової роботи, індивідуалізації підходів та рішень задля збереження кадрового потенціалу, який є одним з ключових стейкхолдерів сучасного університету.

Саме так, ключових, бо не ставлячи під сумнів концепт студентоцентричності (хоча спокуса є), хотілося б процитувати відомого дослідника вищої освіти, досвідченого декана одного з факультетів

Гарварду Генрі Розовські: «Під час мого деканства, я звернувся до групи студентів, які не дуже поважно ставилися до навчання, ... та нагадав їм, що вони – студенти – знаходяться тут чотири роки, викладачі – все життя, а сам університет – вічно» [6].

Воєнна травматика помітно впливає на внутрішніх стейкхолдерів університетів, а з часом її наслідки проявляться ще гостріше. Психологи традиційно виділяють, як найменше, три можливі сценарії розвитку подій під впливом ПТСР. Перший – поява різних психологічних розладів. Другий – нічого з людиною помітного не відбувається. Вона проходить через травму, виштовхує її далеко у внутрішнє життя. І третій – посттравматичне зростання, коли зіткнення з травматичними подіями роблять людину більш сильною та мудрою [2].

Зрозуміло, що кожна людина буде долати наслідки травмуючих подій самостійно та за різними сценаріями. Перекрити, врівноважити воєнні травми навряд чи можливо. Спрогнозувати та змодельовати фактори, які сприятимуть пом'якшенню наслідків ПТСР, університетським спільнотам, фахівцям по силах.

З часом будуть задіяні у відновленні психологічної рівноваги населення, адаптації до післявоєнної реальності значні сили – держава, професійні об'єднання, самі навчальні заклади, волонтерський рух. Головна увага приділятиметься комбатантам, військовим, що пройшли війну безпосередньо на фронті, населенню деокупованих територій. Такі групи як викладачі, студенти, співробітники навчальних закладів не будуть входити до кола першочергових. Але це не означає, що вони не потребуватимуть професійної допомоги та зміни моделей управління, іншої організації кадрової роботи у освітніх структурах.

Неможливо адаптуватися до травмуючих подій. Скоріше може йтись про формування преадаптивних механізмів, але під час війни це вже робити запізно. Алгоритм формування таких поведінкових моделей та практик – найближчі завдання освіти. В умовах війни, коли травмуючі події оточують скрізь, вкрай важливо звернути увагу на збереження університетських мікроколективів та притаманну їм атмосферу. Це кафедри, факультети, лабораторії, інші структурні підрозділи, які мають власну атмосферу, традиції, навички допомоги

та підтримки. Такі команди здатні допомогти викладачеві чи співробітнику пережити стресові ситуації, втрату повсякденності. Сказане не має силу загального, але притаманна університетам академічна культура, академічний етнос зберігаються, як правило, саме на рівні мікроколективів. Без збереження цього фундаменту університети багато чого втратять.

Університети країни – кожен окремо та система в цілому – стануть іншими. Причин для швидкого (в котрий раз нееволюційного) перетворення дуже багато. І у цьому стрімкому вирі змін збереження культурно-освітнього середовища, його розвиток та трансляція виходять на перші позиції. Бо університети – це складні інституції, структури, в яких багато чого побудовано на традиціях, місії, неформальних правилах та стосунках, притаманних виключно освітнім співтовариствам. І ці співтовариства повинні оновлюватися та при цьому зберігатися.

Ризики наслідків ПТСР, підходів, притаманних саме воєнним часам, для університетської спільноти надто великі. Особливо якщо брати до уваги додаткові виклики, що несе із собою незвичне для університетського світу розшарування на «наші»-«не наші» (на тих, хто залишався та тих, хто виїжджав та ін.).

Наслідки колективної травми можуть бути вкрай небезпечними для вищої школи як для своєрідного локомотиву освіти, який формує статуси та сенси. Скорочення продуктивного потенціалу, що вже сьогодні помітно впливає на вітчизняну освіту, може суттєво підірвати прагнення до відновлення. Слід розуміти: частина кадрового корпусу потребуватиме спеціалізованої допомоги, частина – обережного ставлення, підтримки, забезпечення індивідуальних підходів та траєкторій, що в умовах традиційних моделей поведінки та управлінських практик навряд чи можливо. Йдеться про необхідність кардинальних змін моделей прийняття управлінських рішень.

Історія добре знає в якому важкому стані опиняється суспільство після закінчення війни. Навіть переможні результати не страхують від пред'явлення рахунків один одному, пошуку винних, «полювання на відьом». Політичні наслідки теж можуть бути патологічними, бо суспільство опиняється під впливом ПТСР, що призводить до

спотворення оптики. Своєрідна невідрефлексована спроба полегшити власний біль за рахунок іншого.

Спрогнозувати такі наслідки не складно, бо під ними є підстави та історичні приклади. Значно важче запобігти їхній інституціоналізації, спробувати знайти шляхи пом'якшення. Університетам це доведеться робити на рівні внутрішніх стейкхолдерів та намагатися вплинути на зовнішніх, через яких можливо сподіватися на трансляцію більш виважених практик побудови післявоєнних стосунків у суспільстві в цілому.

Збереження академічних команд, лідерів університетських мікроколективів надасть змогу простоювати стратегії та тактику лікування наслідків ПТСР студентського загалу, який повернеться до навчальних аудиторій вже з зовсім іншими характеристиками, ніж були йому притаманні до війни. Одна з головних проблем, яка спіткає університети країни, це повернення вітчизняних студентів до України. Європейські та північноамериканські вищі, в переважній своїй більшості, надали пільгові умови українським студентам для продовження навчання. По закінченні війни дилема повертатися до українських університетів чи ні постане перед частиною студентів.

Загроза втрачання значної кількості студентів, в тому числі й міжнародних, є відчутною та цілком реальною. Тому спілкування зі студентами, об'єднання їх навколо Alma mater, складна умова для постійних освітніх, наукових, особистісних контактів з власними університетами – завдання вкрай актуальне. Скрепи, які єднають студентів з власним університетом, слабкіші за ті, що існують у викладачів. Тому підходи до взаємодії зі студентством, як з одним з основних внутрішніх стейкхолдерів, повинні відрізнитися. В іншому випадку виявитися конкурентоспроможними в жорсткій міжнародній боротьбі за студента українським вишам буде дуже складно.

Так чи інакше, але розробляючи перспективи збереження та розвитку вітчизняної вищої школи післявоєнного часу, слід враховувати, що проблема взаємодії із внутрішніми стейкхолдерами університетського сектору освіти набуває неабиякого значення. Наслідки війни у вигляді сукупності проблем, в т.ч. ПТСР, вимагатимуть принципово інших моделей поведінки, управлінських рішень, практик вирішення

питань соціальної допомоги та професійного зростання. На жаль, європейський досвід в цьому випадку не спрацює, бо післявоєнні проблеми в принципово іншу площину будуть повертати українські вищі. Зберегти себе та прийняти повноцінну участь у євроінтеграційних освітніх процесах прийдеться у принципово нових умовах. І головне завдання, здається, це подолання ПТСР, запобігання політичних переслідувань, розшарувань кадрового складу за принципом «виїжджав чи залишався», всебічна соціальна підтримка професорсько-викладацького складу, якому доведеться переформатовувати світ українського університету в досить жорстких умовах.

Список бібліографічних посилань

1. Можейко, І. (2022). Освіта Харківщини в умовах війни: виклики та здобутки. *Слобідський край*. [online]13.11.Available at: <https://www.slk.kh.ua/spec-proekti/zalisajsa-zivim/osvita-harkivsini-v-umovah-vijni-vikliki-ta-zdobutki.html> [Accessed 10 April. 2023].
2. Чунихина, С. (2022). Охота на ведьм, поиски «сильной руки»*Украинская правда*, 12.09.
3. Козлова, Н. (1990). Упрощение – знак эпохи.*Социс*, 7.
4. Гранин, Д. (2013). *Зубр*[online]. Available at: http://loveread.ec/view_global.php?id=28225[Accessed 10 April. 2023].
5. Астахова, К.В., Михайльова, К.Г. та ін. (ред.) (2022). *Освіта під час війни: погляд зсередини (практики, роздуми, емоції)* [online]. Харків. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2333> [Accessed 10 April. 2023].
6. Rosovsky, H. (1991). *The University: An Owner's Manual*. 340 p.

References

1. Mozheyko, I. (2022). Osivta Kharkivshchyny v umovakh viyny: vyklyky ta zdobutky [Education of KharkOblregion in the conditions of war: challenges and achievements].*Slobids'kyi kray* [Slobid region], [online] 13.11. Available at: <https://www.slk.kh.ua/spec-proekti/zalisajsa-zivim/osvita-harkivsini-v-umovah-vijni-vikliki-ta-zdobutki.html> [Accessed 10 April. 2023].
2. Chunykhyna, S. (2022). Okhota na ved'm, poysky «syl'noy ryki»Hunting for witches, searching for a «strong hand». *Ukraynskaya pravda*[Ukrainian truth], 12.09.

3. Kozlova, N. (1990). Uproshchenye – znak epokhy [Simplification is a sign of the times]. *Sotsys*, 7.
4. Hranyn, D. (2013). *Zubr* [Bison] [online]. Available at: http://loveread.ec/view_global.php?id=28225 [Accessed 10 April. 2023].
5. Astakhova, K.V., Mykhayl'ova, K.H. et al (eds).(2022). *Osvita pid chas viyny: pohlyad zseredyny (praktyky, rozdumy, emotsiyi)*[Education during war: a view from the inside (practices, reflections, emotions)] monline]. Kharkiv. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2333> [Accessed 10 April. 2023].
6. Rosovsky, H. (1991). *The University: An Owner's Manual*. 340 p.

В. В. Астахов

**ПРО ПЕРСПЕКТИВИ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ КРИЗИ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ОСВІТНЬОГО ЗАКОНОДАВСТВА
(на прикладі НУА)**

У статті на прикладах та фактах успішного функціонування Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» – першого в Україні інноваційного навчально-наукового комплексу безперервної освіти стисло розглядаються стан та перспективи системи безперервної освіти та загалом проблеми оновлення світового освітнього простору в умовах глобальної кризи, що охопила усі сфери життєдіяльності суспільства. Значну увагу в роботі приділено аналізу недоліків, проблем та труднощів, з якими доводилося стикатися під час впровадження інновацій, подано пропозиції щодо реформування системи освіти, приведення її у відповідність до вимог XXI століття. Також зроблено акцент на проблемах правового регулювання освітньої діяльності та подано пропозиції щодо їх вирішення шляхом якнайшвидшого перетворення її правової регламентації.

Ключові слова: безперервна освіта; освітнє законодавство; систематизація законодавства про освіту; нормативно-правове регулювання освіти; Кодекс України про освіту.

Astakhov Victor. About the perspectives of long life education in the crisis conditions of modern educational systems according to the educational legislation (on the example of PUA).

The state and perspectives of long life education, as well as renewing of the world educational space under the conditions of the global system crisis, that is found in every sphere of our modern life are considered in this article on the examples and facts of successful functioning of Kharkiv University of Humanities “Peoples’ Ukrainian Academy” – the first in Ukraine innovational educational and scientific complex.

Much attention is paid to the analysis of the problems and difficulties that are faced, while realizing the innovations; the suggestions about the reforming of the educational system according to the requirements of the 21st. century are given.

The problems of legal regulation of educational activity are in the focus of

attention, also the ways of solving these problems with the help of legal regulation are presented.

Key words: long life education, educational legislation, systematizing of educational legislation, legal regulation of education, educational code of Ukraine.

Будучи складовою загальнолюдської культури, освіта, виконує фундаментальні функції навчання, виховання та розвитку, передачі духовних цінностей від покоління до покоління. Соціальний прогрес виявився можливим лише тому, що кожне нове покоління людей опанувало соціальний та духовний досвід предків, розвивало його та передавало нащадкам. Об'єктивно немає системи освіти без виховання, а виховання поза культурою. Освіта потребує гуманістичної ідеології, заснованої на найкращих зразках світової культури. Несячи принципово важливе функціональне навантаження у суспільстві шляхом трансляції знань і, загалом, культурного капіталу наступним поколінням, покликане формувати світоглядні позиції особистості, вирішувати питання її соціалізації.

Пошук оптимальних шляхів відновлення освітніх систем, становлення нової освітньої парадигми відбувається у світі майже завжди з середини минулого століття. Розуміння важливості чіткого визначення ціннісних орієнтирів освіти та її довгострокового прогнозування активно проникає у всі верстви суспільства. Підтвердженням цього є постійно зростаюча увага до проблем освіти з боку міжнародних організацій, і національних урядів більшості країн світу.

Наукова література, що виходила в останні десятиліття [див., напр., 1], стверджує визначальну роль освіти в подальшому розвитку людства, вважає головним напрямом освітньої політики цивілізованих країн становлення безперервної освіти, тобто перетворення їх у співтовариства, де всі навчаються протягом усього життя. У нашій країні вже на початку 90-х стало очевидним, що у багатьох навчальних закладах триває процес деградації, зниження якості навчання, відставання від вимог часу. Було ясно, що майбутня система освіти вимагатиме докорінного перегляду більшості існуючих уявлень про традиційну освітню практику, що відповідає соціальному замов-

ленню 30–50-х років ХХ століття – підготувати висококваліфікованого фахівця, здатного якісно виконувати свої функціональні обов'язки у стандартних ситуаціях. Тому в нових умовах актуальним завданням і науки, і практики стає пошук нових моделей, орієнтованих на творчість, діяльностне знання і високі моральні принципи.

Поступово глибокі перетворення на вимоги до вихованців навчальних закладів стали змінювати колишню, репродуктивну систему освіти, коли викладач виступає ретранслятором знань, спрямовуючи її в єдино правильний шлях, у якому головною установкою для педагога стала вимога навчити вчитися постійно. У свою чергу, це спричинило посилення вимог до індивідуалізації навчання з метою формування у тих, хто навчається, креативності мислення, творчого підходу до будь-якого починання, самоорганізації та самостійності у прийнятті рішень.

Досягнення зазначених цілей виявилось дуже непростим, оскільки в останні десятиліття для переважної більшості населення освіта перестала бути ідеалом саморозвитку особистості, ставлення до неї стало висловлюватися як до суспільно значущого способу досягнення інших важливих соціальних та індивідуальних цілей. Всупереч цій тенденції НУА від початку своєї діяльності почала формувати сприйняття освіти саме як одну з головних життєвих цінностей поряд зі здоров'ям чи цінністю сім'ї. Однак, зародившись як інноваційний навчальний заклад із досить чітко сформульованою ідеєю про проведення експерименту зі створення навчально-наукового комплексу безперервної освіти [2, с. 13], академія зіткнулася з цілим переліком проблем, як властивих будь-якому суб'єкту, що починає свою діяльність, так і суто специфічних, особливо правового характеру.

Так, першою серйозною юридичною проблемою стало створення єдиної, цілісної освітньої структури, що включає дошкільну, шкільну, вищу та післявищу підготовку, які мали працювати за єдиними інтегрованими навчальними планами та програмами, в рамках інтегрованих кафедр і, найголовніше, – «під дахом» єдиної юридичної особи. Це була перша принципова інновація НУА, яку довгі роки не сприймала ні освітня, ні юридична системи, оскільки, наприклад, згідно з чинним законодавством, усі установи загальної середньої освіти

України повинні мати статус юридичної особи [3, с. 31], а наша школа спочатку була і залишається структурним підрозділом комплексу – черговим «ступенем» освітньої вертикалі. Задля справедливості слід зазначити, що чинний закон України “Про загальну середню освіту» все ж таки має застереження про можливість здобуття загальної середньої освіти у вищому навчальному закладі, за наявності у нього відповідної ліцензії і, мабуть, створеного для цього окремого структурного підрозділу [3, ч. 1, п. 3, ст. 35]. Але в тій же статті закріплено положення про те, що гімназії та ліцеї повинні функціонувати у формі юридичних осіб [3, ч. 6, п. 1, ст. 35], що ніяк не сприяє однозначному тлумаченню та застосуванню цих норм.

Слід зазначити, що згідно з нашим прикладом багато вищих навчальних закладів почали масово створювати при собі ліцеї, гімназії, школи і навіть дитячі садки. Але процес цей тривав недовго і незабаром практично зійшов нанівець, оскільки всі вони створювалися як самостійні юридичні особи, а в нашому розумінні НУА мала бути єдиним комплексом з єдиною системою управління, загальними кафедрами, єдиним кадровим, науково-методичним та техніко-економічним забезпеченням на всіх рівнях. Більш, ніж тридцятирічний досвід функціонування академії, побудованої як цілісний соціальний організм, що володіє внутрішньою детермінацією, найбільш суттєвими проявами якої є спадкоємність, динаміка і наявність внутрішньої логіки розвитку, тільки підтверджують правильність початково закладеної ідеї: НУА та подібні до неї заклади освіти, які вбудовані в систему історично певного цивілізаційного етапу, тобто. у конкретний тип цивілізації, поступово, але з неминучістю, зможуть сформувати і певну систему освіти, її зміст, і структуру і методи навчання.

Слід зазначити, що всі нововведення доводилося у прямому сенсі завойовувати в усталеної системи. Так, наприклад, зазначене створення НУА як єдиної юридичної особи згодом призвело до серйозних проблем у пенсійному забезпеченні вчителів та співробітників школи, трудові відносини яких були оформлені відповідно до наших інновацій, багато з яких довелося відстоювати в судовому порядку [4]. Торкнувшись пенсійного забезпечення, слід звернути увагу на ще одну дуже гостру проблему, яка довгі роки ставила наших

викладачів у нерівне становище з їхніми колегами з державних навчальних закладів, і яка практично перестала існувати завдяки законодавчому скасування. Йдеться про так звані наукові пенсії, які викладачам-пенсіонерам державних вишів виплачувались за рахунок державного бюджету, а у приватних вишах – за їх власний рахунок. І це при тому, що податки і ті, й інші викладачі мали сплачувати в однаковому розмірі. Несправедливість зазначених законодавчих положень була очевидною, але усунули її остаточно лише з самим скасуванням «наукової» пенсії наприкінці десятих років.

Незважаючи на труднощі, в тому числі правового характеру, НУА за більш ніж 30 років своєї роботи як новий освітній модуль, не стала простим механічним з'єднанням різних освітніх структур та учнів різного віку, що працюють під одним дахом. Академія стала принципово новою освітньою моделлю, яка є єдиним, цілісним, інноваційним навчально-науковим організмом.

При цьому інноваційна діяльність академії зі створення багатьох результатів, що не мають аналогів у світовій практиці, наприклад, авторських інтегрованих програм і навчальних планів на базі інтегрованих кафедр, що включають тісно взаємодіючих і об'єднаних єдиною місією як педагогічних так і науково-педагогічних працівників, а також створення в ринкових умовах нових форм виховної роботи зі становлення нових традицій, символів, ритуалів, організації діяльності органів студентського та учнівського самоврядування, музеїв і виставок, святкових заходів тощо, все це зажадало розробки та впровадження нових форм правової регламентації. Адже головні потенційні небезпеки, які несе для освіти ринок і, загалом, процес глобалізації виявилися не дуже відчутними, але вкрай важливими за своїми стратегічними наслідками, оскільки очевидно, що суто ринкове ставлення до освіти не принесе йому користі. Велика ймовірність зробити його предметом купівлі-продажу, а не суспільним благом та основою розвитку власної національної культури, оскільки ринкові цінності в умовах обмеженого державного фінансування здатні змінити місію навчальних закладів та посилити розшарування суспільства [5].

Втішно відзначити, що незважаючи на те, що ця робота далеко не завжди вінчалася позитивним результатом, багаторічні напрацювання

академії щодо впровадження інновацій у систему освіти привнесли позитивні зміни і до чинного освітнього законодавства. Так, наприклад, новий закон «Про вищу освіту» закріпив рівність правового статусу всіх вищих навчальних закладів незалежно від форми власності. Незважаючи на декларативність [6] зазначеної норми, що частково залишилася, вона закріпила дуже важливе правило: Вищі навчальні заклади державної, комунальної та приватної власності мають рівні права при проведенні освітньої, наукової та інших видів діяльності [7, п. 4, ст. 27]. Реалізація повною мірою зазначених положень закону дозволить суттєво підвищити якість освітньої діяльності української вищої школи та загалом усієї системи освіти України.

На жаль, події останніх років, пов'язані з пандемією вірусу Covid-19 та введенням військового стану в країні, що спричинили колосальні зміни в організації навчального процесу, додали проблем, які потребують якнайшвидшого вирішення. У той же час, враховуючи високу динамічність та перманентність змін у сучасному світі, ми глибоко переконані в тому, що зберегти та закріпити всі позитивні напрацювання як НУА, так і інших інноваційних навчальних закладів та загалом усієї системи освіти здатна лише адекватна викликам часу система правового регулювання освітньої діяльності – сучасне освітнє законодавство.

Однак, існуючий масив нормативно-правових актів в освітній сфері, що склався за роки незалежності, через свій обсяг створює суттєві труднощі в правовій роботі органів виконавчої влади та освітніх установ та ініціює умови для юридичних колізій та необґрунтованих рішень, що відчужуються на долях конкретних людей, а критичний обсяг цього масиву практично виходить з-під контролю як суб'єктів законодавчої діяльності, так і всіх учасників освітнього процесу загалом.

Звідси очевидна гостра необхідність проведення систематизації законодавства про освіту, яка зумовлена практично тими самими причинами, що призвели до формування господарського та екологічного права, забезпечили прийняття Митного, Земельного, Повітряного, Лісового, Водного Кодексів і навіть Виборчого Кодексу [8], ухваленого 11 липня 2011 року та поєднуючого в собі лише п'ять документів – закони про вибори президента, народних депутатів, місцеві вибори,

про ЦВК та про державний реєстр виборців [9] і який набуде чинності з 1.12.2023 року. Ми однозначно переконані в доцільності та необхідності цієї роботи, а обсяг матеріалу, що потребує систематизації, і рівень вирішуваних проблем вимагають розробки акта, який за обсягом та масштабом швидше може бути тільки кодексом.

Незважаючи на мляву плинність дискусії щодо необхідності систематизації законодавства про освіту, проблеми, викликані несистематизованим характером цієї галузі законодавства, давно вже стали очевидними для багатьох. І якщо навіть в Молдові Кодекс про освіту прийнято парламентом республіки ще 17 липня 2014 року [10], то не випадково у вітчизняній правовій науці почалися робити кроки в цьому напрямку [11]. Причому для України вказана проблематика не нова, оскільки ще у 1922 року, наприклад, було прийнято Кодекс народної освіти України, «дуже систематично розроблений» [12]. А у 1985 році Г.А. Дорохова зазначала, що норми різних галузей права, потрапляючи у систему освіти, хіба що втрачають права громадянства, тим самим формуючи нову галузь законодавства – освітню [13, с. 19].

Отже, визначаючи свою стратегію, Народна українська академія виходить із того, що якісна освіта в будь-якій цивілізованій країні є національним пріоритетом та обов'язковою умовою виконання положень міжнародного та національного законодавства щодо реалізації прав громадян на здобуття освіти. Забезпеченню якості освіти мають бути підпорядковані всі матеріальні, фінансові, кадрові та науково-методичні ресурси суспільства, а також державна політика у сфері освіти.

При цьому очевидно, що численні організаційно-правові проблеми у сфері освіти наполегливо вимагають якнайшвидшого вирішення шляхом упорядкованої правової регламентації її функціонування. А реформа системи освіти, що проводиться в Україні, а також суттєві зміни, що вносяться в інші, «суміжні» галузі законодавства, визначають активний розвиток освітнього права. При цьому одним із головних засобів концептуального поновлення всієї системи законодавства України, що регулює освітню діяльність, є його якнайшвидша систематизація у формі кодифікації.

Таким чином, вступивши у четверте десятиліття своєї історії, НУА прагне інтенсифікувати пошук оптимальних шляхів свого подальшого розвитку, враховуючи при цьому, що фундаментом її успішності може стати лише інноваційна діяльність, головний сенс якої полягає в тому, що вона культивує, вирощує на експериментальному майданчику. великий масив інноваційних, тобто. принципово нових, не використовуваних раніше освітніх практик, суть яких полягає в кардинальній зміні стратегій вищої школи, яка в органічній єдності зі загально-освітньою школою та з усіма іншими освітніми структурами покликана сьогодні забезпечити не вузько професійну прикладну підготовку фахівців, а формування висококультурної, інтелекгентної людини, яка розуміє необхідність самовдосконалення протягом усього життя та самовідданого служіння людям, справі, Батьківщині. І це можливо лише за наявності адекватних вимогам часу, тобто. стимулюючих, а не гальмують розвиток, правових рамок у вигляді сучасного і прогресивного освітнього законодавства.

Список бібліографічних посилань

1. Altbach, Ph. G. (2016). *Global Perspectives on Higher Education*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Graham, P. (2005). *Schooling America: How the Public Schools Meet the Nation's Changing Needs*. Oxford University Press. 288 p.
- Андрущенко, В. П. (2020). Освіта в стратегії розбудови організованого суспільства. *Вища освіта України*, 4, с. 3–13.
- Астахова, В. И. (1984). *Социальные функции высшей школы*. Харьков: Вища школа, 140 с.
- Астахова, Е. В. (1999). *Трансформация социальных функций высшего образования в современных условиях*. Харьков: Изд-во НУА, 75 с.
- Астахова, Е. В., Батаева, Е.В., Михайлева, Е.Г., и Нечитайло, И. С. (2019). *Социальное партнерство в образовании: ключевые маркеры анализа*. Харьков: Изд-во НУА, 189 с.
- Атоян, В., Казакова, Н. (2002). *Университетские комплексы. Международное сотрудничество*. С. 3–8.
- Корчагин, Е. А. (2016). *Компетентностный подход и традиционное представление о высшем образовании*. С. 47–54.
- Rosovsky, H. (1991). *The University: An Owner's Manual*. 340 p.

Тимохова, Г. Б., Стагівка, Н. В. та ін. (2021). *Соціальний капітал як фактор економічного зростання суспільства: інституційний аспект аналізу*. Харків: Вид-во НУА, 180 с.

2. ХГУ «НУА», (2000). *Концепція и перспективний план розвитку НУА до 2010 года*. Харьков: Изд-во НУА, 32 с.

3. Rada.gov.ua, (2020). *Про повну загальну середню освіту* [online]. Київ, Україна. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66333&pf35401=517233> [Accessed 09 March 2023].

4. Моск. районного суда, (2010). *Дело № 2-А-2266/10*. Харьков, Украина.

5. Астахов, В. В. (2008). Конкуренция в сфере предоставления образовательных услуг в условиях глобализации образовательного пространства: проблемы совершенствования законодательства. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 14, с. 29–44.

6. Подробнее см.: Астахов, В. В. О государственном подходе к «негосударственному» образованию: двадцать пять лет спустя. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, прил. к т. 25, с. 29–44.

7. Rada.gov.ua, (2014). *Про вищу освіту* [online]. Київ, Україна. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [Accessed 09 March 2023].

8. Rada.gov.ua, (2015). *Проект Виборчого кодексу України* [online]. Київ, Україна. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671 [Accessed 09 March 2023].

9. Бобрицкий, Д. *Тема дня. Рада приняла избирательный кодекс: что это значит.* [online] У: *Ліга.net*. Available at: <https://www.liga.net/politics/articles/tema-dnya-rada-prinyala-izbiratelnyy-koдекс-что-это-znachit> [Accessed 09 March 2023].

10. Законодательство стран СНГ, (2014). *Кодекс Республики Молдова об образовании*. [online]. Available at: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=70660 [Accessed 09 March 2023].

11. См.: ХНУ им. В. Н. Каразина, (2009). *Проблемы законодательного обеспечения образовательной деятельности*. Харьков.

12. Дурденевский, В. Н. (1929). *Лекции по праву социальной культуры* [online]. Available at: <http://books.e-heritage.ru/book/10079412> [Accessed 09 March 2023].

13. Дорохова, Г. А. (1985). *Законодательство о народном образовании. Теоретические проблемы совершенствования*. 155 с.

References

1. Altbach, Ph. G. (2016). *Global Perspectives on Higher Education*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Graham, R. (2005). *Schooling America: How the Public Schools Zavzhdy Nation's Changing Needs*. Oxford University Press. 288 r.

Andrushchenko, V. P. (2020). *Osvita u stratehiyi rozbudovy orhanizovanoho suspil'stva*. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 4, s. 3–13.

Astakhova, V. I. (1984). *Sotsial'ni funktsiyi vyshchoyi shkoly*. Kharkiv: Vyshcha shkola, 140 s.

Astakhova, YE. V. (1999). *Transformatsiya sotsial'nykh funktsiy vyshchoyi osvity u suchasnykh umovakh*. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 75 s.

Astakhova, YE. V., Batayeva, YE. V., Mykhayleva, YE. H., ta Nechytaylo, I. S. (2019). *Sotsial'ne partnerstvo v osviti: klyuchovi markery analizu*. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 189 s.

Atoyan, St, Kazakova, N. (2002). *Universytets'ki komplekxy. Mizhnarodna spivpratsya*. S. 3-8.

Korchahin, YE. A. (2016). *Kompetentnisnyy pidkhid ta tradytsiyne uyavlennya pro vyshchu osvitu*. S. 47-54.

Rosovs'kyi, N. (1991). *The University: An Owner's Manual*. 340 p.

Tymokhova, H. B., Stativka, N. V. ta in. (2021). *Sotsial'nyy kapital yak faktor ekonomichnoho zrostannya suspil'stva: instytutysnyy aspekt analizu*. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 180 s.

2. KHDU "NUA", (2000). *Kontseptsiya ta perspektyvnyy plan rozvytku NUA do 2010 roku*. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 32 s.

3. Rada.gov.ua, (2020). *Pro povnu zahal'nu serednyu osvitu* [online]. Kyiv, Ukrainy. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66333&pf35401=517233> [Accessed 09 March 2023].

4. Mosk. rayonnogo suda, (2010). *Delo № 2-A-2266/10*. Khar'kov, Ukraina.

5. Astakhov, V. V. (2008). *Konkurentsniya v sfere predostavleniya obrazovatel'nykh uslug v usloviyakh globalizatsii obrazovatel'nogo prostranstva: problemy sovershenstvovaniya zakonodatel'stva*. *Vcheni zap. Khark. gumanit. un-tu «Nar. ukr. akad.»*, t. 14, s. 29–44.

6. *Podrobneye sm.: Astakhov, V. V. O gosudarstvennom podkhode k «negosudarstvennomu» obrazovaniyu: dvadtsat' pyat' let spustya*. *Vcheni zap. Khark. gumanit. un-tu «Nar. ukr. akad.»*, pril. k t. 25, s. 29–44.

7. Rada.gov.ua, (2014). *Pro vishchu osvitu* [online]. Kii, Ukraina. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [Accessed 09 March 2023].

8. Rada.gov.ua, (2015). Proyeckt Viborchoho kodeksu Ukraini [online]. Kiiv, Ukraina. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671 [Accessed 09 March 2023].

9. Bobritskiy, D. Tema dnya. Rada prinyala izbiratel'nyy kodeks: chto eto znachit. [online] U: Liga.net. Available at: <https://www.liga.net/politics/articles/tema-dnya-rada-prinyala-izbiratelnyy-kodeks-chto-eto-znachit> [Accessed 09 March 2023].

10. Zakonodatel'stvo stran SNG, (2014). Kodeks Respubliki Moldova ob obrazovanii. [online]. Available at: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=70660 [Accessed 09 March 2023].

11. Sm.: KHNU im. V. N. Karazina, (2009). Problemy zakonodatel'nogo obespecheniya obrazovatel'noy deyatelnosti. Khar'kov.

12. Durdenevskiy, V. N. (1929). Lektsii po pravu sotsial'noy kul'tury [online]. Available at: <http://books.e-heritage.ru/book/10079412> [Accessed 09 March 2023].

13. Dorokhova, G. A. (1985). Zakonodatel'stvo o narodnom obrazovanii. Teoreticheskiye problemy sovershenstvovaniya. 155 s.

Н. П. Гога

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглядаються особливості й можливості навчальної діяльності в сучасній Україні в умовах воєнного стану.

Визначені основні напрямки, аналіз яких найбільш системно описує організацію навчальної діяльності: міграційні процеси серед представників всіх ланок навчального процесу (школярів, студентів, вчителів, науково-педагогічного та адміністративного персоналу); безпека та технічний зв'язок; питання психологічної безпеки; збереження та відновлення матеріально-технічної бази.

Наведені деякі особливості участі у навчальному процесі школярів та студентів, які перебувають за кордоном, та перспективи їх повернення до України, а також пролонговані ризики продовження воєнного стану. Надані варіанти забезпечення умов підтримки стабільності навчального процесу в умовах небезпеки та проблем зі зв'язком, можливості розширення використання освітніх платформ та порталів.

Окреслені проблеми суб'єктів навчального процесу, пов'язані з високим рівнем стресовості, погіршенням психологічного стану, проявами посттравматичного стресового розладу та перспективи захисту ментального здоров'я.

Розглянути напрямки повоєнного відновлення освітньої галузі в Україні загалом та вищої освіти зокрема, де основними маркерами стають ефективність управління, довіра громадян до освітньої діяльності, забезпечення якості та конкурентоспроможності, імідж освітніх установ та інтернаціоналізація освіти.

Ключові слова: навчальна діяльність, психологічний стан, воєнний стан, освітня міграція, онлайн-навчання, освіне середовище, повоєнне відновлення України.

Hoha Nataliia. Features of educational activities in the conditions of martial law.

The article examines the features and possibilities of educational activities in modern Ukraine under martial law.

The author identifies the main areas, the analysis of which most systematically describes the organization of educational activities: migration processes among

representatives of all parts of the educational process (pupils, students, teachers, research and teaching staff and administrative staff); security and technical communication; psychological security issues; preservation and restoration of the material and technical base.

The article also describes some features of participation in the educational process of pupils and students abroad and the prospects for their return to Ukraine, as well as the prolonged risks of extending the martial law. The author provides options for ensuring the conditions for maintaining the stability of the educational process in the conditions of danger and communication problems, as well as the possibility of expanding the use of educational platforms and portals.

The problems of the subjects of the educational process related to high levels of stress, deterioration of the psychological state, manifestations of post-traumatic stress disorder and prospects for the protection of mental health are outlined.

To consider the directions of the post-war recovery of the educational sector in Ukraine in general and higher education in particular, where the main indicators are the effectiveness of management, public trust in educational activities, quality assurance and competitiveness, the image of educational institutions and the internationalization of education.

Key words: educational activity, psychological state, martial law, educational migration, online learning, educational environment, post-war recovery of Ukraine.

24 лютого 2022 року листом Міністерства освіти та науки було рекомендовано всім закладам освіти припинити навчальний процес та оголосити канікули на два тижні з метою забезпечення всіх учасників навчального процесу. З 7 березня МОН, зважаючи на рівень загрози життю та здоров'ю, рекомендував або тимчасове призупинення навчального процесу, або організацію діяльності за змішаною/дистанційною формою [8]. В 13 областях України (переважно Західні та Центральні області) офіційно навчальний процес був відновлений 14 березня, у Харківській області в онлайн-форматі – з 1 квітня. В Народній українській академії поступово в онлайн-форматі або асинхронно навчальний процес також почався з 14 березня з урахуванням місця перебування та психологічного стану всіх членів колективу. Тяжким випробуванням для Академії стало пряме попадання ворожої ракети 17 квітня 2022 року, яке спричинило значних руйнувань, але не зупинило навчання на всіх ланках.

Можна виділити основні напрямки, дослідження яких найбільш впливає на аналіз організації навчальної діяльності під час воєнних дій: 1. міграція суб'єктів освітнього процесу; 2. питання безпеки та технічного зв'язку; 3. набуття навичок психологічної самопомоги та допомоги оточуючим; 4. збереження та відновлення матеріально-технічної бази.

Наразі немає повної інформації щодо кількості школярів та студентів, а також вчителів та науково-педагогічних працівників, які виїхали за межі України, набули статус внутрішньо переміщених осіб, або повернулися до постійного місця перебування.

За даними на лютий 2023 року за кордоном перебувають понад 500 тисяч дітей (шкільного та дошкільного віку) та 12,5 тисяч вчителів; 161 тис. школярів та 26 тис. дошкільнят мають статус ВПО, загалом мова може йти про 2,5 млн неповнолітніх. [5,7]. Проблематично знайти більш-менш чіткі данні щодо кількості студентів та викладачів вишів зважаючи на різну методологію підрахунку біженців. Певна кількість школярів та студентів опановують освіту у двох школах або вишах. Перспективами може бути повернення до України, продовження подвійного навчання, повний перехід в школу або ВНЗ за місцем перебування. Можна припустити негативний вплив тривалості воєнного стану на готовність біженців до повернення в Україну, що пов'язане з процесом адаптації родин до культурного середовища, соціалізацією, працевлаштуванням та набуттям відчуття захисту та психологічної безпеки.

Однією з головних проблем стає мовне питання, але в Германії, Польщі, Румунії, Литві, Словаччині та інших країнах організовані шкільні класи українською мовою, а, з іншого боку, також курси для юнаків та дорослих для опанування іноземної мови різного рівня з подальшою можливістю її удосконалення для навчання та працевлаштування.

Набутий за 2,5 роки досвід онлайн-навчання наразі дозволяє проводити навчальний процес практично на всіх ланках, але й під час пандемії й зараз є розуміння, що для дітей будь-якого віку, але найбільш дошкільного та молодшого шкільного, важливими факторами

соціалізації є опанування навичок комунікації в реальному спілкуванні з однолітками, що нівелюється в онлайн-форматі.

Вчителі та науково-педагогічні працівники, які працюють дистанційно, хоч й продовжують виконувати свої професійні обов'язки, але не можуть в повній мірі вести виховну роботу, яка є невід'ємною складовою формування особистості школяра та студента.

Саме питання безпеки є основною перешкодою для повернення в Україну вимушених мігрантів, починаючи з жовтня 2022 року актуальним для професійної освітньої діяльності, навіть в онлайн-форматі, що поширилось на відносно безпечні області, стали ракетні удари по енергетичній системі, які привели до численних довготривалих відключень світла та проблем зі зв'язком. Варіантами підтримками навчального процесу став: асинхронний режим засвоєння знань, формування бази завдань та дистанційних курсів в онлайн-середовище шкіл та вузів, тематична, або навіть, міждисциплінарна інтеграція курсів. Більшість освітніх платформ та порталів (Prometeus, Coursera, EdPro, Всеосвіта, ВУМ, видавництво «Ранок» та ін.) відкрили доступ до навчальних та методичних матеріалів. Занепокоєння щодо якості засвоєних знань привела до пропозиції ідеї додаткового «реабілітаційного» навчального року, але наразі це залишилось на стадії обговорення.

Важливим є й аналіз забезпечення умов проведення навчального процесу. За даними програми «Save the children» близько 920 часів діти провели у укриттях під землею. В 2022 році в Україні було оголошено 16 207 повітряних тривог, які тривали в середньому близько години. Деякі родини могли провести до 8 годин під землею, не маючи змоги вийти через безперервні ракетні обстріли. У Харкові минулого року спрацювало понад 1700 сирен загальною тривалістю близько 1,5 тис. годин, а в Донецькій і Запорізькій областях – понад 1,1 тис. годин [3]. У цій точці перетинаються питання особистої безпеки, технічні проблеми (досить часто в бомбосховищах та підвалах поганий зв'язок) та психологічний стан кожного з суб'єктів навчального процесу.

Ще під час пандемії COVID-19 було відзначено погіршення психологічного стану, що призводило до зростання ознак посттравматичного стресового розладу та поведінкових моделей уникнення

й гніву. Дослідження показали ріст таких проявів як напруження, тривога та страх, втрата орієнтирів і планів на майбутнє, що може також призводити до гострої реакції на стрес, посттравматичного стресового розладу, депресії, інших емоційних розладів. Причому психологічний страх (як ірраціональний) стає страшнішим, аніж сама хвороба (об'єктивний страх). Незалежно від залучення до ситуації, люди за таких умов можуть відчувати безпорадність, острах і занепокоєння з приводу того, що вони захворіють або помруть, або звинувачувати інших, які потенційно може спричинити психічний розлад [6; 9]. Протягом 2020 та 2021 років були вироблені певні адаптаційні стратегії поведінки, пов'язані з появою захисних механізмів, насамперед, вакцинація, а також загальне зниження рівня захворюваності. Навчальний процес з тотального онлайн-режиму перейшов у змішаний формат або повністю офлайн з перспективами повного відновлення всіх освітніх форм та напрямків. 24 лютого 2022 року стало новою відправною точкою аналізу психологічного стану населення країни, яка опинилась в стані воєнних дій, з окупованими областями, під постійними ракетними обстрілами, де головним питанням стало збереження життя.

Актуалізувалися та загострилися всі прояви психологічної депривації, які були притаманні часам пандемії. Але, порівняння є не досить коректним, тому що у переважної більшості населення України (за виключенням мешканців Донецької та Луганських областей) не було жодного досвіду поведінки в ситуації агресивної загрози життю та здоров'ю. Дослідження психоемоційного стану вже є предметом не одного десятку досліджень, але вітчизняні, європейські та світові психологи не залишились осторонь від допомоги з перших днів воєнних дій, здійснюючи консультування онлайн та офлайн, проводячи тренінги в будь-яких локаціях. Були відкриті гарячі лінії, чат-боти, чати в месенджерах (Viber, Telegram), розроблені рекомендації щодо поведінки в екстремальних ситуаціях з практичними вправами щодо психологічної самопомоги та допомоги оточуючим (освітні портали «Академія стійкості», «Коло сім'ї», «Скажи чесно, ти як», «Розкажи мені», «Разом», «Psychological help for Ukrainians» тощо). Адміністративно-управлінський персонал, вчителі, викладачі,

психологічні працівники, батьки та всі бажаючі можуть пройти курси первинної психологічної допомоги або підвищити рівень кваліфікації (Інститут модернізації змісту освіти, Український університет когнітивно-поведінкової терапії, платформа інституту Післядипломної педагогічної освіти та інші). За ініціативи Першої леді України Олени Зеленської започаткована «Національна програма психологічного здоров'я та психосоціальної підтримки українців». Мета – створити власну, українську модель системи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка вбере найкращі світові й вітчизняні практики. Серед завдань – побудувати ефективну систему якісних і доступних послуг із психічного здоров'я [2].

Важливо, що навіть в фазі активної воєнної агресії обговорюється повоєнне відновлення України, зокрема освітньої сфери. На кінець грудня 2022 року було пошкоджено більш як 2,6 тис. будівель закладів освіти та повністю зруйноване 406 [3]. Міністерством освіти та науки України презентовано науково-методичний збірник «Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність», де описано структуру, основні тенденції та особливості форм та методів активізації інноваційної діяльності закладів освіти, розглядаються актуальні питання організації та управління інноваційною та проектною діяльністю в закладах освіти [10].

14 квітня 2022 року була опублікована розпорядження «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки». Документ передбачає 5 стратегічних цілей [1]: 1. Ефективність управління в системі вищої освіти; 2. Довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти. 3. Забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних груп населення. 4. Інтернаціоналізація вищої освіти України. 5. Привабливість закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри. Очікуваним результатом реалізації Стратегії є створення сучасної ефективної системи вищої освіти, яка задовольняє потреби громадян, економіки та суспільства, має гідну репутацію та є конкурентоспроможною на внутрішньому та світовому ринку освітніх послуг.

Підсумовуючи вищесказане можна відзначити, що навчальна діяльність в Україні в умовах воєнного стану зазнає системних змін, але набуває нових аспекти за майбутнього розвитку та європейської й освітньої трансформації.

Список бібліографічних посилань

1. Mon.gov.ua, (2022). *Опубліковано стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки*. [online]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki> [Accessed 19 April 2023].
2. President.gov.ua, (2022). *Олена Зеленська розповіла, як втілюється ініціатива зі створення Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки* [online] Available at: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-rozpozivila-yak-vtilyuyetsya-iniciativa-zi-stvo-80109> [Accessed 7 April 2023].
3. Save the children, (2023). *900 Hours Underground: Children In Ukraine Endure Life In Bunkers As War Enters Second Year* [online] Available at: <https://www.savethechildren.net/news/over-900-hours-underground-children-ukraine-endure-life-bunkers-war-enters-second-year> [Accessed 13 March 2023].
4. Аналітичний портал «Слово і діло» (2022). *Стало відомо, скільки закладів освіти в Україні зруйнували війська рф*. [online]. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/30/novyna/bezpeka/stalo-vidomo-skilky-zakladiv-osvity-ukrayini-zrujnuvaly-vijska-rf> [Accessed 28 March 2023].
5. Астахова, К. В. (2023) Інституціональне забезпечення розвитку освітніх структур в умовах зростаючої невизначеності. В: *Привабливість навчального закладу: складові та тренди*. Харків, с.9–12.
6. Казакова, Є. С. (2021) Особливості копінг-стратегій у людей із різним ставленням до вірусу COVID-19. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, [online] вип. 6, с. 72–89. Available at: <https://gatne-rada.gov.ua/covid19-doslidzhennyavplivu-15-43-44-23-07-2020/> [Accessed 5 April 2023].
7. Осадча, Я. (2023) Понад пів мільйона українських дітей стали вимушеними переселенцями за кордон. *Українська правда* [online]. Available at: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/22/253002/> [Accessed 10 April 2023].
8. Освіта, (2022). *Рекомендації МОН щодо відновлення освітнього процесу у закладах освіти* [online]. Available at: <https://auc.org.ua/novyna/rekomendaciyi-mon-shchodo-vidnovlennya-osvitnogo-procesu-u-zakladah-osvity> [Accessed 10 April 2023].

9. Рештакова, Н. О. (2020). Психічний стан населення під час пандемії COVID-19. *Медсестринство*, 3, с. 19–20.

10. Шкарлет, С. М. (ред.). (2022). *Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність*. Київ-Чернівці: Букрек, 140 с.

References

1. Mon.gov.ua, (2022). *Opublikovano stratehiyu rozvytku vyshchoyi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky* [The strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032 has been published] [online]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki> [Accessed 19 April 2023].

2. Organization «Save The Children», (2023). *Over 900 Hours Underground: Children in Ukraine Endure Life In Bunkers As War Enters Second Year*. [online] Available at: <https://www.savethechildren.net/news/over-900-hours-underground-children-ukraine-endure-life-bunkers-war-enters-second-year> [Accessed 13 Marth 2023].

3. President.gov.ua, (2022). *Olena Zelens'ka rozpovila, yak vtilyuyet'sya initsiatyva zi stvorenniya Natsional'noyi prohramy psykhhichnoho zdorov'ya ta psykhosotsial'noyi pidtrymky* [Olena Zelenska told how the initiative to create the national mental health and psychosocial support program is being implemented]. [online] Available at: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-rozpovila-yak-vtilyuyetsya-iniciativa-zi-stvo-80109> [Accessed 7 April 2023].

4. Kazakova, E. S. (2021). *Osoblyvosti kopinh-stratehiy u lyudey iz riznem stavlenniyam do virusu COVID-19* [Peculiarities of coping strategies in people with different attitudes towards the COVID-19 virus]. *Dniprovs'kyi naukovyy chasopys publichnoho upravlinnya, psykholohiyi, prava*. [online] vol. 6, pp. 82–89. Available at: <https://gatne-rada.gov.ua/covid19-doslidzhennyavplivu-15-43-44-23-07-2020/>. [Accessed 5 April 2023].

5. Astakhova, K. V. (2023). Instytutsional'ne zabezpechennya rozvytku osvitnikh struktur v umovakh zrostayuchoyi nevyznachenosti [Institutional support for the development of educational structures in conditions of growing uncertainty]. In: *Pryvablyvist' navchal'noho zakladu: skladovi ta trendy*, Khar'kov, pp. 9–12.

6. Osadcha, Y. (2023). *Ponad piv mil'yona ukrayins'kykh ditey staly vymushenyimi pereselentsyamy za kordon* [More than half a million Ukrainian children became forced migrants abroad]. *Ukrayins'ka pravda*. [online]. Available at: <https://life.ppravda.com.ua/society/2023/02/22/253002/> [Accessed 10 April 2023].

7. Portal «Osvita», (2022). *Rekomendatsiyi MON shchodo vidnovlennya osvityn'oho protsesu u zakladakh osvity* [Recommendations of the Ministry of Education and Culture regarding the restoration of the educational process in educational institutions] [online]. Available at: <https://auc.org.ua/novyna/rekomendaciyi-mon-shchodo-vidnovlennya-osvitnogo-procesu-u-zakladakh-osvity> [Accessed 10 April 2023].

8. Reshtakova, N. O. (2020). *Psykhichnyy stan naselennya pid chas pandemiyi COVID-19* [The mental state of the population during the COVID-19 pandemic]. *Medsestrynstvo* vol. 3, pp. 19-20.

9. Analitychnyy portal «Slovo i dilo», (2022). *Stalo vidomo, skil'ky zakladiv osvity v Ukraini zruynuvaly viys'ka RF* [It became known how many educational institutions in Ukraine were destroyed by the troops of the Russian Federation]. [online]. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/30/novyna/bezpeka/stalo-vidomo-skilky-zakladiv-osvity-ukrayini-zrujnuvaly-vijska-rf> [Accessed 28 Marth 2023].

10. Sharlet, S. M. (ed.). (2022). *Osvita Ukrainy v umovakh voyennoho stanu. Innovatsiyna ta proektna diyal'nist': Naukovo-metodychnyy zbirny* [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodological collection]. Kyiv-Chernivtsi: Bukrek, 140 p.

Т. В. Зверко

ВИПУСКНИК НА РИНКУ ПРАЦІ: МОЖЛИВОСТІ ТА СТРАТЕГІЇ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

В статті розглянуто проблему працевлаштування випускників українських вишів на ринку праці. На основі даних Державної служби статистики України, результатів досліджень проаналізовано сучасний стан молодіжного ринку праці, на якому зберігається недостатній рівень економічної активності молоді, що пояснюється обмеженими можливостями працевлаштування за обраною професією, відсутністю практичних умінь і навичок серед молодих фахівців, повільним розвитком молодіжного підприємництва.

Зроблено акцент на конкурентних перевагах випускників – навичках практичної роботи, досвіді організаційної роботи, цифровій компетентності, вмінні творчо вирішувати завдання.

Виокремлено маркери неуспішного працевлаштування, серед яких: недостатня розвиненість навичок аналізу змін, що відбуваються на ринку праці, неготовність до успішної реалізації самозайнятості, несформованість кар'єрних планів тощо.

Доведено актуальність гібридної стратегії працевлаштування, її дієвість, що продемонстровано на прикладі емпіричних даних. Здійснено аналіз гібридної стратегії працевлаштування, запропоновано її визначення як інтегрального показника досяжності, співробітництва, проактивності, мультипрофесіоналізму.

Визначено, що такі стратегії працевлаштування випускників вишів демонструють орієнтацію на багатопрофільність, на максимальне використання власних ресурсів, проактивну позицію, мобільність на ринку праці.

Ключові слова: випускник вишу, вища освіта, ринок праці, працевлаштування, гібридні стратегії.

Zverko Tamara. A graduate on the labour market: employment opportunities and strategies.

The article considered the problem of employment of graduates of Ukrainian universities in the labour market. Based on the data of the State Statistics Service of Ukraine and the results of research, the current state of the youth labour market is analyzed in which there is an insufficient level of economic activity of young people, which is explained by limited opportunities for employment in the chosen

profession the lack of practical skills and abilities among young professionals and the slow development of youth entrepreneurship.

Emphasis is placed on the competitive advantages of graduates – practical work skills, organizational work experience, digital competence and ability to creatively solve tasks.

Markers of unsuccessful employment are singled out, including insufficiently developed skills for analyzing changes occurring in the labour market, unpreparedness for successful self-employment, unformed career plans, etc.

The relevance of the hybrid employment strategy is proven, and its effectiveness, which demonstrated by the example of empirical data. An analysis of the hybrid employment strategy was carried out and its definition was proposed as an integral indicator of achievement, cooperation, proactivity and multiprofessionalism.

It was determined that such strategies for employment of university graduates demonstrate an orientation towards multi-discipline, maximum use of own resources, proactive position and mobility in the labour market.

Keywords: university graduate, higher education, labour market, employment, hybrid strategies.

Постановка проблеми. Звернення до проблеми працевлаштування молоді з вищою освітою є достатньо закономірним з огляду на те, що вона тісно пов'язана з різними аспектами фундаментальної взаємодії інститутів освіти й ринку праці. Особливо актуалізується питання якості підготовки фахівця, її відповідності запитам ринку праці, суспільства, молоді людини. Готовність до професійної самореалізації, активного позиціонування в професійному середовищі, успішність старту, проактивність на ринку праці – все це складові поведінки молодого спеціаліста, що впливають на його успішну індивідуальну стратегію.

Одночасно сценарії успішності/неуспішності залежать від багатьох чинників – впливів загального (економічного, політичного, соціокультурного) характеру, неоднозначної ситуації, що склалася на сучасному ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки з досліджуваної проблеми знаходяться у площині аналізу працевлаштування молодих спеціалістів та їхнього положення на ринку праці.

Ці питання, тим чи іншим чином, знайшли висвітлення в роботах таких українських вчених, як О. Балакірева, І. Бондар, І. Демченко, О. Дяків, Т. Заяць, Е. Лібанової, В. Онікієнка, О. Швеця, О. Яременка та інших. Крім того, теоретичною базою для певних висновків щодо формування та розвитку молодіжного ринку праці є роботи зарубіжних дослідників (К. Маккена, Т. Роззака, Г. Стенлі та ін.).

Одночасно базою для аналізу означеної проблеми стали дослідницькі візії українських центрів соціологічних досліджень («Барометр ринку праці України: головні тенденції 2021 р.»; «Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри» (2021 р.); «Стан зайнятості молоді в Україні (результати дослідження)», 2021 р. та ін.), Лабораторії проблем вищої школи Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Проте, за умов стрімких змін, невизначеності, турбулентного стану ринку праці, постає питання щодо нового бачення проблем працевлаштування молоді, в тому числі з вищою освітою.

Мета статті – виявлення нових векторів розвитку молодіжного ринку праці та стратегії працевлаштування випускників українських вишів.

Виклад основного матеріалу. Нестабільна соціально-економічна ситуація, ризикогенні чинники, зміни в професійно-трудої сфері, особливості професійної соціалізації особистості в цьому контексті, невідповідність ринку праці та змісту підготовки – ті чинники, які відзначаються дослідниками та практиками, віддзеркалюються у професійних практиках випускників вишів.

Звісно, всі ці оптики доповнюють, розширюють розуміння існуючих проблем, дозволяють робити навіть прогностичні висновки. Проте швидкість, з якою відбуваються зміни в різних сферах суспільства, прояви диспозиційного характеру стосовно суб'єктів змін та змісту їхньої суб'єктності в професійному полі посилюються, вводячи частину молодих спеціалістів у маргінальний стан.

Це доводить точка зору дослідника О. Швеця, який вважає молодь «однією з найбільш уразливих категорій населення на українському ринку праці. Перехід молоді від навчання до ринку праці передбачає проходження низки складних етапів: становлення особистості; пошук

себе і свого місця в житті; отримання загальних знань у школі й інших навчальних закладах; набуття навичок соціальної комунікації та досвіду; перші спроби створення власної сім'ї тощо» [1].

Аналіз сучасного молодіжного ринку праці, проведений на основі даних Державної служби статистики України, результатів досліджень, показує, що найбільш активними є молоді люди у віці 30–34 років (83,3%), наступну групу складають молоді люди у віці 25–29 років (79,6%). Нижчий рівень економічної активності (33,7%) транлює молодь у віці 15–24 роки. Дослідники пояснюють такий факт тим, що наймолодша вікова категорія серед молоді значно більше залучена до процесу здобуття освіти (84,1%), що відстрочує їхній вихід на ринок праці¹. Також збереження низького рівня економічної активності молодого покоління на ринку праці пояснюється як наслідок поєднання проблем розвитку виробничого сектору української економіки та специфіки молодіжного сегменту ринку праці, зокрема: обмежених можливостей працевлаштування за обраною професією, недостатньої якості отриманих професійних знань та відсутності практичних умінь і навичок серед молодих фахівців, повільного розвитку молодіжного підприємництва, низької дієвості механізмів стимулювання залучення молоді до трудової активності [2].

Ще один важливий висновок, який визначився за результатами вказаного вище дослідження, доказово засвідчує про труднощі молодих людей щодо вибору освітнього закладу та професії, виокремлюючи аргументи, пов'язані часто з обмеженим доступом

---

¹ Результати дослідження “Стан зайнятості молоді в Україні (результати дослідження)”, проведено у рамках програми USAID «Мріємо та діємо» (2021 р.). Оцінку ринку праці було проведено групою експертів з питань розвитку трудових ресурсів і підприємництва з компанії Making Cents International. Методи збору даних: кабінетний аналіз понад 50 документів, таких як статистичні звіти, опубліковані статті, звіти про проекти і донорські дослідження; 28 інтерв'ю з ключовими зацікавленими сторонами з компанії приватного сектору, державного сектору, громадських організацій та донорів; а також п'ять фокус-груп, у яких взяли участь 55 молодих людей у віці 18–35 років з Івано-Франківської області, Херсона, Рівного та Києва.

до інформації про успішні або перспективні галузі та відповідні можливості для працевлаштування.

Друга позначка – втрата кваліфікації випускником і, відповідно, ускладнення з працевлаштуванням за обраною професією через довготривалість пошуку роботи.

Значною є і проблема невідповідності навичок, причиною якої є недостатнє володіння компетентностями, які вимагаються на ринку праці. Про це свідчать дані дослідження про стан молоді на ринку праці: 37% молодих людей займають посади, які не відповідають їхньому кваліфікаційному рівню. Хоча освіта, як і раніше, сприймається дієвим інструментом для досягнення професійного розвитку [3].

Аналіз практик працевлаштування через включення у роботу департаментів з персоналу, за підсумками соціально-менеджерської практики магістрів, які навчаються у ХГУ «НУА», показав, що деякі випускники застосовують застарілі стереотипи у пошуку роботи, шукаючи підтримку у родичів і друзів.

З іншого боку, акцент робиться на асиметричності ринку праці, що теж не сприяє безбар'єрному працевлаштуванню випускника вишу. Тут на перший план виходять такі чинники, як «відсутність досвіду та навичок професійної адаптації, соціальна незрілість та незахищеність, невідповідність першого робочого місця рівню та якості отриманих професійних знань, високі вимоги роботодавців до професійних компетенцій молоді, невідповідність запитів першим реальним професійним обов'язкам тощо» [1].

Усе це впливає на стан молодіжного ринку праці, що не відповідає потенційним можливостям молодої людини, для якої визначальною характеристикою є відкритість, мобільність, проактивність, цілеспрямованість, адаптивність.

Дещо в іншій оптиці тенденції ринку праці представлені у дослідженні «Барометр ринку праці України: головні тенденції 2021»².

---

² Результати дослідження “Барометр ринку праці України: головні тенденції 2021 року”. Дослідження проводилось методом онлайн-опитування у червні-серпні 2021 року. У дослідженні взяли участь 2190 респондентів-пошукачів та понад 220 компаній-роботодавців респондентів-пошукачів та понад 220 компаній-роботодавців.

У ньому акцентується увага на суб'єктах ринку праці, на оцінці їхньої взаємодії, нових варіаціях взаємовідносин. Звернено увагу на тому, що все більше організацій використовують персоналізовану комунікацію, персоналізовану ціннісну пропозицію, навчання і винагороду. Це один із важливих трендів, який реалізує well-being програми, збалансовуючи зустрічний рух у взаємодії бізнесу і людини. Позитивним є те, що в даному дослідженні акцентовано увагу на тому, що для молодих людей надзвичайно важливими є репутація, соціальна активність роботодавця, умови праці, системна комунікація з організацією, постійне навчання. А як вважають роботодавці, важливими навичками є взаємодія з людьми та вміння працювати в команді, емоційний інтелект (50%) .

На нашу думку, слід поширювати досвід компаній, в яких взято курс на пришвидшення темпів трансформації ринку, організацій та апробацію нової, гібридної стратегії у роботі, застосування ефективних механізмів стимулювання роботодавців до працевлаштування молоді.

Безперечно, гібридна стратегія (як інтегральний показник стратегії досяжності, співробітництва, мультипрофесіоналізму) у працевлаштуванні випускників повною мірою сприяє розкриттю й розвитку їхнього професійного потенціалу.

Розглянемо її на прикладі професійних позицій випускників Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», використовуючи дослідження, проведені Лабораторією проблем вищої школи НУА³, а також Національного опитування молоді⁴.

---

³ Результати соціологічного опитування «Кар'єрно-професійні переваги студентів», проведене студентським сектором Лабораторії проблем вищої школи ХГУ «НУА» в березні-квітні 2021 р. серед студентів і випускників Народної української академії (n=572).

Результати соціологічного опитування «Кар'єрно-професійні орієнтації випускників НУА та роль ЗВО в їх формуванні», проведеного Лабораторією проблем вищої школи ХГУ «НУА» в 2017 р. (n=312).

⁴ Результати національного опитування молоді, проведеного компанією Info Sapiens на замовлення Центру аналізу та соціологічних досліджень/ Міжнародного республіканського інституту у рамках програми «Мріємо та діємо» в лютому-березні 2021 р.

Результати досліджень демонструють, що робота за спеціальністю дозволяє професійно вдосконалюватися, досягати нових успіхів. Так, за отриманими даними, 64% опитаних випускників вищів задоволені своєю роботою, своїми професійними досягненнями. Крім того, аналіз чинників, які впливають на працевлаштування, свідчить про перевагу таких, як комунікаційна компетентність, готовність і вміння працювати в команді. Конкурентними також є навички практичної роботи, досвід організаційної роботи, цифрова компетентність, вміння творчо вирішувати завдання. Важливу роль відіграє і особистісний потенціал випускника. Серед його значущих складових – відповідальність, готовність діяти оперативно, працювати на результат.

На думку випускників, конкурентною перевагою при працевлаштуванні мають бути певні особистісні якості: ініціативність, активність, інноваційне мислення (73%). За ними йдуть особисті зв'язки (45%), додаткова освіта (38%), затребуваність отриманої спеціальності на ринку праці (14%).

Представлені дані свідчать про спрямованість випускників на використання своїх власних ресурсів для успішного працевлаштування, демонструють динамічність і різновекторність професійних позицій випускників [4, с. 15; 5].

Проте не можна не взяти до уваги ті негативні чинники, які гальмують працевлаштування за отриманою спеціальністю. На думку опитаних випускників, це відсутність досвіду роботи (38%), специфічних навичок та мотивації (24%), професійної мобільності (16%).

І цілком логічно (й це підтверджує точка зору експертів і роботодавців), що актуалізується бачення сучасного спеціаліста як такого, що може працювати на стику професій, вирішувати складні завдання з суміжних галузей. Це вимагає від вищів оновлення змісту освітніх програм, за якими йде підготовка фахівців, упровадження гнучкої системи безперервної освіти, що також надає можливості вибудовувати гібридні стратегії працевлаштування.

Висновки і подальші перспективи досліджень. Проведений нами аналіз дозволяє говорити про наявність успішних стратегій працевлаштування випускників вишу. Одночасно на молодіжному

ринку праці все більше реалізується гібридна стратегія працевлаштування молоді.

З нашої точки зору, гібридна стратегія являє собою інтегральний показник стратегії досяжності, співробітництва, проактивності, мультипрофесіоналізму, що було нами проілюстровано за допомогою аналізу ринку праці та емпіричних даних. Це надало нам змогу дійти висновку, що існуючі стратегії працевлаштування випускників вишів демонструють орієнтацію на багатопрофільність, максимальне використання власних ресурсів і можливостей.

Серед маркерів неуспішного працевлаштування ми виокремили: недостатню розвиненість навичок аналізу змін, що відбуваються на ринку праці, неготовність до успішної реалізації самозайнятості, несформованість кар'єрних планів тощо.

На нашу думку, подальші дослідницькі розвідки слід спрямувати на вивчення поліваріативних стратегій працевлаштування, що відповідає прогнозному стану ринку праці.

Список бібліографічних посилань

1. Швець, О. В. (2020). Новітні аспекти зайнятості молоді на ринку праці України. *Український журнал прикладної економіки*, т. 5, 2, с. 359–367.
2. Яценко, Л. Д. (2019). *Проблеми молодіжної зайнятості в Україні та шляхи їх подолання* [online]. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-8F.pdf> [Accessed 01 Nov.2022].
3. USAID, (2021). *Стан зайнятості молоді в Україні (результати дослідження)* [online]. Available at: <http://surl.li/gyife> [Accessed 20 Nov.2022].
4. Бирченко, Е. В., Зверко, Т. В. (2017). *Профессиональные практики выпускников современных вузов (на примере выпускников Народной украинской академии)*. Харьков : Изд-во НУА, 114 с.
5. ДІСМП, (2019). *Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри*. Київ, 107 с.

References

1. Shvets', O. V. (2020). Novitni aspekty zaynyatosti molodi na rynku pratsi Ukrainy [The latest aspects of youth employment in the labor market of Ukraine]. In: *Ukrayins'kyu zhurnal prykladnoyi ekonomiky*, vol. 5, 2, pp. 359–367.
2. Yatsenko, L. D. (2019). *Problemy molodizhnoyi zaynyatosti v Ukrayini ta shlyakhyy yikh podolannya* [Problems of youth employment in Ukraine and ways

to overcome them] [online]. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-8F.pdf> [Accessed 01 Nov.2022].

3. USAID, (2021). *Stan зайнятosti molodi v Ukrayini (rezul'taty doslidzhennya)* [State of youth employment in Ukraine (research results)] [online]. Available at: <http://surl.li/gyife> [Accessed 20 Nov.2022].

4. Birchenko, E. V., Zverko, T. V. (2017). *Professional'nye praktiki vypusknikov sovremennyh vuzov (na primere vypusknikov Narodnoj ukrainskoj akademii)* [Professional practices of graduates of modern universities (on the example of graduates of the People's Ukrainian Academy)]. Khar'kov: Izd-vo NUA, 114 p.

5. DICMP, (2019). *Molod'na rynku pratsi: navychky XXI stolittya ta pobudova kareery* [Youth in the Labor Market: 21st Century Skills and Career Building]. Kyiv, 107 p.

В. П. Козиренко, С. І. Козиренко

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Однією з основних функцій освіти є підготовка фахівців, які мають навички інформаційної та дослідницької діяльності, що дозволяють орієнтуватися у новому інформаційному просторі.

У статті зазначено основні актуальні напрями інформаційної підготовки у сучасній системі освіти.

Інформаційна підготовка нетехнічних спеціальностей може містити початкову підготовку з алгоритмізації та програмування, а також підготовку з програмування No-code з урахуванням спеціальності. No-code програмування – це підхід, який дозволяє користувачам створювати програми за допомогою візуального моделювання та налаштування готових процесів чи шаблонів. No-code дозволяє кожному користувачеві створювати програми без професійних навичок програмування.

Як можлива платформа розглядається рішення AppSheet, що реалізує технологію No-code для Google таблиць. Розглянуто можливості використання AppSheet у навчальному процесі.

Ключові слова: Інформаційна підготовка, програмування No-code, AppSheet.

Kozyrenko Victor, Kozyrenko Svitlana. Topical issues of information training in conditions of digital transformation.

One of the main functions of education is training specialists having sufficient information and research skills to be able to navigate in the new information space.

The article highlights major current areas of information technology training in the modern education system.

Information technology training for non-technical specialties may include initial training in algorithmization and programming, as well as training in specialty-specific No-code programming. No-code programming is an approach that allows users to create applications through visual modeling and customization of pre-made processes or templates. No-code enables every user to create applications without professional programming skills.

As a potential platform, the AppSheet solution is considered, which implements the No-code technology for Google spreadsheets. The possibilities for using AppSheet in the educational process are considered.

Key words: Information technology training, No-code programming, AppSheet.

Суттєві зміни у соціальній реальності, обумовлені впровадженням нових інформаційних технологій у суспільне життя, є вирішальними під час аналізу соціального та духовного стану суспільства. Однією з основних функцій освіти є підготовка фахівців, які мають навички інформаційної та дослідницької діяльності, що дозволяють орієнтуватися у новому інформаційному просторі [1; 2].

Інформаційна підготовка в сучасній системі освіти значно підвищує актуальність предметних результатів і повинна забезпечувати:

- сформованість уявлень про комп'ютерно-математичні моделі та необхідність аналізу відповідності моделі та модельованого об'єкта (процесу), про способи зберігання та найпростішу обробку даних;

- володіння прийомами написання алгоритмічною мовою програм для вирішення стандартних задач з використанням основних конструкцій програмування та налагодження таких програм, використання готових прикладних комп'ютерних програм за обраною спеціальністю;

- володіння комп'ютерними засобами подання та аналізу даних, уміння працювати з бібліотеками програм;

- розуміння основ правових аспектів використання комп'ютерних технологій та роботи в Інтернеті.

- володіння поняттям складності алгоритмів, знання основних алгоритмів обробки інформації;

- володіння універсальною мовою програмування, уявленнями про базові типи даних та структури даних, вміння використовувати основні керуючі конструкції;

- навички та досвід розробки програм у вибраному середовищі програмування, включаючи тестування та налагодження програм, володіння елементарними навичками формалізації прикладного завдання та документування програм.

Інформаційна підготовка може містити початкову підготовку

з алгоритмізації та програмування, а також підготовку з програмування No-code з урахуванням спеціальності.

Як один з найбільш перспективних систем програмування слід відзначити Python. Низький вхідний поріг для студентів, можливості бібліотек та наявність зовнішніх платформ у середовищі Google. Йдеться про середовище Google Colaboratory. Colaboratory – безкоштовне середовище, функціонуючи за принципом хмари, надає доступ до графічних процесорів GPU та TPU. Це ще один хмарний сервіс від Google Research, IDE, що дозволяє будь-якому користувачеві писати вихідний код у редакторі та запускати його з браузера. Зокрема, він підтримує мову програмування Python та орієнтований на завдання машинного навчання, аналіз даних, освітні проекти та інше.

Наступним етапом інформаційної підготовки може стати No-code програмування.

No-code програмування – це підхід, який дозволяє користувачам створювати програми за допомогою візуального моделювання та налаштування готових процесів чи шаблонів. Використання No-code прискорює розробку додатків та задовольняє потребу в автоматизації робочих процесів та створення спеціалізованого програмного забезпечення швидше, ніж при звичайному написанні коду. No-code дозволяє кожному користувачеві створювати програми без професійних навичок програмування.

No-code – це візуальний посередник між платформою для програмування та кінцевими користувачами, за допомогою якого вони можуть створювати та налаштовувати зовнішній вигляд програмного забезпечення без безпосереднього програмування.

За оцінками Forrester, платформи No-code прискорюють розробку програмного забезпечення у 5–10 разів у порівнянні з традиційними методами.

Платформи No-code з'явилися як незалежні інструменти, дозволяючи створювати прості програми тим фахівцям, які не мають професійної програмістської підготовки.

No-code не обов'язково означає, що при роботі з ним не потрібно буде писати фрагменти програм. Те, що називають No-code – це підхід

до програмування, при застосуванні якого не потрібно написання самих текстів програм. Натомість розробнику пропонується користуватися інструментами з графічним інтерфейсом.

Сучасні No-code платформи мають можливість обробки досить великої кількості інформаційних рішень – сайтів, електронних таблиць, баз даних.

Для навчальних закладів, використовуючи поширену підготовку з Excel і Sheet, найбільш сприятливою стає рішення AppSheet, що реалізує технологію No-code для таблиць. Як вихідні дані використовуються електронні таблиці з подальшою фільтрацією даних, використанням розширеної логіки, створенням динамічного інтерфейсу, налаштуванням автоматизованих робочих процесів. Використовуючи різні облікові записи, можна створювати командні проекти у межах навчальних груп.

Програма AppSheet підтримує як настільні комп'ютери, так і мобільні пристрої, може використовуватися для бізнес-аналізу, маркетингу, соціологічних досліджень, управління проектами. AppSheet – онлайн-конструктор для створення мобільних додатків на Android та iOS.

Сервіс працює наступним чином: користувач підключає електронні таблиці або бази даних, за допомогою конструктора створює дизайн та функціональність майбутньої програми, запускає та розповсюджує його. У програмі можна створювати дизайн, вставляти зображення та інші медіафайли. AppSheet дозволяє розміщувати у додатку GPS-карти, графіки та діаграми, інші елементи.

Всередині AppSheet можна переглядати статистику та відстежувати дії користувачів з їхніми даними. Ця можливість є особливо актуальною для навчального процесу.

Використання AppSheet набагато простіше і легше, ніж використання традиційного програмування з використанням кодів. Програма без коду дає можливість швидкого підключення та оперативної роботи. При цьому, зміни до програми можна вносити через будь-який браузер.

Список бібліографічних посилань

1. Рубин, Ю.Б. (ред.). (2004). Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект. ООО «Маркет Д С Корпорейшн», 540 с.
2. Козыренко, В. П., Козыренко, С. И. (2022). Актуальные вопросы развития информационной среды учебного заведения в условиях удаленного обучения. Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», т. 28, с. 68–73.

References

1. Rubin Yu. B. (ed.). (2004). *Globalizaciya i konvergenciya obrazovaniya: tekhnologicheskij aspekt* [Globalization and convergence of education: technological aspect]. Market DC Corp. Publ., 540 p. (in Russian)
2. Kozyrenko, V. P., Kozyrenko, S. I. (2022). Aktual'nyye voprosy razvitiya informatsionnoy sredy uchebnogo zavedeniya v usloviyakh udalennogo obucheniya. *Vcheni zapiski Kharkivs'kogo gumanitarnogo univrsitetu «Narodna ukranns'ka akademnya»*, vol. 28, pp. 68–73.

Н. В. Статівка, А. В. Косенко

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

У статті досліджено сутність і функції державного регулювання ринку освітніх послуг. З'ясовано, що специфіка освітніх послуг полягає в тому, що їх споживання приносить вигоди, не тільки всьому суспільству, а й конкретному індивіду, що передбачає їх оплату. Оскільки вигода від споживання освітніх послуг як для окремої людини, так і для підприємства зростає в умовах розвитку постіндустріального суспільства, частка індивідуальних витрат у витратах на освіту повинна збільшуватися, а джерела фінансування ЗВО диверсифікуватися.

Доведено, що державне регулювання є альтернативним засобом компенсації неефективності ринкового механізму, неринковий засіб упорядкування господарської діяльності, який передбачає систему адміністративних і економічних методів. Розглянуто правові інструменти державне регулювання ринку освітніх послуг, які включають адміністративні методи впливу на суб'єктів ринку, забезпечення законодавчої бази функціонування ринку освітніх послуг, створення формальних норм і механізмів контролю за їх виконанням. Економічні інструменти державного регулювання ринку освітніх послуг, на думку багатьох дослідників, представлені підприємницькою діяльністю держави та фінансовими методами. Під підприємницькою діяльністю держави на ринку освітніх послуг традиційно розуміється додаткове до бюджетного фінансування виробництво освітніх послуг державними закладами вищої освіти відповідно до державних освітніх стандартів.

Визначено, що держава на ринку освітніх послуг вищої школи виконує три групи функцій: забезпечення інституційно-правової основи діяльності ринкових суб'єктів; надання освітніх послуг в рамках бюджетного фінансування, і контроль над діяльністю вузівського сектора з метою забезпечення належної якості освітніх послуг; забезпечення взаємозв'язку факторних ринків з ринком освітніх послуг, а також нормального інвестиційного клімату для залучення коштів приватного сектору в сферу вищої освіти.

Ключові слова: держава, державне регулювання, заклади вищої освіти, освітні послуги, ринок освітніх послуг.

Stativka Nataliia, Kosenko Alisa. The essence and functions of state regulation of the educational services market.

The article examines the essence and functions of state regulation of the educational services market. It is found out that the specifics of educational services are that their consumption brings benefits, not only to the whole society, but also to a specific individual who provides for their payment. Since the benefits of consuming educational services for both an individual and an enterprise are growing in the context of the development of a post-industrial society, the share of individual costs in education costs should increase, and the sources of financing for higher education institutions should diversify.

It is proved that state regulation is an alternative means of compensating for the inefficiency of the market mechanism, a non-market means of regulating economic activity, which provides for a system of administrative and economic methods. Legal instruments of state regulation of the educational services market are considered, which include administrative methods of influencing market entities, ensuring the legislative framework for the functioning of the educational services market, creating formal norms and mechanisms for monitoring their implementation. Economic instruments of state regulation of the educational services market, according to many researchers, are represented by the entrepreneurial activity of the state and financial methods. Entrepreneurial activity of the state in the market of educational services is traditionally understood as additional to budget financing production of educational services by state institutions of higher education in accordance with state educational standards.

It is determined that the state in the market of educational services of higher education performs three groups of functions: ensuring the institutional and legal basis for the activities of market entities; providing educational services within the framework of budget financing, and monitoring the activities of the university sector in order to ensure the proper quality of educational services; ensuring the relationship of factor markets with the market of educational services, as well as a normal investment climate for attracting funds from the private sector in the field of higher education.

Key words: state, state regulation, higher education institutions, educational services, educational services market.

Постановка проблеми. Сучасні дослідники вважають, що сфера освіти сьогодні є однією із значних галузей постіндустріальної економіки, оскільки вона виконує низку найважливіших функцій:

забезпечення кваліфікованими кадрами інших галузей економіки, створення нових технологій, проведення наукових досліджень. Зміни у системі фінансування відбувалися за умов скорочення державних витрат на вищу освіту, викликаного тривалою економічною кризою, децентралізацією державного управління та зниженням її дієздатності. У результаті система платної освіти існує поряд із прийомом на бюджетні місця. На сьогоднішній день сфера освіти перебуває у критичному стані, це обумовлено, перш за все, повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації. Потрібно відзначити, що дія цього фактору лягла на підґрунтя таких не вирішених проблем, як постійний відтік висококваліфікованих фахівців з України за кордон, систематичне недофінансування освітніх закладів, погіршення якості освітніх послуг через низку об'єктивних причин: знос основних фондів навчальних закладів зі збільшенням контингенту студентів, недостатня оснащеність закладів вищої освіти (ЗВО) сучасними засобами комунікації, низький попит (часто його відсутність) на ринку праці за деякими спеціальностями, низький соціальний статус викладача. Загалом це свідчать про можливу втрату освітнього потенціалу та деградацію системи освіти в найближчій перспективі.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні аспекти державного регулювання ринку освітніх послуг розглянуті в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них слід виділити праці таких вчених: Борецька Н.О. [1], Домбровська С.М. [2], Ващука Ф.Г. [3], Кукурудза І. [4], Ромашенко К. [4], Кухарська Л. В. [5], Лопушняк Г.С. [6], Рибчанська Х.В. [6], Шевченко С.О. [7], Хоружий Г.Ф. [8] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, слід зазначити наявність низки невивчених питань у сфері державного регулювання ринку освітніх послуг в Україні, що свідчить про актуальність обраної тематики цієї статті.

Мета статті. Метою статті є дослідження сутності та функцій державного регулювання ринку освітніх послуг та надання пропозицій з удосконалення даного процесу.

Виклад основного матеріалу. На основі проведеного аналізу, взявши за критерій відбору ступінь державного втручання в механізм функціонування ринку освітніх послуг, можна умовно виділити три групи

дослідників: прихильників державної освіти, противників, що постулюють вільне функціонування ринку освітніх послуг та науковців, що допускають часткове втручання держави.

В якості обґрунтування державного надання освітніх послуг вищої школи можна привести наступні доводи його прихильників:

- право індивіда на освіту зобов'язує державу виступати в ролі гаранта його забезпечення;

- соціальна значимість освітніх послуг полягає у формуванні освітнього потенціалу суспільства. Довгостроковий характер вкладень в людський капітал обмежує доступ економічних агентів до отримання освіти і відводить центральну роль державі, що володіє достатніми заставними цінностями;

- соціальна спрямованість діяльності закладів вищої освіти зумовлює його низьку економічну зацікавленість і не здатна забезпечити прибуток, що покриває витрати його функціонування;

- вільний ринок обмежує доступ до вищої освіти малозабезпечених верств, що формує несприятливий соціальний клімат;

- в умовах вільного ринку послаблюється, або повністю зникає державний контроль за змістом і якістю освіти, і створюється ситуація надлишкової пропозиції фахівців з вищою освітою [1, с. 52].

Дані обґрунтування представляються нам не переконливими і досить легко спростовуваними. По-перше, відповідно до діючого законодавства України кожен має право на конкурсній основі безкоштовно отримати вищу освіту. Виникає питання: «Як бути з тими, хто не пройшов за конкурсом?». По-друге, незважаючи на довгостроковий характер інвестицій в людський капітал світовий досвід показує, що не тільки держава, а й приватні особи і підприємства в змозі їх здійснювати. Довгострокові вкладення тісно пов'язані з ризиком і невизначеністю, але ризик і невизначеність можуть виникати в процесі реалізації багатьох угод, в тому числі таких, як інвестиції у фізичний капітал. Чи означає це, що держава повинна забезпечувати реалізацію всіх подібних угод? По-третє, заклад вищої освіти, як доведено емпірично, цілком може виступати повно-правним ринковим агентом (наприклад, недержавні ЗВО), причому бути економічно зацікавленим у результатах своєї діяльності та отримувати чистий

прибуток. По-четверте, вільний ринок освітніх послуг вищої школи збільшує зацікавленість споживачів даного виду послуг в отриманні якісної освіти (як було зазначено раніше даний процес двосторонній), а при розвиненому ринку освітнього кредиту доступ до подібних благ буде відкритий для всіх. По-п'яте, вільний ринок передбачає конкуренцію між виробниками, що сприятиме підвищенню якості освітніх послуг без державного контролю.

Друга група дослідників розробляє модель вільного ринку освітніх послуг, представлену приватним сектором, який протиставляється державному. Ефективність даної моделі обґрунтовується наступними положеннями:

- державна власність і підприємницька діяльність держави розглядаються як засіб втручання держави в сфері громадянського суспільства, і є економічно збитковими;
- жорстка конкуренція на ринку освітніх послуг сприятиме розширенню їх асортименту та підвищенню якості, створенню нових механізмів контролю якості освітніх послуг;
- залучення додаткових фінансових коштів у приватні навчальні заклади призведе до розширення можливостей отримання більш якісної та різноманітної освіти;
- конкуренція на ринку розширить свободу вибору навчального закладу, форм і видів навчання;
- платна освіта сприяє збільшенню відповідальності та зацікавленості всіх суб'єктів освітнього процесу;
- прибуток, що виникає в процесі виробничої діяльності є джерелом і стимулом до впровадження інноваційних освітніх технологій [2, с. 39].

Таким чином, дві перші групи дослідників дотримуються полярних поглядів з приводу функціонування освітньої сфери. Третя група намагається знайти «золоту середину», обґрунтовуючи необхідність державного регулювання ринку освітніх послуг. Така позиція пояснюється тим, що в сучасних умовах домінуючим фактором розвитку економічної системи стає розробка і впровадження нових знань та інформації. Специфіка освітніх послуг полягає в тому, що їх споживання приносить вигоди, не тільки всьому суспільству,

а й конкретному індивіду, що передбачає їх оплату. Оскільки вигода від споживання освітніх послуг як для окремої людини, так і для підприємства зростає в умовах розвитку постіндустріального суспільства, частка індивідуальних витрат у витратах на освіту повинна збільшуватися, а джерела фінансування ЗВО диверсифікуватися.

Оскільки тематика нашого дослідження стосується сфери освіти, нашим завданням є визначення сутності такого феномену як державне регулювання ринку освітніх послуг. Перш за все, нагадаємо, що під ринком освітніх послуг ми розуміємо сукупність соціально-економічних інститутів, які організують і структурують процес обміну, об'єктом якого виступають освітні послуги. Серед даних інститутів нас безпосередньо цікавлять формальні норми і механізми контролю їх виконання. Саме ці елементи інституційного поля створюються і регулюються державою [3, с. 120].

Отже, державне регулювання ринку освітніх послуг являє собою неринковий спосіб регламентації господарських відносин, що виникають між суб'єктами-учасниками ринку в процесі виробництва, обміну і споживання освітніх послуг, що виявляється в створенні і зміні формальних обмежень і механізмів контролю. Іншими словами, державне регулювання являє собою вплив держави на інституційну матрицю ринку освітніх послуг, причому цей вплив реалізується за допомогою адміністративних та економічних інструментів. Під державним регулюванням ринку освітніх послуг України ми будемо розуміти регулювання ринку недержавних ЗВО і надання освітніх послуг державними закладами в рамках бюджетного фінансування. В якості суб'єкта ринкових відносин держава виступає в разі надання державними ЗВО платних освітніх послуг в рамках державних освітніх стандартів і тих, що в них не входять, що являє собою внутрішній ринок в системі бюджетного фінансування. Однак необхідно відзначити, що внутрішній ринок також регламентується державою за допомогою правових інструментів.

Під правовими інструментами ми розуміємо переважно адміністративні методи впливу на суб'єктів ринку, забезпечення законодавчої бази функціонування ринку освітніх послуг, створення

формальних норм і механізмів контролю за їх виконанням. Серед формальних інститутів, що регламентують діяльність суб'єктів ринку освітніх послуг виділимо основні: 1) Конституція України; 2) Цивільний кодекс України; 3) Закон України «Про освіту»; 4) Статут ЗВО і договір з Міністерством освіти і науки України; 5) інші нормативні правові акти України.

Крім того, виділимо локальні акти, що координують діяльність учасників ринку. Їх істотна відмінність від перерахованих вище полягає в тому, що за допомогою перших держава здійснює пряме регулювання ринку, в той час як другі створюються на підставі перших самими ЗВО, що залишає останнім більше свободи діяльності: 1) Положення про структурні підрозділи, які приймаються Вченою радою ЗВО і затверджуються ректором; 2) правила внутрішнього розпорядку, прийняті конференцією колективу ЗВО; 3) посадові інструкції, затверджені ректором за поданням керівників структурних підрозділів; 4) примірні норми часу для розрахунку обсягу навчальної роботи та інших основних видів робіт, що виконуються професорсько-викладацьким складом університету; 5) накази і розпорядження ректора; 6) ухвали Вченої ради університету; 7) розпорядження проректорів, деканів, завідувачів кафедрами; 8) рішення керівників інших підрозділів, рішення вчених рад факультетів і кафедр [7, с. 172].

Економічні заходи на ринку освітніх послуг, на думку багатьох дослідників, представлені підприємницькою діяльністю держави та фінансовими методами. Під підприємницькою діяльністю держави на ринку освітніх послуг традиційно розуміється додаткове до бюджетного фінансування виробництво освітніх послуг державними ЗВО відповідно до державних освітніх стандартів [4, с. 56]. У нашому дослідженні подібну діяльність держави ми віднесли до внутрішнього ринку в системі бюджетного фінансування. Власне бюджетне фінансування освітніх послуг в частині реалізації освітніх програм здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів з урахуванням встановлених завдань з приходу на основі державних і місцевих нормативів фінансування, що визначаються в розрахунку на одного учня і передбачених для відповідних типів і видів освітніх установ, і розглядається нами як державне регулювання. Крім того, державне

регулювання проявляється у формуванні законодавчо-правової бази функціонування недержавних ЗВО і в державному субсидуванні даних установ.

Спробуємо сформулювати власну позицію щодо державного регулювання ринку освітніх послуг. Перш за все, нагадаємо, що раніше ми прийшли до висновку, що освітні послуги цілком можна розглядати як особливі приватні блага, розподіл яких може здійснюватися за допомогою ринкового механізму. Сучасний ринок освітніх послуг насправді знаходиться в стадії формування, в реальності він представлений внутрішнім ринком в системі бюджетного фінансування сфери вищої освіти і регульованим ринком недержавних ЗВО. Проведений нами аналіз відносин між суб'єктами ринку довів, що державне регулювання, перш за все, зводиться до законодавчої діяльності, тобто створення нормативної бази формування і функціонування повноцінного ринку освітніх послуг, або інакше створення і підтримання інституційного середовища взаємодії ринкових суб'єктів, а також державне регулювання передбачає бюджетне фінансування освітніх послуг, що надаються державними ЗВО відповідно до державних освітніх стандартів.

В цілому функції держави в процесі регулювання економіки дослідники умовно поділяють на три групи. Взявши за основу дану градацію, ми спробували їх адаптувати до специфіки ринку освітніх послуг:

Перш за все, держава забезпечує інституційно-правову основу діяльності економічних агентів, встановлюючи «правила ринкової гри» [5, с. 185]. Це стосується визначення прав і форм власності, умов укладення та виконання контрактів, взаємовідносин профспілок і наймачів, загальних основ зовнішньоекономічної діяльності і т. д. у даній групі функцій, на нашу думку, на ринку освітніх послуг держава здійснює правове регулювання зазначеного ринку, тобто створює умови для його природного функціонування, конкретні дії держави в даній сфері були вказані нами вище.

Друга група функцій держави пов'язана з ліквідацією або компенсацією негативних ефектів ринкової поведінки і задоволенням потреб в тій частині суспільних благ, які ринок зробити не може, або виробляє

в недостатній кількості [6, с. 132]. Держава займається питаннями національної оборони, охорони навколишнього середовища, в ряді випадків організацією фундаментальних наукових досліджень, державної системи освіти і медичного обслуговування, будівництвом доріг та інших форм комунікацій і т. п. До даної групи функцій ми віднесемо ситуацію надання освітніх послуг в рамках бюджетного фінансування, контроль над діяльністю вузівського сектора з метою забезпечення належної якості освітніх послуг за допомогою механізмів ліцензування, атестації та акредитації.

Нарешті, третя група функцій держави, яку можна визначити як здійснення економічної політики в найбільш вузькому визначенні, стосується підтримки нормального функціонування ринкового механізму, згладжування циклічних коливань, подолання наслідків економічних шоків, що призводять до різких відхилень від макроекономічної рівноваги, забезпечення умов довгострокового економічного росту [8, с. 84]. У цій групі функцій з метою регулювання ринку освітніх послуг, на наш погляд, держава повинна забезпечувати хороший інвестиційний клімат для залучення коштів приватного сектора в сферу вищої освіти, іншими словами, створювати умови для ефективних довгострокових вкладень в людський капітал. Крім того, важливою передумовою економічного зростання буде забезпечення державою умов для тісного взаємозв'язку факторних ринків праці та капіталу з ринком освітніх послуг.

Висновки. Узагальнюючи проведене дослідження можливо виділити наступні положення:

– проблема державного регулювання сфери освіти неодноразово зачіпалася видатними науковцями. На основі проведеного аналізу, взявши за критерій відбору ступінь державного втручання в ринок освітніх послуг, можна умовно виділити три групи дослідників: прихильників державної освіти, противників, що постулюють вільне функціонування ринку освітніх послуг і економістів, що допускають часткове втручання держави;

– проаналізувавши існуючі визначення, ми сформулювали власне, згідно з яким, державне регулювання – альтернативний спосіб компенсації неефективності ринкового механізму, неринковий спосіб

упорядкування господарської діяльності, який передбачає систему адміністративних і економічних методів;

– під державним регулюванням ринку освітніх послуг ми маємо на увазі вплив держави на інституційну матрицю ринку освітніх послуг, що реалізується за допомогою використання адміністративних та економічних методів;

– під державним регулюванням ринку освітніх послуг України ми будемо розуміти регулювання ринку недержавних ЗВО, надання освітніх послуг державними ЗВО в рамках бюджетного фінансування і регламентацію діяльності державних вузів як суб'єктів ринку;

– держава на ринку освітніх послуг вищої школи виконує три групи функцій: забезпечення інституційно-правової основи діяльності ринкових суб'єктів; надання освітніх послуг в рамках бюджетного фінансування, і контроль над діяльністю вузівського сектора з метою забезпечення належної якості освітніх послуг; забезпечення взаємозв'язку факторних ринків з ринком освітніх послуг, а також нормального інвестиційного клімату для залучення коштів приватного сектору в сферу вищої освіти.

Список бібліографічних посилань

1. Борецька, Н. (2012). *Форми та методи державного регулювання сфери вищої освіти. Актуальні проблеми державного управління*, 6 (51), с. 51–54.
2. Домбровська, С.М. (2009). *Державне управління вищою освітою в умовах трансформаційних змін*. Харків: Оберіг, 176 с.
3. *Інтеграція в європейській освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи* / За заг. ред. Ф.Г. Ващука (2011). Ужгород: ЗакДУ, 560 с.
4. Кукурудза, І., Ромащенко, К. (2013). *Ринок освітніх послуг у трансформаційній економіці*. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 156 с.
5. Кухарська, Л. (2020). Ринок освітніх послуг в Україні: реалії та перспективи. *Соціально-правові студії*, 3 (9), с. 184–191.
6. Лопушняк, Г.С., Рибчанська, Х.В. (2018). *Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку*. Львів: Ліга Прес, 283 с.
7. Шевченко, С. (2017). Механізм державного та громадського управління якістю вищої освіти: зарубіжний досвід. *Держава та регіони*, 3, с. 171–176.
8. Хоружий, Г.Ф. (2016). *Європейська політика вищої освіти*. Полтава: Дивосвіт, 384 с.

References

1. Boretska, N.O. (2012), *Formy ta metody derzhavnogo rehuliuвання sfery vyshchoi osvity. Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia – Actual problems of public administration*, 6 (51), 51–54 [in Ukrainian].
2. Dombrovska, S.M., (2009), *Derzhavne upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v umovakh transformatsiinykh zmin [State management of higher education in the conditions of transformational changes]*. Kharkiv: Vyd-vo «Oberih». [in Ukrainian].
3. Vashchuk, F.H., (2011), *Intehratsiia v yevropeiskyi osvittii prostir: zdobutky, problemy, perspektyvy [Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects]*. Uzhhorod: ZakDU [in Ukrainian].
4. Kukurudza, I., Romashchenko, K. (2013), *Rynok osvitnikh posluh u transformatsiinii ekonomitsi. [Market of educational services in the transformational economy]*. Cherkasy: ChNU im. B. Khmelnytskoho. [in Ukrainian].
5. Kukharska, L.V. (2020), *Rynok osvitnikh posluh v Ukraini: realii ta perspektyvy. [The market of educational services in Ukraine: realities and prospects.] Sotsialno-pravovi studii. – Social and legal studies*. 3 (9). 184-191. [in Ukrainian].
6. Lopushniak, H.S., Rybchanska, Kh.V. (2018), *Vyshcha osvita Ukrainy: derzhavne rehuliuвання ta perspektyvy rozvytku [Higher education in Ukraine: state regulation and development prospects]*. Lviv: Liha Pres, [in Ukrainian].
7. Shevchenko, S.O. (2017), *Mekhanizm derzhavnogo ta hromadskoho upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity: zarubizhnyi dosvid. Derzhava ta rehiony – State and regions*, 3. 171–176 [in Ukrainian].
8. Khoruzhyi, H.F. (2016), *Yevropeiska polityka vyshchoi osvity [European policy of higher education]*. Poltava: Dyvosvit, [in Ukrainian].

К. М. Бабак

ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СУЧАСНОМУ ЗВО

У статті розглядається поняття академічної доброчесності, характеризуються види академічних порушень. Пропонуються методи впливу на розвиток академічної доброчесності. Наводяться підходи до організації освітнього процесу таким чином, щоб він впливав на розвиток академічної доброчесності. Характеризується формувальне оцінювання та його позитивна роль у розвитку академічної доброчесності. Описується алгоритм проведення заняття, спрямованого на розвиток академічної доброчесності, і навіть даються методи ефективного тайм-менеджменту викладача під час підготовки заняття. Наводяться переваги використання системи ADDIE у процесі створення навчальних матеріалів. Зазначаються навички, що формуються культурою академічної доброчесності.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічна недоброчесність, академічні порушення, плагіат, самоплагіат, формувальне оцінювання, система ADDIE.

Babak Kateryna. Formation of academic integrity in a modern higher education institution.

The article considers the concept of academic integrity, characterizes the types of academic violations. Methods of influencing the development of academic integrity are proposed. Approaches to the organization of the educational process in such a way that it influences the development of academic integrity are presented. Characteristic assessment and its positive role in the development of academic integrity are analyzed. The algorithm of the lesson aimed at the development of academic integrity is described, and the methods of effective time management of the teacher in the preparation of the lesson are given. The advantages of using the ADDIE system in the process of creating training materials are given. The skills formed by the culture of academic integrity are given.

Key words: academic integrity, academic dishonesty, academic misconduct, plagiarism, self-plagiarism, formative assessment, ADDIE system.

Постановка проблеми та стан її дослідження: Аналіз останніх публікацій показав, що академічна доброчесність, плагіат, самоплагіат дуже активно обговорюються як українськими, так і світовими вченими, такими як Б. Мелендес, Дональд Л. МакКейб та Лінда Клебе Тревіно, Джуд Керролл, Сара Ноніс та Кеті Овенс Свіфт, Сью Равенскрофт та Чарльз Шредер, а також Ю. Ю. Каліновський, Т. Ярошенко, М. В. Гриньова, В. В. Ромакін, О.С. Цокур та багатьма іншими. Підвищена зацікавленість дослідників питаннями академічної доброчесності пояснюється швидким розвитком технологій обміну інформацією та отриманими знаннями.

У колі наукового співтовариства академічна доброчесність є одним із найтривожніших питань. Залежно від того, з якого погляду підходити до цього питання, слід розробити певні стратегії боротьби з академічною недоброчесністю.

Мета статті: з запропонувати інструменти для розвитку культури академічної доброчесності на заняттях незалежно від дисципліни, що викладається.

Виклад основного матеріалу: Академічна доброчесність – комплексне поняття. Дехто вважає її ознакою виховання та порядності людини, дехто розуміє під академічною доброчесністю відсутність плагіату.

У статті 42 закону України про освіту дається таке поняття академічної доброчесності – це «сукупність етичних принципів та правил, визначених законом, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та здійснення наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та /або науковим (творчим) результатам» [Закон України про освіту, ст. 42], при чому слід зазначити, що учасниками освітнього процесу є як студенти, так і викладачі та адміністрація навчального закладу.

Для того, щоб дотримуватись правил академічної доброчесності, рекомендується дотримуватися наступних стратегій: загальне рішення колективу та чітка позиція керівництва, створення нормативних документів у закладі вищої освіти та проведення інформаційної кампанії.

Існують такі **види академічних порушень**:

- плагіат: презентація чужих матеріалів та ідей як своїх власних без належного цитування;
- самоплагіат: подання однієї і тієї ж роботи як двох різних;
- контрактне виконання завдань: домовленість у тому, що роботу замість претендента виконає іншу особу;
- списування;
- непередбачене співробітництво: групове виконання роботи, призначеної для самостійного виконання;
- фабрикація: вигадкування чи незаконне отримання даних;
- перекручування: свідоме створення неправдивого висловлювання, підробка документів, фальсифікація даних;
- непрозоре оцінювання: відсутність чітких критеріїв оцінювання, несвоєчасне ознайомлення з оцінками, свідоме завищення/заниження оцінки, надання претендентам на допомогу/створення перешкод;
- саботаж: умисне знищення або пошкодження роботи претендента з метою покращення своєї позиції у рейтингу;
- конфлікт інтересів: вплив особистих інтересів людини на її професійні зобов'язання як учасника академічної спільноти;
- хабарництво;
- допомога/сприяння академічній недоброчесності;
- тиск: вплив у будь-якій формі на учасника освітнього процесу для порушення академічної доброчесності.

Як можна вплинути на розвиток академічної доброчесності студентів через методи викладання:

- розробка та використання сучасного цікавого курсу: удосконалення змісту програм, введення завдань, які роблять списування неможливим (есе, практичні кейси, рольові ігри тощо), заохочення дискусій, наявність онлайн-курсів, технологій змішаного навчання, віртуальної та доповненої реальності;
- набуття студентами нових навичок замість механічного виконання завдань: вирішення проблемної ситуації у кілька етапів, критичне мислення, формування власної думки, прийняття рішень, взаємодія з людьми, ін.;

– викладач – партнер, а не контролер: порівняння нинішніх досягнень студента з його минулими навичками та знаннями, не з одногрупниками.

Можна виділити **4 підходи до організації освітнього процесу** так, щоб він впливав на розвиток академічної доброчесності:

- використання формувального оцінювання, в якому оцінка ставиться не заради оцінки, а заради навчання;
- формування творчих, унікальних, нестандартних завдань;
- залучення студентів до розробки критеріїв навчання;
- використання сучасних технологій, які унеможливають списування та недоброчесну поведінку.

Принцип академічної доброчесності має бути у фокусі завжди: на етапі підготовки до заняття, проведення заняття, у процесі досягнення результатів навчання. Кожне завдання на занятті має бути ретельно продумане, повинно мати прикладну спрямованість та творчий характер, має припускати викладення власних думок та роздумів студентів.

Одним із порушень принципів академічної доброчесності є необ'єктивне оцінювання, тому перед викладачем стоїть мета знайти ефективну форму оцінювання досягнень студентів, яка б:

- сприяла підвищенню мотивації;
- робила освітній процес людино-орієнтованим;
- розвивала самостійність та впевненість студентів.

Саме цих цілей досягає **формувальне оцінювання**, тобто, оцінювання у процесі навчання, і навіть аналіз знань, умінь, ціннісних установок студентів, встановлення зворотнього зв'язку «викладач – студент». Формувальна оцінка виявляє та реагує на освітні потреби. У формувальному оцінюванні викладач часто оцінює розуміння студентами рівня навчальних досягнень. Це дозволяє виробити власну методику викладання з урахуванням індивідуальних потреб студентів, допомогти їм досягти результатів у навчанні. Наприклад, у системі Moodle є опція: «коментар до оцінки», де викладач може прокоментувати виконане завдання та порадити, як його можна вдосконалити, доповнити.

У формувальному оцінюванні викладачі можуть урізноманітнити методи навчання, які містять різні підходи до пояснення нових понять, надають варіанти самостійної роботи та розуміння сучасної концепції навчання, навчаються оцінювати якість своєї роботи та своїх колег за чітко визначеними критеріями, розвивають навички навчання протягом життя. Наприклад, часто студентам пропонується виконання міні-проектів, дослідницькі, прикладні завдання. Викладач оцінює їх та пропонує сліпе рецензування – перевірити та оцінити його студентам. Якщо оцінки не збігаються, проводиться спільний аналіз завдання. Ще одним дієвим інструментом є взаємооцінювання, коли студенти оцінюють один одного, група групу, група студента та самооцінювання, коли сам студент оцінює власну роботу.

Викладач, який використовує формувальне оцінювання, змінює культуру навчання студентів: допомагає студентам відчувати себе в безпеці, ризикувати, припускатися помилок та розвивати впевненість у собі. Такий процес передбачає роботу в окремих невеликих групах студентів, що успішно реалізується на заняттях з англійської мови у Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія». Студенти також долучаються до оцінювання шляхом надання їм інструментів для оцінювання якості своєї роботи. За допомогою такого підходу викладач робить процес навчання прозорішим, інформує студентів про цілі навчання, відстежує досягнення успіхів, іноді коригує цілі для кращого задоволення їхніх потреб.

Важливим у формувальному оцінюванні є зворотний зв'язок між учасниками навчального процесу. Його допомагають забезпечити такі цифрові інструменти: Google Docs, відкриті для редагування, Mentimeter для опитувань, інтерактивні дошки тощо. Завдяки цим інструментам є можливість здійснювати зворотний зв'язок та постійно вдосконалюватись.

Отже, можна побудувати такий **алгоритм проведення заняття**, спрямованого на розвиток академічної доброчесності:

1. Формування об'єктивних та зрозумілих для студентів цілей заняття.
2. Продумування варіантів здійснення зворотного зв'язку (слід враховувати такі важливі критерії як: регулярність, конкретність, збалансованість, своєчасність, розумна достатність).

3. Забезпечення активної участі студентів у заняттях.
4. Ознайомлення студентів із критеріями оцінювання.
5. Навчання студентів рефлексії – здатності проводити аналіз та самоаналіз.

6. Коригування разом із студентами підходів до навчального процесу з урахуванням результатів оцінювання.

Використання вищезазначених методів роботи є досить трудомістким для викладача. Існують деякі **способи заощадити час викладача**:

– банк розгорнутих коментарів. Досить часто студенти повторюють одні й самі помилки. Для швидкого надання зворотнього зв'язку можна створити банк коментарів під конкретний вид діяльності. У цьому випадку викладачеві не доведеться набирати текст, а лише копіювати та вставити. Навчальні платформи, такі як Moodle, дозволяють створювати та використовувати такі банки коментарів автоматично;

– таблиці критеріїв оцінювання з детально розписаними маркерами за кожним рівнем;

– планування часу на перевірку робіт. Можна вносити час на перевірку робіт у календар.

Іноді дизайн навчальної програми заганяє студентів у пастку академічної недоброчесності. Для уникнення цього явища, повинна бути структурно-логічна послідовність вивчення тем: новий матеріал має бути логічним продовженням попередньо вивчених тем, потрібно уникати повторів тем. Натомість, слід фокусуватися на поглибленні та розкритті нюансів та особливостей тієї чи іншої теми.

Процес створення навчальних матеріалів – це чітко закріплена послідовність процедур, які згруповані у низку етапів та мають певні завдання та методи їх вирішення. Найчастіше при розробці педагогічного дизайну заняття використовується модель **ADDIE**, що добре зарекомендувала себе:

- analysis – **аналіз**: виявлення потреб у навчанні (кого і чому навчати);
- design – **дизайн**: планування програми навчання (коли навчати);
- development – **розробка**: розробка навчальної програми;

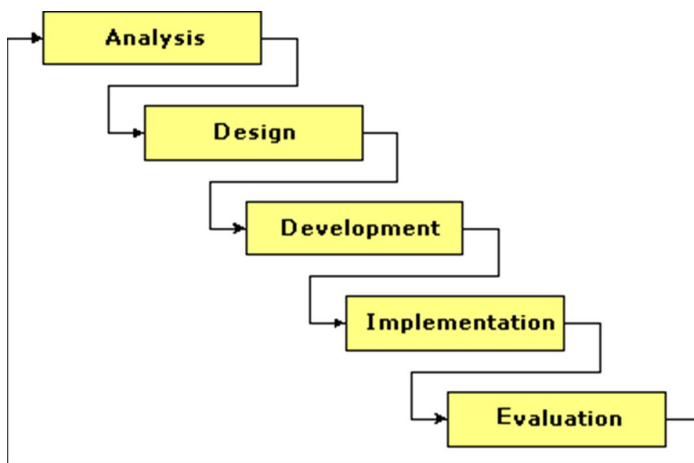

Рис. Модель ADDIE

- implementation – **впровадження**: здійснення навчання згідно з програмою;
- evaluation – **оцінювання**: оцінка результатів навчання.

У деяких ВНЗ вирішення проблеми академічної недоброчесності вбачають у запровадженні курсів з академічної доброчесності та академічної писемності для студентів 1 року навчання, що дає студентам можливість здобути практичні навички усного та письмового академічного мовлення, досвід збору та вивчення фактів, досвід самостійного пошуку та критичного аналізу джерел. Цей процес допомагає студентам розраховувати і планувати їх час, цінувати власну працю, критично сприймати і водночас цінувати працю інших, що зрештою призводить до усвідомлення базової істини: кожен текст має свого автора. З думкою автора можна погоджуватися чи ні, але чуже авторство завжди слід визнавати.

Академічна культура, в тому числі, і академічна доброчесність, пов'язана також з майбутньою кар'єрою студентів та корпоративною культурою, оскільки придбання знань та їх застосування є цінністю.

Культура АТ формує такі найважливіші **навички**:

- здатність до навчання протягом життя;
- управління когнітивним навантаженням;
- логічне викладення матеріалу;
- критичне мислення;
- емоційний інтелект;
- комунікативні навички.

Саме ці навички допоможуть студентам бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Висновок: Слід звернути увагу на той факт, що становлення членом академічної спільноти як особистості, яка розуміє своє місце у світі науки, є важким, багатостороннім, безперервним процесом, де найважливішу роль у формуванні життєвих установок усіх учасників освітнього процесу, крім професійних компетенцій, відіграє дотримання принципів академічної доброчесності.

Проблема недотримання принципів академічної доброчесності потребує комплексного рішення із залученням як молодіжного освітнього досвіду, так і мудрості старшого покоління для досягнення оптимального результату шляхом поєднання найпрогресивніших та найефективніших способів.

Список бібліографічних посилань

1. Rada.gov.ua, (2014). *Про вищу освіту*. [online]. Київ, Україна. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [Accessed 29 June 2018].

2. Гриньова, М. В. (2008). Специфіка структурної організації та змісту діяльності студентського самоврядування у вищих навчальних закладах США. *Вісн. Черкас. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького, серія: Педагогічні науки*, вип. 145, с. 156–158.

3. Калиновський, Ю. Ю. (2012). *Академічна чесність як чинник правового виховання студентської молоді*. Київ Гілея, вип. 63, 8, с. 477–482.

4. Ромакін, В. В. (2010). Мотивації, переконання та поведінка українських і американських студентів бакалаврату щодо норм академічної культури. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили, серія: Педагогіка*, вип. 123, с. 34–41.

5. Струнсе, В. (2003). Місія досяжна: підвищення академічної чесності в українській освіті. *Прозорість і корупція в системі вищої освіти України*. Київ: Таксон, с. 272–275.

6. Цокур, О. С. (2009). Кодекс честі в системі вищої освіти США. *Вісн. Черкас. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького, серія: Педагогічні науки*, вип. 150, с. 57–62.
7. Ярошенко, Т. (2005). *Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна – США)*. Київ: РІА Янко; 304 с.
8. Carrol, J. (2002). *Journal of Pedagogic Development*. Oxford: The Oxford Centre for Staff and Learning Development, 18.
9. Donald, L., McC, Klebe Trevino, L. (1997). Individual and Contextual Influences on Academic Dishonesty: A Multicampus Investigation. *Research in Higher Education*, 38, 2.
10. Mallon, T. (2001). *Stolen Words*. San Diego: Harcourt, 4.
11. Nonis, S., Swift C.O. (2001). An Examination of the Relationship between Academic Dishonesty and Workplace Dishonesty. *Journal of Business Education*, 77, 2, pp. 69–77.
12. West, T., Ravenscroft, S., Shrader, C. (2004). Cheating and Moral Judgment in the College Classroom: A Natural Experiment. *Journal of Business Ethics*, 54, 2.

References

1. Rada.gov.ua, (2014). *Pro vishchu osvitu*. [online]. Київ, Україна. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [Accessed 29 June 2018].
2. Grin'ova, M. V. (2008). Specifica strukturnoi organizacii ta zmistu diyal'nosti students'kogo samovryaduvannya u vishchih navchal'nih zakladah SSHA. *Vis. CHerkas. nac. un-tu im. Bogdana Hmel'nic'kogo, seriya: Pedagogichni nauki*, vip. 145, s. 156–158.
3. Kalinovs'kij, YU. YU. (2012). *Akademichna chesnist' yak chinnik pravovogo vihovannya students'koï molodi*. Київ Gileya, vip. 63, 8, s. 477–482.
4. Romakin, V. V. (2010). Motivacii, perekonannya ta povedinka ukraïns'kih i amerikans'kih studentiv bakalavratu shchodo norm akademichnoi kul'turi. *Naukovi praci CHornomors'kogo derzhavnogo universitetu imeni Petra Mogili, seriya: Pedagogika*, vip. 123, s. 34–41.
5. Strunse, V. (2003). Misiya dosyazhna: pidvishchennya akademichnoi chesnosti v ukraïns'kij osviti. *Prozorist' i korupciya v sistemi vishchoï osviti Ukraïni*. Київ: Takson, s. 272–275.
6. Cokur, O. S. (2009). Kodeks chesti v sistemi vishchoï osviti SSHA. *Visn. CHerkas. nac. un-tu im. Bogdana Hmel'nic'kogo, seriya: Pedagogichni nauki*, vip. 150, s. 57–62.
7. YAroshenko, T. (2005). *Akademichna nechesnist' ta politichna kul'tura: porivnyal'nij dosvid (Ukraïna – SSHA)*. Київ: RIA YAnko; 304 с.

8. Carrol, J. (2002). *Journal of Pedagogic Development*. Oxford: The Oxford Centre for Staff and Learning Development, 18.

9. Donald, L., McC, Klebe Trevino, L. (1997). Individual and Contextual Influences on Academic Dishonesty: A Multicampus Investigation. *Research in Higher Education*, 38, 2.

10. Mallon, T. (2001). *Stolen Words*. San Diego: Harcourt, 4.

11. Nonis, S., Swift C.O. (2001). An Examination of the Relationship between Academic Dishonesty and Workplace Dishonesty. *Journal of Business Education*, 77, 2, pp. 69–77.

12. West, T., Ravenscroft, S., Shrader, C. (2004). Cheating and Moral Judgment in the College Classroom: A Natural Experiment. *Journal of Business Ethics*, 54, 2.

Є. В. Свіцова

ЛОГІКА ТА ІНТУЇЦІЯ – ДВІ ПРОТИЛЕЖНІ ТА НЕРОЗДІЛЬНІ СКЛАДОВІ МАТЕМАТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена логіці та інтуїції – двом протилежним та нерозривно пов'язаним між собою властивостям математичного стилю мислення, формування якого є важливим для життя в сучасному суспільстві. Логічне мислення відрізняється тим, що воно від вірних посилок завжди призводить до вірного висновку, не спираючись при цьому на досвід та інші зовнішні фактори. В той же час розвиток науки і особливо математики неможливий без інтуїції. Інтуїція є здатністю осягнення істини шляхом прямого її бачення без обґрунтування за допомогою логічно строгого доведення. Таким чином, інтуїція є свого роду антиподом, противагою логіки та строгості. Наголошується, що для пізнання світу необхідні два абсолютно різних методи: з одного боку – логічний, строго доказовий, а з іншого – інтуїтивний, заснований на безпосередньому синтетичному судженні, що не спирається на доведення. Перебільшення ролі як строгої логіки, так і інтуїції – це крайнощі. Стверджується, що одна із задач математичної освіти – формування правильної математичної інтуїції. Однак формування математичної інтуїції не повинно суперечити засвоєнню основ математики та розвитку логічного мислення, яке ґрунтується на доведенні. Важливо, що при проведенні доведення відбувається навчання студентів найголовнішому – вмінню проводити розв'язання задач математичними методами. Робиться висновок, що логіка та інтуїція не виключають та не підмінюють одна одну. У процесі пізнання вони тісно переплітаються, підтримуючи і доповнюючи друг друга. Кожна з них необхідна на своєму місці та свого часу.

Ключові слова: мислення, логіка, інтуїція, математика, освіта.

Svishchova Yevheniia. Logic and intuition are two opposite and inseparable components of mathematical thinking

The article is devoted to logic and intuition – two opposite and inextricably linked properties of the mathematical style of thinking, the formation of which is important for life in modern society. Logical thinking differs from true premises in that it always leads to a true conclusion, without relying on experience and other external factors. At the same time, the development of science and especially

mathematics is impossible without intuition. Intuition is the ability to grasp the truth by seeing it directly without justification by means of a logically rigorous proof. Thus, intuition is a sort of antipode, a counterweight to logic and rigor. It is noted that two completely different methods are needed for knowledge of the world: on the one hand, logical, strictly evidential, and on the other, intuitive, based on direct synthetic judgment, not based on evidence. Exaggerating the role of both strict logic and intuition is extreme. It is asserted that one of the tasks of mathematical education is the formation of correct mathematical intuition. However, the formation of mathematical intuition should not contradict the mastery of the basics of mathematics and the development of logical thinking based on proof. It is important that during the proof, students are taught the most important thing - the ability to solve problems using mathematical methods. It is concluded that logic and intuition do not exclude or replace each other. In the process of cognition, they are closely intertwined, supporting and complementing each other. Each of them is necessary in its place and time.

Key words: thinking, logic, intuition, mathematics, education.

Логіка та інтуїція грають кожна свою необхідну роль. Обидві вони неминучі. Логіка, яка сама може дати достовірність, є знаряддям доведення; інтуїція є наряддям винахідництва [1].

А. Пуанкаре

Розумова діяльність людини є складним і багатограним процесом, що відбувається як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях. Це найвищий ступінь людського пізнання, здатність до адекватного відображення предметів та явищ дійсності, тобто до знаходження істини. Для життя в сучасному суспільстві важливим є формування математичного стилю мислення, який проявляється в певних розумових навичках, в першу чергу – в умінні мислити логічно та інтуїтивно. Як пов'язані між собою ці дві сторони математичного мислення, яку з них потрібно розвивати у студентів при навчанні математиці?

Аналіз літературних джерел з даної проблеми дозволяє стверджувати про неоднозначність підходів в даному напрямку. Ряд підходів до даної проблематики представлений в роботах [1–5].

Мета статті – розглянути поняття логіки і інтуїції та відповісти на запитання: як вони взаємодіють, чи потрібно віддавати перевагу якійсь

із цих сторін людського мислення при навчанні студентів математиці, в чому полягає завдання математичної освіти?

Логіка утворює такий пласт загальнолюдської культури, без освоєння якого в даний час не може відбутися жодна мисляча особистість. Логічне мислення відрізняється тим, що воно від вірних посилок завжди призводить до вірного висновку, не спираючись при цьому на досвід, інтуїцію та інші зовнішні фактори. Основи логічної культури закладаються ще у школі й у першу чергу під час уроків математики, бо, як точно зауважив ще Л. М. Толстой, «математика має завданням не навчання обчисленню, а навчання прийомам людської думки при обчисленні» [6].

Розвиток науки і особливо математики неможливий без інтуїції. Інтуїція є здатністю осягнення істини шляхом прямого її бачення без обґрунтування за допомогою логічно строгого доведення. Інтуїтивна частина розумового процесу значною мірою протікає несвідомо чи підсвідомо. Іноді кажуть, що інтуїція – це купа мотлоху, в яку звалюються усі інтелектуальні механізми, про які невідомо, як їх проаналізувати. Важливість інтуїції не тільки в науці, але й в освіті, підкреслював А. Пуанкаре: «Нам потрібна здатність, яка дозволяла б бачити мету здалеку, а ця здатність є інтуїція. Вона необхідна досліднику у виборі шляху, вона не менш необхідна для того, хто йде його слідами і хоче знати, чому він обрав його» [1].

Таким чином, інтуїція є свого роду антиподом, противагою логіки та строгості. Питання про протиставлення логічного та інтуїтивного давно віднесено історією розвитку процесу пізнання до проблеми взаємодії цих двох іпостасей людської свідомості в ході даного процесу. Для пізнання світу необхідні два абсолютно різних методи: з одного боку – логічний, строго доказовий, а з іншого – інтуїтивний, заснований на безпосередньому синтетичному судженні, що не спирається на доведення. Перебільшення ролі як строгої логіки, так і інтуїції – це крайнощі. «Обидві ці крайнощі, – справедливо вважає Я. Стюарт, – б'ють повз цілі: вся сила математики – в розумному поєднанні інтуїції і строгості. Контрольований дух та натхненна логіка» [2]!

Одна із задач математичної освіти – формування правильної математичної інтуїції. Математична інтуїція повинна допомогти

студенту перевести задачу на адекватну математичну мову, зрозуміти, які математичний апарат і шлях можна вибрати для дослідження та розв'язання отриманої математичної задачі, чого від неї можна очікувати, які можуть бути ускладнення. Таким чином, правильна інтуїція вимагає вміння бачити «грубий» зміст математичних ідей, понять, методів та тверджень, розуміти зв'язки понять, роль типових та особливих випадків тощо [7].

Розглянемо такий приклад. Нехай n економічних показників необхідно визначити із системи лінійних рівнянь, що їх пов'язує. Тоді правильно розвинена інтуїція студента-економіста повинна вимагати, щоб система містила рівно n рівнянь, до того ж незалежних. Якщо ж рівнянь менше n , то для того, щоб однозначно розв'язати поставлену задачу, треба пошукати відсутні рівняння, а якщо їх більше n , то або рівняння залежні, або при їх складанні допущена помилка.

Однак виховання математичної інтуїції не повинно суперечити засвоєнню основ математики та розвитку логічного мислення. Логічні доведення допомагають виробити у студента необхідні для використання математичного апарату навички, допомагають оволодіти математичними методами, набути здатності логічно мислити. Вони допомагають усвідомити межі застосування математичного апарату, що розглядається, і тим самим застерегти від можливих помилок у його використанні. Доведення допомагають засвоїти логічну структуру математичного курсу, встановити зв'язок між окремими його частинами, а також істотно полегшують його запам'ятовування. Важливо, що при проведенні доведення демонструється застосування математичних ідей, понять, математичного апарату в дії, тобто відбувається навчання студентів найголовнішому – вмінню проводити розв'язання задач математичними методами [8].

Доведення санкціонує та узаконює досягнення інтуїції. Логіка, за словами математика Г. Вейля, – це свого роду гігієна, що дозволяє зберегти ідеї здоровими і сильними [3]. Тільки проведене крок за кроком логічне доведення робить завоювання інтуїції об'єктивно встановленим результатом.

Не слід забувати і про те, що інтуїція іноді обманює. Добре відомий історичний приклад з Лейбніцем, який довго обмірковував питання

про те, чи дорівнює похідна добутку двох функцій добутку їх похідних. Навряд чи тут знайдеться кращий спосіб з'ясування істини, ніж проведення прямого доведення відповідної формули. Очевидно, що інтуїції буває достатньо для передбачення істини, але її недостатньо, щоб переконати в цій істині інших і себе. Для цього потрібні логічно обгрунтовані доведення.

Таким чином, логіка та інтуїція не виключають та не підмінюють одна одну. У процесі пізнання вони тісно переплітаються, підтримуючи і доповнюючи друг друга. Кожна з них необхідна на своєму місці та свого часу. Будучи невід'ємними та нероздільними компонентами математичного мислення, логіка та інтуїція покликані зайняти своє місце в математичній освіті. «Звичайно, будемо вчитися доводити, але також вчитися здогадуватися», – закликав Д. Пойа [4].

Список бібліографічних посилань

1. Пуанкаре, А. (2001). Логика и интуиция в математической науке и преподавании. В: *Последние работы*. Ижевск: НИЦ «РХД», с. 19–24.
2. Стюарт, Я. (1980). *Концепции современной математики*. Минск: Вышэйшая школа, 384 с.
3. Вейль, Г. (1989). *Математическое мышление*. Москва: Наука, 400 с.
4. Пойа, Д. (1976). *Математическое открытие*. Москва: Наука, 448 с.
5. Halmos, P. R., Moise, E. E. and Piranian, G. (1975). The Problem of Learning to Teach. *Amer. Math. Monthly*, vol. 82, 5, p. 466–476.
6. Толстой, Л. Н. (1989). *Педагогические сочинения*. Москва: Просвещение, 244 с.
7. Свіщова, Є. В. (2022). Про роль та функцію математичної освіти в системі фундаментальної підготовки сучасного економіста. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 28, с. 193–198.
8. Свіщова, Є. В. (2021). Про деякі аспекти трансформації питання строгості в математиці. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 27, с. 79-85.

References

1. Puankare, A. (2001). Logika i intuitsiya v matematicheskoy nauke i prepodavanii. In: *Posledniye raboty* [Logic and intuition in mathematics and teaching. Last works]. Izhevsk: NITS «RKHD», pp. 19–24.

2. Styuart, YA. (1980). *Kontseptsii sovremennoy matematiki* [Concepts of modern mathematics]. Minsk: Vysheyshaya shkola, 384 p.

3. Veyl', G. (1989). *Matematicheskoye myshleniye* [Mathematical thinking]. Moskva: Nauka, 400 p.

4. Poya, D. (1976). *Matematicheskoye otkrytiye* [Mathematical discovery]. Moskva: Nauka, 448 p.

5. Halmos, P. R., Moise, E. E. and Piranian, G. (1975). The Problem of Learning to Teach. *Amer. Math. Monthly*, vol. 82, 5, ph. 466–476.

6. Tolstoy, L. N. (1989). *Pedagogicheskiye sochineniya* [Pedagogical essays]. Moskva: Prosveshcheniye, 244 p.

7. Svishchova, YE. V. (2022). Pro rol' ta funktsiyu matematychnoyi osvity v systemi fundamental'noyi pidhotovky suchasnoho ekonomista [About the role and function of mathematical education in the system of fundamental training of a modern economist]. *Vcheni zap. Kharkiv. humanitar. un-tu «Nar. ukr. akad.»*, vol. 28, pp. 193–198.

8. Svishchova, YE. V. (2021). Pro deyaki aspekty transformatsiyi pytannya strohosti v matematytsi [About some aspects of the transformation of the question of rigor in mathematics]. *Vcheni zap. Kharkiv. humanitar. un-tu «Nar. ukr. akad.»*, vol. 27, pp. 79–85.

А. О. Хільковська

ТЕОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті соціолінгвістична компетенція розглядається як прагматична компетенція, що допомагає мовцю успішно реалізувати власні комунікативні інтенції у міжкультурному спілкуванні, та є однією з найважливіших комунікативних компетенцій. Ця компетенція формується у процесі вивчення другої мови спілкування, коли мовець вчиться свідомо обирати лінгвістичні засоби для досягнення своїх комунікативних цілей, враховуючи при цьому соціолінгвістичні та соціокультурні фактори, що характеризують ситуацію спілкування. Автор аналізує, яким чином формують соціолінгвістичну компетенцію найбільш популярні сучасні аутентичні навчальні курси з англійської мови, і доходить висновку, що соціолінгвістична компетенція формується імпліцитно, без спеціального теоретичного викладення, послідовно у студентів формується певне уявлення про типову комунікативну поведінку, на основі чого вони можуть робити висновки про ціннісні настанови носіїв мови. Автор статті вважає, що для формування прагматичної компетенції необхідна свідома увага та розуміння соціолінгвістичних та соціокультурних факторів, що визначають прагматичну поведінку носіїв мови у кожній комунікативній ситуації, для чого пропонує знайомство з деякими лінгвістичними теоріями, наприклад, з Комунікативним принципом Грайса та його Максимами, Теорією Ввічливості П. Браун та С. Левінсона. На думку автора, ці теорії формують цілісне розуміння принципів англійської лінгвокультури, які є підґрунтям для вибору засобів спілкування тими, для кого англійська є другою мовою спілкування.

Ключові слова: соціолінгвістична компетенція, комунікативна ситуація, лінгвістична ввічливість, позитивне обличчя, негативне обличчя.

Khilkovska Asia. Developing students' social and cultural competence through learning the politeness theory.

The paper views a socio-lingual competence as a pragmatic competence leading to effective realization of one's communicative intentions in cross-cultural interaction, being, therefore, one of the most important language competences. The competence is built and developed as part of language learning, when a student is trained to consciously select language instruments meeting their

communicative intentions with regard of socio-lingual and socio-cultural factors typical of the communicative situation. The author reviews the ways a socio-lingual competence is developed in most popular authentic language courses and comes up with the conclusion that it is done implicitly, without any theoretical grounding, by forming consistently students' awareness of a typical speech behaviour from which the idea of the native speaker's values and mindsets is referred. The paper suggests that developing a pragmatic competence of a foreign language speaker requires special attention and a comprehensive understanding of socio-lingual and socio-cultural factors that determine speech behaviour of native speakers in a particular communicative situation. To achieve this, the author suggests studying some linguistic theories, including Grice's Maxims and the Politeness Theory of P. Brown and S. Levinson. According to the author, getting to know the theories will contribute to comprehensive understanding of the English-language lingua-cultural principles impacting the choice of language instruments for interaction in English.

Key words: socio-lingual competence, communicative situation, linguistic politeness, positive "face", negative "face".

У глобальному світі навички міжкультурного спілкування є необхідною умовою взаємодії та взаєморозуміння між представниками різних культур. Соціолінгвістична компетенція розглядається як прагматична компетенція, що допомагає мовцю успішно реалізувати власні комунікативні інтенції у міжкультурному спілкуванні, та є однією з найважливіших комунікативних компетенцій. Цей підхід базується на визначенні комунікативної компетенції Хаймса як «вміння використовувати мову в певному контексті».

Розуміння ролі соціолінгвістичної компетенції у спілкуванні змінило і уявлення про вивчення другої мови, йде теоретичне осмислення того, що таке комунікативна компетенція при використанні другої мови спілкування, як цю компетенцію формувати та, як рівень її сформованості можна оцінити. За визначенням Канале та Свейна, формування комунікативної компетенції в тих, хто вивчає другу мову, це успішне набуття граматичної, соціолінгвістичної (прагматичної), та стратегічної компетенції. Вочевидь, засвоєння лексики та граматики більше не вважається, як колись, достатнім та йде паралельно з засвоєнням соціокультурного компоненту, особливостей уявлень про світ, соціум

та норми взаємодії, що існують в кожній лінгвокультурі та безпосередньо впливають на використання мови. Мовець свідомо обирає лінгвістичні засоби для досягнення своїх комунікативних цілей, враховуючи при цьому соціолінгвістичні та соціокультурні фактори, що характеризують ситуацію спілкування. Ці фактори також суттєво впливають на адекватність інтерпретації висловлень співрозмовника. Усвідомлення наявності соціолінгвістичних та соціокультурних перемінних у кожній ситуації спілкування є важливою передумовою прагматичної компетенції у тих, хто вивчає другу мову.

Аналіз аутентичних навчальних курсів від найбільших світових видавництв (Pearson, OUP, Cambridge) показує, що, зазвичай, соціолінгвістична інформація міститься у розділах, що присвячені *functional language* (мові для використання у різних комунікативних ситуаціях). Тих, хто вивчає другу мову, знайомлять з нею, демонструючи, який саме вибір у тій або іншій ситуації роблять носії мови. Типові фрази виділяються та запам'ятовуються. Якщо протягом всього курсу це робиться постійно та послідовно, з часом у студентів формується певне уявлення про типову комунікативну поведінку та ціннісні настанови носіїв мови. Окремо може вивчатися і культура країни, факти з історії культури тієї країни, мова якої вивчається, нерідко стають предметом розгляду в аудиторіях, де вивчається друга мова спілкування. Підхід до формування прагматичної компетенції, що пропонують сучасні курси, подібний до того, як імпліцитно формується граматична компетенція в комунікативних методиках, коли вивчення лексики та граматичних конструкцій передує формуванню цілісного уявлення про граматичну, фонетичну та лексичну систему мови, що вивчається, та не потребує спеціального теоретичного викладення.

Цей підхід має право на існування як такий, що вже багато років доводить свою ефективність. Але у даній статті ми спробуємо довести, що для формування прагматичної компетенції необхідна свідомо увага та розуміння соціолінгвістичних та соціокультурних факторів, що визначають прагматичну поведінку носіїв мови у кожній комунікативній ситуації. Таке цілісне розуміння дає знайомство з деякими теоретичними роботами з лінгвістики, наприклад, з Комунікативним

принципом Грайса та його Максимами, Теорією Ввічливості П. Браун та С. Левінсона.

П. Грайс стверджує, що спілкування є різновидом цілеспрямованої та раціональної поведінки, а успіх спілкування у великій мірі залежить від дотримання учасниками певних принципів. Сформульовані Грайсом принципи носять його ім'я – Максими Грайса:

*максима кількості (висловлення не повинно містити більше або менше інформації, ніж потрібно для досягнення мовцями їхніх комунікативних цілей);

*максима якості (висловлення не повинно містити неправдивої інформації або того, чого говорити немає достатніх підстав);

*максима релевантності (неможна відхилятися від теми або приводити аргументи, що не мають відношення до поставлених комунікативних цілей);

*максима ясності (унікайте незрозумілих виразів, двозначності, говоріть коротко та структуровано).

Недотримання цих принципів заважає ефективній комунікації та перешкоджає досягненню комунікативних цілей тими, хто спілкується. До певної міри, комунікативний принцип Грайса є універсальним для будь-яких мов, але існують специфічні для окремих культур уявлення про необхідну кількість та рівень конкретності та відкритості, які можуть дозволити собі у спілкуванні представники різних культур. Англомовна лінгвокультура найкраще представлена Теорією ввічливості П. Браун та С. Левінсона. В основі теорії знаходиться категорія «обличчя», позитивного іміджу, який кожний учасник спілкування намагається зберегти та підтримати. Згідно теорії ввічливості, основними потребами мовця під час спілкування є схвалення та позитивна оцінка з боку співрозмовників (позитивне обличчя) та незалежність в судженнях та діях (негативне обличчя). Лінгвістична ввічливість – це вміння вибудовувати комунікацію без загрози позитивному або негативному обличчю інших учасників спілкування. Робиться це з використанням стратегій позитивної (виявлення інтересу, співчуття, розуміння) та негативної (вибачення, применшення своїх проблем, непрямі прохання, песимізм стосовно своїх очікувань) ввічливості.

При цьому велике значення має соціальна дистанція між мовцями, ієрархія та рівноправність.

На думку багатьох, знайомство з теорією ввічливості П. Браун та С. Левінсона дає базу для розуміння того, чому саме такий вибір лінгвістичних засобів робиться носієм мови у тій або іншій ситуації спілкування, чому дистанція влади та статусу компенсується підкресленою ввічливістю, а близькі один одному люди дозволяють собі ігнорувати гарні манери, чому в англomовному спілкуванні є традиція зменшувати категоричність власної думки, та чому ввічливе прохання не повинно бути дуже прямим та наполегливим. Теорія ввічливості П. Браун та С. Левінсона дає цілісне розуміння принципів англomовної лінгвокультури та підґрунтя для вибору засобів спілкування тими, для кого англійська є другою мовою спілкування, тож вважаємо доцільним знайомство з цією теорією в курсі вивчення англійської мови.

References

1. Canale, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1, 247 p.
2. Brown, P. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 345 p.
3. Goffman, E. (1972). On Face Work: Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. *Communication in Face-to Face Interaction*. Harmondsworth: Penguin. P.319–346.
4. Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. *Syntax and semantics*. New York: Academic Press. P. 41–58.
5. Holmes, J. (2006). *Politeness Strategies as Linguistic Variables*. Victoria University of Wellington, Wellington, New Zealand: Elsevier Ltd.
6. Hymes, D. (1972). *On Communicative Competence*. Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 253 p.
7. Pizziconi, B. (2006). *Politeness*, University of London, London: Elsevier Ltd.

І. Ю. Гусленко

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПІДГОТОВКУ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ТА МАЙБУТНЄ ПРОФЕСІЇ ПЕРЕКЛАДАЧА

У статті розглянуті проблеми застосування інформаційних технологій в процесі навчання студентів перекладацьких відділень та питання перспектив професії перекладача в світі електронних технологій. Визнається, що технології докорінно змінили вимоги до здійснення перекладу та до перекладача, внаслідок чого великого значення набуло вміння застосовувати інформаційні технології у перекладі, що має бути враховано під час навчання.

Аналіз особливості здійснення перекладу за допомогою програм машинного перекладу дозволили зробити висновок про те, що використання програм машинного перекладу потребує формування у студентів вмінь та навичок постредагування, що розглядається як окремий етап, який йде за перекладом.

У статті вказується, що впровадження в освітній процес професійних сервісів автоматизації процесу перекладу або САТ-програм пов'язано з низкою труднощів. Зазначається про наявні суперечності між необхідністю опанування сучасним інструментарієм САТ, що обумовлено вимогами ринку праці в індустрії перекладу, та можливостями набуття сучасних професійних вмінь та навичок під час навчання. Автором пропонуються способи подолання виявлених перепон.

Ключові слова: САТ-програми, інформаційні технології в перекладі, машинний переклад, підготовка перекладачів.

Guslenko Iryna. The impact of technology on the translators training and the future of translators.

The paper deals with the problems of using information technologies in the process of training students of translation departments and addresses the issues of the future of translators in the electronic world. It is recognized that technology has fundamentally changed the requirements for translation and translators, in result the ability to apply information technology in translation has gained great importance, which should be taken into account in the process of translators training.

The analyzed features of computer-aided translation done with the help of Machine Translation programs allowed us to conclude that the use of Machine Translation programs requires post-editing as a separate stage that follows the translation and formation of students post-editing skills.

The paper proves that the introduction of professional computer-assisted translation services and programs into the educational process has some difficulties because of some contradictions between the need of mastering the CAT tools as a requirement of the translation industry labor market and the possibilities of acquiring advanced training skills and abilities during the training. The author offers some practical ways to overcome the identified obstacles.

Key words: CAT programs, information technologies in translation, machine translation, training of translators, translation market.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій впливає на всі сфери життя сучасної людини – на те, як ми працюємо, відпочиваємо, вчимося, докорінно змінюючи ринок праці. У результаті частина професій зникає, на їхньому місці з'являються нові. Те, що декілька десятиліть тому робила людина, зараз виконується набагато швидше та якісніше завдяки комп'ютерним програмам, різноманітним гаджетам і механізмам.

Професія перекладача не стала виключенням. Вже неможливо уявити перекладацьку діяльність без використання сучасних технологій та спеціального електронного інструментарію, що в разі прискорює процес перекладу, робить його ефективнішим і якіснішим, це дозволяє обробляти великі обсяги текстів, підвищуючи конкурентоспроможність перекладача.

Розвиток світової економіки, інтерналізація багатьох підприємств, гармонізація законодавства різних країн та узгодженість діяльності міжнародних установ між собою призводять до зростання потреб у перекладі великого обсягу різноманітних текстів, унаслідок чого розробники штучного інтелекту вкладають величезні кошти в створення нових все більш досконалих машинних систем перекладу. Наприклад, за оцінками маркетингової компанії Mordor Intelligence, ринкова вартість машинних систем перекладу в США зростає на 7,1% на рік. Таким чином, за період з 2022 року по 2027 рік очікується зростання її вартості до \$230,67 млн [9].

Втім, таке широке використання інформаційних технологій створює підстави замислитися про ефективність застосування інформаційних технологій під час навчання студентів перекладацьких відділень та про майбутнє професії перекладача в електронному світі, про те, чи не стане перекладач «видом, що зникає», адже у багатьох виникає питання: «Чим узагалі займаються перекладачі й за що їм платять, якщо машина вже навчилася миттєво перекладати й текст, і голос, і написи майже з будь-якої мови на будь-яку іншу?» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблем використання інформаційних технологій під час навчання та в практичній діяльності перекладачів підтверджуються численними публікаціями та доробками вітчизняних та зарубіжних вчених.

Найбільша кількість публікацій та наукових досліджень стосується загальних питань використання новітніх технологій у професійній підготовці перекладачів та формування перекладацьких компетентностей [4; 6; 7]. Зокрема, В. Д. Ігнатенко, спираючись на реалії сучасного перекладацького ринку праці, робить висновок про те, що використання CAT програм та програми SDL TRADOS – «це вимога ринку перекладацьких послуг, це майбутнє перекладацької індустрії, яке обов'язково має бути враховане в освітньому процесі при підготовці майбутніх фахівців з перекладу» [4, с. 42].

Частина публікацій розкриває питання використання інформаційних технологій в перекладацькій діяльності взагалі та в різних видах перекладу зокрема [1].

Втім, досліджуючи новітні ресурси та різноманітні інструментарії, якими повинен опанувати перекладач, науковці та освітяни привертають увагу до того, що в процесі навчання майбутніх перекладачів, далеко не всі викладачі активно використовують потенціал інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ), інколи небезпідставно мають упереджене ставлення до так званого «машинного перекладу», і, визнаючи важливість опанування перекладацькими комп'ютерними програмами, не бачать можливості їхнього використання на заняттях (наприклад, системи ТМ (Translation Memory)), оскільки вони більше підходять для перекладу однотипних текстів, що не завжди можливо

в освітньому процесі [8, с. 7]. Таке становище, безумовно, створює певну колізію між сферою освіти та вимогами до перекладача на ринку праці, оскільки майбутній фахівець ще на етапі навчання має як не досконало опанувати перекладацьким електронним та інформаційним арсеналом, то хоча б ознайомитись з ним, набути навичок його використання в практичній діяльності.

Мета статті – дослідити можливості реалізації завдань з професійного розвитку майбутніх перекладачів в умовах впровадження інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання інформаційних технологій в перекладі насамперед пов'язане зі застосуванням програм машинного перекладу та програм автоматизованого перекладу, які докорінно відрізняються між собою, та потребують різних вмінь та навичок для опанування ними.

Найпопулярніші онлайн програми машинного перекладу (Machine translation), як-от: Bing Microsoft Translator, Cambridge Dictionary Translate, Collins Dictionary Translator, DeepL, Google Translate, PROMT Online Translator, Reverso, Systran Translate, Translate.com, Translate Meta, Translatedict, Національний online перекладач – є доступним інструментом для здійснення перекладу.

Деякі з зазначених програм є повністю безплатними, деякі пропонують розширені функції у платних версіях, вони можуть розрізнятися за якістю перекладу, мовними парами, обмеженнями на обсяг тексту перекладу тощо. Спільним є те, що для здійснення перекладу необхідно лише вставити текст для перекладу в спеціальне вікно, зазначити мову вихідного та цільового тексту (багато сервісів здатні самостійно визначати мову-джерело), активувати процес перекладу й миттєво отримати результат з якістю перекладу найчастіше достатньою для ознайомлення зі змістом тексту вихідної мови

Втім, попри невпинну роботу розробників над удосконаленням онлайн перекладачів, жодна з програм на сьогодні не є досконалою, про що іноді забувають студенти. Граматичні розбіжності між мовами не завжди дозволяють коректно визначити синтаксичні зв'язки між членами речення, можна спостерігати неузгодженість між родом

і числом іменників та прикметників при перекладі на українську мову, онлайн перекладачі досить часто припускаються помилки при перекладі часових форм дієслова, наявні помилки у виборі значення слова за контекстом, а отриманий машинний переклад далекий від норм літературної мови. Адекватний переклад художніх творів, які відрізняються наявністю стилістичних та художніх прийомів, використанням різноманітних стилів, образністю, взагалі наразі неможливий.

Наприклад, аналіз газетних текстів, перекладених за допомогою *Google Translate*, дозволив констатувати такі помилки (за Корольовою Т.):

- 1) спотворення референційного змісту вихідного повідомлення;
- 2) неправильний добір варіантів відповідностей та відсутність уніфікованості термінів;
- 3) невідтворення абревіатур;
- 4) неузгодженість мовних одиниць за особами, числами й відмінками;
- 5) неправильний добір функціонального аналога при відтворенні абсолютних, герундіальних та дієприкметникових конструкцій;
- 6) буквальний переклад словосполучень, відсутність застосування трансформацій граматичної структури вихідного повідомлення (додавань, перестановок) [5, с. 106–109].

Виходячи з виокремлення двох рівнів перекладу: по-перше, «задовільна якість» із відтворенням основної інформації вихідного повідомлення (з наявністю певних мовних огріхів); по-друге, якість перекладу, наближена або рівна якості перекладу, виконаного людиною (як текст придатний для публікації), можна стверджувати, що використання онлайн перекладачів виправдано для непрофесійного перекладу інформаційних нехудожніх текстів з метою ознайомлення з ними, а професійний переклад вимагає ретельного постредагування задля усунення граматичних, лексичних стилістичних помилок. З огляду на це, в одній зі своїх робіт «What technology does to translating» науковець Ентоні Девід Пім, відомий публікаціями в галузі перекладознавства, вказує на те, що технології, у тому числі й у перекладі, не завжди дозволяють виконувати роботу краще або ефективніше,

оскільки редагування машинного перекладу складного тексту часто потребує дуже багато часу, влучно зазначаючи про це: “what you win on the swings, you lose on the roundabouts” [10, с. 2].

Основною проблемою програм машинного перекладу, на думку перекладачів та розробників програм перекладу, є те, що: «Машини неспроможні визначати контекст, у якому використовується слово, їм важко побачити текст загалом. Бо вони не люди. Це банально, але розібратися у тонкощах контракту між двома акторами чи локалізувати рекламний текст може лише людина. Робот у його діяльності перекладача закриває рутинні процеси. Промислове обладнання може зробити деталь для автомобіля, а система машинного перекладу – деталь тексту. Причому повторювану» [2].

Втім, факт масового використання онлайн перекладачів, у тому числі й студентами, ставить перед викладачами завдання, використовуючи наявні можливості, навчити студентів редагування перекладів. Можливо, з розробкою курсу постредагування машинного перекладу як окремого етапу, що йде за перекладом: «об’єктом подальшої роботи виступає вже перекладений текст, а початковий текст постає як фон і матеріал для зіставлення» [5, с. 105].

На відміну від програм машинного перекладу, CAT-програми (Computer-assisted translation) – є професійними сервісами автоматизації процесу перекладу, спрямованими на те, щоб оптимізувати роботу над перекладом, прискорити виконання замовлення. Найкращі CAT-tools для перекладу та локалізації продуктів (Trados, SmartCAT, MemoQ, Wordfast, OmegaT, DéjàVu, Transit NXT Professional) позбавляють перекладача зайвої рутини, але не виключають участі людини у процесі перекладу, оскільки принцип їхньої роботи ґрунтується на тому, що вони здатні запам’ятовувати вже перекладені тексти або документи, запропоновуючи варіанти перекладу текстових сегментів, що збігаються.

CAT-програми дозволяють:

1) збирати словники та глосарії, які складаються зі слів та словосполучень за конкретною тематикою (економіка, юриспруденція, маркетинг, медицина);

2) зберігати форматування вхідного тексту, що дуже зручно у роботі з багаторівневими списками;

3) створювати авторські глосарії з термінами, абрєвіатурами, специфічними поняттями, які використовуються у якій-небудь вузькій сфері [12].

Найефективніше застосування CAT-tools виявляється при перекладі стандартизованих документів, локалізації програмного забезпечення, роботі з термінологічними словниками, виконанні проектної роботи із забезпеченням одноманітності перекладу термінології та перевірки якості перекладу [ibid.].

Всі зазначені вище програмні продукти, розроблені на основі технологій пам'яті перекладів (Translation Memory (TM)), вони мають схожі характеристики та функціональні можливості. В курсі вивчення дисципліни «Інформаційні технології перекладача» в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» студентам пропонується опанування однією з них, а саме: програмою автоматизованого перекладу OmegaT. Основними перевагами якої є те, що вона є безплатною, має лаконічний інтерфейс та достатню кількість функціональних можливостей, при цьому дає уявлення про можливості роботи в аналогічних CAT-програмах.

На жаль, отримані студентами навички застосування програм автоматичного перекладу дуже часто обмежуються рамками дисципліни «Інформаційні технології перекладача». На це є декілька причин:

1) використання CAT-програм на заняттях з дисципліни «Практика перекладу» не завжди доцільно;

2) не всі викладачі вміють працювати з CAT-програмами.

Недоцільність використання CAT-програм на заняттях з дисципліни «Практика перекладу» обумовлена тим, що курс аспектного перекладу, будь-то переклад медичних, юридичних, економічних текстів тощо, хоча й включає наявність певної термінології, але складається з різноманітних тематичних текстів, які далекі від одноманітності, насичені різноманітною термінологією, що відповідає завданням курсу – надати основи знань з перекладу текстів певної тематики.

Розв'язання зазначених проблем лежить у площині як опанування викладачами навичками роботи з САТ-програмами (напр., як курс підвищення кваліфікації), так і у пошуку можливостей використання САТ-програм в освітньому процесі.

З нашого погляду, безвідривна перекладацька практика дає хороші можливості використання зазначених програм в освітньому процесі за умов відповідної організації та відповідності текстів для перекладу жорстким критеріям щодо насиченості термінологією, їхньої однотипності тощо. Крім того, такий підхід до організації безвідривної перекладацької практики сприяв би формуванню у студентів навичок проєктної роботи, розвивав вміння роботи в команді, давав можливості вдосконалення практичного використання професійних програм перекладу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Технології змінили професію перекладача, внаслідок чого набуло значення не тільки вміння робити переклад, а й те, як використовувати технології у перекладі, як керувати проєктами, виконувати постредагування тощо. Втім, досі наявні розбіжності між необхідністю опанування сучасним інструментарієм, що обумовлено вимогами ринку праці в індустрії перекладу, та можливостями набуття сучасних професійних вмінь та навичок під час навчання. Це є нагальним завданням як для студентів – майбутніх перекладачів, так і для тих, хто навчає перекладу.

Наявність програм машинного та автоматичного перекладу, зрештою, не означає, що перекладачі більше не потрібні, оскільки штучний інтелект ще не здатен визначати контекст, оперувати змістом та бачити текст в цілому, поки що на це здатна лише людина, яка володіє відповідними навичками: «щоб зрозуміти, який зміст вкладав у свій твір автор, потрібно розбиратися в людській природі. Узагалі, для цього потрібно мати у своїй голові (у випадку комп'ютера – у процесорі) модель усього світу. Ось за що платять перекладачам – за зміст. Це недешева річ» [11].

Список бібліографічних посилань

1. Бородіна, О. О., Корженко, В. С. (2017). Інформаційні технології при письмовому перекладі. В: *Тези 69-ої наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету*. Полтава, с. 198–200.
2. Горбачевський, С. (2022). Чи зможуть роботи замінити людей-перекладачів. *Speka. media: технології, підприємництво та новини IT* [online]. Available at: <https://speka.media/ci-zmozut-roboti-zagovoriti-po-lyudskir-p1o46v> [Accessed 19 Jan. 2023].
3. Денисовець, І. (2016). Сучасні інформаційні технології у перекладацькій діяльності. В: *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи*. Полтава, с. 111–113.
4. Ігнатенко, В. Д. (2020). Використання сучасних інформаційних технологій у підготовці майбутніх філологів. *Іноземні мови*, 1, с. 37–42.
5. Корольова, Т. М. (2020). Постредагування при машинному перекладі. *Наук. вісн. Південноукраїнського нац. пед. ун-ту. Лінгвістичні науки*, 30, с. 101–119. DOI: <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2020-30-7>
6. Мацюк, О. О. (2011). *Формування професійної компетентності майбутніх перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій*. Канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль.
7. Тимошенкова, Т. М. (ред.). (2016). *Підготовка референта-переводчика в умовах інноваційного вуза*. Харків: Изд-во НУА, 104 с.
8. Шiba, А. В. (2013). Використання нових інформаційних технологій у процесі формування професійної компетентності майбутнього перекладача засобами інтерактивних технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 28, с. 356–365.
9. Mordorintelligence (2023). *Machine Translation Market – Growth, Trends, Covid-19 Impact, and Forecasts (2023–2028)* [online]. Available at: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/machine-translation-market> [Accessed 12 Jan. 2023].
10. Pym, Antony. (2011). What technology does to translating. *The International Journal of Translation and Interpreting Research*, [online] vol 3, 1, pp. 1–9. Available at: <http://www.trans-int.org/index.php/transint/article/view/121/81> [Accessed 19 Jan. 2023].
11. TechnoLex Translation Studio (2019). *Машинного перекладу не існує* [online]. Available at: <https://technoLex.com/uk/articles/rage-against-the-machine-translation.html> [Accessed 12 Jan. 2023].

12. Ventskovska, J. (2022). 7 CAT-програм, які полегшать життя перекладачу. *MK translation* [online]. Available at: <https://mk-translations.ua/ua/blog/7-cat-program-yaki-polegshat-zhittya-perekladachu/> [Accessed 19 Jan. 2023].

References

1. Borodina, O. O., Korzhenko, V. S. (2017). Informatsiini tekhnolohii pry pysmovomu perekladi [Information technologies in written translation]. In: *Tezy 69-oi naukovoї konferentsii profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv universytetu*. Poltava. pp. 198–200.

2. Ю. Horbachevskyi, S. (2022). Chy zmozhut roboty zaminuty liudei-perekladachiv [Will robots be able to replace human translators?]. *Speka. media: tekhnolohii, pidpriemnytstvo ta novyny IT* [online]. Available at: <https://speka.media/ci-zmozut-roboti-zagovoriti-po-lyudski-p1o46v> [Accessed 19 Jan. 2023].

3. Denysovets, I. (2016). Suchasni informatsiini tekhnolohii u perekladatskii diialnosti [Innovative technologies in translation]. In: *Dokumentno-informatsiini komunikatsii v umovakh hlobalizatsii: stan, problemy i perspektyvy*. Poltava, pp. 111–113.

4. Ihnatenko, V. D. (2020). Vykorystannia suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnykh filolohiv [Use of modern information technologies for training philologists]. *Inozemni movy*, 1, pp. 37–42.

5. Korolova, T. M. (2020). Postredahuvannia pry mashynnomu perekladi [Post-editing of machine translation]. *Nauk. visn. Pivdenoukrainskoho nats. ped. un-tu. Linhvistychni nauky*, 30, pp. 101–119. DOI: <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2020-30-7>.

6. Matsiuk, O. O. (2011). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnykh perekladachiv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii* [Formation of professional competencies of future translators by means of information and communication technologies]. Cand. ped. nauk: 13.00.04. Ternopil.

7. Tymoshenkova, T. M. (ed.). (2016). *Podhotovka referenta-perevodchyka v uslovyiakh ynnovatsyonnoho vuza* [Translators training in the innovative university]. Khar'kov: Yzd-vo NUA, 104 p.

8. Shyba, A. V. (2013). Vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii u protsesi formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho perekladacha zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii [The use of new information technologies in the process of forming the professional competence of the future translator by

means of interactive technologies]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 28, pp. 356–365.

9. Mordorintelligence, (2023). *Machine Translation Market – Growth, Trends, Covid-19 Impact, and Forecasts (2023–2028)* [online]. Available at: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/machine-translation-market> [Accessed 12 Jan. 2023].

10. Pym, Antony. (2011). What technology does to translating. *The International Journal of Translation and Interpreting Research*, [online] vol 3, 1, pp 1–9. Available at: <http://www.trans-int.org/index.php/transint/article/view/121/81> [Accessed 19 Jan. 2023].

11. Technolex Translation Studio, (2019). Mashynnoho perekladu ne isnuie [There is no machine translation] [online]. Available at: [hhttps://technolex.com/uk/articles/rage-against-the-machine-translation.html](https://technolex.com/uk/articles/rage-against-the-machine-translation.html) [Accessed 12 Jan. 2023].

12. Ventskovska, Julia. (2022). 7 CAT-prohram, yaki polehshat zhyttia perekladachu [7 CAT programs that will make the translator’s life easier]. *MK translation* [online]. Available at: <https://mk-translations.ua/ua/blog/7-cat-program-yaki-polegshat-zhyttia-perekladachu/> [Accessed 19 Jan. 2023].

М. Ф. Чемоданова

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДОРΟΣЛОМУ КОНТИГЕНТУ

Стаття присвячена проблемі навчання дорослих, дослідженню того, як знання, отримані в області психолінгвістики, можуть бути застосовані для інтенсифікації навчання іноземних мов дорослих студентів. Представлено аналіз сучасних методик та концепцій, заснованих на знаннях про особливості психологічного сприйняття навчального матеріалу, з погляду на викладання мови як когнітивного й емоційного процесу та на центральну роль студента в процесі навчання. Визначено основи та принципи андрагогічної освітньої моделі з максимальною індивідуалізацією навчання, адаптацією методів викладання мови або діяльності, яка буде проводитися з дорослими студентами в класі або в аудиторії до їхніх потреб та мотивів навчання. Виділено проблеми навчання дорослих та надано рекомендації щодо «діагностики» стилю навчання окремих студентів або групи та створення умов для успішного оволодіння іноземною мовою людьми з різним життєвим досвідом, підготовкою та психокогнітивними схильностями, серед яких: активне та свідоме навчання, регулярність навчання, залучення студентів до прийняття рішень, адаптація стилів навчання до когнітивних стилів студентів.

Ключові слова: андрагогіка, індивідуалізація навчання, когнітивні стилі студентів, навчання іноземних мов, освіта.

Chemodanova Maryna. Specificities of foreign language teaching to adult learners.

The article deals with the problem of teaching adults and how the knowledge gained in the field of psycholinguistics can be applied for the intensification of learning of foreign languages by adult students. An analysis of modern methods and concepts based on knowledge about the peculiarities of psychological perception of educational material is presented, with the view on language teaching as a cognitive and emotional process and taking into account the central role of the student in the learning process. The article determines the foundations and principles of the andragogic educational model with individualization of education, adaptation of language teaching methods and activities conducted with adult students in the

classroom to their needs and motives for learning. The problems of adult learning are highlighted and recommendations are given regarding the “diagnosis” of the learning style of individual students or groups and the creation of conditions for successful foreign language acquisition by people with different life experiences, training, psychological and cognitive factors, including active and conscious learning, regularity of learning, student’s involvement in taking decisions, the adaptation of learning styles to students’ cognitive styles.

Keywords: andragogy, cognitive styles of students, education, individualization of learning, learning foreign languages.

Постановка проблеми. Глибокі політичні, соціальні та економічні зміни останніх років значною мірою вплинули на розвиток всіх сфер суспільного життя, у тому числі й на освіту. Освіта змінюється під викликами часу, переорієнтується до вимог глобалізованого світу. Одна з вимог – вміння адаптуватися до нових явищ – обумовлює необхідність навчання людини впродовж всього життя, чи то задля набуття нової професії, чи то задля вивчення іноземної мови.

Навчання дорослого контингенту має особистісні, мотиваційні та психологічні відмінності, інші методологічні характеристики, ніж традиційне навчання дітей, особливо, коли мова йде про методику викладання іноземних мов. Необхідність навчання іноземних мов дорослих також призвела до серйозних змін в галузі лінгвістики, створила умови до глибокого оновлення цієї дисципліни. Одним з останніх напрямків досліджень є аналіз психологічних аспектів вивчення мови, когнітивних, афективних і раціональних сфер навчання [3, с 45].

Внесок психологічних наук у викладання мови забезпечує теоретичну підтримку когнітивних, ментальних і нейробіологічних процесів, що лежать в основі процесу навчання в напрямку індивідуалізації навчання іноземної мови [1, с. 67]. З концептуальної точки зору, індивідуалізація навчання полягає в тому, щоб поставити студента в центр освітнього процесу, тим самим відводячи провідну роль від викладача, який традиційно вважався носієм і передавачем інформації [2, с. 32]. Викладач стає провідником в цьому процесі,

перетворюючись в модель і тренера не тільки по конкретному предмету, але й по стратегіях навчання.

Аналіз досліджень. За таких умов великого значення набуває розуміння когнітивних процесів навчання та його нейропсихологічних механізмів на основі нейродидактики, що дозволяє забезпечити персоніфікацію навчальної діяльності шляхом дослідження різноманітних стилів навчання, що дуже корисно як для викладачів, так і для студентів. В результаті з'явилися нові методики навчання іноземних мов, які засновані на знаннях про особливості психологічного сприйняття навчального матеріалу. Наприклад, можна відзначити Куррал (1983), чия школа, відома як Community Language Learning; Asher (1977), творця «Тотальної фізичної реакції»; Гаттегно (1976), чий «Тихий шлях» зводить вчителя до мовчання. Також варто згадати американську школу Фіноккьяро (1979), який був одним з натхненників і керівників Спеціального проєкту з іноземних мов в 1980-х роках [2, с. 68–87].

Водночас набула розвитку концепція викладання мови як когнітивного й емоційного процесу, який є абсолютно оригінальним і унікальним для кожного студента. В Італії великими іменами гуманістично-афективної глоттодідактики (методики навчання іноземних мов) є Ренцо Тітон і Джованні Фредді й венеціанська глоттодідактична школа. Згідно з гуманістично-афективною глоттодідактикою, кожен студент унікальний на людському рівні, на нього впливають його особисті мотивації й прагнення, він є також унікальним з погляду вибору психокогнітивних й інтелектуальних стратегій навчання.

Метою статті є дослідження того, як знання, отримані в області психолінгвістики, можуть бути застосовані для індивідуалізації навчання іноземних мов дорослих студентів.

Виклад основного матеріалу. Максимальна індивідуалізація навчання вимагає адаптації методу викладання мови або діяльності, яка буде проводитися в класі або в аудиторії.

Як нагадує Фабро [3, с. 76–94], церебральна пластичність, тобто можливість формування синаптичних зв'язків після отримання досвіду навчання, значно знижується у віці близько восьми років; з цього

моменту кількість зв'язків зменшується, в той час, як починається процес мієлінізації, що складається з аксони з мієлінової оболонки, процесу, який підвищує ефективність передачі інформації.

Попри зниження пластичності, в дорослому мозку все ще можуть утворюватися нові зв'язки. Підтримка гарного інтелектуального стану, яке також визначається способом життя людини, може сприяти активному нейрогенезу в зрілому віці й, отже, створювати хороші умови для навчання [2, с. 78–82]. Поряд з неврологічними характеристиками існують і психологічні аспекти навчання дорослих. Перш за все, мотивація, яка здійснює суттєвий вплив на навчання в цілому. Цей аспект має важливе психологічне значення, виступаючи в якості рушійної сили для того, хто навчається.

Мотиви, які спонукають дорослих відвідувати мовні курси, різноманітні й мають значний вплив на динаміку мовного курсу. Наприклад, легко уявити собі різницю в мотивації між тими, хто зобов'язаний вивчати мову для роботи, і тими, хто цього не робить.

Процес вивчення мови дорослою людиною вимагає великих зусиль з погляду уваги й фокусування на стимулі. Ця здатність, усвідомлено грає важливу роль в вивченні мови.

На відміну від маленьких дітей, дорослі вивчають іноземні мови, звертаючись до своєї експліцитної пам'яті, тобто свідомого зусилля звернути увагу і запам'ятати лінгвістичні правила і структури мови. Коротко кажучи, навчання дорослих є свідомим, вимагає великих зусиль уваги й певної волі [4, с. 56].

З педагогічної точки зору, Ноулз (1984), великий фахівець в цій області, визначає шість принципів, що лежать в основі андрагогічної освітньої моделі:

- Потреба знати, тому що дорослі мають потребу вчитися, для того, щоб знати, тому що дорослим необхідно вчитися, щоб удосконаливатися в роботі або навіть просто розширювати свої знання.
- Я-концепція, оскільки доросла людина автономна, на відміну від дитини, тому необхідно заохочувати самонавчання.
- Роль попереднього досвіду, оскільки дорослий вже навчений, а нове знання повинні бути засновані на попередніх знаннях.
- Готовність вчитися, обмежена тим, що йому може знадобитися.

– Спрямованість навчання, призначена у дорослої людини для розв'язання проблем, з сильним контекстуальним характером.

– Мотивація, яка тим сильніше, чим більше вона внутрішня (наприклад, поліпшення якості життя або підвищення особистої задоволеності).

У перекладі на мову викладання ці принципи ясно показують, що дорослий студент хоче бути залученим у процес прийняття рішень, які впливають на процес його навчання.

Тому викладач стає фасилітатором, даючи учневі інструменти для того, щоб впоратися з процесом навчання. Інструменти, які дозволяють йому автономно вирішувати завдання навчання.

Важливою перешкодою у навчанні є відсутність регулярності відвідування занять, оскільки у дорослих студентів у багатьох випадках є інші сімейні або робочі обов'язки. З цих причин викладач повинен бути дуже обережний у виборі методів навчання, в індивідуальних або групових заняттях, які він готує, а також у створенні клімату в класі, що сприяє навчанню, з урахуванням того, що різна групова динаміка між дорослими та дітьми, знижують спонтанність дорослого на занятті з іноземної мови.

Попередні знання, особливо інших мов, змушують до ширшого використання металінгвістичного відбиття, а також знання твердих правил.

Такі аспекти, як мотивація або особиста репутація, поряд з різною груповою динамікою між дорослими й дітьми, роблять необхідним більшу кількість метамовних роздумів.

Дебати про найбільш ефективні методики викладання мови підтвердили важливість центральної ролі учня в процесі навчання. Важливим аспектом, який необхідно враховувати, є інтелектуальні схильності студента, які можуть мати важливе значення для навчання мови. Ці схильності стосуються когнітивних стилів і стилів навчання, дві сторони того, що в усьому світі визначається як «інтелект». У просторіччі когнітивний стиль визначає, як людина мислить.

Стиль навчання, з іншого боку, визначає тенденцію до переваги певного способу навчання і вивчення, також включає соціально-афективні аспекти. Ці поняття, широко застосовуються в освіті

в цілому, стали предметом досить обмеженого числа досліджень в області стилю навчання. Багато авторів вказують на те, що стилі навчання пов'язані з факторами, що впливають на те, як розум обробляє інформацію.

Одним з найбільш чітких визначень є визначення Кіфа (1988), згідно з яким стилі навчання – це те, що виступає в якості індикаторів того, як студенти сприймають, взаємодіють і реагують на стимули навколишнього середовища, беручи до уваги перцептивні, когнітивні й емпіричні фактори та комунікативні відмінності кожного з них.

Існують різні класифікації стилів навчання. Традиційна класифікація Грекорка (1982) виділяє п'ять стилів навчання (глобальний-аналітичний, систематичний-інтуїтивний, імпульсивний-рефлексивний, вербальний-візуальний, поле-залежний-незалежний).

Хоні й Сума (2002) визначають чотири стилі навчання:

- Активний, характерний для людей, які імпровізують, сміливий, спонтанний, творчий, життєво важливий, лідерський.
- Рефлексивний, характеризується аналітичністю, спостережливістю, терплячістю, повільністю, дослідник.
- Теоретик, методичний, логічний, дисциплінований, упорядкований, синтетична людина, перфекціоніст.
- Прагматичний, характерний для прямих, швидких, рішучих, конкретних, впевнених в собі особистостей.

Будь-який викладач іноземної мови помітить, що ці описи відповідають типовому поведженню й схильностям студентів.

Формування лінгвістичних стилів навчання охоплює безліч факторів, починаючи від взаємозв'язку зі знаннями, сприйняттям, когнітивними процесами, соціальними установками, особистістю, соціально-стосунковими установками й, безсумнівно, культурою суб'єкта навчання.

Як можна врахувати цю різноманітність факторів в класі, в якому існують різні люди з різним життєвим досвідом, підготовкою і психокогнітивними схильностями?

Рішення полягає в самосвідомості учня та вмілому викладанні.

Знання когнітивного стилю студента важливо не тільки для викладача, а й для самого студента, і тим більше для дорослого студента, який відіграє відповідальнішу роль у власному процесі навчання. З цієї

метою студентам надається можливість оцінити власний процес навчання, оцінити ті області, в яких вони досягли негативних результатів, визначити стилі, які їм зовсім протипоказані, і ті, які вони могли б застосовувати з найменшими зусиллями.

Для «діагностики» стилю навчання окремих студентів або групи існує безліч опитувальників і тестів, що допомагають адаптації стилю викладання до студентів з різними когнітивними схильностями. Далі необхідно поставити цілі для тренування своїх когнітивних стилів і вести щоденник навчання, щоб оцінити свій прогрес.

Процес навчання, безсумнівно, повинен супроводжуватися методикою викладання, здатної стимулювати інтелект, когнітивні й навчальні стилі студентів. Що стосується практики викладання, викладач повинен намагатися стимулювати всі органи чуття, не замикаючись на одному або декількох з них. У традиційній методиці з навчання мови перевага віддається аудіюванню та письму. Ігрова глоттодідактика приходить на допомогу з різноманітними ідеями для застосування кінестетичних модальностей у вивченні мови, в тому числі для дорослих. З іншого боку, дуже рефлексивному студенту може бути важко брати участь у театральних постановках або вільно говорити перед усім класом.

Хоча вчитель також має свої власні когнітивні й переваги в навчанні й прагне передати їх учню, необхідно інтегрувати різні канали, види діяльності та моделі навчання.

Висновки. Отже, дебати про кращі методики викладання іноземних мов привели до утвердження центральної ролі учня в процесі навчання. Ми спробували показати, як знання стилів навчання може дати корисні вказівки для персоналізації викладання. Також було наголошено на психологічних та когнітивних характеристиках дорослих студентів, що, безумовно, необхідно враховувати в процесі індивідуалізації навчання.

Загальна дидактична порада полягає в тому, щоб інтегрувати різноманітні види діяльності для задоволення різних схильностей, адаптуватися до різних індивідуальних уподобань, а також тренувати нові навички.

Цей процес навчання, до якого повинні бути готові студенти,

безсумнівно, необхідно супроводжувати методикою викладання, здатною стимулювати різні стилі навчання, тобто здатною адаптуватися до різноманітності персонажів і людей в групі, створюючи різноманітне й захоплювальне навчальне середовище, яке робить можливим ефективне засвоєння мови навіть дорослими студентами.

References

1. Collins, L., Fineman, D. and Tsuchida, A. (2017). Human Capital Trends 2017 Deloitte Global. [online] In: *Deloitte*. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/humancapital/articles/introduction-human-capital-trends.html> [Accessed 21 December 2022].
2. Geissbauer, R., et al. Digital factories 2020-shaping the future of manufacturing. [online] In: *Pwc.de*. Available at: <https://www.pwc.de/de/digitale-transformation/digital-factories-2020-shaping-the-future-of-manufacturing.pdf> [Accessed 21 December 2022].
3. Rubin, J., Chamot, A. U., Harris, V. and Anderson, N. J. (2007). Intervening in the Use of Strategies. In: A. D. Cohen and E. Macaro, eds. *Language Learner Strategies. Thirty Years of Research and Practice*. Oxford: Oxford University Press, pp. 141–160.
4. Sheen, Y., Ellis, R. (2011). Corrective B in Language Teaching. In: E. Hinkel, ed. *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*. New York and London: Routledge, vol. II, pp. 593–610.
5. Skehan, P. (2014). *Language Aptitude*.
6. Williams, M., Mercer, S. and Ryan, S. (2015). *Exploring Psychology for Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press.

Т. Ф. Бочарникова

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ЗАСОБИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Акцентовано увагу на необхідності вивчення сучасних інструментів, що оптимізують процес професійної підготовки майбутніх перекладачів, зокрема мультимедійних засобів, а також їх основних функцій.

Мультимедійні засоби на сучасному рівні розвитку освітнього процесу дозволяють впроваджувати такі підходи до формування майбутнього фахівця з перекладознавства, які можуть повністю задовольнити попит роботодавців на компетентних спеціалістів, що у своїй професійній сфері володіють знаннями, уміннями, навичками та компетенціями, які підвищують їх адаптивність та конкурентоспроможність в умовах постійних змін, тобто професійно мобільних фахівців.

Встановлено, що традиційна базова освіта не дає змоги випускникам повністю реалізувати себе у професійній сфері, тому виникає необхідність реструктуризації її системи, щоб сфокусуватися на нових потребах ринку праці, а також обґрунтувати нові педагогічні технології формування професійної мобільності перекладачів засобами мультимедіа, виходячи з реального розвитку сучасного інформаційно-комунікаційного простору.

Виділено ряд переваг застосування засобів мультимедіа у сучасних умовах: навчальний процес може відбуватися у будь-якому куточку світу; сучасні мультимедійні засоби дозволяють урізноманітнити навчальний матеріал та зробити його більш доступним і наглядним; можливості постійного доступу до навчальних матеріалів розвивають дисциплінованість студентів (за умови чітких термінів їх виконання). Встановлено основні функції мультимедійних засобів, що впливають на формування професійної мобільності майбутніх перекладачів: педагогічна; компенсаторна; освітня; розвивальна; адаптивна.

Ефективність використання мультимедійних засобів у процесі професійної підготовки перекладачів у закладах вищої освіти виражається у зростанні показників компонентів у структурі професійної мобільності. Це можливо, якщо система професійної мобільності розроблена на правильному методологічному підґрунті, що включає сучасні підходи та принципи, з урахуванням внутрішніх (специфіка діяльності, освітні можливості мультимедійних засобів) і зовнішніх детермінант (вимоги стейкхолдерів, стандарти якості перекладацьких послуг, рівень освіти).

Ключові слова: мультимедійні засоби, професійна мобільність, інформаційні технології, підготовки майбутнього перекладача, функції мультимедійних засобів.

Bocharynkova Tetiana. The impact of using multimedia tools on the formation of the professional mobility of future translators.

The paper focuses on the problem of examination of modern tools, particularly multimedia tools, and their main functions, for optimization of the process of professional training of future translators.

The use of multimedia tools in the educational process makes it possible to implement such approaches to the formation of a future specialist in translation studies, which can fully satisfy the employers' demand for competent specialists possessing professional knowledge, skills, and competencies that increase their adaptability and competitiveness in conditions of constant change, i.e. in professionally mobile specialists.

It has been found that traditional basic higher education does not allow graduates to fulfill their professional ambitions, therefore there is a need for its restructuring in order to focus on new labor market needs and establishment of new pedagogical approaches for the formation of translators' professional mobility by means of multimedia, based on the actual development of modern information and communications technologies.

Among the highlighted advantages of using multimedia tools are that the educational process can take place in any corner of the world; modern multimedia tools make it possible to diversify the teaching aids and make them more accessible and visual for students; free and easy access to educational materials encourages students' discipline (provided that there are clear deadlines for assignments). The main established functions of multimedia tools that influence the formation of professional mobility of future translators are such as pedagogical, compensatory, educational, developing, and adaptive.

The growth of the components in the professional mobility structure is seen as an indicator of the effective use of multimedia tools in the process of professional training of translators in institutions of higher education. It can be possible with the development of the system of professional mobility on the correct methodological basis that includes modern approaches and principles, taking into account internal (kind of activity, multimedia educational opportunities) and external determinants (stakeholders' requirements, quality standards of translation services, level of education).

Key words: multimedia tools, professional mobility, information technologies, training of future translators, functions of multimedia tools.

Постановка проблеми. Питання професійної мобільності майбутніх перекладачів потребує подальшого вивчення, незважаючи на те, що ця професія є однією з найбільш затребуваних на сьогоднішній день через збільшення кількості міжнародних контактів практично в усіх сферах людської діяльності та потребу в посередниках, які можуть здійснювати конструктивне спілкування між залученими сторонами для більшої ефективності його забезпечення. Виявлення сутності формування професійної мобільності вимагає з'ясування природи, змісту та структури цього явища, а також визначення найефективніших засобів досягнення поставлених цілей. Тому виникає необхідність звернутися до сучасних інструментів, що оптимізують процес професійної підготовки майбутніх перекладачів. Виходячи з досвіду професійної підготовки майбутніх спеціалістів у сфері перекладознавства та аналізу спектра мультимедійних засобів, а також їх основних функцій, можна зробити висновок, що засоби формування професійної мобільності майбутніх перекладачів є перспективними для подальшого дослідження.

Відтак, *актуальність* теми статті зумовлено затребуваністю спеціалістів, що у своїй професійній сфері володіють знаннями, уміннями, навичками та компетенціями, які підвищують їх адаптивність та конкурентоспроможність в умовах постійних змін, тобто професійно мобільних фахівців.

Аналіз досліджень. Існує широкий спектр аспектів підготовки майбутніх перекладачів, які потребують більш детального дослідження. Мультимедійні засоби на сучасному рівні розвитку освітнього процесу дозволяють впроваджувати такі підходи до формування майбутнього фахівця з перекладознавства, які можуть повністю задовольнити попит роботодавців на компетентних спеціалістів цієї сфери.

У роботах Н. Басової, М. Кларіна, І. Підласого, В. Гинного та ін. було виявлено універсальні закономірності впливу інформаційних технологій на освітній процес, які важливі для всіх сфер діяльності. Підходи та принципи продуктивного використання інформаційних інструментів для досягнення освітніх цілей у процесі фахової підготовки майбутніх перекладачів є предметом дослідження Є. Долинського, О. Мацюк, М. Прадівлянного, О. Сергєєвої та ін.

Наукові дослідження [2; 3; 4; 5] виявили загальні характеристики професійної мобільності, особливості фахової підготовки перекладачів та використання мультимедіа в навчальному процесі, які можуть слугувати основою для побудови системи формування професійної мобільності майбутніх спеціалістів у сфері перекладознавства.

Метою статті є вивчення впливу засобів мультимедіа на формування професійної мобільності студентів – майбутніх перекладачів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна соціальна парадигма характеризується активною просторовою та інформаційною динамікою, що супроводжується необхідністю постійної модифікації особистості та адаптації до ринку праці. В. Кірвас [1, с. 232] у своєму дослідженні питань інформаційних технологій вказує на те, що цифрові технології та засоби мультимедіа проникають в усі сфери життя суспільства, що веде, у свою чергу, до необхідності підвищення рівня комп'ютерної грамотності як викладачів, так і студентів. Саме формування цифрової компетентності і вміння працювати з мультимедійними засобами забезпечує рівноправну участь спеціаліста у глобальному інформаційному суспільстві та сприяє розширенню можливостей працевлаштування майбутніх фахівців. Традиційна базова освіта не дає змоги випускникам повністю реалізувати себе у професійній сфері, тому виникає необхідність реструктуризації системи освіти, щоб сфокусуватися на нових потребах ринку праці, а також обґрунтувати нові педагогічні технології формування професійної мобільності перекладачів засобами мультимедіа, виходячи з реального розвитку сучасного інформаційно-комунікаційного простору.

Формування професійної мобільності стає частиною освітньої політики та перебуває під впливом сучасних тенденцій розвитку, що визначають попит роботодавців на фахівців, які володіють якостями для ефективної роботи з професійними знаннями, навичками та компетенціями і вписуються в динамічну структуру професійних відносин. Однак існує суперечність між усвідомленням необхідності якісного виконання професійних завдань та реальними особистісними характеристиками людини. Одним зі шляхів розв'язання цієї суперечності є формування професійної мобільності студентів з урахуванням специфіки змісту їхньої професійної діяльності. Саме тому, на нашу

думку, змін повинна зазнати й роль викладача, його фахові характеристики, здатність забезпечити студентів ефективними інформаційними ресурсами. Нові комп'ютерні програми та інтернет-ресурси, за умови коректного використання у процесі фахової підготовки майбутніх перекладачів, можуть стати одним з дієвих засобів формування їх професійної мобільності.

Інформаційні технології стають невід'ємною частиною у викладанні іноземних мов, оскільки викладачі активно використовують різні програми, застосунки, інтернет-ресурси під час вивчення теоретичних і практичних дисциплін. У процесі підготовки майбутніх перекладачів можуть використовуватися такі засоби мультимедіа: мультимедіа-презентація; слайд-шоу; електронний звіт; мультимедіа доповідь; електронний журнал; віртуальний тур; flash-, shockwave-ігри (навчальні ігри, розміщені як в Інтернеті (on-line), так і на різних носіях (off-line); навчальні мультимедіа системи; лінгвістичні мультимедіа системи; мультимедійні Internet-ресурси О. Сергєєва [2, с. 80]. Власний досвід роботи у сучасних умовах дозволяє виділити ряд переваг їх застосування: навчальний процес може відбуватися у будь-якому куточку світу; сучасні мультимедійні засоби дозволяють урізноманітнити навчальний матеріал та зробити його більш доступним і наглядним; можливості постійного доступу до навчальних матеріалів розвивають дисциплінованість студентів (за умови чітких термінів їх виконання). На нашу думку, вказані фактори суттєво впливають і на формування професійної мобільності майбутніх перекладачів, оскільки найбільш комплексно вона формується саме у закладах вищої освіти.

Специфіка діяльності перекладача визначається переважанням комунікативної та посередницької функції, оскільки переклад, як його предмет, є різновидом саме мовного посередництва. Професійні перекладачі – це комунікативні посередники, які передають вихідну інформацію шляхом створення еквівалентних комунікативних текстів іншими мовами. Ми погоджуємося з думкою О. Сергєєвої [2, с. 79], що «специфіка мультимедійних засобів полягає в тому, що вони об'єднують кілька типів даних (текст, звук, графіку, відео) в одному цифровому поданні з можливістю інтерактивної взаємодії з ними».

З-поміж функцій мультимедійних засобів, що впливають на

формування професійної мобільності майбутніх перекладачів, виділимо такі: *педагогічна функція* мультимедійних засобів сприяє розвитку характеристик, що вкладаються в реалізацію інформаційно-аналітичних функцій у діяльності перекладача; *педагогічна та компенсаторна функції* забезпечують формування параметрів, що впливають на виконання міжособистісних і комунікативних функцій; *освітня функція* мультимедіа створює перспективи для успішного комунікативного посередництва, *розвивальна функція* – для професійного та особистісного саморозвитку, а *адаптивна функція* – для правильної діагностики.

Ефективність використання мультимедійних засобів у процесі професійної підготовки перекладачів у закладах вищої освіти виражається у зростанні показників компонентів у структурі професійної мобільності. Це можливо, якщо система професійної мобільності розроблена на правильному методологічному підґрунті, що включає сучасні підходи та принципи, з урахуванням внутрішніх (специфіка діяльності, освітні можливості мультимедійних засобів) і зовнішніх детермінант (вимоги стейкхолдерів, стандарти якості перекладацьких послуг, рівень освіти). Формування професійної мобільності перекладачів досягається шляхом включення мультимедійних засобів у загальний процес їх професійної підготовки, функції яких (освіта, навчання, компенсація, розвиток, викладання, адаптація) відповідають функціям їхньої діяльності. Результатом використання мультимедійних інструментів є правильне розшифрування та перекодування повідомлень з орієнтацією на споживача інформації, якісний аналіз інформації та необхідні характеристики для встановлення гармонійних професійних стосунків із клієнтами, колективами та керівництвом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Мультимедійні засоби як фактор впливу на систему формування професійної мобільності майбутніх перекладачів є досить ефективними, проте потребує більш детального вивчення специфіка їх інтерактивної взаємодії (звук, текст, відео тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Кирвас, В. А. (2019). Формирование цифровой компетентности современных студентов гуманитарного университета. *Вчені записки*

Харківського гуманітарного університету «Народнаукраїнська академія», додаток до 25 т., с. 229–241.

2. Сергєєва, О. В. (2017). Функції мультимедійних засобів у професійній підготовці перекладачів. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, вип. 13, с. 78–83.

3. Diéguez, M. I., Lazo, R. M. (2004). Tecnologías de la información y de la comunicación (TIC) al servicio del traductor profesional. *Onomázein*, 9, pp. 51–74.

4. Moreno, R. P. (2017). *Elaboración de unidades didácticas específicas para la formación de interpretes de conferencias mediante la integración de material multimedia procedente de la realidad profesional*. Doctoral. Granada

5. Perfomanse. *Movilidad profesional y empleabilidad para una gestión eficaz de la carrera* [online]. Available at: <https://performanse.com/es/movilidad-profesional-y-empleabilidad> [Accessed 05. Nov. 2022].

References

1. Kyrvas, V. A. (2019). Formyrovanye tsyfrovoy kompetentnosty sovremennykh studentov humanyarnoho unyversyteta [Formation of digital competence of modern students of the humanities university]. *Vcheni zapysky Kharkivs'koho humanyarnoho unyversytetu «Narodna ukrayins'ka akademiya»* [Research Bulletin of Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»], supplement to vol. XXV, pp. 229–241.

2. Syerhyeyeva, O. V. (2017). Funktsiyi mul'tymediynykh zasobiv u profesyinyi pidhotovtsi perekkladachiv [Functions of multimedia tools in the professional training of translators]. *Aktual'ni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva* [Actual problems of philology and translation studies], iss. 13, pp. 78–83.

3. Diéguez, M. I., Lazo, R. M. (2004). Tecnologías de la información y de la comunicación (TIC) al servicio del traductor profesional. *Onomázein*, 9, pp. 51–74.

4. Moreno, R. P. (2017). *Elaboración de unidades didácticas específicas para la formación de interpretes de conferencias mediante la integración de material multimedia procedente de la realidad profesional*. Doctoral. Granada

5. Perfomanse. *Movilidad profesional y empleabilidad para una gestión eficaz de la carrera* [online]. Available at: <https://performanse.com/es/movilidad-profesional-y-empleabilidad> [Accessed 05. Nov. 2022].

Є. М. Яріз

РОЛЬ ПЕРЕДОВИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИНХРОННОМУ ТА АСИНХРОННОМУ РЕЖИМІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Стаття присвячена передовим комп'ютерним технологіям та їх визначальній ролі в організації викладання у синхронному та асинхронному режимі дистанційного навчання. Перші паростки феномену дистанційної освіти з'явилися в середині XIX століття в Англії. Батьком цієї ідеї був Ісаак Пітман. Його ідею підхопили Чарльз Тюссе та Густав Лангеншейдт, які запровадили викладання мови заочною формою у Німеччині. З появою у 1941 році винаходу Конрада Цузе, який отримав назву *комп'ютер*, а потім у 1969 році мережі інтернет, автором ідеї якої був американський науковець Джозеф Ліклайдер, світ вступив в епоху цифрових технологій, які впевнено проникли у всі сфери діяльності людини. Глобальна комп'ютеризація планети не обійшла стороною систему освіти і вплинула на покращення її форми і змісту. На початку XXI століття настав етап швидких цифрових змін, які підтвердили свою високу ефективність. Багато зарубіжних і вітчизняних вчених уважно спостерігають за процесом впровадження передових комп'ютерних технологій в систему освіти на прикладі діяльності сучасних навчальних центрів. Вивченню цього феномена та ефективності його використання в системі освіти присвятили свої дослідження такі вчені, як С. У. Гончаренко, Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія М. М. Козяр, Т. Є. Рак, І. Я. Лернер та інші. Метою даної статті є аналіз запровадження синхронного і асинхронного формату дистанційного навчання, його переваг та недоліків.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційне навчання, синхронний формат, асинхронний формат, комунікація, модернізація, адаптація.

Yariz Yevgenii. The role of advanced computer technologies in organization of the educational process in the synchronous and asynchronous mode of distance education.

The article is devoted to advanced computer technologies and their decisive role in organization of teaching in the synchronous and asynchronous mode of distance learning. The first shoots of the phenomenon of distance education

appeared in the middle of the 19th century in England. The father of this idea was Isaac Pitman. Charles Tusse and Gustav Langenscheidt, who introduced distance education in Germany, picked up his idea. With Konrad Zuse's invention in 1941, which was called a computer, and then in 1969, the Internet, the author of which was the American scientist Joseph Licklider, the world entered the era of digital technologies that confidently penetrated into all spheres of human activity. The global computerization of the planet has not bypassed the education system and has affected the improvement of its form and content. At the beginning of the 21st century, a stage of rapid digital changes has begun, which has proved its high efficiency. Many foreign and domestic scientists are closely watching the process of introducing advanced computer technologies into the education system using the example of the activities of modern educational centers. Such scientists as S. V. Goncharenko, R. S. Gurevich, M. Yu. Kademia N. N. Kozyar, T. E. Rak, I. Ya. Lerner and others. The purpose of the article is to analyze the implementation of a synchronous and asynchronous distance education format, its advantages and disadvantages.

Key words: distance education, distance learning, synchronous format, asynchronous format, communication, modernization, adaptation.

В середині ХХ століття технічний прогрес подарував суспільству комп'ютер. Поява всесвітньої мережі Інтернет підтвердила високу ефективність його використання в діяльності людини, що призвело до глобальної комп'ютеризації на планеті. В історії людства почався етап швидких цифрових змін, які впливають на діяльність усіх сфер його життя. Освітня, як його передовий прошарок, йдуть в ногу з технічним прогресом.[4]

Використання сучасних комп'ютерних технологій (СКТ) у освітньому просторі є характерною, невід'ємною рисою сьогодення. Вони пропонують повний спектр послуг як методичного, так і практичного характеру. СКТ відіграють велику роль в організації навчального процесу взагалі і у процесі викладання окремо взятої навчальної дисципліни зокрема. Наприклад, вони надають процесу вивчення іноземної мови сучасних відтінків, привабливих за своєю формою та змістом. Епоха аудиторних занять, облаштованих тільки підручником, дошкою, крейдою, тощо, залишилася далеко позаду. Наразі неможливо уявити студента, який би не володів інформаційними

технологіями з використанням різноманітних гаджетів. Давно минули ті часи, коли всі учні мали доступ до загадкового комп'ютера тільки у шкільному кабінеті інформатики. Технічний прогрес подарував людині дуже багато сучасних засобів, наділених технічними характеристиками їх високоінтелектуальних можливостей. З появою всесвітньої мережі Інтернет передові комп'ютерні технології впевнено і назавжди зайняли свою почесну нішу як ефективний інструмент, роль і значення якого важко переоцінити. [2]

Наразі суспільство потерпає від великої кількості проблем глобального характеру. Серед них треба в першу чергу згадати такі як пандемія і збройний конфлікт між Україною та РФ. Пандемія COVID – 19, спалах якої розпочався у грудні 2019 року у м. Ухань, Хубей, КНР, призвела до жахливих результатів. До липня 2022 року на планеті захворіло 554 млн. людей. Із них понад 6,3 млн. померли. Одужали 528 млн. Це сталося завдяки виконанню рекомендацій Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ). У багатьох країнах вдалися до самоізоляції, роботу багатьох закладів було тимчасово припинено, була проведена обов'язкова вакцинація населення. Все це вплинуло на роботу навчальних закладів. Не зважаючи на карантин, потрібно було проводити заняття із школярами та студентами. Освітняни впоралися з цим завданням і змогли напрацювати досвід практичної реалізації дистанційного навчання. Дистанційна форма навчання передбачає два режими, або формати, його втілення: синхронний і асинхронний.

Синхронний формат означає викладання в режимі реального часу за розкладом занять навчального закладу. Його перевагою є можливість залучати усіх учасників навчального процесу у визначений час. Інструментом його втілення є заняття в прямому ефірі, коли здобувачі освіти контактують безпосередньо між собою та з викладачем через засоби зв'язку на базі таких освітянських платформ як Google classroom, Moodle, Zoom, Skype, Telegram, тощо.

Перевагами синхронного формату є:

1. можливість отримання знань не виходячи із домівки;
2. можливість працювати в команді з викладачем і студентами групи;

3. можливість виконувати завдання в групових формах роботи;
4. формування навичок роботи в команді;
5. можливість контактувати з товаришами в режимі відео конференції, тощо.

Карантин 2020 року показав, що не всі здобувачі освіти можуть систематично працювати в синхронному форматі за різних обставин. Особливо гостро ця проблема проявилась під час збройного конфлікту України з РФ. Багато студентів змушені були покинути місце проживання з налаштованими комфортними умовами навчання. Відсутність стабільного зв'язку і необхідного пристрою є додатковою проблемою, яку багатьом дуже важко здолати. За браком досвіду під час евакуації потрібні для продовження навчання підручники, методичні посібники, гаджети залишилися вдома. Тому багато студентів були змушені працювати, а це забирає у них час, який раніше витрачався на навчання. Так виникла потреба в заняттях в асинхронному форматі.

Асинхронний формат дистанційного навчання передбачає надання здобувачеві умов навчання у зручний для нього та викладача час.

Головною перевагою асинхронного формату є:

1. врахування потреб здобувача, викликаних необхідністю працювати;
2. можливість поєднувати навчання з навчанням у другому виші;
3. врахування особливостей проживання в іншій країні та часовому поясі;
4. можливість реалізації права на освіту здобувачами з вадами здоров'я, тощо.

Дистанційне навчання в Україні закріплене на законодавчому рівні. Воно також дозволяє комбінувати синхронний формат із асинхронним. Наразі виборів своє право на існування змішаний формат дистанційного навчання, який на думку вітчизняних фахівців, з огляду на їх досвід викладання в умовах карантину і збройного конфлікту, відповідає принципу індивідуального підходу до кожного здобувача освіти. Навчальний план включає в себе прослуховування або перегляд певної кількості лекцій з різних предметів, виконання різних проєктів, контрольних робіт і тестів, періодичну задачу іспитів. Семінарські

заняття, які проходять з широким колом студентів, найчастіше проводяться у зручний для них час. Такий формат навчання вкрай зручний для працюючих, сімейних студентів та для студентів з тими чи іншими вадами здоров'я.4]

Підсумовуючи все сказане, маємо зробити такі висновки:

1. Синхронний, асинхронний та змішаний формат дистанційного навчання є ефективним інструментом забезпечення успішного виконання завдань, що стоять перед освітянами в екстремальних умовах сьогодення.

2. Для досягнення високих результатів викладачі повинні постійно розвивати свою дослідницьку і творчу ініціативу таких методик, які б допомагали студентам креативно брати участь у навчальному процесі.

3. Робота в режимі дистанційної освіти вимагає від учасників навчального процесу постійного удосконалення своїх навичок застосування СКТ.

Список бібліографічних посилань

1. Гончаренко, С. У. (2008). *Педагогічні дослідження*. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 278 с.
2. Гуревич, Р. С., Кадемія, М. Ю., Бадюк, Ю. В. та Шевченко, Л. С. (2006). *Використання інформаційних технологій у навчальному процесі (з досвіду роботи експериментального педагогічного майданчика у ВПУ № 4 м. Вінниця)*. Вінниця: ТОВ «Діло», 296 с.
3. Кадемія, М. Ю., Козяр, М. М. та Рак, Т. Є. (2011). *Інформаційно-комунікаційні технології навчання*. Львів: «СПОЛОМ», 327 с.
4. Кремень, В. Г. (2003). Дистанційна освіта – перспективний шлях розв'язання сучасних проблем розвитку професійної освіти. *Вісник академії дистанційної освіти*, 1, с. 9.
5. Катеруша, О. П. (2009). Ділові ігри як засіб пізнавальної діяльності студентів. *Вища школа*, 12, с. 53–60.
6. Лернер, И. Я. (1981). *Дидактические основы методов обучения*. Москва: Педагогика, 186 с.
7. Побірченко, Н., Коберник, Г. (2004). Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій. *Початкова школа*, 10.

References

1. Goncharenko, S. U. (2008). *Pedagogichni doslidzhennya*. Kyiv-Vinnicya: DOV «Vinnicya», 278 p.
2. Gurevich, R. S., Kademiya, M. Yu., Badyuk, Yu. V. and Shevchenko, L. S. (2006). *Vikoristannya informacijnih tehnologij u navchalnomu procesi (z dosvidu roboti eksperimentalnogo pedagogichnogo majdanchika u VPU №4 m. Vinnici)*. Vinnicya: TOV «Dilo», 296 p.
3. Kademiya, M. Yu., Kozyar, M. M. and Rak, T. Ye. (2011). *Informacijno-komunikacijni tehnologiyi navchannya*. Lviv: «SPOLOM», 327 p.
4. Kremen, V. G. (2003). Distancijna osvita – perspektivnij shlyah rozvyazannya suchasnih problem rozvitku profesijnoyi osviti. *Visnik akademiyi distancijnoyi osviti*, 1, p. 9.
5. Katerusha, O. P. (2009). Dilovi igri yak zasib piznavalnoyi diyalnosti studentiv. *Visha shkola*, 12, pp. 53–60.
6. Lerner, I. Ya. (1981). *Didakticheskie osnovy metodov obucheniya*. Moskva: Pedagogika, 186 p.
7. Pobirchenko, N., Kobernik, G. (2004). Interaktivne navchannya v sistemi novih osvitnih tehnologij. *Pochatkova shkola*, 10.

Г. І. Гончаров

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ, ЯК ФАКТОРА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Покращуючи відносини з громадськістю, зацікавленими сторонами, інвесторами та владою, соціальна відповідальність значно впливає на здатність вітчизняних університетів успішно розвиватися та досягати конкурентоспроможності, а також збільшувати частку ринку та формувати позитивний імідж. Через систему якісної освіти, виконуючи різноманітні форми соціальної відповідальності, університет реалізує свій внесок у світ майбутнього та вирішує локальні та глобальні людські проблеми. Прозора двостороння комунікація між бізнесом та навчальними закладами стає ефективним інструментом значного підвищення довіри. Наявність ефективної системи соціальної відповідальності вищого навчального закладу та усвідомлення її важливості керівництвом стає потужним інструментом посилення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у ринкових умовах. Результати були отримані за допомогою синтетичних методів, аналізуючи офіційні веб-сайти університетів, тобто розділи КСВ, публікації в ЗМІ, нефінансові звіти, стратегії КСВ, рекомендації, політики та інші загальнодоступні інформаційні документи. У дослідженні проаналізовано формування системи соціальної відповідальності у сфері освіти, особливо акцентовано увагу на забезпеченні якості освіти як найважливішому кінцевому результаті діяльності закладу освіти, поглиблено теоретичні розробки щодо пошуку конкурентоспроможного механізму розвитку закладів вищої освіти. Зроблено висновок, що КСВ у контексті конкурентної переваги університету можна розглядати як ресурс, за допомогою якого можна підвищити конкурентоспроможність, одночасно створюючи спільну цінність для навчальних закладів, суспільства та навколишнього середовища. У той же час, ефективність діяльності університету може бути підвищена лише в тому випадку, якщо стратегії КСВ будуть внутрішньо мотивовані та побудовані на конкретній платформі ресурсів і можливостей компанії.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, університети, освітня система, конкурентоздатність концепція соціальної відповідальності.

Honcharov Hlib. Features of formation of corporate social responsibility of universities as a factor.

By improving relations with the public, stakeholders, investors and authorities,

social responsibility significantly affects the ability of domestic universities to successfully develop and achieve competitiveness, as well as increase market share and build a positive image. Through the system of quality education, performing various forms of social responsibility, the university realizes its contribution to the world of the future and solves local and global human problems. Transparent two-way communication between business and educational institutions becomes an effective tool for significantly increasing trust. The presence of an effective system of social responsibility of a higher educational institution and the management's awareness of its importance becomes a powerful tool for strengthening the competitiveness of higher educational institutions in market conditions. The results were obtained using synthetic methods, analyzing official websites of universities, i.e. CSR sections, media publications, non-financial reports, CSR strategies, guidelines, policies and other publicly available information documents. The study analyzed the formation of a system of social responsibility in the field of education, with special emphasis on ensuring the quality of education as the most important end result of the activity of an educational institution, deepened theoretical developments regarding the search for a competitive mechanism for the development of higher education institutions. It is concluded that CSR in the context of a university's competitive advantage can be considered as a resource that can be used to increase competitiveness while simultaneously creating shared value for educational institutions, society and the environment. At the same time, the effectiveness of the university's activities can be increased only if CSR strategies are internally motivated and built on a specific platform of company resources and capabilities.

Key words: corporate social responsibility, universities, educational system, competitiveness, concept of social responsibility.

Постановка проблеми. Через глобалізацію та важливість знань у суспільстві зростаюча конкуренція освітніх систем призвела до того, що навчальні заклади, як інтегруючі агенти суспільства, змушені вирішувати конкретні завдання, для яких вони раніше не були готові. Зокрема, системи вищої освіти покликані не лише задовольняти потреби студентів у знаннях, а й враховувати інтереси великої кількості інших зацікавлених сторін (стейкхолдерів) у виробництві знань та їх внутрішньому представленні. функції, що у свою чергу дозволить вищим навчальним закладам отримати стійку конкурентну перевагу на ринку освіти та наукових послуг.

Освітні системи є збалансованими, якщо збалансовані соціальні та економічні інтереси та скоординовані дії всіх інституцій. Коли системи освіти характеризуються нерівністю або дискримінацією, цілі суспільства стають нестабільними. Вирішити ці завдання можливо за умов формування системи соціальної відповідальності – усвідомлення людиною соціальної ролі, виконання взаємних зобов'язань і вимог основних інститутів та суб'єктів сфери освіти щодо результатів спільної діяльності. діяльність виробничо-споживчих освітніх послуг, сприяння всебічному Розвиток високоморальних громадян має на меті соціально-економічний розвиток країни та регіону.

Виходячи з вищесказаного, наявність ефективної системи соціальної відповідальності вищого навчального закладу та усвідомлення її важливості керівництвом стає потужним інструментом посилення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у ринкових умовах. Тому необхідно розкрити природу корпоративної соціальної відповідальності у вищих навчальних закладах надзвичайно важлива в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання корпоративної соціальної відповідальності та її реалізації в різних аспектах досліджувалися багатьма вченими в країні та за кордоном. Іноземні дослідники почали замислюватися про КСВ задовго до українських. Підходи до розуміння КСВ стрімко еволюціонували і перейшли від корпоративного егоїзму та благодійності до усвідомленого процесу сталого розвитку. За результатами дослідження створено спеціалізовані міжнародні організації, агентства та ради для моніторингу екологічних, національних та соціальних аспектів підприємницької діяльності. Проте через складність та неоднозначність проблематики потребують детального вивчення конкретні питання КСВ в освіті [1-6].

Недостатньо досліджено питання про роль корпоративної соціальної відповідальності в діяльності українських вищих навчальних закладів. Важливість соціальної діяльності закладів освіти у відповідності до міжнародних стандартів і принципів не досліджувалася глибоко. Проблема створення ефективного механізму взаємодії між основними суб'єктами КСВ та методика оцінки ефективності цієї взаємодії на економіку поки що не привертають уваги науковців.

Метою даної роботи є аналіз становлення системи соціальної відповідальності у сфері освіти з особливим наголосом на забезпеченні якості освіти як найважливішого кінцевого результату діяльності закладів освіти, а також поглиблення теоретичних розробок для пошуку конкурентоспроможних механізмів розвитку вищих навчальних закладів.

Основні результати дослідження. Дослідження цього питання є актуальним, оскільки сьогодні, щоб випередити конкурентів, університети повинні вдосконалювати існуючі системи, враховуючи наслідки корпоративної соціальної відповідальності. Крім того, нині підприємства потребують не лише стрімкого зростання кількості висококваліфікованих працівників, а й постійного підвищення якості їх професійної підготовки, яка безпосередньо залежить від якості освіти. Під соціальною відповідальністю у вищій освіті ми розуміємо відповідальність вищих навчальних закладів, особливо університетів, як соціальних інститутів за результати та якість своєї професійної діяльності. Навчання у вищому навчальному закладі забезпечує не тільки теоретичні знання, але й уміння вирішувати практичні завдання, що виникають у процесі професійної діяльності [2].

Стрімка девальвація значення та якості української вищої освіти призвела до того, що випускники університетів не відповідають багатьом вимогам до фахівців університетської освіти. Соціально відповідальна вища освіта забезпечує не лише високий рівень реалізації традиційних освітніх та дослідницьких функцій, а й нових інноваційних та підприємницьких функцій. В умовах аномії в українському суспільстві особливу увагу слід приділяти виконанню культурологічних функцій вищої освіти.

Це відповідальність людей, які приймають бізнес-рішення, перед людьми, для яких ці рішення призначені. По суті, КСВ – це соціальне зобов'язання (здебільшого добровільне), яке виконується корпоративним менеджментом перед працівниками, партнерами, інститутами громадянського суспільства та суспільством у цілому [3].

Важливість вищих навчальних закладів (університетів) має відображатися не лише у створенні освітніх переваг, але й у передачі студентам соціально визнаних цінностей та інтеграції студентів і молоді

в суспільство. Вищі навчальні заклади несуть соціальну відповідальність за ефективне використання таких ресурсів:

громадські (державні) ресурси, спрямовані на підвищення ефективності діяльності вищих навчальних закладів, забезпечення єдності освіти і навчання, залучення студентів і викладачів до різноманітних соціальних практик (їх соціальних обов'язків);

власні ресурси – для розвитку та консолідації суспільства, здійснювати демократичні реформи;

взаємодіяти з окремими громадянами, органами влади, бізнесом Структури, організації та установи – Університет функціонує як відкритий соціальний інститут, центр соціальної політики у своєму регіоні.

Аналізуючи дослідження різних вчених слід зазначити, що є єдиний підхід щодо визначення функцій реалізації соціально відповідальних інституцій навчальних закладів, що реалізують [4; 5]:

1. Відтворення соціального інтелекту – надання освітніх послуг суспільству, безпосередньо спрямованих на служіння особистості та її вільний розвиток.

2. Культивування високоякісних талантів (соціальних еліт) є одним із вирішальних факторів розвитку всієї системи освіти та одним із вирішальних факторів забезпечення науково-технічного та соціально-економічного прогресу країни.

3. Формування ринку праці. Нові знання, створені навчальними закладами, безпосередньо впливають на ринок праці, змушуючи людей переоцінювати цінність певних професійних навичок, що призводить до зміни кількості та якості трудових ресурсів.

4. Розвиток, існування та дотримання культурних і поведінкових норм значною мірою визначають психологічний клімат університету та його ринкову вартість.

5. Стабілізація соціальних відносин – освітні заклади відіграють активну роль у соціальній взаємодії із зацікавленими сторонами та громадськістю, що представляє соціальне середовище регіону.

Одним із перших соціальних звітів про освітнє середовище стала Декларація Чиказького університету, Звіт про роль університетів у політичному та суспільному житті, розроблений в 1967 році групою

видатних професорів університетів на чолі з професором права Гаррі Калвенном. Навчальна програма та персонал згідно з університетською політикою Чиказького університету декларує, що його місія полягає у виявленні, вдосконаленні та поширенні знань, у той же час він має величезне і унікальне значення для сприятливого розвитку соціальних і політичних цінностей. Як незалежний і нейтральний заклад, Університет пропонує своїм співробітникам і студентам повну свободу висловлювати свої особисті політичні пристрасті та брати участь в акціях соціального протесту [5].

Таким чином, КСВ в контексті конкурентної переваги університетів можна розглядати як ресурс, з якого можуть нарощувати конкурентоспроможність і одночасно створювати спільну цінність для навчальних закладів, суспільства і навколишнього середовища. Водночас зростання ефективності діяльності університету може відбуватися лише тоді, коли стратегії КСВ є внутрішньо мотивованими та побудовані на конкретній платформі ресурсів і можливостей компанії.

Соціально відповідальний вищий навчальний заклад (університет) очікує високих кінцевих результатів діяльності, змін у стані інших осіб чи організацій (стейкхолдерів), викликаних прямо чи опосередковано діями співробітників організації. Запропоновані кінцеві результати коледжів та університетів. для відображення з трьох вимірів [5–6]:

пізнавальний кінцевий результат – передача набутих знань, компетенцій та рівнів умінь як основи для правильної професійної діяльності студента та орієнтації у світі (когнітивний компонент навчальної діяльності);

кінцевий економічний результат – чи відповідає структура, спектр знань і навичок, отриманих під час навчання, потребам ринку праці. Мова йде про людський капітал студента (майбутнього працівника) у вузькому розумінні, який дорівнює сумі його капіталізованого доходу або коштів, а отриманий від нього дохід дорівнює одержуваній цією особою заробітній платі;

соціальний кінцевий результат – соціальний капітал, набутий в університеті, тобто різні зв'язки індивіда з іншими індивідами, групами та організаціями, які він може використовувати для вирішення власних проблем (на власну користь). Чим ширшим і різноманітнішим

є цей зв'язок, тим легше реалізувати людський капітал і тим менше витрати на подолання.

В Україні досі відсутня соціальна звітність вищих навчальних закладів. З прийняттям нового Закону України № 1556-VII «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року така форма взаємодії вищих навчальних закладів і громадськості стала можливою та необхідною, оскільки сприяє формуванню вищого навчального закладу, позитивний імідж університету, підвищення лояльності студентів і співробітників, зміцнення комерційної репутації університету, залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних університетів у міжнародному освітньому середовищі. Соціальне партнерство у освіті, як особливий вид взаємодії закладів освіти з ринком праці, державними та місцевими органами влади, суб'єктами та установами громадських організацій, спрямоване на максимальне узгодження та врахування інтересів усіх учасників процесу [6].

Висновки. В умовах системних змін в українському суспільстві загалом, і в українській освіті зокрема, загострюється суперечність між суспільними потребами та можливостями вищих навчальних закладів випускати компетентних спеціалістів, здатних відповідати викликам часу. Хоча підготовкою кадрів займаються спеціалізовані навчальні заклади, але умовою отримання необхідної та належної освіти є участь підприємств різних галузей економіки. Тому актуальним предметом подальших наукових досліджень є формування ефективної системи взаємовідносин між університетами, підприємствами, службами зайнятості та іншими інституціями, формування системи соціального партнерства в рамках міжнародних стандартів КСВ.

Список бібліографічних посилань

1. Грішнова О. (2014) Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрямки розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 5 (158), с. 11-18.
2. Шевченко Л.С. (2016) Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів: аспект якості освіти. Available at: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/4-5-15.pdf> [Accessed 11.12.2022].

3. Мельник С. В., Ушакова Н. М., Петроє О. М. та ін. Методичні рекомендації щодо формування та впровадження в Україні системи соціальної відповідальності бізнесу (виробничий рівень). Available at: http://lir.lg.ua/docs/metod_rek/MR_soc_v_biz_virob_riv.doc [Accessed 11.12.2022].

4. Шевченко, Л. С. (2018). Law & Management: новий напрям наукових досліджень та управлінської практики. В: Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine. Riga: SIA Izdevnieciba «Baltija Publishing», с. 218–239.

5. Edelman Trust Barometer: The Geopolitical Business 2022. Available at: веб сайт URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/> [Accessed 11.12.2022].

6. Величко, К.Ю., Тимохова, Г.Б., Кудінова, М.М. (2022) Соціальне шкільне підприємництво: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*, 44. с. 112–128.

References

1. Grishnova O. (2014) Social'na vidpovidal'nist' universytetiv Ukrainy': porivnyal'ny'y' analiz ta osnovni napryamky' rozvy'tku. Visnyk Ky'yivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 5 (158). s. 11-18.

2. Shevchenko L.S.(2016) Social'na vidpovidal'nist' vy'shhy'x navchal'ny'x zakladiv: aspekt yakosti osvity'. Available at: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/4-5-15.pdf>[Accessed 11.12.2022].

3. Mel'ny'k S. V., Ushakova N. M., Petroye O. M. ta in. Metody'chni rekomendaciyi shhodo formuvannya ta vprovadzhennya v Ukraini sy'stemy' social'noyi vidpovidal'nosti biznesu (vy'robny'chy'y' riven'). Available at: http://lir.lg.ua/docs/metod_rek/MR_soc_v_biz_virob_riv.doc [Accessed 11.12.2022].

4. Shevchenko, L. S. (2018). Law & Management: novy'j napryam naukovy'x doslidzhen' ta upravlins'koyi prakty'ky'. V: Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine. Riga: SIA Izdevnieciba «Baltija Publishing», s. 218–239.

5. Edelman Trust Barometer: The Geopolitical Business 2022. Available at: веб сайт URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/> [Accessed 11.12.2022].

6. Vely'chko, K. Yu., Ty'moxova, G.B., Kudinova, M.M. (2022) Social'ne shkil'ne pidpry'yemny'ctvto: suchasny'j stan ta pers

М. В. Михайлов

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Нинішня процедура перебудови знань, інновації як основне джерело економіки сколихнуло і утворило безприкладні можливості формування інтелектуальних і креативних ідей. У сьогоднішньому світі, що по суті вважається перехідним, з промислового до постіндустріального, навчання перетворилося на конкретну умову активного суспільно-фінансового формування держави.

У той же час, в державі в результаті розвитку ЗВО (закладів вищої освіти), а також управління ними, система функціонує і видозмінюється в нових обставинах глобалізації.

Концепція ЗВО в Україні також знаходиться в ході безперервного реформування, що обумовлюється трансформаційними перетвореннями у світі і потребою відповідати умовам розвитку економіки знань.

Вище навчання стає значним соціальним інститутом. У нових реаліях потребує нова концепція управління. З однієї сторони, слід теоретично аргументувати суть, функції, значимість створення установ в нинішній економіці і світі, з іншої – поліпшити систему управління.

У сукупності це має гарантувати збільшення продуктивності збільшення якості, підвищення фактичної складової разом з наданням базових знань, балансування попиту і послуг у торгівлі освітніми послугами, підвищення заробітної плати працівникам разом із ступенем їх кваліфікації та ін.

Ключеві слова: Концепція, навчання, управління, формування, підвищення.

Mykhailov Mykola. Strategy for the development of higher education institutions of ukraine in conditions of instability.

The current procedure of restructuring knowledge, innovation as the main source of the economy shook and created unprecedented opportunities for the formation of intellectual and creative ideas. In today's world, which is essentially considered to be transitional, from industrial to post-industrial, education has turned into a concrete condition for the active social and financial formation of the state.

At the same time, in the state as a result of the development of higher education institutions (institutions of higher education), as well as their management, the system functions and changes in the new circumstances of globalization.

The concept of higher education in Ukraine is also in the course of continuous reformation, which is conditioned by transformational transformations in the world and the need to meet the conditions of the development of the knowledge economy.

Higher education is becoming a significant social institution. New realities require a new concept of management. On the one hand, it is necessary to theoretically argue the essence, functions, significance of the creation of institutions in the current economy and the world, on the other – to improve the management system.

In total, this should guarantee an increase in productivity, an increase in quality, an increase in the actual component along with the provision of basic knowledge, a balancing of demand and services in the trade of educational services, an increase in the wages of employees along with the degree of their qualifications, etc.

Key words: Concept, training, management, formation, promotion.

У сучасних умовах в Україні необхідно усвідомлювати кардинальну потреба суспільних зрушень у напрямі інноваційного розвитку, економіки знань. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму Україна серед 134 країн зайняла у 2019 році у сфері розвитку початкового освіти 37 місце, у сфері розвитку вищої освіти – 45, у сфері формування факторів інноваційного розвитку – 52, за оснащеністю сучасними технологіями – 65, у сфері захисту прав інтелектуального власності – 114 місце, що свідчить про неефективне використання власного інноваційного потенціалу, перетворенні України на державу, що експортує сировинні ресурси з незначною частиною доданої вартості та виникнення загрози економічної та національної безпеки [1].

Оптимальна версія інноваційного формування України враховує формування державної інноваційної концепції, реалізації ансамблю подій щодо вирівняного формування всіх підсистем національної інноваційної концепції, допомоги інноваційних активів господарювання у всіх стадіях інноваційного ходу, заохочення попиту та підсумки академічних досліджень, висококваліфікований штат, формування відповідних обставин з метою виготовлення інноваційного продукту разом із

значним ступенем доповненої ціни. Бажані зрушення закликають гарантувати успішну ймовірність створення.

Відбуваються суспільні та фінансові зміни, треба готувати молоде покоління до праці та існування у світі, створювати демократичний соціум. Така непросте завдання може бути проблемою, якщо навчання не пов'язане з усіма секторами економіки та внутрішньої культури, що забезпечує успадкування а також відтворення суспільних навичок [2].

Стратегічними цінностями концепції інноваційного формування України вважаються:

а) надання інноваційної орієнтованості; збільшення комп'ютеризації закладів вищої освіти; активізації вчено-промислової та інноваційної роботи тренувальних установ та підвищення розміру його фінансування; створення інноваційних концепцій; реформування концепції разом з урахуванням умов європейських стереотипів, а також збереженням цивілізованих і розумових державних звичаїв; збільшення результативності академічних досліджень і досліджень разом з метою збільшення його значущості в забезпеченні інноваційного формування державної економіки; інтеграції академічних досліджень до міжнародний інноваційної концепції, сприяння формуванню міжнародного партнерства в галузі вчено-промислової та інноваційної роботи; підвищення частки академічних і вчено-промислових досліджень у ЗВО, націлених на формування нових різновидів інноваційної продукції; підрахунок кон'юнктури всесвітнього торгу в період встановлення першочергових течій; формування науково і технічної і інноваційної роботи;

в) надання відтворених знань на підставі інтеграції роботи ЗВО, теоретичних, а також галузевих академічних органів; збільшення ступеня фонду фінансування розділу академічних досліджень; зосередження ресурсів та формування технічної і інноваційної роботи, формування обставин з метою надтехнологічного виготовлення в Україні; збільшення взаємодії створення а також, формування ЗВО експериментального виду в основі ЗВО; стимулювання збільшення кваліфікації, формування концепції ефективного викладання [3].

Повне сьогоднішнє перетворення вищої освіти в Україні вважається важким нелінійним ходом, з наступними тенденціями:

- екстенсифікація – підвищення числа установ, професій і проєктів, студентського контингенту, а також збільшення кількості людей;
- удосконалення – якісна заміна з створеного, з метою командно-управлінського співтовариства, а також регулювання його разом з передовими умовами. Елементами даного ходу вважається демократизація, сучасні рухи у вищій школі: поява нових професій, освітніх проєктів, технологій і грошей в навчані, поширення нинішніх способів маркетингу;
- глобалізація та європеїзація – перетворення української освіти в контексті глобалізації, а також розвитку євроінтеграції.

Подібним способом, стратегічними завданнями зміни в Україні вважається перетворення чисельних характеристик освітніх послуг у високоякісні. Данна процедура повинна ґрунтуватися на таких принципах:

- це державна концепція, сутність якої полягає у збереженні і примноженні державних освітніх звичаїв. Вище навчання викликано розвивати уродженця країни Україна, пропорційно сформувати індивідуум, з метою необхідністю у базових пізнаннях, а також у збільшенні загальноосвітнього і висококласного ступеня, що поєднується разом із патріотизмом;
- формування вищої освіти має базуватися на законах ринкової економіки, є закону розподілу роботи, закону змінюваності роботи і закону конкурентної боротьби, оскільки фінансова область вважається значущою у створенні логіки соціального формування. Також, слід брати до уваги при цьому не менш значні умови – суспільні, суспільно-політичні, внутрішнього існування, соціальної свідомості, культури і морально емоційних цінностей. Значна частка питань, зібраних у концепції, об'єднані в основну черговість разом із розбалансованістю зазначених умов соціальних перетворень;
- формування необхідних спрямованостей всевітніх освітніх концепцій, у цій кількості разом з обліком інтеграційних процесів.

Економічна політика не може обмежуватися лише суто економічними інституціями. Мова має йти про економічну складовою самої

освітньої політики. Особливо важливо визначити перелік та потреба в кадрах з нових спеціальностей відповідно по пріоритетними напрямками та масштабам інноваційно-інвестиційного розвитку; розробити та застосувати механізм матеріального заохочення викладачів; поширити державне бюджетне замовлення на підготовку спеціалістів з новітніх спеціальностей; поширити державне замовлення на перепідготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів підприємств та установ державного сектору; економічно сприяти розвитку недержавних навчальних закладів; розширити використання механізму пільгового кредитування студентів на період навчання [5]. Необхідно вдосконалити структуру системи освіти враховуючи тенденції формування в Україні інформаційно-технотронного образу та потреб переходу до безперервної освіти, вирішити проблему розширення освітнього простору навчального закладу, його інтеграції у світовий освітній простір. На наш погляд, корисним може бути досвід Великобританії, яка вже багато років експериментує з різноманітними засобами стимулювання розвитку та творчої діяльності здібної молоді та енергійних молодих вчених, а також дослідних груп у вищих навчальних закладах. Серед цих наслідків зусиль – висока частина університетів у світі, створення наукової продукції високої якості, значна віддача від коштів, вкладених у наукові дослідження та ін.

Тому регулювання та подальше суспільно-фінансове збільшення Україною значною мірою залежить від високоякісної підготовки професіоналів, ступінь знань яких гарантує виготовлення продукту, конкурентоспроможної в всесвітньому торгівлі, стійке формування держави. Незамінною обставиною надання такого розумового ступеня в Україні вважається співвідношення нашої концепції верховного створення нинішнім фінансовим обставинам співтовариства, які можуть сприяти або уповільнювати його. Дані вимоги мають різноплановий вплив на формування концепції створення і мають необхідність безперервного вивчення зв'язків серед фінансової модифікації і концепцією. Таким чином, з метою прийняття відповідних висновків, а також результативного ходу реформування концепції важливо регулярно брати до уваги зміни фінансових обставин,

поєднуючи спостереження і ці найбільш перспективні проблеми, які стануть забезпечувати суспільно-фінансовий розвиток у далекій перспективі.

В наш час існує дуже багато важелів та засобів регулювання умов освітньої діяльності. Це здійснюється через державне замовлення, систему податків, надання фінансової допомоги вигляді дотацій, субсидій, субвенцій на розвиток перспективних напрямів освітньої діяльності; проведення виваженої кредитної політики; встановлення державних і стандартів; ліцензування; заходи регулювання обсягів державного фінансування, включаючи ринкові важелі. Реалізація ринкових важелів державного регулювання сприятиме як пожвавленню освітньої діяльності в цілому, так і переходу до періоду інтенсивного нагромадження інтелектуального капіталу [4].

Вхід України до інтеграційних світових процесів з їх динамічними змінами на всіх напрямках життєдіяльності людини виставили нові вимоги до формування конкурентоспроможної особи, здатної до самоосвіти та постійному оновленню знань, що володіє навичками програмування власного професійного та життєвого шляху. Тому регулювання та подальше суспільно-фінансове збільшення Україна значною мірою залежить від високоякісної підготовки професіоналів, ступінь знань яких гарантує виготовлення продукту, конкурентоспроможної в всесвітньому торгівлі, стійке формування держави.

Таким чином, з метою прийняття відповідних висновків, а також результативного ходу реформування важливо регулярно брати до уваги зміни фінансових обставин, поєднуючи наукові спостереження і ці найбільш перспективні проблеми, які стануть забезпечувати суспільно-фінансовий розвиток у далекій перспективі.

Список бібліографічних посилань

1. Алдошина, М. И. (2018). Региональная модернизация педагогического образования в опорном университете. *Образование и общество*, с. 126.
2. Шевченка, В. В. (2016). *Економічна енциклопедія*, Київ: Альманах, 304 с.
3. Чемоданова, О. Н. (2018). Совершенствование управления коммуникационными процессами в современных организациях с использованием инновационных технологий. *Вестник Финансового университета*, с. 168.

4. Астахова, В. И. (2014). Успешность выпускников как главный критерий качества работы учебного заведения. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 20, с. 26–37.

5. Иванова, О. А. (2014). Пріоритети розвитку сучасної освіти. *Вища освіта України*, 2, с. 113–115.

References

1. Aldoshyna, M. Y. (2018). Rehyonalnaia modernyzatsiia pedahohycheskoho obrazovanyia v opornom unyversytete. *Obrazovanye y obshchestvo*, p. 126.

2. Shevchenko, V. V. (2016). *Ekonomichna entsyklopediia*. Kyiv: Almanakh, 304 p.

3. Chemodanova, O.N. (2018). Sovershenstvovanye upravleniia kommunykatsyonnyimi protsessamy v sovremennikh orhanyzatsiakh s uspolzovanyem ynnovatsyonnykh tekhnolohyi. *Vestnyk Fynansovoho unyversyteta*, p. 168.

4. Astakhova, V. Y. (2014). Uspeshnost vypusnykov kak glavniy kryteryi kachestva raboti uchebnoho zavedeniya. *Vcheni zap. Kharkiv. humanitar. un-tu «Nar. ukr. akad.»*, vol. 20, pp. 26–37.

5. Ivanova, O. A. (2014). Prioritety rozvytku suchasnoi osvity. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2. pp. 113–115.

**Сучасне суспільство
в контексті гуманітарного
знання й проблеми
економічного розвитку**

К. Б. Баннікова

УКРАЇНА ЯК БРЕНД В УМОВАХ ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті досліджується роль національного бренду в житті суспільства і держави, аналізуються основні фактори впливу на імідж країни. Показано, що ключовим фактором впливу на актуалізацію українського національного бренду виступила війна. Визначено основні показники бренду, які зазнали змін у військовий час. Серед таких показників розглянуто “індекс м’якої сили”. В дослідженні встановлено, що незважаючи на здешевлення бренду України внаслідок війни, відбулося зростання сили українського бренду, його міжнародного значення та впливу. Соціологічні дослідження показали значне підвищення популярності України у світі внаслідок війни, зростання позитивного ставлення до неї в країнах Заходу. Українська держава перейшла з поля негативних образів, які були сформовані на довоєнних стереотипах, уполе символів, які сформувалися на основі боротьби України за власну незалежність. Показано, що зараз Україна – це вже не стільки бренд, скільки – символ. У статті визначено основні стратегічно важливі аспекти сучасного символічного іміджу України. Проаналізовано роль ЗМІ у формуванні міжнародного бренду України, її образу. Досліджено основні чинники, які впливають на образ держави і визначено, що одним з ключових у формуванні іміджу країни виступають успіхи всередині країни, її економічний розвиток/ економічний потенціал, правовий статус і рівень громадянського суспільства, культурні цінності. Другорядну роль грає іміджева політика, що проводиться публічною дипломатією та компаніями, які займаються формуванням бренду держави.

Ключові слова: бренд, Україна, імідж, війна, індекс м’якої сили.

Bannikova Kateryna. Ukraine as a brand in times of war: trends and mechanisms of formation in modern Ukraine.

The article explores the role of national branding in society and the state, analyzing the main factors influencing a country’s image. It is shown that the key factor influencing the activation of the Ukrainian national brand was the war. The main indicators of the brand that changed during the military period are considered, including the “soft power index”. The study found that despite the devaluation

of the Ukrainian brand due to the war, the strength, international significance, and influence of the Ukrainian brand increased. Sociological research has shown a significant increase in Ukraine's popularity in the world due to the war, as well as a growing positive attitude toward Ukraine in Western countries. The Ukrainian state has moved from negative images formed on pre-war stereotypes to symbols formed during its struggle for independence. It is shown that Ukraine is now more of a symbol than just a brand. The article identifies the main strategically important aspects of Ukraine's modern symbolic image. The role of the media in shaping Ukraine's international brand and its image is analyzed. The main factors that influence a country's image are studied, and it is determined that successes within the country, its economic development/potential, legal status and level of civil society, and cultural values are among the key factors in shaping a country's image. Image policies conducted by public diplomacy and companies engaged in forming a country's brand play a secondary role.

Key words: Brand, Ukraine, image, war, soft power index.

Постановка проблеми. Для будь-якої держави велику роль відіграє її міжнародний імідж. Від рейтингу бренду держави залежить інвестиційна привабливість країни, її відомість та положення на міжнародній арені. Можна навіть констатувати, що бренд держави є її стратегічним ресурсом і визначає її стратегічних партнерів, зокрема, у випадку війни. Така загроза – загроза війни – стала буденністю усіх українців і потрібно усвідомлювати, наскільки бренд України є відомим та як зростання «вартості» бренду України допоможе економічному, технологічному та іншим напрямкам зростання і перемозі країни.

Поряд з цим, формування бренду країни та зростання його «вартості» залежить від багатьох чинників, які мають особливі прояви під час воєнних дій. Тому важливим залишається питання про те, що впливає на рейтинг національного бренду та як це відбивається на звичайних громадянах. Актуальним є питання про зміни, яких зазнав міжнародний імідж України в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників, які займалися дослідженнями бренду України, особливе місце посідає дослідження Конрада Ягодзінського [1]. Він дослідив основні зміни у вартості українського бренду з початку війни. Співробітники компанії Brand Finance – Філ Хал та Міхаель Джозем –

показали вплив війни на зростання міжнародного іміджу України та падіння іміджу РФ [2]. Серед досліджень бренду України під час війни можна виокремити також соціологічне дослідження компанії Bloom Consulting, яке простежило вплив війни на імідж України та інших держав [3].

Серед українських досліджень існують ті, які присвячені бренду України з часу її незалежності, але вони стосуються переважно періоду до 2018 року і мають фрагментарний характер [4; 5; 6]. Соціологічні розвідки, присвячені питанню українського бренду під час війни, залишаються слабо реалізованими. Тому питання ролі та значення українського бренду в умовах війни, факторів впливу на нього, трансформації змістовного наповнення залишаються актуальними.

Мета статті. Метою статті є виявлення змін національного бренду України внаслідок війни у внутрішньому та міжнародному аспектах, а також його значення для сучасного українського суспільства та інших держав.

Основні результати дослідження. Для виявлення змін у національному бренді України потрібно зауважити, що поняття «бренд країни» у цілому є тотожним поняттю «імідж країни», але має відмінність в тому, що поняття бренду стосується економічної привабливості, в першу чергу, для інвесторів та промисловців. Тобто, поняття «бренд» передбачає продаж, економічну вигоду, популярність країни як продукту. Поняття «імідж» стосується, перш за все, привабливості країни не тільки в економічному й інвестиційному плані, а в ширшому просторі представлення країни на міжнародному рівні. У вітчизняному науковому просторі ці поняття завжди розглядаються в тісній взаємозалежності [7; 8].

Одним серед вагомих досліджень національних брендів виступає Глобальний індекс м'якої сили, який у 2022 році продемонстрував значні зміни в рейтингах держав. Після нападу Російської Федерації (РФ) на Україну рейтинг першої впав на 19%, а в багатьох державах, які раніше сприймали РФ позитивно, ставлення до неї кардинально змінилося в іншу, протилежну сторону. Зокрема це стосується громадської думки респондентів з Туреччини, Бразилії та ПАР [9].

Щодо рейтингу України, то він значно покращився. Обізнаність світової громадськості щодо України зросла, перш за все, завдяки тому, що воєнні дії стали головною світовою подією у засобах масової інформації. Обізнаність про нашу країну в світі зросла на 44%. Зросли і інші показники рейтингу: вплив української держави на міжнародній арені зріс на 24%, а репутація зросла на 12% [9].

Таким чином, ми можемо констатувати парадоксальну ситуацію зростання позитивного іміджу України через негативні – воєнні – події в країні.

Поряд з цим, варто зазначити, що процес формування відповідного іміджу не був стихійним. З початку повномасштабної воєнної агресії Російської Федерації в Україні Офісом Президента, Кабінетом міністрів України, Міністерством цифрової політики, Міністерством культури та інформаційної політики за участю компанії Vanda Agency було створено проєкт “BRAVE.UA — МИ ОДНІЄЇ СМІЛИВОСТІ”. Проєкт спрямований на громадян західних країн і має перед собою дві мети: перша мета, висловлена гаслом “Поширюй сміливість”, полягає в популяризації України, українців, які беруть участь в захисті власної незалежності (основний наголос робиться на поширенні інформації про події в Україні в світових засобах масової інформації); друга мета спрямована на подолання наслідків війни для українців та збір коштів на підтримку України і українців у боротьбі за незалежність, що проходить під гаслом “Мільйони сміливих збирають мільйони”. Вся програма пов’язана також з допомогою в пошуку житла та роботи для переселенців [10]. У підсумку в різних країнах почали з’являтися білборди зі словами «Будь сміливим, як Україна» [11].

Створення нового бренду, який асоціюється зі сміливістю, українська держава намагається спрямувати, перш за все, на фінансову і моральну підтримку держави з боку міжнародної спільноти. За висловами журналістів, “Україна є єдиною державою, що розпочала серйозну роботу над власним іміджем саме в розпал російської агресії, а конструкт бренду виступає головним засобом взаємодії з міжнародною спільнотою та задіяння якомога більшого інформаційного ресурсу для поширення основної ідеї бренду” [12].

Формування бренду України здійснюється різними засобами

комунікаційної взаємодії з громадськістю інших держав. На найвищому рівні ця комунікація здійснюється дипломатичним шляхом. Особливу роль відіграє культура та мистецтво: українське мистецтво, музика, література та інші види культурної творчості є важливими елементами національної ідентичності та сприяють підвищенню престижу країни в очах міжнародної громадськості.

У цьому ракурсі Україна формує свій імідж завдяки культурним заходам – Євробачення (музика), інсталяції українських писанок (фольклорне мистецтво), дружні футбольні матчі (спорт) тощо.

Безумовно, український бренд також може бути підсилено через проведення різноманітних культурних заходів, спортивних змагань, туристичних подій, міжнародних конференцій тощо, що відбуваються в країні.

Але для розширення аудиторії комунікації у процесі формування бренду України використовуються також соціальні мережі та засоби масової інформації. Завдяки такій стратегії з початку війни в західній пресі з'явилося багато публікацій, присвячених українським подіям. Серед них – присвячені президенту В. Зеленському, якого у виданні "The Atlantic" і ієраі р б ої ç × âð-èèèèà ÷è Äå Äí èèà : *“Ось нація і лідер, готовий так багато пожертвувати заради принципу незалежності...”* [13]; сміливості українських захисників і звичайних українських громадян у боротьбі проти наступу ворога [14; 15; 16]; українським жінкам, які вступили до лав української армії [17].

Аналіз західної преси свідчить про те, що події в Україні отримали широкий розголос та перекрили за своїм значенням всі інші світові події. Головним меседжем західних засобів масової інформації стала підтримка українців у їхній боротьбі проти агресора та висвітлення сміливості українських громадян у війні за свою незалежність. Саме це і стало основним у бренді України на міжнародній арені. У цілому популярність у світі українського бренду зросла більш, ніж на 15%.

Важливим аспектом брендування в такому ракурсі є партнерство. У випадку України воно будується на підтримці та опозиції у контексті воєнного протистояння. За даними соціологічних опитувань, більшість респондентів у різних країнах у своїх поглядах переконані, що головна винуватиця війни є РФ (найбільше переконані в цьому в таких країнах

як: Японія 81%, Велика Британія 74%, Німеччина 67%, Франція 64%). Вину України у конфлікті серед опитаних визначають менше 10% респондентів в різних країнах. Ще одним винуватцем конфлікту визначають США, але такі переконання поширені лише в країнах, які є прямими опонентами Сполучених Штатів, а їхні позиції базуються на основі тієї політичної ідеології, яка поширена у відповідній державі [18]. За даними соціологічних опитувань, країни Європи дуже схожі в своєму ставленні щодо підтримки України з респондентами США, Мексики та Канади. В цих регіонах понад 80% респондентів підтримують українців у боротьбі проти агресора, але частина опитаних виявляє свою нейтральність до цих подій. В інших регіонах світу, країнах Азії та Африки, ставлення теж змінилося в позитивну сторону, але в середньому, позитивне сприйняття України не перевищує п'ятдесят відсотків опитаних респондентів [19]. Таким чином ідентичність політичних симпатій та антипатій стає ресурсом формування відповідного бренду України.

Важливим фактором формування бренду України є життєдіяльність українців-мігрантів. Раніше ми досліджували вплив міграції українських біженців до ЄС через війну за допомогою SWOT-аналізу [20]. Ми вважаємо, що ця міграція також впливає на бренд України в Європі.

Окрім основних маркерів національного бренду, важливим є і його "вартість". За даними досліджень у 2022 році вартість національного бренду України впала на 22 мільярди доларів з 107 мільярдів до 85 мільярдів доларів США [20]. Основною причиною такої ситуації є війна і нестабільність, яку вона породжує, що і призвело до значного здешевлення бренду нашої країни. Як наслідок – фінансові кола інших держав на сучасному етапі перестали розглядати Україну як можливу країну для розвитку власного бізнесу.

Але знецінення вартості бренду не вплинуло на його відомість та силу. Внаслідок вторгнення російської армії міжнародна підтримка України значно зросла, сила бренду збільшилась через опір українців військовим загрозам і успішність у захисті свого суверенітету.

Це дозволяє констатувати два взаємозалежні та протилежні факти, що через російське вторгнення вартість українського бренду знизилася, але рейтинг національного бренду значно зріс.

Слід зазначити, що на позитивність бренду України впливає не тільки війна, але і внутрішні реформи, які проводилися та продовжують проводитися, навіть під час війни. За звітом компанії Bloom Consulting, “у порівнянні з РФ, яка ніяк не реформувала державний апарат за останні роки, українська держава покращила державне управління, провела реформи освітньої системи, а також позитивно вплинула на рейтинг України її згуртованість у боротьбі проти ворога” [21]. Поряд з цим, Міністерство цифрової трансформації України активно працює над розвитком цифрової інфраструктури в країні. На сьогоднішній день українські ІТ-компанії займають лідируючі позиції на світовому ринку програмного забезпечення та інформаційних технологій. Такий розвиток галузі має позитивний вплив на бренд України, зміцнює її позиції у світі та приваблює інвестиції в країну. Саме тому можна констатувати, що сучасний бренд України посилюється внутрішніми факторами, які дозволяють його стабілізувати незалежно від воєнних дій.

Висновки. Таким чином, український бренд в умовах війни характеризується зростанням популярності на міжнародній арені і одночасним фінансовим спадом своєї вартості. Українська влада активно працює над формуванням та підтримкою іміджу держави саме в час війни, що є не характерним для жодної відомої брендингової кампанії в світі. І така стратегія стала успішною в воєнних реаліях для нашої держави: вона зрозуміло і розумно скористалася даною кризовою/важкою ситуацією і перетворила боротьбу українського народу на символ та бренд нової української держави. Загальне уявлення про Україну змінилося і Україна тепер асоціюється з поняттями свободи, сміливості, стійкості та незламного духу, а також самобутньою культурою. Цей бренд став ключовим меседжем у підтримці України світовою спільнотою та вплинув на зростання її рейтингу на міжнародній арені. Можна констатувати, що саме новий бренд України слугує запорукою успіху нашої держави у боротьбі проти агресора та зростанні впливу України на міжнародній політичній арені. Успішна бренд стратегія України під час війни не тільки вплинула на міжнародну політичну арену, але й мала внутрішній вплив на саму Україну. Бренд “нової України” змінив сприйняття громадян про свою

державу, допоміг у формуванні національної ідентичності та зміцненні духу об'єднання.

Список бібліографічних посилань

1. Jagodzinski, K. (2023). Can nation brand perceptions predict performance? *City/Nation/Place*, [online] 23 March 2023. Available at: <https://www.citynationplace.com/can-nation-brand-perceptions-predict-performance> [Accessed 1 April 2023].
2. Russia Has Lost Soft Power War with Ukraine – Global Soft Power Index 2023 (2023). *Brand Finance*. [online] 02 March 2023. Available at: <https://brandfinance.com/press-releases/russia-has-lost-soft-power-war-with-ukraine-global-soft-power-index-2023> [Accessed 20 March 2023].
3. *Impact of Russia-Ukraine war on Nation Brands. A research report on how government responses to the Russia-Ukraine war are shaping perceptions of nations* Madrid and London, (2022). [online] Madrid and London: Bloom Consulting, April 20th, 2022. Available at: https://www.bloom-consulting.com/journal/wp-content/uploads/2022/05/Bloom_Consulting_Impact_Russia_Ukraine_War_Nation_Brands_Report.pdf [Accessed 20 March 2023].
4. Mazaraki, A., Melnychenko, S., Melnyk, T., Tkachenko, T., Hladkyi, A., Bai, S., Piatnytska, G., Avdan, O., Hryhorenko, O., Dupliak, T., Zabaldina, J., Kandahura, K., Lukashova, L., Prysiashnyuk, A., Varibusova, A. (2018). *National Brand of Ukraine* [online] Available at: <https://ssrn.com/abstract=3754865> [Accessed 21 March 2023].
5. Кирилов, Ю. Є. (2013). Бренд України в глобалізованому світі: визначення перспективних образів. *Таврійський науковий вісник*, 85, с. 254–261.
6. Нагорняк, Т. Л. (2008). Країна як бренд. Національний бренд «Україна». *Стратегічні пріоритети*, 4(9), с. 220-228. [online] Available at: https://www.libr.dp.ua/text/sp_2008_4_29.pdf [Accessed 21 March 2023].
7. Штельмашенко, А. Д. (2015). Семантика терміна «бренд держави» в політології. *Політологічний вісник*. Випуск 77, с. 233-234.
8. Studinska, G. (2020). Brand as a tool of globalization. *University Economic Bulletin*, (45), p. 138-145. [online] Available at: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-45-138-145> [Accessed 21 March 2023].
9. Global Soft Power Index 2022: USA bounces back better to top of nation brand ranking. *Brand Finance*. [online] 15 March 2022. Available at: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking> [Accessed 21 October 2023].

10. *Ми однієї сміливості*. [online] Available at: <https://brave.ua/> [Accessed 22 March 2023].
11. Be Brave Like Ukraine. *Wikipedia*. [online] Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Be_Brave_Like_Ukraine [Accessed 22 March 2023].
12. Kaneva, N. (2022). With 'bravery' as its new brand, Ukraine is turning advertising into a weapon. *Fast Company*. [online] 08 August 2022. Available at: <https://www.fastcompany.com/90780875/with-bravery-as-its-new-brand-ukraine-is-turning-advertising-into-a-weapon> [Accessed 20 October 2023].
13. McTague, T. (2022). What Volodymyr Zelensky's Courage Says About the West. *The Atlantic*. [online] 28 February 2022. Available at: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2022/02/volodymyr-zelensky-courage-ukraine-russia/622948/> [Accessed 20 October 2023].
14. Crane, E. (2022). Heroes of Ukraine: Bravery on full display as they fight Russia. *New York Post*. [online] 28 February 2022. Available at: <https://nypost.com/2022/02/28/heroes-of-ukraine-bravery-on-full-display-as-they-fight-russia/> [Accessed 20 October 2023].
15. Lapatina, A. (2022). Ukrainians Meet Putin's Assault With Brave Defiance. *The New York Times*. [online] 5 March 2022. Available at: <https://www.nytimes.com/2022/03/05/opinion/ukraine-russia-invasion.html?searchResultPosition=11> [Accessed 20 October 2022].
16. 'I Thought I Knew What Bravery Was. And Then I Saw Ukraine.' *The New York Times*. [online] 28 February 2022. Available at: <https://www.nytimes.com/2022/02/28/opinion/letters/ukraine-russia.html?searchResultPosition=26> [Accessed 20 October 2022].
17. Koh, Ewe (2022). 'We Are Not Afraid of Death': The Ukrainian Women Taking Up Arms Against Russia. *VICE*. 4 March 2022 [online]. Available at: <https://www.vice.com/en/article/qjbndq/ukrainian-women-soldiers-russia> [Accessed 20 October 2022].
18. Russia's soft power collapses globally following invasion, attitudes towards Ukraine soar. (2022). *Brand Finance*. [online] 14 March 2022. Available at: <https://brandfinance.com/press-releases/russias-soft-power-collapses-globally-following-invasion-attitudes-towards-ukraine-soar> [Accessed 20 October 2022].
19. Nation Brands 2022. The Annual Brand Value Ranking. *Brand Finance*. [online] Available at: <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands> [Accessed 22 March 2023].
20. Bannikova, K. (2022). Ukrainian refugees and the European labor market:

socio-cultural markers of interaction. *Amazonia Investiga*, 11(56), p. 9-17. Available at: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.1>

21. McGrath, J., Blutstein, M., Bobev, M. (2023). Ukraine and Russia's brands one year later. *Ipsos*. [online] 23 February 2023. Available at: <https://www.ipsos.com/en-us/ukraine-and-russias-brands-one-year-later> [Accessed 22 March 2023].

References

1. Jagodzinski, K. (2023). Can nation brand perceptions predict performance? *City/Nation/Place*, [online] 23 March 2023. Available at: <https://www.citynationplace.com/can-nation-brand-perceptions-predict-performance> [Accessed 1 April 2023].

2. Russia Has Lost Soft Power War with Ukraine – Global Soft Power Index 2023 (2023). *Brand Finance*. [online] 02 March 2023. Available at: <https://brandfinance.com/press-releases/russia-has-lost-soft-power-war-with-ukraine-global-soft-power-index-2023> [Accessed 20 March 2023].

3. *Impact of Russia-Ukraine war on Nation Brands. A research report on how government responses to the Russia-Ukraine war are shaping perceptions of nations* Madrid and London, (2022). [online] Madrid and London: Bloom Consulting, April 20th, 2022. Available at: https://www.bloom-consulting.com/journal/wp-content/uploads/2022/05/Bloom_Consulting_Impact_Russia_Ukraine_War_Nation_Brands_Report.pdf [Accessed 20 March 2023].

4. Mazaraki, A., Melnychenko, S., Melnyk, T., Tkachenko, T., Hladkyi, A., Bai, S., Piatnytska, G., Avdan, O., Hryhorenko, O., Dupliak, T., Zabaldina, J., Kandahura, K., Lukashova, L., Prysiazhnyuk, A., Varibusova, A. (2018). *National Brand of Ukraine* [online] Available at: <https://ssrn.com/abstract=3754865> [Accessed 21 March 2023].

5. Kyrilov, Yu. E. (2013). Brend Ukrayiny v hlobalizovanomu sviti: vyznachennya perspektyvnykh obraziv [Brand of Ukraine in the globalized world: definition of promising images]. *Tavriys'kyi naukovy visnyk* [Taurian Scientific Bulletin], No. 85, S. 254–261.

6. Nagornyak, T. L. (2008). Krayina yak brend. Natsional'nyy brend «Ukrayina» [Country as a brand. National brand “Ukraine”]. *Stratehichni priorytety* [Strategic priorities], 4(9), s. 220-228. [online] Available at: https://www.lib.dp.ua/text/sp_2008_4_29.pdf [Accessed 21 March 2023].

7. Shtel'mashenko, A. D. (2015). Semantyka termina «brend derzhavy» v politolohiyi [The semantics of the term “state brand” in political science]. *Politolohichnyy visnyk* [Political science bulletin]. 77, s. 233-234.

8. Studinska, G. (2020). Brand as a tool of globalization. *University Economic Bulletin*. (45). 138-145. [online] Available at: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-45-138-145> [Accessed 21 March 2023].
9. Global Soft Power Index 2022: USA bounces back better to top of nation brand ranking. *Brand Finance*. [online] 15 March 2022. Available at: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking> [Accessed 21 October 2023].
10. My odniyeyi smilyvosti [We are of the same courage]. [online] Available at: <https://brave.ua/> [Accessed 22 March 2023].
11. Be Brave Like Ukraine. *Wikipedia*. [online] Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Be_Brave_Like_Ukraine [Accessed 22 March 2023].
12. Kaneva, N. (2022). With ‘bravery’ as its new brand, Ukraine is turning advertising into a weapon. *Fast Company*. [online] 08 August 2022. Available at: <https://www.fastcompany.com/90780875/with-bravery-as-its-new-brand-ukraine-is-turning-advertising-into-a-weapon> [Accessed 20 October 2023].
13. McTague, T. (2022). What Volodymyr Zelensky’s Courage Says About the West. *The Atlantic*. [online] 28 February 2022. Available at: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2022/02/volodymyr-zelensky-courage-ukraine-russia/622948/> [Accessed 20 October 2023]
14. Crane, E. (2022). Heroes of Ukraine: Bravery on full display as they fight Russia. *New York Post*. [online] 28 February 2022. Available at: <https://nypost.com/2022/02/28/heroes-of-ukraine-bravery-on-full-display-as-they-fight-russia/> [Accessed 20 October 2023]
15. Lapatina, A. (2022). Ukrainians Meet Putin’s Assault With Brave Defiance. *The New York Times*. [online] 5 March 2022. Available at: <https://www.nytimes.com/2022/03/05/opinion/ukraine-russia-invasion.html?searchResultPosition=11> [Accessed 20 October 2022]
16. ‘I Thought I Knew What Bravery Was. And Then I Saw Ukraine.’ *The New York Times*. [online] 28 February 2022. Available at: <https://www.nytimes.com/2022/02/28/opinion/letters/ukraine-russia.html?searchResultPosition=26> [Accessed 20 October 2022]
17. Koh, Ewe (2022). ‘We Are Not Afraid of Death’: The Ukrainian Women Taking Up Arms Against Russia. *VICE*. 4 March 2022 [online]. Available at: <https://www.vice.com/en/article/qjbndq/ukrainian-women-soldiers-russia> [Accessed 20 October 2022]
18. Russia’s soft power collapses globally following invasion, attitudes towards Ukraine soar. (2022). *Brand Finance*. [online] 14 March 2022. Available at: <https://brandfinance.com/press-releases/russias-soft-power-collapses->

globally-following-invasion-attitudes-towards-ukraine-soar [Accessed 20 October 2022].

19. Nation Brands 2022. The Annual Brand Value Ranking. *Brand Finance*. [online] Available at: <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands> [Accessed 22 March 2023].

20. Bannikova, K. (2022). Ukrainian refugees and the European labor market: socio-cultural markers of interaction. *Amazonia Investiga*, 11(56), p. 9-17. Available at: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.1>

21. McGrath, J., Blutstein, M., Bobev, M. (2023). Ukraine and Russia's brands one year later. *Ipsos*. [online] 23 February 2023. Available at: <https://www.ipsos.com/en-us/ukraine-and-russias-brands-one-year-later> [Accessed 22 March 2023].

Konstantin Berest

EFFICIENT PRODUCT PRICING MODEL AS A FACTOR IN INCREASING AN IT COMPANY COMPETITIVENESS

This article analyses the most popular product pricing strategies as a factor in increasing an IT company's competitiveness. We are analyzing the best practices used by most IT companies.

There are two main pricing approaches in the market: cost-based and value-based. The cost-based approach includes three models: Dedicated Team, Time and material, and a Fixed Price.

A Dedicated Team is a model in which a company provides a team of specific professionals for a specific time. Such a scheme minimizes product-related risks for a team provider but also does not give control over the final product. Such a scheme would increase the competitiveness of companies with decent expertise in a particular domain but with limited resources for their own production. In a Time and Material model, one divides a project into several tasks, estimating them approximately. Such an approach allows for a more objective assessment of the cost. This model would increase a company's competitiveness by minimizing the uncertainty risks of both parties – the IT company and their client (regardless if it is a B2C or a B2B solution). A Fixed price model stands for paying a fixed amount for a certain amount of work. It is advantageous due to an accurately predicted result and minimal risk for the customer. This model can increase a company's competitiveness by making its service or product more attractive to customers (in both B2C and B2B sectors).

A value-based approach is more innovative. This approach is based on the customer's perception of the service, not on the cost of the service. Such a pricing approach allows companies to build long-term relations with customers, increasing their loyalty and even allowing the company to set a price that has nothing to do with the actual spent on a product or a service.

To sum up, an effective product pricing strategy may increase the IT company's competitiveness.

Key words: IT company, IT service, IT product, pricing model, competitiveness.

Берест К. В. Вибір ефективної моделі ціноутворення продукту в ІТ-компанії як чинник підвищення конкурентоздатності.

У статті подано аналіз найбільш популярних стратегій ціноутворення продукту як фактору підвищення конкурентоздатності ІТ-компанії. Розглянуто найбільш ефективні практики, якими користується більшість ІТ-компаній.

На ринку існує два основних підходи до ціноутворення: підхід, заснований на витратах, і підхід, заснований на цінності. Підхід, заснований на витратах, містить три моделі: «виділена команда», «час і матеріали» та «фіксована ціна». Виділена команда – це модель, за якою компанія надає команду певних професіоналів на визначений час. Така схема мінімізує для постачальника команди пов'язані з продуктом ризики, але також не дає контролю над кінцевим продуктом. Така схема може сприяти конкурентоздатності компаній з великим досвідом у певній галузі, але з обмеженими ресурсами для власного виробництва. У моделі «час і матеріал» проект розбивають на кілька окремих завдань, кожному з яких дають приблизну оцінку. Такий підхід дозволяє краще оцінити вартість. Ця модель може підвищити конкурентоздатність компанії за рахунок мінімізації ризиків невизначеності обох сторін – ІТ-компанії та її клієнта (незалежно від того, хто є клієнтом – інший бізнес чи кінцевий споживач). Модель фіксованої ціни передбачає оплату фіксованої суми за певний обсяг роботи. Це вигідно завдяки точно прогнозованому результату та мінімальному ризику для клієнта. Така модель може підвищити конкурентоздатність компанії, зробивши її послугу або продукт більш привабливими для клієнтів (для іншого бізнесу чи кінцевого споживача).

Ціннісно-орієнтований підхід є більш інноваційним. Цей підхід базується на сприйнятті послуги чи продукту клієнтом, а не на реальній вартості послуги чи продукту. Такий підхід до ціноутворення дозволяє компаніям будувати довгострокові відносини з клієнтами, підвищуючи їх лояльність і навіть дозволяючи компанії встановлювати ціну, яка має мало спільного з фактичними витратами на продукт або послугу.

Таким чином, ефективна модель ціноутворення продукту може бути фактором підвищення конкурентоздатності ІТ-компанії.

Ключові слова: ІТ-компанія, ІТ-послуги, ІТ-продукт, модель ціноутворення, конкурентоздатність.

The IT market has shown massive growth within the past few decades. Its full potential seems far away from its current state, and we see new market players coming in and out, along with the billions of investments

being multiplied or spent in vain within months (not even years!). These facts make investors from the government and private sectors think of the main factors that allow one market participant to last longer and stay competitive and others – to leave the market soon after the launch.

The competitiveness of an IT company is a complex phenomenon that includes but is not limited to the company's product uniqueness, go-to-market strategy, product and company agility, scalability, and even global social trends.

The first thing that comes to mind when considering company success is revenue. We should also analyze the product the company offers ('product' stands here for both service and physical construction), the way it works with the people, and the time it comes to a market. However, we suggest putting these off so far because it would shift emphasis to the product. Let us start from the fundamental question – company pricing policy, which affects its competitiveness and cooperation with a potential consumer (regardless if it is a B2C or B2B solution).

Nowadays, there is no universal approach to the pricing model in IT. However, there are a few best practices used by the major big players and adopted by companies of different scales worldwide. We can distinguish two main pricing approaches in the market: a cost-based approach and an approach based on value.

The first one is easier and more common, so let us describe it first. It includes the following pricing models:

- Dedicated Team;
- Time and material;
- Fixed Price [1].

Let us have a closer look at these three. A Dedicated Team is a model in which a company and a client mutually agree on the project requirements and the workload for a specified time. For instance, for an outsourcing company, it would mean that they are to provide professionals that meet customers' requirements and are fully focused on the task. The client has complete managerial control over the project and the team, while the service provider is effectively the recruiter and provides administrative support [2].

We have started from this pricing option because, in such cases, the service provider role is reduced to a minimum after the team's formation.

Usually, cooperation under this model consists of several main stages: determination of team skills and size, search or training of those specialists by the service providing company, and finally, the team gathering and start of the work.

Such a scheme is widely used for complex projects where product development teams need to gain more professionals quickly but do not have resources for their hiring or training. For a 'team consumer' this scheme reduces people management costs but raises risks of not having complete control over the newbies joining their product [3]. For a team provider, this scheme is advantageous due to minimal product adoption-related risks, but it also gives no control over the final product.

Such a scheme would increase the competitiveness of companies with decent expertise in a particular domain but are limited in resources for their own production. We can even compare this strategy with a consulting service. However, a dedicated team does not only offer their knowledge but also participates in product development directly.

One of the most popular pricing models is The Time and material (T&M). This pricing model fits complex and complicated projects and product development, where it is hard to tell how long or hard the development process will be. It is also popular among products with an open goal (or simply without a clear vision of the final result), especially when it is impossible to divide the process into several smaller stages [4, 5].

This pricing approach is more effective than the fixed price because of the innovative nature of most IT products. It is easy to predict how long a well-known process will take, but the estimate is close to guessing when it comes to anything nobody has done before. E.g., one can tell that a team of four can paint a car in a week, but it is impossible to tell how long it will take to build a controller for a newly invented artificial blood pump.

For this reason, companies usually divide each project into several separate tasks, explaining their importance, complexity, execution method, and approximate cost (along with the confidence level for that estimate). Then the client can determine the order and method of performing tasks given their price and importance for the project. Such an approach allows for a more objective assessment of the cost of the provided services.

Therefore, the time and materials pricing model works for projects that

are difficult to estimate (for example, for innovative projects) and require significant flexibility in the implementation process. This model would increase a company's competitiveness by minimizing the uncertainty risks of both parties – the IT company and their client (regardless if it is a B2C or a B2B solution).

The last (and the most common in the conditions of “traditional” industries) pricing model is the Fixed price. It is clear from the name that this option involves paying a fixed amount for a certain amount of work. The fixed price model is ideal for small to medium-sized projects where all requirements, specifications, and timelines can be clearly defined before the development starts. After the customer's request, the service-providing company analyzes the scope and complexity of the project and provides the project implementation schedule and a fixed budget for the customer's approval.

The main stages of work under this model are also quite “classical”: the customer submits a request with requirements, the executor and the customer discuss the details, the executor sends a proposal, a payment schedule, and a delivery schedule, which is then agreed upon by both parties and drawn up in the form of a contract. After fulfilling the terms of the contract (provision of services), the client accepts and approves the product [5].

The advantages of such a model are an accurately predicted result, minimal risk for the customer, and no need for constant control. However, this is the cause of specific difficulties – the exact planning process itself may require significant financial resources and time, and making changes during implementation is difficult and costly. In fact, the longer the development lasts, the more expensive a change or a mistake in initial requirements becomes. This model can increase a company's competitiveness by making its service or product more attractive to customers (in both B2C and B2B sectors).

It is worth remembering that the IT industry is one of the most innovative and dynamic, and the issue of pricing is also not static. In the global practice of production, the value-based model (by which we mean how valuable a product or service is to the consumer; consumer value) became a novelty at the end of the last century (approximately at the same time when people

came to understand the importance of product delivery or services). In production, it is challenging to use such an approach because usually, such a technique will lead to a significant price increase (due to the brand, prestige of the product, etc.). Moreover, production costs have a natural physical expression, so they usually cannot be overestimated. On the other hand, the sphere of services offers excellent opportunities for using this pricing strategy [3].

A value strategy focuses on a long-term relationship between the consumer and the service provider. It is based on the customer's perception of the service, not on the cost of the service.

From a marketing perspective, a pricing strategy's goal is to set a price that is the monetary equivalent of the value the customer sees in the product while maintaining a profit margin and return on investment. It is hard to disagree with this approach and with the fact that the traditional approach to assessing the value of IT services tends to be short-term and tactical and puts the interests of the provider above the interest of the customer. Conversely, the value approach is customer-based, strategic, and long-term, as it focuses on commercializing the value perception of each customer.

Companies that understand the strategic role of pricing and use a systematic approach to pricing, with an understanding of how customers value alternative services and the prices they are willing to pay, can make better decisions throughout the service development and implementation process. Buyers choose the most acceptable options based on how much the indicated price corresponds to the benefits that the customer will receive (of course, such an assessment is more than subjective) [6]. Such a pricing strategy increases the company's competitiveness by making its customers more loyal and building long-term relationships with individual customers, which leads to a brand awareness.

What affects the value of a product to a consumer? Value is the total benefit the customers receive at the price that they, as customers, are willing to pay. IT companies should first understand how their customers perceive value. Service providers must understand how to reach this trade-off and influence product and service configurations to maximize customer value and, as a result, business results. In our further explorations, we will

focus more on how customer value forms, what affects it, and how the company pricing model should interact with the overall company marketing plan.

Thus, after considering the most popular pricing models, we can state that each can be a factor in increasing the company's competitiveness. By choosing the most effective product pricing model for an IT company, a business entity can minimize its risks, compensate for the team's lack of experience, or, on the contrary, profitably sell its own experience and use the company's knowledge and material resources as efficiently as possible. The choice of pricing strategy will depend on the company's level of expertise in the niche, the volume of the material base for production, and the level of uncertainty in the requirements for the final product.

Список бібліографічних посилань

1. Голидзьбіна, А. В., Язвінська, Н. В. (2017) Особливості сучасного ринку ІТ-послуг та специфіка просування на ньому. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, 14, с. 23–36.
2. Яценко, М. С., Бут, Н. В. (2011) Управління витратами та тарифами з надання інфокомунікаційних послуг за допомогою сучасних інформаційних технологій. *Праці Одеського політехнічного університету*, 3, с. 177–183.
3. ІТ (мировой рынок). *Информационный портал TAdviser*. URL: <http://tadviser.ru/a/53627> 2018. (дата звернення: 14.12.2021).
4. Васильев, К. А. (2013). Влияние развития рынка информационных продуктов и услуг на конкурентоспособность субъектов хозяйствования. *Управленец*, 5, с. 9–10.
5. Иванова, О. А. (2017). Конкурентоспособность производственных и территориальных экономических систем. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 23, с. 182–188.
6. Пілюшенко В. Л. (2005). *Інформаційні технології у маркетингу і рекламі*. Донецьк, 204 с.

References

1. Holydybina, A. V., Yazvinska, N. V. (2017) Osoblyvosti suchasnoho rynku IT-poslulh ta spetsyfika prosuvannia na niomu [IT services market features and specifics of promotion on IT]. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» [Economic Bulletin*

of National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»], 14, p. 23–36.

2. Yatsenko, M. S., But, N. V. (2011) Upravlinnia vytratamy ta taryfamy z nadannia infokommunikatsiinykh posluh za dopomohoiu suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii [Managing costs and tariffs to provide infocommunication services through modern information technologies]. *Pratsi Odeskoho politekhnichnoho universytetu [Proceedings of Odessa Polytechnic University]*, 3, p. 177–183.

3. IT (mirovoyi rynok). Informatsyunny portal TAdviser [IT (world market). Information portal]. URL: <http://tadviser.ru/a/53627> 2018. (last viewed on 14.12.2021).

4. Vasylev, K. A. (2013). Vliyanie razvitiya rynku informatsyonykh produktov i uslug na konkurentosposobnost' subjektov khoziaystvovaniya [The effect of the development of IT products and services market on the competitiveness of a business entity]. *Upravlenets [Manager]*, 5, p. 9–10.

5. Ivanova, O. A. (2017). Competitiveness of production and territorial economic systems. *Vcheni zap. Kharkiv. humanitar. un-tu «Nar. ukr. akad.»* [Research bulletin of Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian akad.»], vol. 23, p. 182–188.

6. Piliushenko V. L. (2005). *Informatsiini tekhnolohii u marketynhu i reklami [Information technologies in marketing and advertisements]*. Donetsk, 204 p.

Eleonora Tsybulska, Kateryna Velychko, Kateryna Ovcharenko

TRANSFORMATION OF BUSINESS MODELS OF ENTITIES OF ECONOMIC RELATIONS IN THE DIGITAL ECONOMY

The article is devoted to the transformation of business models of subjects of economic relations in the digital economy. It was illustrated that the transformation of socio-economic systems in the direction of the development of the digital form of manifestation of economic relations is an urgent problem that requires the close attention of researchers and practitioners. The modern dynamically developing environment poses new challenges to subjects of economic relations. The development of technology, automation, and repeated acceleration of processes taking place in the external environment create the need to change traditional approaches to the formation of business models of conducting business. Key aspects of the transformation of business models of subjects of economic relations in the digital economy were considered in the study. The importance of the influence of the conditions of digitalization of the economy on the process of forming a business model of a business structure was emphasized. Comparative characteristics of the traditional and platform business models of the subject of economic relations were regarded. Classification of forms of implementation of business models in conditions of digitization of the economy was presented. It was stated in the article that the digital transformation of the system of economic relations of the business structure presupposes the necessity of a fundamental restructuring of its classical business model. It was concluded that the digital transformation of the business model can be considered a form of conducting business that involves the active implementation of digital technologies in the process of forming the value chain. It was also shown that the application of platform business models rapidly replaces competition between subjects of economic relations with competition between business platforms, leaving only narrow market niches for traditional business models. The study demonstrated that the transformation of business models of subjects of economic relations to the conditions of digitalization of the economy facilitates and accelerates their business processes, makes their work more efficient, and allows increasing market capitalization of business structures.

Keywords: transformation, business model, subject of economic relations, digital economy, traditional business model, platform (digital) business model, market capitalization.

Цибульська Е. І., Величко К. Ю., Овчаренко К. В. Трансформація бізнес-моделей суб'єктів економічних відносин в цифровій економіці

Стаття присвячена трансформації бізнес-моделей суб'єктів економічних відносин в цифровій економіці. Показано, що трансформація соціально-економічних систем у напрямі розвитку цифрової форми прояву економічних відносин є актуальною проблемою, яка потребує пильної уваги дослідників та практичних працівників. Сучасне середовище, що динамічно розвивається, ставить перед суб'єктами економічних відносин нові виклики. Розвиток технологій, автоматизація та багаторазове прискорення процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі, створюють необхідність зміни традиційних підходів до формування бізнес-моделей ведення бізнесу. У роботі розглядаються ключові аспекти трансформації бізнес-моделей суб'єктів економічних відносин в цифровій економіці. Наголошується на важливості впливу умов цифровізації економіки на процес формування бізнес-моделі бізнес-структури. Надається порівняльна характеристика традиційної та платформенної бізнес-моделі суб'єкта економічних відносин. Представлена класифікація форм реалізації бізнес-моделей в умовах цифровізації економіки. Цифрова трансформація системи економічних відношень бізнес-структури передбачає необхідність докорінної перебудови її класичної бізнес-моделі. Зроблено висновок щодо того, що цифрову трансформацію бізнес-моделі можливо розглядати як форму ведення бізнесу, що передбачає активну імплементацію цифрових технологій у процесі формування ланцюжка створення вартості. Показано, що застосування платформених бізнес-моделей стрімко заміняє конкуренцію між суб'єктами економічних відносин на конкуренцією між бізнес-платформами, залишаючи для традиційної бізнес-моделі лише вузькі ринкові ніші. Трансформація бізнес-моделей суб'єктів економічних відносин до умов цифровізації економіки полегшує та прискорює їх бізнес-процеси, робить їх роботу більш ефективною та дозволяє підвищити ринкову капіталізацію бізнес-структур.

Ключові слова: трансформація, бізнес-модель, суб'єкт економічних відносин, цифрова економіка, традиційна бізнес-модель, платформенна (цифрова) бізнес-модель, ринкова капіталізація.

Formulation of the problem. The world economy is undergoing significant changes related to digital technologies. Digitization is one of the main trends in the development of the modern economy. The availability

of modern technologies: digital platforms, artificial intelligence, cloud computing, Internet of Things technology, big data, and blockchain – radically changes the possibilities of using the information in business to optimize the processes of increasing productivity and improving the quality of goods and services. Increasing the competitiveness of business structures is currently impossible without digital transformation. And this, in turn, requires business structures to fundamentally rebuild and adapt their business models to the challenges of the digital economy. Transformation of business models of subjects of economic relations facilitates and speeds up business processes, makes them more efficient, and allows for attracting more customers, making economic subjects more competitive. Herewith, the competitiveness of the business structure is one of the key factors of its success and stability in the market, which makes the research topic relevant.

Analysis of publications on the research topic. Ideas about the direction of digital transformation of the economy began to shape in the mid-90s of the 20th century. K. Kurokawa, T. Umesao, Y. Hayashi, E. Masuda, M. Castells, and J. Naisbit made a significant contribution to the understanding of the role of ICT in the development of society and the conditions of digitalization of the economy. Currently, A. Bryan, K. Kelly, N. Negroponte, D. Westerman, and others are dealing with the problems of the digital transformation of the economy. On the topic of digital transformation of business, there are few scientific works performed by consulting companies [1–4].

The concept of a business model first appeared in scientific works at the end of the 1940s. Until the second half of the 1990s, it was considered mainly in the context of corporate strategy and was primarily associated with the works of M. Porter and P. Drucker, although they did not directly use this term.

The modern concept of the business model was first presented by H. Hemel and K. Prahalad. From the point of view of the mentioned authors, the business model is perceived as a connecting link between the company's strategy and the business processes implemented by it [5]. The most famous business model today is the model of the Swiss business analysts O. Osterwald and I. Pinye – Business Model Canvas [6], within which

the authors identified two groups of main factors that form value and ensure the competitiveness of the modern business structure. The first “input” group refers to suppliers and includes resources, partners, and processes. The second group (conventionally “outgoing”) defines customers: target groups of consumers, distribution channels, and customer interaction technologies. The Business Model Canvas also includes two groups of the most important financial indicators of a business structure’s activity, namely cost structure and income streams, which largely determine its competitiveness.

The development of the views of scientists on the formation of the traditional (classical) business model of the company was presented in the works of J. Linder and S. Cantrell [7], G. Chesbrough [8], Roseia M. and Wertner H. [9]. Despite the fairly large number of works devoted to the classical business model of the functioning of companies, there is a huge gap regarding the features of the transformation of business models of subjects of economic relations in the digital economy, the main features of digital business models have not been studied much, and the impact of digital technologies on the size of the market capitalization of business structures requires further study.

The purpose of the research is to consider the peculiarities of the transformation of business models of business entities in the digital economy, to highlight the main features of digital business models, and to investigate the impact of digital technologies on the size of the market capitalization of business structures.

Main results of the research. The modern business model should fit into the concept of the digital economy, which can be presented as a space of information technologies that interact with each other [10, c. 238].

Let’s consider the features of the transformation of business models of subjects of economic relations in the digital economy (Figure 1).

Digitization of the economy leads to a significant development of business based on computer and information technologies and accordingly to the transformation of its business model. In the conditions of the digital transformation of the economy, business is gradually moving from the real material economy to the Internet. In this regard, the costs of conducting

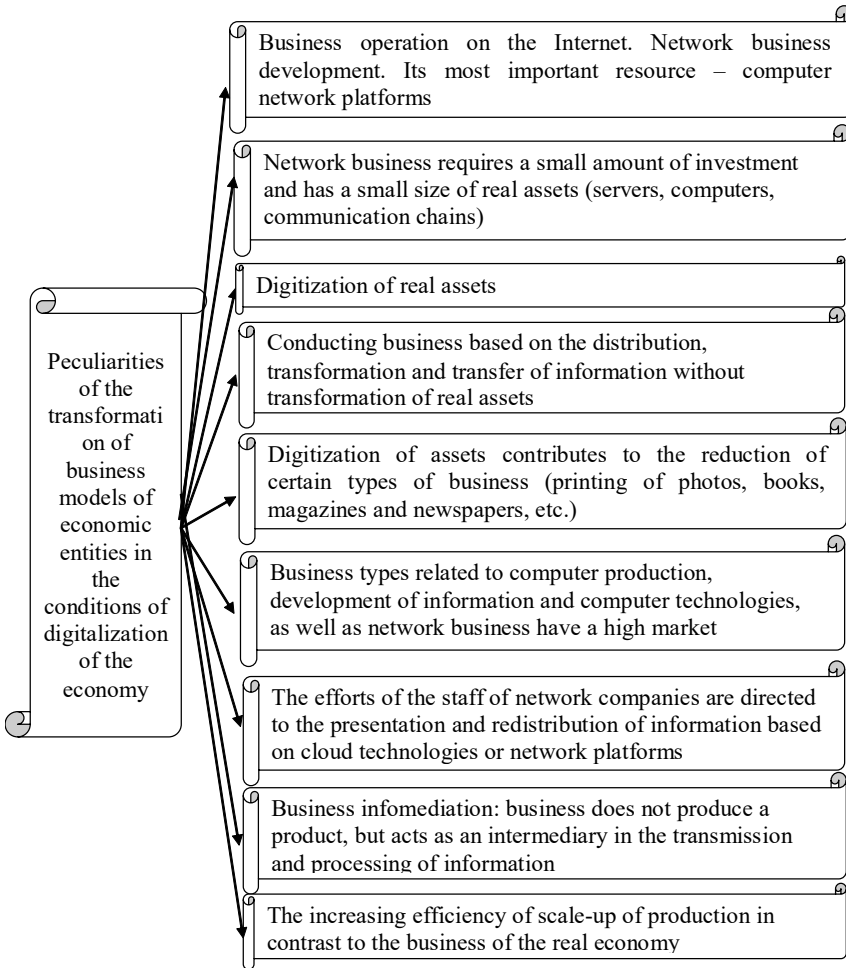

Figure 3 – Peculiarities of the transformation of business models of economic entities in the conditions of digitalization of the economy
Compiled by the authors based on [11 –15]

business are reduced for companies, and the business pays only for access to the Internet. As a result, computer network platforms have become the most important resource of modern business that conducts operations on the Internet. Individual companies create them for themselves, but many use already existing platforms in the cloud technology system, which allows them to significantly save the capital necessary to create and operate a network or communication business.

At the same time, analyzing the direction of changes in the essential content of business models in the digital economy, some researchers, in contrast to traditional models, form the concept of a digital or platform business model, within which the formation of value for the client is carried out based on the use of information and communication technologies, which provide the possibility of interaction of economic subjects in real time [16].

A comparative analysis of traditional and digital business models of business entities is presented in Figure 2.

The company's digital business models are based on a common base platform, which makes it possible to reduce the transaction costs of interaction between participants in market relations due to the sharp acceleration of communications and the elimination of intermediaries. Bright examples of digital (platform) business models that have changed traditional business models are, in our opinion, Uber's driver call service and Airbnb's apartment reservation service. Both the new (platform) and the old (traditional) business models are aimed at satisfying one need – moving the client from one point to another with minimal time spent on ordering and performing the service, payment, receiving feedback (optionally), and with minimal prices for the service. The traditional business model for creating value used the link between the customer – the taxi customer, and the person who directly provides the service – the taxi driver. This link was a call center that received and processed orders and feedback (mostly negative). The platform business model eliminated the middle link – the call center, and replaced it with a new, more efficient tool – a mobile application, which allowed to reduce time and financial costs, adding value to all participants of this relationship.

It is necessary to highlight the criteria for comparing platform and

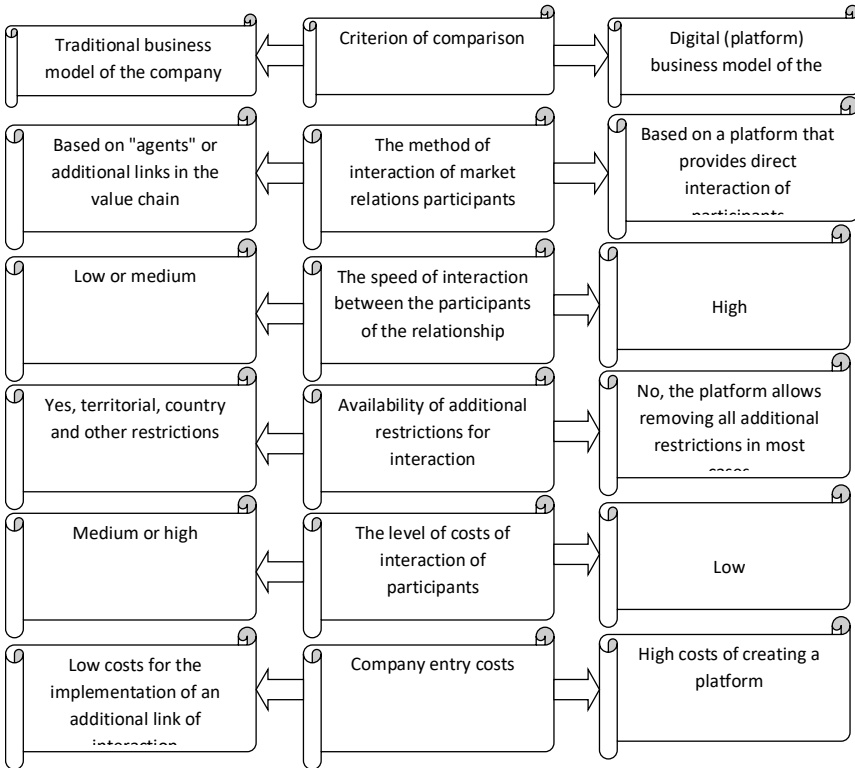

Figure 2 – A comparative analysis of traditional and digital business models of business entity

Compiled by the authors based on [10,16]

traditional business models. The following can be considered as the main criteria for selecting platform business models:

- 1) temporary criterion: direct (without intermediaries-agents) interaction of participants in market relations in real-time;
- 2) financial criterion: low transaction costs of platform user interaction;
- 3) spatial criterion: absence of entry barriers to the system [16, c. 88].

As for the criterion of the company's costs for entering the business, it can be noted that in the traditional business model, the use of a link that ensures interaction between participants in economic relations is initially laid down. At the same time, creating a platform requires high development costs, but the benefits of its use are expected to compensate for the initial investment. It was noted that the creation of a platform requires both financial resources and a certain initial level of trust of potential participants in each other, as well as in the creator of the business platform.

Digital business models make it possible to reorient the company's activities to a broader level, compete in global markets, attract new resources for the production of goods or services, and earn a large profit.

Given the growing role of e-commerce in today's economy, there is a need to separate and classify digital business models related to Internet sales. P. Timmers proposed his version of a similar classification, singling out the following forms of digital business models [17]: online stores; Internet integrators; online auctions; internet services; information intermediaries; collaborative platforms; trust models.

A more detailed taxonomy of business models that have spread in the digital environment was proposed by M. Rappa, who believes that the development of the Internet can become a catalyst for the emergence of new forms of these models. The following are the main categories of business models on the Internet by M. Rappa [18]:

- brokerage business models: market exchange model, buy-sell model, purchase request collection model, auction brokerage model, transactional brokerage model, distributor model, search agent model, virtual market model;
- advertising business models: the portal model;
- business models of information mediation: the model of advertising networks, model of audience research, model of stimulating marketing, model of meta mediation;
- business models of wholesale and retail trade: e-seller model, e-catalog model;
- business models of direct marketing: use by direct producers of Internet forms of organization of interaction with buyers;

- business models of partner relations: the model of banner exchange, other models of payment for access to information on the Internet;
- community business models: open source model, open content model, social networks;
- subscription business models: content service model, other models of providing subscription information.

Let’s consider the impact of digital technologies on the size of the market capitalization of companies. The ratings of the top 1000 leading companies in the world for the years 2019–2022 served as the source of information for the study. The results of the study are presented in Table 1 and show that the first five places in the top 1000 ranking according to the criterion of market capitalization during the years 2019–2022 are owned not by material production companies, but by network business companies that are engaged only in mediation in the exchange of information, that is, info mediation. These companies have successfully transformed and flexibly adapted their business models to the challenges of digitalization.

Table 1 – Top 5 companies by market capitalization for 2019–2022, billion \$

№	Years							
	2019		2020		2021		2022	
	Company	Capita- lization	Company	Capita- lization	Company	Capita- lization	Company	Capita- lization
1	Apple	1153	Apple	1323	Apple	2256	Apple	2825
2	Microsoft	1101	Microsoft	1215	Microsoft	1682	Microsoft	2358
3	Alphabet	902	Alphabet	944	Amazon	1634	Alphabet	1820
4	Amazon	887	Amazon	941	Alphabet	1185	Amazon	1649
5	Facebook	543	Facebook	598	Facebook	778	Meta Platforms (Facebook)	923

Compiled by the authors based on [19]

The analysis of the data in Table 1 shows that during the years 2019–2022 Apple is the world leader in terms of market capitalization, Microsoft is in second place and Alphabet and Amazon alternate in different years in

places 3 and 4. Facebook (Meta Platforms) occupies fifth place with enviable constancy.

Apple, Microsoft, Alphabet, Amazon, and Meta Platforms (Facebook) are the flagships of digitization. These companies started the digital transformation of their business among the first. The given ratings of the five leading companies in the world and the size of their market capitalization allow for assuming a close connection between a company's effective digital business model and its level of competitiveness. This relationship confirms the fact that the more effectively a company has digitally transformed its business and created a flexible platform business model, the higher its market capitalization is. This is characteristic of companies engaged in information media.

Conclusions. Digital transformation of the business structure requires a fundamental restructuring of its classic business model. The digital transformation of the business model can be considered a form of doing business, which involves the active implementation of digital technologies in the process of forming the value chain. The application of digital (platform) business models is rapidly replacing the competition between the subjects of economic relations with the competition between business platforms, leaving only narrow market niches for the traditional business model. The transformation of business models of subjects of economic relations to the conditions of digitalization of the economy facilitates and accelerates their business processes, makes their work more efficient, and allows to increase market capitalization of business structures.

Список бібліографічних посилань

1. Collins, L., Fineman, D. and Tsuchida, A. (2017). *Human Capital Trends 2017 Deloitte Global*. Deloitte [online]. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/human-capital/articles/introduction-human-capital-trends.html> [Accessed 21 November 2023].
2. Geissbauer, R. et al. (2020). Digital factories 2020-shaping the future of manufacturing. [online] In: *Pwc.de*. Available at: <https://www.pwc.de/de/digitale-transformation/digital-factories-2020-shaping-the-future-of-manufacturing.pdf> [Accessed 21 November 2023].
3. Strack, R. et al. (2017). How to Gain and Develop Digital Talent and Skills. [online]. In: *Bcg.com*. Available at: <https://www.bcg.com/de-de/publications/2017/>

people-organization-technology-how-gain-develop-digital-talent-skills.aspx. [Accessed 21 November 2023].

4. Ziegler, M., Rossmann, S. (2017). Digital Machinery Decoded. A practical guide for machinery companies to navigate digital transformation and outperform competition. [online] In: *Porsche*. Available at: https://www.porsche-consulting.com/fileadmin/docs/Startseite/News/tt1309/Porsche_Consulting_Digital_Machinery_Decoded.pdf. [Accessed 21 November 2023].

5. Hamel, G., Prahalad, C. (1996). *Competing for the Future*. Boston : Harvard Business Review Press, 384 p.

6. Osterwalder, A., Pigneur, Y. and Tucci. C. r L. (2005). Clarifying Business Models: Origins, Present, and Future of the Concept. In: *Communications of the Association for Information Systems*, 1, pp.128–146.

7. Linder, J., Cantrell, S. (2000). *Changing Business Models Surveying the Landscape*. PhD Thesis. Accenture Institute for Strategic Change, Cambridge, 120p.

8. Chesbrough, H. (2006). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Harvard Business Press, 168 p.

9. Rozeia, M., Werthner, H. (2011). Business Models and Business Strategy – Phenomenon of Explicitnes. In: *International Journal of Global Business & Competitiveness*, 1, p. 15–32.

10. Tkachenko E.A., Khuazhev A.A. (2021). Transformation of business models of entrepreneurial structures in the conditions of digitalization. In: *Economics: Yesterday, Today and Tomorrow*, 11 (4A), pp. 235–244.

11. Гринько, П.Л. (2020). Цифрова трансформація бізнесу в умовах розвитку інноваційних процесів в Україні. В : *Бізнес Інформ*, 3. С. 53–58.

12. Коляденко, С.В. (2016). Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. В: *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 6, С. 106–107.

13. Ляшенко, В.І., Вишневський, О.С. (2018). *Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку*. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 252 с.

14. Пугачевська К.Й., Пугачевська К.С. (2018). Цифровізація економіки як фактор підвищення конкурентоспроможності країни. В: *Інфраструктура ринку*, 25, С. 39–45.

15. Устенко, М., Руських, А. (2019). Діджиталізація: основа конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 68, С. 181–192.

16. Garifullin, V.M., Zyabrikov, V.V. (2019). Types of business models of

companies in the digital economy. In: *Journal of Creative Economy*, 13. (1). P. 83–92.

17. Timmers, P. (1998). Business models for electronic markets. In: *Electronic Markets*, 2, P. 5–15.

18. Rappa, M. Business Models on The Web. Available at: <http://digitalenterprise.org/models/models.html>. [Accessed 21 November 2023].

19. VALUE-TODAY [online]. Available at: <https://www.value.today/world-top-1000-companies-as-on-dec-25-2022> [Accessed 23 March 2023].

References

1. Collins, L., Fineman, D. and Tsuchida, A. (2017). *Human Capital Trends 2017 Deloitte Global*. Deloitte [online]. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/human-capital/articles/introduction-human-capital-trends.html> [Accessed 21 November 2023].

2. Geissbauer, R. et al. (2020). Digital factories 2020-shaping the future of manufacturing [online]. In: *Pwc.de*. Available at: <https://www.pwc.de/de/digitale-transformation/digital-factories-2020-shaping-the-future-of-manufacturing.pdf> [Accessed 21 November 2023].

3. Strack, R. et al. (2017). How to Gain and Develop Digital Talent and Skills. [online]. In: *Bcg.com*. Available at: <https://www.bcg.com/de-de/publications/2017/people-organization-technology-how-gain-develop-digital-talent-skills.aspx> [Accessed 21 November 2023].

4. Ziegler, M., Rossmann, S. (2017). Digital Machinery Decoded. A practical guide for machinery companies to navigate digital transformation and outperform competition [online]. In: *Porsche*. Available at: https://www.porsche-consulting.com/fileadmin/docs/Startseite/News/tt1309/Porsche_Consulting_Digital_Machinery_Decoded.pdf. [Accessed 21 November 2023].

5. Hamel, G., Prahalad, C. (1996). *Competing for the Future*. Boston : Harvard Business Review Press, 384 p.

6. Osterwalder, A., Pigneur, Y. and Tucci, C. (2005). Clarifying Business Models: Origins, Present, and Future of the Concept. In: *Communications of the Association for Information Systems*, 1, pp.128–146.

7. Linder, J., Cantrell, S. (2000). Changing Business Models Surveying the Landscape. PhD Thesis, Accenture Institute for Strategic Change, Cambridge, 120 p.

8. Chesbrough, H. (2006). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Harvard Business Press, 168 p.

9. Rozeia, M., Werthner, H. (2011). *Business Models and Business Strategy* –

Phenomenon of Explicitnes. In: *International Journal of Global Business & Competitiveness*, 1, p. 15–32.

10. Tkachenko E. A., Khuazhev A. A. (2021). Transformation of business models of entrepreneurial structures in the conditions of digitalization. In: *Economics: Yesterday, Today and Tomorrow*, 11 (4A), pp. 235–244.

11. Hrynko, P.L. (2020). Tsyfrova transformatsiia biznesu v umovakh rozvytku innovatsiinykh protsesiv v Ukraini [Digital transformation of business in the minds of the development of innovative processes in Ukraine]. In: *Biznes Inform* [Business Inform], 3, P. 53–58.

12. Koliadenko, S.V. (2016). Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti [Digital economy: rethinking the stages of development in Ukraine and in the world]. In: *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky* [Economy. Finance. Management: current nutrition of science and practice], 6, P. 106–107.

13. Liashenko, V.I., Vyshnevskiy, O.S. (2018). *Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku* [Digital modernization of the economy of Ukraine as the possibility of a breakthrough development]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, 252 p.

14. Puhachevska K. Y., Puhachevska K.S. (2018). Tsyfrovizatsiia ekonomiky yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti krainy [Digitization of the economy as a factor in promoting the competitiveness of the country]. In: *Infrastruktura rynku* [Market infrastructure], 25, P. 39–45.

15. Ustenko, M., Ruskykh, A. (2019). Didzhytalizatsiia: osnova konkurentospromozhnosti pidpriemstva v realiiakh tsyfrovoy ekonomiky [Digitization: the basis of enterprise competitiveness in the realities of the digital economy]. In: *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* [Herald of the economy of transport and industry], 68, P. 181–192.

16. Garifullin, B.M., Zyabrikov, V.V. (2019). Types of business models of companies in the digital economy. In: *Journal of Creative Economy*, 13. (1). P. 83–92.

17. Timmers, P. (1998). Business models for electronic markets. In: *Electronic Markets*, 2, P. 5–15.

18. Rappa, M. Business Models On The Web [online]. Available at: <http://digitalenterprise.org/models/models.html>. [Accessed 21 November 2023].

19. VALUE-TODAY [online]. Available at: <https://www.value.today/world-top-1000-companies-as-on-dec-25-2022> [Accessed 23 March 2023].

О. Л. Яременко

БОРГОВЕ ЗАБРУДНЕННЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ЧИННИК ІНСТИТУЦІЙНИХ ДЕСТРУКЦІЙ

Розкрито зміст впливу зростання глобального боргу на стан інституційної системи та охарактеризовано наслідки дискримінаційного тиску чиннику боргу на стан інститутів, включаючи порушення природного життєвого циклу інститутів, мутацію внутрішньої структури інститутів, становлення нових ієрархій, пріоритетів та критеріїв, що суперечать вже існуючим, обмеження та спотворення демократичного суспільного вибору щодо нових інституційних альтернатив. Показано, що в умовах підвищеної фінансово-інституційної невизначеності функціонування та розвитку світової економіки адаптивний потенціал ринку повинен доповнюватися державним регулюванням. Обґрунтовано необхідність поступового зниження боргового забруднення світової економіки шляхом розробки і реалізації системи загальних та специфічних фінансово-інституційних заходів; показано доцільність теоретичної, методичної та практичної апробації поступового підвищення норми резервування та оцінки еластичності сукупних боргових ризиків до посилення кредитних обмежень у банківській системі.

Ключові слова: інститути, глобальний борг, фінансові ризики, невизначеність, світова економіка, боргове забруднення.

Yaremenko Oleh. Debt pollution of the global economy as a factor of institutional destruction.

The content of the influence of the growth of global debt on the state of the institutional system is revealed and the consequences of the discriminatory pressure of the debt factor on the state of institutions are described, including the violation of the natural life cycle of institutions, the mutation of the internal structure of institutions, the formation of new hierarchies, priorities and criteria that contradict the existing ones, the limitation and distortion of democratic public choice regarding new institutional alternatives. It is shown that in conditions of increased financial and institutional uncertainty, the uncertainty of the functioning and development of the world economy, the adaptive potential of the market should be supplemented by state regulation. The need for a gradual reduction of debt pollution in the world economy through the development and implementation of a system of general and specific financial and institutional measures is

substantiated. The need for a gradual reduction of debt pollution in the world economy through the development and implementation of a system of general and specific financial and institutional measures is substantiated. The expediency of the theoretical, methodical and practical approbation of the gradual increase in the reserve ratio and the assessment of the elasticity of aggregate debt risks to the strengthening of credit restrictions in the banking system is substantiated.

Key words: institutions, global debt, financial risks, uncertainty, world economy, debt pollution.

Постановка проблеми. У світовій економічній літературі існують дві конкуруючі традиції трактування ролі боргу у функціонуванні та розвитку господарських систем. Перша може бути умовно віднесена до австрійської школи, яка і у XXI столітті вважає здатність ринкової системи до саморегулювання і саморозвитку на підставах вільного ціноутворення та еквівалентного обміну такою, що знаходиться у однієї площині з цінностями свободи, людської солідарності та справедливості.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Х. Уерта де Сото, розвиваючи ідеї Ф. Хайєка та Л. Мізеса, пропонує для ефективної приватизації грошово-банківської системи позбавитися від втручання центрального банку в діяльність суб'єктів грошового ринку та скасувати штучні привілеї, якими держава наділяє впливових гравців фінансового сектору. У цьому випадку відкривається шлях для такого розвитку банківських установ, який дійсно сприятиме ринковій економіці на підставах повної свободи банківської діяльності. Обов'язковою інституційною умовою такої трансформації грошово-банківської системи Х. Уерта де Сото вважає 100% резервування внесків до запиту в банківській системі, що унеможливило б неконтрольоване зростання банківської кредитної експансії як першоджерела боргового ризику економіки, який час від часу реалізується у формі епідемії банкрутств та кризи [1].

Прямо протилежна точка зору сьогодні представлена відомим американським економістом Полом Кругманом. Він вважає, що будь яка економія через обмеження доступу до кредиту шкодить економіці, позбавляючи її необхідних коштів. За наявності достатніх економічних ресурсів кредитна експансія за умови раціональної грошово-кредитної

політики надає можливість швидко подолати кризу, і тому не слід вдаватися до обмежувальних заходів [2].

На наш погляд, обидві підходи мають як більш менш переконливу аргументацію, так і притаманні їм обмеження ендогенного та екзогенного походження. Зокрема, підхід Х. Уерта де Сото, справедливо підкреслюючи виключну роль вільного ринку у сучасному суспільстві, не враховує принципово новий рівень невизначеності соціального та технологічного середовища, в якому сьогодні вимушені діяти ринкові механізми. Потенціалу ринку як такого вже не вистачає для ефективного узгодження інтересів та дій держави та окремих суб'єктів. Неринкові механізми та інструменти регулювання суспільних протиріччя доповнюють ринок, а не замінюють його [3; 4].

В той же час підхід П. Кругмана у сьогоднішніх фінансово-інституційних умовах виглядає як найбільш вразливий. Борг як такий має свій особливий ціннісно-інституційний зміст, якій в стабільній економіці входить у число застереження «за інших рівних умов». Але як тільки економіка входить у смугу фундаментальних зсувів, суттєві ціннісно-інституційні умови перетворюються на важливі чинники прийняття рішень.

Метою цієї статті є політики-економічний аналіз наслідків надмірної боргової експансії для системи економічних інститутів як довгострокових поведінкових програм.

Основні результати дослідження. Наприкінці минулого століття, завдяки фінансовим інструментам управління ризиками кредиторів, кредитування технологічних, фінансових, соціальних, інституційних потреб глобалізації почало особливо активно зростати. Цілком закономірно, що ефективність боргового фінансування глобалізації на певному етапі мала, рано чи пізно, почати знижуватися. У останні роки можна спостерігати, як боргове фінансування глобалізації перейшло у низхідну фазу «боргового забруднення» світової економіки з перспективами її банкрутства з фундаментальними негативними наслідками, в тому числі і для сучасних амбітних спроб напрацювання глобального підходу до вирішення проблем всього людства. Більш того, саме ці спроби багато в чому складаються з логікою руйнуючої боргової кризи.

17 цілей стійкого розвитку до 2030 р., які були сформульовані ООН у 2015 році [5], з самого початку несли в собі принципову фінансово-інституційну невизначеність, тому при будь-яких серйозних спробах реалізації породжували розриви грошових потоків – як у собі, так і у навколишньому фінансовому середовищі. Фінансова стійкість приносилася у жертву соціальній та екологічній доцільності. Відсутність нормального фінансового опрацювання, яке включало б в себе моделювання грошових витрат та фінансово-інституційних ризиків, не могло не породити новий напрям глобальної боргової невизначеності, яка обумовлена ігноруванням всієї фінансової складності стійкого розвитку.

Сукупність довгострокових інституційних та фінансових дисбалансів на початку 20 років XXI століття прийшла у резонанс з руйнівними наслідками пандемії і війни Росії проти України. Відбулося всезагальне зростання боргів як рефлекторна реакція на стрибок невизначеності, що само по собі поглибило небезпечні структурні та фінансові диспропорції. Про ненормальну загальну ситуацію з боргами у сучасному світі вже вголос кажуть провідні світові фінансові та аналітичні структури, такі як МВФ, Світовий банк, Всесвітній економічний форум, Bloomberg та ін.

У 2021 р. глобальний ВВП склав 96,1 трлн. дол., а приріст глобального ВВП у 2021 році МВФ оцінив у 6%, що склало 5,4 трлн дол. У той же час, за даними Всесвітнього економічного форуму глобальний борг у 2020 році склав 226 трлн. дол., а у 2021 році він сягнув вже рівня у 303 трлн дол. Тобто приріст глобального боргу у 2021 році склав 77 трлн дол., або 61%. Таким чином, чистий «приріст» ВВП склав $5,4 - 77 = -71,6$ трильйони доларів США, або -79% [6–8]. Кожен долар зростання ВВП потребував 14 доларів зростання боргу.

Ззовні таке стрімке занурення світової економіки у боргову прірву виглядає як катастрофічне. Але можливо все не так і страшно, і саме так виглядає «нова нормальність»? Якщо в «старій нормальності» природною реакцією системи на невизначеність була інфляція, то сьогодні такою природною реакцією є автоматичне зростання боргів? Можна припустити, що від'ємний приріст у 71,6 трильйони доларів – це витрати, які пов'язані з подоланням наслідків пандемії,

з підтриманням попиту на нові інститути, кредитуванням окремих суб'єктів та перерозподілом економічної та інституційної влади у глобальній системі.

В цілому це можна було б означити як довгострокові інвестиції у «зелений перехід» та у створення/підтримання нових інституційних структур, що не дають поточної віддачі, але можуть забезпечити бажані стійкість та зростання на довгих інтервалах. Однак аргументом проти такого трактування виступає спонтанний (шоковий) характер безпрецедентної динаміки глобального боргу у 2021 році та вихід глобального фінансового ризику на принципово новий рівень. Якщо судити за розгортанням ситуації з боргами держав, муніципальних утворень та домогосподарств у 2022, (яка обумовлена вкрай несприятливим збігом у часі та просторі різних за походженням, але однакових за об'єктами прикладання, криз та шоків), то у 2022 році глобальний фінансовий ризик має всі шанси наблизитись впритул до катастрофічного рівня – рівня глобального дефолту.

Кризова боргова ситуація склалася невинядково. У глобального боргу є власна логіка зростання. Специфічний інституційно-фінансовий устрій, що був сформований у 2009–2011 роках підставах критеріїв полегшення доступу до ліквідності підприємств та домогосподарств, характеризувався схильністю до вирішування найбільш гострих проблем шляхом боргового фінансування. Ймовірність боргової пастки не враховувалася. Принцип тотальної толерантності до боргу, який свого часу проголосив нобелівський лауреат П. Кругман, надав можливість сформуванню системи критеріїв і інструментів для швидкої поточної стабілізації та відкладання у часі найбільш болючих інституційних, структурних та соціальних проблем. Інакше кажучи, головне – вижити сьогодні, а там розберемося.

Антикризові заходи, як відмічає аналітичний огляд МВФ [6], надали підтримку фінансовому стану підприємств, але одночасно вони спричинили різке зростання приватного боргу та продовження неухильного підвищення частки позикових коштів завдяки адаптивним фінансовим умовам, що склалися після глобальної фінансової кризи 2008 року. Глобальний борг приватного сектору збільшився на 13 від-

сотків від розміру світового ВВП у 2020 році. Цей темп перевищив показники зростання під час глобальної фінансової кризи та майже зрівнявся з темпами накопичення державного боргу [6]. Спостерігається руйнація трансмісійних каналів грошово-кредитної політики центральних банків: антиінфляційні монетарні обмеження стають все більш жорсткими, але капіталізація світових фінансових ринків продовжила зростати наприкінці 2022 року.

Борг відіграє все більш важливу роль у функціонуванні усіх ланок сучасної цивілізації, але ціною зростання фінансового ризику, впритул до формування особливої пастки ліквідності, що обумовлена боргами, або боргової пастки [9]. Таке посилення негативної суспільної ролі боргу відображає фундаментальну неспроможність інституційної системи, що склалася, забезпечити відтворення суб'єктної структури внаслідок її відриву від реальних грошових потоків через поширення ареалу нефункціональних інститутів та надмірне зростання нерівності, як показав це у своїй книзі «Капітал у XXI столітті» Т. Пікеті [10].

Рефлекторна реакція системи на кризу суб'єктності має переважно інституційний характер. Склалася система небанківських інституційних кредиторів (державна, міжнародні інститути, корпорації, громадянське суспільство, організації стаціонарної благодійності), які вдаються до прямого або непрямого кредитування/фінансування інститутів, в рамках яких діють суб'єкти-аутсайтери.

Має місце непряме кредитування через позики окремим групам суб'єктів, що функціонують в рамках даних інститутів, коли слідування окремим інституційним вимогам стає умовою доступу до кредиту. За змістом таке інституційно орієнтоване кредитування найбільш схоже на китайську систему соціальних кредитних рейтингів. Невипадково, що така система вже апробується в деяких країнах політичної демократії та соціально ринкової економіки, що подається як врахування та стимулювання соціально відповідальної поведінки громадян за допомогою цифрових технологій.

Наприклад, у італійській Болоньї вже створено систему нарахування громадянам цифрових монет за правильну утилізацію сміття, користування суспільним транспортом, відвідання культурних закладів.

Ці монети можна конвертувати у скидки в місцевих магазинах. Система працюватиме через додаток, якій спочатку буде добровільним. Будь-який мешканець Болонї може обрати участь у цій системі, зареєструвавшись у додатку, якій працюватиме за допомогою розпізнавання обличчя та цифрової ідентифікації, а також шляхом комунікації з різними державними та приватними службами. Як відмічають критики цієї програми, у будь-якому випадку система обов'язково вимагатиме покращеного соціального моніторингу, який, з рештою, торкнеться навіть тих, хто не бере участь в програмі, яка до цього була добровільною [11; 12].

Цілком логічним виглядатиме наступний крок: використання негативних стимулів, наприклад, скасування частки цифрових монет у разі купівлі алкоголю, тютюнових виробів, хоча засновники це і заперечують. Таким чином держава (поки на муніципальному рівні) прямо заохочує соціально-відповідальну поведінку громадян, що фактично є одним з сучасних прикладів постачання суспільних благ.

Однак, з іншого боку, це означає, що у цифровій державі суспільна потреба у традиційних ціннісно-інституційних стимулах особистої свободи і відповідальності поступово згасає, особливо в умовах комплаєнсу та всевидячого ока цифрового фінансового моніторингу. Пряме адміністрування громадянської доброчесності робить непотрібною систему складних соціальних опосередкувань, а суспільні відносини та залежності стають дійсно прозорими. Гроші, що не очищені у чистилищі соціального кредитного рейтингу, для їх власника виступатимуть як тягар, як небезпека, пов'язана з ризиком порушення умов обов'язкового детального розкриття їх походження та використання.

Демонетизація суспільства може йти від самої людини, якій гроші (ліквідність, касові залишки) у нових умовах не дуже потрібні. Цифрове «свідоцтво про лояльність» буде більш надійним інструментом доступу до індивідуальних та суспільних благ. Турбота про спадкоємців як один з головних мотивів переважання ліквідності згасатиме, а разом з нею і традиційна сім'я.

Можна припустити, що в умовах такого цифрового суспільства соціально-економічна привабливість вільної творчої праці буде

знижуватися. Будь як всі, не висовуйся, і цифрова нагорода тебе обов'язково знайде. Така повільна зміна може спричинити глибокі зсуви у фундаменті соціуму. У в якійсь точці майбутнього соціального простору зійдуться три траєкторії: траєкторія безумовного базового доходу, траєкторія соціального кредитного рейтингу і траєкторія демонетизації господарства та людського буття взагалі. Сподівання на безболісне проходження цієї точки можуть виявитися марними, оскільки втрачені соціальні програми, як правило, мають ефект післядії (в чомусь схожий на ефект path dependent).

Крім вказаних фундаментальних тенденцій ціннісно-інституційного переродження суспільства, мають місце і сучасні актуальні відчутні ризики. Системні боргові грошові потоки порушують природний життєвий цикл інститутів та їх груп (систем та підсистем). На низхідній стадії життєвого циклу інститути можуть шляхом розумного громадянського лобіювання достатньо довго підтримувати «нормальні» грошові потоки за рахунок зростаючого державного або корпоративного (боргового у кінцевому рахунку) фінансування.

Відбувається мутація внутрішньої структури інститутів (виникають лакуни, розриви, накладки). Наприклад, в сучасній банківській системі різко впала роль інституту міжбанківського кредиту як інструменту ринкового саморегулювання грошових потоків та генерування ліквідності для економіки через механізм грошової мультиплікації. Центральний банк взяв на себе функцію забезпечення доступу окремих банків до поточної та довгострокової ліквідності через різноманітні форми рефінансування, але за умови інвестування у державні цінні папери. Це спростило контроль на банківською системою, але одночасно позбавило її частки стимулів для виконання головної функції – трансформації заощаджень в інвестиції. Робота з внесками населення є більш обтяжливою, ніж забезпечення доступу до рефінансу.

Іншим ефектом стиснення міжбанківського ринку та втрати зацікавленості банків у депозитній основі банківських ресурсів стала можливість фактично гарантованого розміщення державою свого ринкового боргу у вигляді облігацій державної позики, які для банку за своїми інвестиційними якостями є більш привабливими, ніж кредити

реальному сектору. Тим більше, що регулятор постійно робить режим банківського кредитування все більш обтяжливим з точки зору додержання вимог ліквідності, ризику, звітності та комплаєнсу. За останні 9 років частка кредитів суб'єктам господарювання у загальних активах банківської системи України знизилася з 54% до 35,4%, а частка вкладень у цінні папери зросла з 8% до 36,5% [13]. Паралельно з цим впала здатність банківської системи до ринкового саморегулювання і, відповідно, зросла потреба у зовнішніх регуляторах, таких як Національний банк.

Всередині інститутів виникають елементи і функції, що пов'язані з зовнішніми джерелами cash flow. Це супроводжується монетизацією інститутів, які за своїм походженням та суспільною місією є неринковими (наука, освіта, охорона здоров'я). Заробляння грошей для відповідних установ стає головною умовою їх виживання, а суспільна місія відштовхується на другий план. Боргові стосунки вкорінюються в соціум на всіх його рівнях. Розповсюджуються студентські борги, борги хворих людей на лікування. Однак при цьому альтернативна вартість стратегії комерціалізації неринкових за своєю суттю інститутів не приймається до уваги, що заводить суспільство у тупик, роблячи його більш хворим та менш освіченим.

Вчений більшу частину свого часу присвячує не науці, а оформленню та подачі заявок на гранти. Якісну освіту отримують не найбільш здібні випускники шкіл, а найбільш фінансово забезпечені. Кредит на освіту прирікає багатьох випускників університетів в США на довгі роки бідності та фінансової залежності. У серпні 2022 року адміністрація президента Байдена була вимушена прийняти програму списання 10000 доларів боргу з кожного випускника, що заробляє менше 125 000 доларів на рік [14]. Ефект масштабу в медицині вимагає від хвороби як першопричини ринкового попиту на лікування більш менш широкого її розповсюдження. Хвороби стають все більш небезпечними, а лікування все більш дорогим.

Таким чином, в нас є всі підстави трактувати сучасне надмірне поширення боргу як *боргове забруднення*. Всередині інституційної системи суспільства внаслідок боргового забруднення економіки складаються нові ієрархії пріоритетів та викривлені критерії, що

суперечать існуючим (або діють паралельно з ними), складається борговий спосіб мислення. Внаслідок цього і держава, і громадяни, і громадське суспільство, і корпорації вимушені діяти в умовах ціннісно-інституційної невизначеності [15, 16]. Підвищення загального рівня конфліктності та обумовлено ним падіння довіри виглядає як неминуче. Для ринкової економіки саме цей вид невизначеності є найбільш неприйнятним, а за фактом – руйнуючим. Повільний процес поширення і поглиблення безпосереднього державного адміністрування ринкової системи внаслідок пригнічення її здатності до саморегулювання може різко прискоритися в умовах боргового забруднення, тотальної цифровізації та «зеленого переходу».

Якщо раніше боргові інструменти ринку з достатньою ефективністю використовувалися в системі трансмісійних каналів грошово-кредитної політики, то у 2022 році спостерігається сильне обмеження впливу антиінфляційних заходів на ціни біржових активів. Наприклад, у листопаді 2022 року біржові цін активів різко зростали на тлі рестрикційних заходів ФРС США [17]. Це може свідчити про накопичення фінансово-інституційних розривів, які сприяють перерозподілу економічної влади в світовій економіці та можуть прийти у резонанс з процесом погіршення якості глобального боргу.

В результаті боргового забруднення обмежується та спотворюється суспільний вибір щодо нових інституційних альтернатив, які адекватні новій технологічній структурі суспільства (новим технологічним можливостям), а м'які бюджетні обмеження інституціоналізуються. Формується інституційна влада кредиторів, що створює нові соціально-економічні мотивації як глобалізації, так і деглобалізації.

Таким чином, в умовах гіпертрофованого боргу світова економіка наштовхнулася на ризик мутації в бік адміністративного ринку. Така система є менш стійкою та адаптивною, ніж попередня ліберальна (або псевдоліберальна), тому що узурпує право вирішувати, що є важливим і корисним для економічних та соціальних суб'єктів, та ігнорує великі інформаційні масиви, що не піддаються цифровій формалізації. Пропозиції австрійської школи, як мінімум заслуговують на увагу – як підстава для альтернативних оцінок напрацювання глобальних фінансових стратегій. Разовий перехід до 100% резервування

внесків до запитання виглядає як нереалістичний. Більш прийнятним виглядає шлях теоретичної, методичної та практичної апробації поступового підвищення норми резервування та оцінки еластичності сукупних боргових ризиків до посилення кредитних обмежень у банківській системі. Не факт, що на певному етапі реакцію боргового ризику не стане зворотною тій, що очікується.

Висновок. Сучасне надмірне поширення боргу в світовій економіці призвело до її боргового забруднення та інституційних деструкцій. Але просте обмеження зростання боргів не може розглядатися як реальна альтернатива зануренню світу у боргову пастку. Локалізація боргових стосунків дає можливість диверсифікації глобального боргового ризику та його поступової декомпозиції у сукупність суверенних та національних ризиків. Необхідна низка узгоджених інституційних заходів в напрямі уповільнення суверенного боргу та внутрішнього боргу країн, які є найбільш вразливими з соціальної та фінансової точки зору. Слід підкреслити, що вихідний рівень реформ – суверенна національна держава, тому що соціальні ризики завжди обумовлені не лише фінансовим станом суспільства та економіки, а ще й притаманним будь якому суспільству особливим співвідношенням держави, суспільства та людини.

Список бібліографічних посилань

1. Huerta de Soto, J. (2006). *Money, bank credit and economic cycles*. Auburn, AL.: Ludwig von Mises Institute, 906 p.
2. Krugman, P. (2012). *End this Depression Now!* N.Y; L.: W.W. Norton & Company, 259 p.
3. Геєць, В. М., Гриценко, А.А. (2013). Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним). В: *Економіка України*, [online] 6, С. 4–19. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_6_2 [Accessed 28 April 2023].
4. Яременко, О. Л. (2010). Лібералізм, економічна свобода та держава. В: *Економіка України*, 12, С. 4–15.
5. UN. Sustainable development goals [online]. Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/> [Accessed 28 April 2023].
6. World Economic Outlook (2022) [online]. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022>

[Accessed 28 April 2023].

7. The World Bank. Data (2023) [online]. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> [Accessed 28 April 2023].

8. World Economic Forum (2022) [online]. What is global debt why high? Available at: https://www.weforum-org.translate.google/agenda/2022/05/what-is-global-debt-why-high/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc; [Accessed 28 April 2023].

9. Atif, M., Straub, L. and Amir Sufi, A. (2021). Indebted Demand. In: *Quarterly Journal of Economics*, 136 (4), P. 2243–307.

10. Пікетті, Т. (2016). *Капітал у XXI столітті*. Київ: Наш Формат, 696 с.

11. Rudes, J. (2022). City of Italy launches social credit system worthy of an episode of Black Mirror In: *IB Dynamic. Your Crypto News Site* [online]. Available at: <https://bitcoindynamic.com/news/city-of-italy-launches-social-credit-system-worthy-of-an-episode-of-black-mirror/> [Accessed 28 April 2023].

12. The Counter Signal. TCS Wire (2022, Apr. 19) [online]. Italy could become the first EU nation with a social credit score. Available at: <https://thecountersignal.com/italy-could-be-first-eu-nation-with-social-credit-score/> [Accessed 28 April 2023].

13. Bank.gov.ua, (2023). *Статистика фінансового сектору* [online]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> [Accessed 28 April 2023].

14. Cnbc (2022, Aug. 24) [online]. *Biden cancels \$10,000 in federal student loan debt for most borrowers*. Available at: <https://www.cnn.com/2022/08/24/biden-expected-to-cancel-10000-in-federal-student-loan-debt-for-most-borrowers.html> [Accessed 28 April 2023].

15. Moller, N. (2016). Value Uncertain. In: *The Argumentative Turn in Policy Analysis* [online], P. 105–133. Available at: https://www.researchgate.net/publication/303563160_Value_Uncertainty [Accessed 28 April 2023].

16. Michael, A. (2020). Value Uncertainty. In: *Lesswrong*. Available at: <https://www.lesswrong.com/posts/s6BGofzFbEr4Tmxkj/value-uncertainty> [Accessed 28 April 2023].

17. NASDAQ (2022, Nov.) [online]. *Review and outlook*. Available at: <https://www.nasdaq.com/articles/november-2022-review-and-outlook> [Accessed 28 April 2023].

References

1. Huerta de Soto, J. (2006). *Money, bank credit and economic cycles*. Auburn, AL.: Ludvig von Mises Institute, 906 p.

2. Krugman, P. (2012). *End this Depression Now!* N.Y; L.: W.W. Norton & Company, 259 p.
3. Heiets, V. M., Hrytsenko, A. A. (2013). Vykhid z kryzy (rozдумы nad aktualnym u zviazku z prochytanym) [Getting out of the crisis (reflections on what is relevant in connection with what has been read)]. In: *Ekonomika Ukrainy* [Ukraine economy], [online] 6, P. 4–19. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_6_2 [Accessed 28 April 2023].
4. Yaremenko, O. L. (2010). Liberalizm, ekonomichna svoboda ta derzhava [Liberalism, economic freedom and the state]. In: *Ekonomika Ukrainy* [Ukraine economy], 12, P. 4–15.
5. UN. Sustainable development goales [online]. Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/> [Accessed 28 April 2023].
6. World Economic Outlook (2022) [online]. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022> [Accessed 28 April 2023].
7. The World Bank. Data (2023) [online]. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> [Accessed 28 April 2023].
8. World Economic Forum (2022) [online]. What is global debt why high? Available at: https://www.weforum-org.translate.google/agenda/2022/05/what-is-global-debt-why-high/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc; [Accessed 28 April 2023].
9. Atif, M., Straub, L. and Amir Sufi, A. (2021). Indebted Demand. In: *Quarterly Journal of Economics*, 136 (4), P. 2243–307.
10. Piketti, T. (2016). *Kapital u XXI stolitti* [Capital in the XXI century]. Kyiv: Nash Format, 696 p.
11. Rudes, J. (2022). City of Italy launches social credit system worthy of an episode of Black Mirror In: *IB Dynamic. Your Crypto News Site* [online]. Available at: <https://bitcoindynamic.com/news/city-of-italy-launches-social-credit-system-worthy-of-an-episode-of-black-mirror/> [Accessed 28 April 2023].
12. The Counter Signal. TCS Wire (2022, Apr.19) [online]. Italy could become the first EU nation with a social credit score. Available at: <https://thecountersignal.com/italy-could-be-first-eu-nation-with-social-credit-score/> [Accessed 28 April 2023].
13. Bank.gov.ua, (2023). *Statistics of the financial sector* [online]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> [Accessed 28 April 2023].
14. Cnbc (2022, Aug. 24) [online]. *Biden cancels \$10,000 in federal student loan debt for most borrowers*. Available at: <https://www.cnn.com/2022/08/24/>

biden-expected-to-cancel-10000-in-federal-student-loan-debt-for-most-borrowers.html [Accessed 28 April 2023].

15. Moller, N. (2016). Value Uncertain. In: *The Argumentative Turn in Policy Analysis* [online], P. 105–133. Available at: https://www.researchgate.net/publication/303563160_Value_Uncertainty [Accessed 28 April 2023].

18. 16.Michael, A. (2020). Value Uncertainty. In: *Lesswrong*. Available at: <https://www.lesswrong.com/posts/s6BGofzFbEr4Tmxkj/value-uncertainty> [Accessed 28 April 2023].

16. NASDAQ (2022, Nov.) [online]. *Review and outlook*. Available at: <https://www.nasdaq.com/articles/november-2022-review-and-outlook> [Accessed 28 April 2023].

Sven-Olof Yrjö Collin, Jenny Ahlberg

NEPOTISM – ITS PROS AND CONS IN FAMILY BUSINESS

Nepotism constitutes the essence of a family business, where it creates both positive and negative effects on the family and the firm. In this second paper, in a series of two, we present a matrix of family business nepotism, where we derive positive and negative implications of nepotism for the family and for the firm. The matrix is applied on three case studies, using the terminology of the first paper (Collin & Ahlberg, 2022). We present propositions induced from the analysis and suggest that nepotism can be managed, for the benefit of the family and the firm.

Key words: family business, nepotism, governance

Свен-Олоф Коллін, Дженні Ахлбер. Непотизм: переваги та недоліки для сімейного бізнесу.

Непотизм розглянуто як сутність сімейного бізнесу, як те, що може мати або позитивний, або негативний вплив на родинні відносини та на партнерські взаємини. Це друга стаття із серії статей на цю тематику, в ній представлена матриця непотизму в сімейному бізнесі, яка показує його переваги та недоліки. Матриця розроблена на основі висвітлення трьох компонентів з використанням термінології непотизму, що було предметом дослідження першої статті. На основі аналізу зроблено припущення про те, що непотизм покращує відносини в родині та сприяє розвитку бізнесу.

Ключові слова: сімейний бізнес, непотизм, управління.

Introduction

Nepotism, i.e., a tendency to treat individuals preferably due to family relationships, independently of contribution (Webb, Ketchen, & Ireland, 2010; Collin & Ahlberg, 2012), competence, productivity or performance is the constitutive element of family business. It is what defines a family business: “The family business is a business governed and/or managed with the intention to shape and pursue the vision of the business held by a dominant coalition controlled by members of the same family or a small number of families in a manner that is potentially sustainable across generations of the family or families” (Chua, Chrisman, and Sharma,

1999:25). The sustainability that Chua and colleagues refer to is nepotism, i.e., the transfer of ownership and very often the management of the firm to the coming generation.

Nepotism is, however, rather differently treated by the public opinion, where nepotism on the ownership side, i.e., heritage of the corporation's shares, and therefore the governance of the corporation, is considered to be a good thing, while to inherit positions within the firm, typically management positions, is less accepted, even stigmatized. Indeed, sometimes the word nepotism is reserved only for the allocation of family members in the organisational structure of the family firm, where this action has negative connotations (Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012). Indeed, Mhatre, Riggio & Riggio (2012, p.175) state: "...there is no such thing as 'good nepotism'".

In the present paper, number 2 in a series of 2, we will argue that nepotism has good and bad sides, and that nepotism can be, should be, or even is, managed. In our first paper (Collin & Ahlberg, 2022) we contributed to the study of family business and nepotism by offering a typology of nepotism that described nepotism on the family side and on the firm side. One advantage of such a terminology is not only that the phenomenon of nepotism receives an opportunity to be treated in a systematic way, but also that the treatment will be without values in disguise, for example, those just mentioned.

In the present paper we continue our effort to analyse nepotism. This time, however, we put attention on values. We analyse nepotism from the point of view if it has positive or negative effects for the family and for the firm. We include both the firm and the family since a family business implies a necessary link between family and firm, where excluding one of them would make it impossible to understand the family business. Our contribution here is a list of positive and negative effects of nepotism. Additionally, we analyse three case studies, using the terminology of the first paper (Collin & Ahlberg, 2022) and the list of effects in this paper, reaching some empirically induced propositions about nepotism and family business. Finally, we indicate that nepotism is not a given in family business, but that it can be managed.

Our main contribution with the two papers is that there is no reason to put a stigma on nepotism, but to highlight that it can be used as a concept that can reveal the nature of the family firm.

The paper starts with a list of factors that are created by nepotism and that have negative or positive implications for the family and the firm. Then we present the three cases and analyse them, using the terminology and the list of effects. In conclusion we propose four strategies to manage nepotism.

Derivation of the Matrix of Family Business Nepotism

We introduced the paper by showing that nepotism can be regarded as both a positive factor and a negative factor. Our aim is not to stigmatize nepotism or to hail it, but instead try to treat it with a non-interest towards its positive and negative effects, and independently of any value connected to it. Our aim is to find consequences of nepotism that it can produce in a family business.

It could be claimed that nepotism is a constitutive trait of the family firm organizational form if defining it as a firm that is governed by a family and for a family with the goal of supporting present and future members of the family (cf. Le Breton-Miller & Miller, 2008), i.e. if there is the purpose of considering the family and the firm in a reciprocal relationship. In that definition nepotism lies at the heart of the family business since simultaneous care for the family and the firm is one of the constituents. In that sense, nepotism influences both the family and the firm. We will therefore structure our exploration of the effects of nepotism into family effects and firm effects.

Since nepotism has been doomed as mainly having negative implications, we continue the evaluative tradition by structuring our exploration due to perceived or found negative and positive implications. It is, however, important to understand that all evaluations include acceptance of a specific value, thus, to structure an exploration of nepotism through evaluation is highly controversial. Accepting the goal of the dominant family owner, nepotistic actions could in fact be considered as being efficient given a non-financial goal orientation and inefficient only when they counteract the goal orientation of the family firm owner. One value we assume is the right of the owner to decide on the goal of the corporation. But we also

acknowledge other values, such as meritocracy as a societal value and firm survival as a value of employees. From literature, experience and logical derivation, we have created a matrix of family business nepotism, which will be described below.

In this matrix we assume nepotism to be a tendency to treat individuals preferably due to family relationships, independently of contribution, competence, productivity or performance. Even if the most negative description of family member's behaviour (Schulze et al., 2001) include children with pure exploitative actions, i.e., serial nepotism (Collin & Ahlberg, 2022), we also consider a disposition towards reciprocity (Neyer & Lang, 2003). With these dispositions, we can explore the family as having characteristics resembling to those of a clan with a normative congruence and with an exchange system where the currency is qualitative and not quantitative (i.e., clan nepotism, as described in Collin & Ahlberg, 2022). Even if nepotism implies unequal exchange, we assume some kind of exchange, including solidarity, a lack of utilitarian drives (Kragh, 2012), and obligations to reciprocate (Jaskiewicz et al, 2013). For example, a child given the advantage of being installed as vice CEO without due competence and former performance in the firm will be indebted to the family or has earned the position through performance in the family and not in the firm.

Since family business implies unclear borders between family and firm, we believe that the reciprocity can cross these borders, e.g., a family member can earn benefits in the firm, but has to assume costs in the family, or vice versa. From the point of view of the firm, it creates the impression of being serial nepotism, i.e., given a position without contribution, but from the point of view of the family, it could be a position given due to strong contribution to the family, i.e., clan nepotism.

The family business is characterized by two systems, the firm and the family. Thus, to evaluate consequences of nepotism, we have to consider effects on both the firm and the family. Table 1 shows effects of nepotism that are positive or negative towards the family or towards the family firm.

Positive implications of nepotism for the family

Cohesion: Within the family, nepotism can create cohesion to the extent that individual family members adhere to family values. By adhering to the

Table 1: Matrix of Family Business Nepotism

	The family	The firm
Positive implications	<i>Cohesion Incentives Reproduction of owners</i>	<i>Engaged workers Predictability Familianness production Creation of altruism Long-term investments Recruitment savings Control of employees Clan responsibility Governance certainty Family competence Tacit knowledge management</i>
Negative implications	<i>Demoralizing De-competence Imprisonment</i>	<i>Disincentives Demoralizing Positional unproductivity Clan responsibility</i>

values and by contributing to the family, the individual family member will increase its probability of being included in the firm. This positive reinforcement will promote family values and the family. There exists some selection in the family, i.e., expecting nepotistic selection (Collin & Ahlberg, 2022), implying that not all family members will be given the same advantage. But contribution will be expected and could influence the nepotistic selection.

Incentives: With nepotism, especially with clan nepotism where contributions are expected, family members have incentives to contribute to the family, with norm congruence and other forms of contributions, since it will increase the probability of inclusion in the firm.

Reproduction of owners: An important goal of a family firm is to keep the firm in the family (Lane et al, 2006). With nepotism, individuals become part of the firm, get knowledge about the firm and get attachment to the firm that makes them prepared to assume ownership in the next generation. Thus, nepotism could be an active part of succession planning.

Positive implications of nepotism for the firm

Engaged workers: Family members employed at the firm could be more engaged and involved (Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012), being more flexible toward work tasks, working hours, wage level, and having lower probability to leave the firm.

Predictability: Family members will inherit certain positions, and maybe it is even known which family member who will inherit which position. Since family members move faster to executive positions and reach the top management level faster than non-family employees (Salvato, Minichilli & Piccarreta, 2012), a strong signal is given in the organization about management intentions. This creates predictability, thus reducing uncertainty, in the organisation (Dickson, Nieminen & Biermeier-Hanson, 2012).

Familiness production: Nepotism could create the resource of familiness, i.e., strong values held by the family that are disseminated in the organization (Distelberg & Blow, 2011), through nepotistic impregnation. This can in turn create loyalty and trust towards the family and the firm by the employees and other stakeholders.

Creation of altruism: Nepotism in terms of taking care of family members could be expanded to encompass all members of the firm and thus lead to firm altruism, i.e., to support others in the firm depending on their needs, or lead to paternalism, to support others in the firm independently of their needs. Thus, nepotism could lead to a culture of caring not only for family members, but also for other employees (Karra, Tracey, & Phillips, 2006). One outcome of this caring culture could be a culture of trust and solidarity in the organization (Vallejo, 2008), that could produce feelings of justice, even if the firm is based on nepotism (Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012). It is conceivable that both familiness production and creation of altruism is supported by the process of employment of non-family members, where attraction, selection and attrition all support inclusion of employees supporting family values and culture (van Hooft & Stout, 2012) and excluding those not attracted to those values (Dickson, Nieminen & Biermeier-Hanson, 2012).

Long-term investments: Since nepotism implies that family members, present and future, will be given advantages, there has to be a firm to

exploit, thus nepotism promotes long-term investments, including a long-term perspective and the aim of transferring the firm to one's children (Lane, et al 2006). Or, with modern jargon, it creates a sustainable business, at least on the economic side.

Recruitment savings: Recruiting family members to positions in the firm reduces costs spent on surveying the market for applicants and on evaluating and selecting them (Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012). In this respect, nepotism has traits of the internal labour market (Doeringer & Piore, 1971).

Control of employees: There is higher probability that the employed family member will be influenced by the family culture compared to other employees. The family member will therefore also participate in the reproduction of this culture (Dickson, Nieminen & Biermeier-Hanson, 2012). Thus, nepotism contributes to reproducing the family business culture.

Clan responsibility: All family members belong to the clan organization of the family, which could imply collective responsibility and solidarity. Consequences of one family member's actions will be assumed by the family. This implies that non-family employees are independent of the actual family member's capacity to compensate for misconduct since the responsibility is on the family as a whole.

Governance certainty: Nepotism creates reproduction of potential family owners, thus securing continued family influence over the firm (Vinton, 1998; Webb et al., 2010) and the continuation of the norms of the family.

Family competence: The employed family member carries a combination of functional and family competence. While nepotism could imply that family members not competent for a position will be put at that position, nepotism implies that this individual can have intimate knowledge of the family, its values, norms and intentions with the firm, and could have access to the networks of the family (Mhatre, Riggio & Riggio, 2012). Thus, at the price of less functional competence, the family member employed could carry significant family competence.

Tacit knowledge management: Tacit knowledge, that can constitute a competitive advantage, will be more easily transferred within the firm, exploited and protected when nepotism characterise the firm (Jaskiewicz

et al 2013). If clan nepotism dominates, there will be a high level of trust and committed interaction characterised by rich communication, which all facilitate usage of tacit knowledge.

Negative implications of nepotism for the family

De-moralizing: If the family is not a clan with an exchange system, where members have to contribute to the family or to the firm, which has been our assumption above, then there is serial nepotism, i.e., all family members are treated the same way independently of contribution (Collin & Ahlberg, 2022). Serial nepotism can become demoralizing for those family individuals that are prepared to perform, i.e., characterised by clan nepotism.

De-competence: Family members that experience a high probability to get employment in the firm will invest less in education because 1. They do not need the human capital investment the education represents, and 2. They do not need the signal of ability that an education creates (Gevrek & Gevrek, 2010). Interestingly enough, in the Gevrek & Gevrek (2010) data they found this factor to be strong in the case of men, and weak or absent in case of women, only related to the female having a non-professional family firm father. One could also add a third factor: 3. Since they know what position they will get in the future, they do not need to diversify their educational investment, which will make them much more focused in their studies, lacking the diversified set of abilities through education that a non-family student have to attain. Additionally, they will have lower level of environment exploration, thus being reduced in diverse views (van Hooft & Stout, 2012). Bloom & van Reenen (2007) found lower financial performance in firms using primogeniture, i.e., preference of managerial positions to the oldest son, which could be due to a lack of interest in competence investments by the oldest sons.

Imprisonment: Individuals of the family could experience that they should enter, or that they are forced to enter the family firm. While they experience the opportunity of the family firm, they also experience a limitation of their life choices (Muchinsky, 2012). As employees they experience higher exposure to control, both from family members and from employees. All in all, a sense of imprisonment can be experienced, that can reduce commitment and engagement.

Negative implications of nepotism for the firm

Disincentives: Non-family members have no incentives for performance directed toward promotion to positions that is clearly signalled as being reserved for family members (Bertrand & Schoar, 2006; Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012; cf. Lubatkin, Schulze, Ling, & Dino, 2005).

Demoralizing: In meritocracy organizations, advantages that are not related to performance could be considered to be unfair and a mark of injustice, which demoralizes the non-family members of the organization (Barnett & Kellermanns, 2006; van Hooft & Stout, 2012; Schulze et al., 2001; Spranger, Colarelli, Dimotakis, Jacob & Arvey, 2012).

Positional unproductivity: Family members recruited due to nepotism do not perform in their position as good as an individual recruited due to former performance. This will lead to lower productivity by them (Lubatkin et al., 2005) and create stress among non-family employees (van Hooft & Stout, 2012).

Clan responsibility: Nepotism implies clan responsibility among the family members. When there could be a conflict between family and firm, a family employee can be expected to first and foremost promote the family interest, which could be at the expense of the needs of the firm.

Strategy limitations: Strategy is assumed to be a function of internal resources, external opportunities and threats, moderated by managerial opportunism directed towards growth. In the case of family firms, the strategy could additionally be a function of the family needs, expressed through nepotistic supply. Growth incentives could be due to a pressure from the nepotistic supply interest and not guided by exploitation of resources of the firm or environment. Additionally, strategic opportunism, i.e., the willingness and the capacity to develop new businesses and to exploit opportunities in the environment and in the organisation (Collin & Smith, 2007) could be limited due to resource limitations that constitute the family, be it cognitive or network limitations. In this way, nepotism have similar effects as have been found through the similar attraction paradigm studies (Dickson, Nieminen & Biermeier-Hanson, 2012).

Summarizing the implications of nepotism, we find an equal number of three items on the family side, but nine items that can be regarded as

positive and four regarded as negative for the firm. While the strength of the implications will deem if they are positive overall for the firm and the family, the pure number as such indicates that nepotism overall has positive contributions. Else, how could family firms exist in a competitive environment?

When inspecting the implications of nepotism, it appears that most positive implications have a character of certainty and care. In the family as well as in the firm and with stakeholders, family impregnation can imply certainty and care taking. At the same time, the negative implications have a character of less demanding work climate and less family member engagement. At first sight this could create an image of a corporation and a family with low level of engagement and intensity. On the other hand, those that could assume the highest risk, those that could be most innovative are both those with high level of risk attitude, which probably are not fostered in a family firm, but also those that felt that their life and their investments are not at stake when producing a risk. Thus, it is not possible to draw any directional hypothesis whether the implications of nepotism will create an innovative or a conservative organisation. By itself it appears not to be possible to draw a conclusion that nepotism creates a competitive advantage or disadvantage for the firm. Jaskiewicz et al (2013) claims that there are different forms of nepotism. We could suggest another direction for finding reasons why family firms exist, and that is that nepotism could differ, but if their differences will create competitive advantage or not, depends on the situation. It could be the case that certain forms and directions of nepotism are well fitted to certain situations, while in other situations another kind of nepotism is more adequate, or even, not adequate at all. This indicates that nepotism could be managed in order to fit with the needs of the family and the firm.

Empirical exposition of nepotism in three cases of family business

The terminology of nepotism, as presented in Collin & Ahlberg (2022) and the derived implications of nepotism in this paper will here be used in order to analyse data from three case studies. We term the three corporations Red, Blue and Yellow. The data was collected through interviews, public information from annual reports and from newspapers.

In Red, we interviewed 5 person – four family members and one employee during 7,25 hours in total. In Blue we interviewed 7 persons – five from the family and two employees during 8,25 hours in total. In Yellow we interviewed 9 persons – five from the family and four employees during 14,5 hours in total. We used annual reports that gave us data for ten years, from 2003 to 2012. The interviews were conducted during summer and autumn 2013. During the interviews both researchers participated. Transcriptions of the interviews were made, and a summary of the interviews were sent to the interviewees in order to get their approval of the summary.

We listed the variables from the terminology of nepotism and from the nepotism implications and coded them in accordance with our definitions of the concepts and based on our experience and impressions from the cases. We gave a number between 0 to 1 for each variable, indicating 0 as absent category, to 1 indicating highly strong presence. Since this is subjective coding, we compared our coding and through discussion and returning to the interview data, we arrived at consensus on the single value on each variable. Thus, it is subjective, but the consensus debate creates a control on subjectivity and thus on interrater reliability.

Analysis

In this section we describe the outcome of our coding of the three cases and present the analysis of the correlations that can be found between our terminology of nepotism and implications of nepotism.

Below is table 2 showing the numbers of our coding, in sections describing the family concepts and the firm concepts showing the extension of nepotism in the family and the firm, where the mean is an expression of the extent of nepotism.

Red is a corporation producing consumer products that are sold to retailers. Its sales are about kSkr 43.000, i.e., about k€ 4.300 (€1H”SKr 10.1) and it has about 35 employees. It started 80 years ago, and today it is owned by two of the founding family’s five children, a brother and a sister. The board consists of the top management team, being the brother, the sister and the brother’s three children. The top management team does also include an employee that does not belong to the family. The generational nepotism is 1 since all available generations are engaged in

Table 2. Nepotism Analysis of three cases

	Red	Blue	Yellow
Family			
Generational nepotism	1,00	0,90	1,00
Kin nepotism	0,40	1,00	1,00
Nepotistic supply (mean)	0,70	0,95	1,00
Firm			
Nep hierarichal diffusion	0,90	0,70	0,90
Nep functional diffusion	0,90	0,80	0,90
Nepotistic impregnation	0,90	0,75	0,90
Mean	0,80	0,85	0,95
Pros and cons of nepotism			
Pros Firm Nepotism	0,99	0,59	0,61
Cons Firm Nepotism	0,20	0,28	0,20
Pros Family Nepotism	0,97	0,67	0,67
Cons Family Nepotism	0,00	0,10	0,00
Sum (Pros-Cons)	1,75	0,88	1,08

the firm, but the kin nepotism is only about 0.4 since only 2 out of five siblings in the oldest generation are engaged. However, it is only one of the five siblings that contribute with their family in the firm. Thus, a total supply on generation, but very restricted on kin, giving a nepotistic supply of 0.7. The firm is, however, highly impregnated by the family, both on the hierarchical dimension and the functional dimension, giving the nepotistic impregnation value of 0.9. The utilisation of the pros of nepotism were found to be very high and the cons of nepotism were mainly avoided, giving the sum of 1.75. Our understanding of this outcome is that the low level of kin nepotism reduces conflict in the family presence in the firm, with a very homogenous vision of the strategy and the goals of the corporation. This strong strategy, combined with strong presence of the family in the firm, gave high legitimacy to the family presence, i.e., to the strong nepotistic impregnation in the firm.

Blue is a corporation producing products within the transport industry. Its sales are about kSKr 120.000, i.e., about k€11900 and it has about 60 employees. It is about 40 years old. The founder and his wife are present at the board, but the management of the firm is performed by their daughter and son, with the daughter's husband as CEO, all of them members of the board. A child of the son is slightly engaged in the firm, but due to succession events ten years ago, there is strong hesitation of further succession. The generational nepotism is smaller than of the other two firms, but the kin nepotism, involving all but one sibling, gives a value of 1.0. Thus, the nepotistic supply is close to 1, only reduced due to the doubt of succession. The family being not so numerous makes the nepotistic impregnation less compared to Red. One position at the top management level is occupied by non-family members, thus giving a nepotistic hierarchical diffusion of 0.7. Functionally the family is more diffused, giving a slightly higher number. When inspecting the pros and cons of nepotism, all pros of nepotism are not utilized and due to the former succession events, some of the cons are slightly stronger than in the other firms. In sum, Blue receives still a total of positive implications of the nepotism, but lowest of the three firms. Our interpretation is that the former succession events created a hesitation in implementing nepotism.

Yellow is a corporation supplying products and services, mainly to households, but also to organizations. The sales is about kSKr 388.000, i.e., about k€38.400. The founder and wife are present at the board and their three sons are members of the board and have top management positions in the firm. The board consists of two more directors that are not of the family. Some children of the brothers, those that are of age, are engaged in the firm. Thus, the generational nepotism is 1.0 since all available generations participate. The kin nepotism is also 1.0, since all blood lines participate. Thus, Yellow has a very strong nepotistic supply. The diffusion in the firm is less, partly because of the size of the firm, but is still high. The effects of nepotism have been considered to be in between the other firms. They do not exploit all pros of nepotism, partly because predictability was interpreted as being low since a succession was not discernible. There is also an unbalanced influence on the firm by the three brothers, where one brother, the CEO, is acting strongly and entrepreneurial, while one

brother is unobtrusive, with a low profile in the corporation, probably showing a need of independence.

The analysis indicates that the utilization of nepotism was most intense in the red corporation with lower kin nepotism. Low levels of kin nepotism can assumably reduce the level of conflicts and give a fruitful soil for a strong vision and strategy. In Red, one of the siblings was engaged during some years, but decided to leave the firm. Our interpretation is that it was due to the leaving brother not sharing the vision of the other siblings in the firm. Thus, the strong nepotistic effects were due to the allocative mechanism, what could be termed nepotistic selection, where family members leave or stay depending on their benefits of the nepotism and if they share the vision of the dominant family members.

In the case of Blue, the exploitation of nepotism was lower, probably due to the former bad management of succession, where the children had to assume power, that they initially did not want. In this case, the sense of nepotism was lower, and its implications were less utilization of nepotism.

In the third case, the Yellow firm, the nepotistic implications are less, partly because of succession reasons, but also because the presence of the three brothers, that all are present, but in different ways. Where Red avoids tensions between many siblings, and gets a strong convincing vision and strategy, Yellow gets more of uncertainty and a vision that is not clear, and sometimes not even predictable. One conclusion is that exploitation of nepotism demands not only nepotistic impregnation but also a good management of nepotistic supply, where too diverse, i.e., high kin nepotism, run the risk of creating conflicts which reduce the benefits of nepotism.

Nepotism has been given negative values, as we indicated in the beginning. These values were not to be found in any of the three corporations. We believe that nepotistic impregnation is so strong in all three cases that nepotism is considered to be natural, i.e., legitimate. This could, however, be due to a selection bias, where people that would feel demotivated by nepotism do not accept employment in a family firm or leave the firm when they experience that their own development is hindered by nepotism. Thus, the pool of potential employees could be smaller for family firms, and the drop out of employees in career positions could be higher, thereby reducing the firm's opportunity to get the right person on

the right job. The conclusion is that the strength of nepotism considered being natural could be won with the price of restricted supply of labour.

Summary and conclusion

We have suggested that nepotism is the essence of family firms, and that it has its pros and cons. Listing pros and cons we could not theoretically show that nepotism is efficient, even if the goals are purely financial or socio-emotional wealth oriented. However, if the number of pros and cons tells any story, it is that there are at least no strong indications for the popular opinion of nepotism, that of it being negative, at least at this level of nepotism conception and theory development. Finally, by analysing three empirical cases, we found that utilization of nepotism was stronger if the family manages their nepotistic supply, especially concerning kin nepotism. We also found indications that less nepotism implies less nepotistic utility gained by the family and the family firm.

One implication of our results is that we could suggest that a family and a family firm can gain from a conscious governance strategy (Collin, 2007) including nepotistic selection and management of nepotism. Managing nepotism implies to emphasise it when there are possible advantages of it, and to avoid it when there are possible disadvantages of it, if possible, or to reduce it or to hide it, dependent on situation and wanted effects. For example, stressing the importance of keeping the organization to family values, nepotistic impregnation is a mean of infusing the organization with these values, which could establish a strong vision in the organization and create an organizational culture directing action and reducing deviations.

The management of nepotism has to consider the good and bad effects of nepotism in the family and the firm. In figure 1 we indicate what kind of management that could be preferred, due to the expected impact of nepotism.

Emphasize nepotism: If nepotism is good for both the family and the firm, it could be emphasized. This implies to stress both nepotistic supply and nepotistic impregnation. The situations driving this condition could be a highly dynamic firm environment where the firm needs certainty, which the nepotistic acts could create. This could be made through promoting family members stressing their family origin and them carrying the values

Corporation			
	<i>Good</i>	<i>Bad</i>	
Family	<i>Good</i>	Emphasize	Hide
	<i>Bad</i>	Reduce	Avoid

Figure 1. Management of nepotism

and experience of the family. Specific positions at the firm could be reserved for family members, and clearly expressed as family positions.

Hide nepotism: When nepotism is good for the family, but bad for the firm, it could be hidden. This implies that the nepotistic impregnation is suppressed. This could be done through legitimizing family recruitment through a) emphasising that the individuals have harder work to perform than non-family members since the family member has to be as competent as everyone else (cf. Ciulla, 2005) but in addition has to carry the tradition and to subordinate her/himself to the family and the destiny of the firm; b.) dog treatment, that a family member have to endure some employment time in positions on lower levels than motivated by their competence, or in positions that are considered to be strenuous (Muchinsky, 2012) and c) educating family members, preferably at prestigious schools, implying competence and ability.

Reduce nepotism: When nepotism is bad for the family, for example when it could create disincentives for effort, but is good for the corporation,

it could be reduced. This implies to reduce nepotistic supply and therefore to make highly strategic nepotistic impregnation. This could be done through promoting a family member that contradicts the nepotistic selection, for example, to promote a person married to a family member to a position previously held by a family member.

Avoid nepotism: When nepotism is bad for both the firm and the family, it could be avoided. This implies to reduce both nepotistic supply and nepotistic impregnation. This is however an event that is hard to imagine in a family firm since it would be to ‘de-list’ the firm as a family firm, thus losing the image and reputation of the firm as a family firm.

Concluding, we have indicated that nepotism is at the heart of a family business, and that it has such an impact on both the family and the business, that it is worth more attention, both in practice, as an intentional strategy and implemented through management of nepotism, and in research, as a concept worthy of being released from its negative and restrictive normative burdens. While the Parable of the Prodigal Son in the Gospel of Luke (15:11-32) is told by Christ in order to teach people about the virtue of forgiving, the researcher should avoid normative judgments. The researcher’s duty is to try to explain the father’s action and to find pros and cons of such an action.

References

1. Ahlberg, J (2021). *Boards of directors in family firms: Their functions and borders*, Linnaeus University Press: Vдхјц, 403/2021.
2. Barnett, T., & Kellermanns, F. W. (2006). Are We Family and Are We Treated as Family? Nonfamily Employees’ Perceptions of Justice in the Family Firm. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(6):837–854.
3. Bertrand, M., & Schoar, A. (2006). The Role of Family in Family Firms. *Journal of Economic Perspectives*, 20(2):73–96.
4. Bloom, N. & van Reenen (2007). Measuring and explaining management practices across firms and countries. *Quarterly Journal of Economics*, 122(4):1351-1408.
5. Ciulla, J. B. (2005). Review article: In praise of nepotism? *Business Ethics Quarterly*, 15(1):153–160.
6. Collin, S.-O., (2007). Governance strategy: a property right approach turning governance into action. *Journal of Management & Governance*, 11:215-237.

7. Collin, S.-O. & Ahlberg, J. (2022). Nepotism in family firms – a terminology. Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.», т. 28, (Scientific collection of KhHU «People's Ukrainian Academy», vol. 28:171-185).
8. Collin, S.-O. & Smith, E. (2007). Window of entrepreneurship – Explaining the influence of corporate governance mechanisms on corporate entrepreneurship in two riding schools, *The International Journal of Entrepreneurship & Small Business*, 4(2):122-137.
9. Chua, J. H., Chrisman, J. J., & Sharma, P. (1999). Defining the family business by behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23:19–40.
10. Dickson, M. W., Nieminen, L. R. G. and Biermeier-Hanson, B. J. (2012). Nepotism and organizational homogeneity: How the ASA process is accelerated by nonmerit-based decision making, In: Jones, R. G. ed. 2012. *Nepotism in Organizations*, NY: Routledge, Ch. 5.
11. Distelberg, B. J., & Blow, A. (2011). Variations in Family System Boundaries. *Family Business Review*, 24(1): 28–46.
12. Doeringer, P. B., & Piore, M. J. (1971). *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Lexington, Mass.: Heath.
13. Gevrek, D. & Gevrek, Z. E. (2010) Nepotism, incentives and the academic success of college students, *Labour Economics*, 17):581-591.
14. van Hooft, E. A. J. and Stout, T. (2012). Nepotism and career choice, job search, and job choice, In: Jones, R. G. ed. 2012. *Nepotism in Organizations*, NY: Routledge, Ch. 4.
15. Jaskiewicz, P., Uhlenbruck, K., Balkin, D. B. & Reay, T. (2013). Is nepotism good or bad? Types of nepotism and implications for knowledge management. *Family Business Review*, 26(2):121-139.
16. Karra, N., Tracey, P., & Phillips, N. (2006). Altruism and Agency in the Family Firm: Exploring the Role of Family, Kinship, and Ethnicity. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(6): 861–877.
17. Kragh, S. U. (2012) The antropology of nepotism: Social distance and reciprocity in organizations in developing countries. *International Journal of Cross Cultural Management*, 12(2):247-265.
18. Lane, S., Astrachan, J. H., Keyt, A., & McMillan, K. (2006). Guidelines for Family Business Boards of Directors. *Family Business Review*, 19(2):147–167.
19. Le Breton-Miller, I., & Miller, D. (2008). To grow or to harvest? Governance, strategy and performance in family and lone founder firms. *Journal of Strategy and Management*, 1(1):41–56.
20. Lubatkin, M. H., Schulze, W. S., Ling, Y., & Dino, R. N. (2005). The effects of parental altruism on the governance of family-managed firms. *Journal of Organizational Behavior*, 26(3):313–330.

21. Mhatre, K. H., Riggio, R. E. and Riggio, H. R. (2012) Nepotism and leadership, In: Jones, R. G. ed. 2012. *Nepotism in Organizations*, NY: Routledge, Ch. 8
22. Muchinsky, P. M. (2012). The nepotistic organization: What is this place and how do the people make it? In: Jones, R. G. ed. 2012. *Nepotism in Organizations*, NY: Routledge, Ch. 3
23. Neyer, F. J., & Lang, F. R. (2003). Blood is thicker than water: Kinship orientation across adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2):310–321.
24. Salvato, C., Minichilli, A. & Piccarreta, R. (2012) Faster route to the CEO suite: Nepotism or managerial proficiency? *Family Business Review*, 25(2):206–224.
25. Schulze, W. S., Lubatkin, M. H., Dino, R. N., & Buchholtz, A. K. (2001). Agency Relationships in Family Firms: Theory and Evidence. *Organization Science*, 12(2):99–116.
26. Spranger, J. L., Colarelli, S. M., Dimotakis, N., Jacob, A. C. & Arvey, R. D. (2012) Effects of kin density within family-owned businesses, *Organizational behavior and Human Decision Processes*, 119:151-162.
27. Vallejo, M. C. (2008) Is the culture of the family firms really different? A value-based model for its survival through generations, *Journal of Business Ethics*, 81:261-279.
28. Vinton, K. L. (1998). Nepotism: An Interdisciplinary Model. *Family Business Review*, 11(4):297–303.
29. Webb, J. W., Ketchen, D. J., & Ireland, R. D. (2010). Strategic entrepreneurship within family-controlled firms: Opportunities and challenges. *Journal of Family Business Strategy*, 1(2):67–77.

Г. О. Дорошенко, О. А. Іванова

ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД У ПРИЙНЯТТІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В СИСТЕМІ ЛОГІСТИКИ ТА ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ДЕРЕВА ЦІЛЕЙ

У статті розглядається методологія ухвалення рішення, включаючи формулювання його цілей і вибір критеріїв оцінки варіантів інвестування в активи логістичної системи підприємства. Відмічена важливість та значущість логістичних процесів для підвищення ефективності діяльності підприємства та прийняття управлінських рішень в сучасних умовах. Відмічене, що логістичний менеджмент дозволяє підвищити якість прийняття управлінських рішень. В умовах невизначеності та ризиків саме цільовий підхід у прийнятті управлінських рішень в системі логістики зможе привести до максимального результату. Системний підхід дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт, як комплекс взаємозалежних підсистем, об'єднаних спільною метою, наявністю зовнішніх та внутрішніх зав'язків, забезпечуючи при цьому ефективний розвиток конкурентного середовища. Зміст цільового підходу до рішення управлінської проблеми розкривають правила побудови дерев цілей.

Авторами розглянуто типові правила побудови дерев цілей та запропоновано додати ще специфічні, які допоможуть створити більш ефективну систему та урахувати особливості прийняття управлінських рішень в системі логістики.

Ключові слова: управлінські рішення, цільовий підхід, логістична система, ефективність, дерево цілей, етапи, правила, алгоритм.

Doroshenko Hanna, Ivanova Olha. Goal-oriented approach to making managerial decisions in logistics and principles of building a goal tree

The paper analyzes a decision-making methodology including setting goals and assessment criteria for investment options in an enterprise logistic system assets.

Significance of logistics in increasing an enterprise efficiency and ensuring the quality of managerial decisions is highlighted in the paper. The article draws special attention to the fact that logistic management allows to improve the quality of administrative decision-making. According to the authors, under uncertainty, it is a goal-oriented approach that can give the maximum result. A comprehensive

approach means seeing the object as a complex of interdependent subsystems united by a common target and multiple internal communications, which ensures efficient development of competitive environment. The essence of a goal-oriented approach is shown through building an enterprise goal trees.

The authors review typical rules of building goal trees and additionally suggest some specific ones, that are intended to develop a more efficient system and take into account characteristics of decision-making in logistics.

Key words: managerial decisions, a goal-oriented approach, logistic system, efficiency, a goal tree, stages, rules, algorithms.

Різноманітність напрямів і завдань, які вирішуються в ході здійснення підприємницької діяльності, потребує пошуку інструментарію, який би дозволив оптимізувати та підвищити ефективність управлінських рішень. Одним із таких способів є логістика та прийняття управлінських рішень через призму оцінки ефективності системи логістики. Такий процес здійснюється не випадково, адже грамотна організація логістичних шляхів у країні загалом і підприємствах зокрема, забезпечить тривалий життєвий цикл більшість підприємств. Сучасне підприємство, ураховуючи високий рівень невизначеності в сучасних умовах та ризику різних видів орієнтується на оперативне приймання рішень, цільовий підхід та визначення пріоритетності цілей. Тому метою дослідження для фахівців в цьому напрямку стоять питання пошуку шляхів ефективності цієї діяльності та побудова алгоритму реалізації задачі. Тому логістичний менеджмент стає ще більш актуальним та доцільним.

Логістичний менеджмент являє собою сукупність процесів прийняття економічно обґрунтованих логістичних рішень. Результатами рішення можуть бути висновок або дія, які приймає або виконує особа, що приймає рішення, тобто логіст. Ухвалення рішення передбачає вибір найбільш кращого рішення з декількох конкуруючих, тобто альтернативного. При цьому вибір альтернативи повинен бути орієнтованим на одну або кілька цілей і передбачати досягнення результатів, тобто бути цілеспрямованим. Вибір повинен завершуватися дією й обумовлювати ланцюг дій, спрямованих на його реалізацію [1].

Практика ведення бізнесу показує, що підприємці часто оцінюють стан та розвиток логістики на підприємстві за обсягами складських

площ, кількістю перевезень, тобто, фокусуючись переважно на кількісних показниках, не приділяючи уваги, наприклад, економічній ефективності використання існуючих логістичних систем. Не використовують весь потенціал та можливості логістичного менеджменту, при цьому кожна компанія орієнтується на власну стратегію шукає оптимальний шлях ланцюжку від ідеї до її реалізації [2]. Логістичний менеджмент шляхом прийняття обґрунтованих рішень може також реалізувати ці ідеї. Отже, можна зробити висновок, що показники, пов'язані з оцінкою вкладу логістики в діяльність підприємства, розмежовуються на: показники, що характеризують логістичну систему (площа, місткість, пропускна здатність, кількість) та показники, що характеризують роботу логістичної системи (ефективність, продуктивність, надійність, гнучкість).

Одним із основних методологічних принципів логістичної концепції, що застосовується у практиці вітчизняних підприємств, є використання системного підходу. Сутність системного підходу полягає у розгляді об'єктів, що формують логістичну систему, як єдину цілісність. Системний підхід дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт, як комплекс взаємозалежних підсистем, об'єднаних спільною метою, наявністю зовнішніх та внутрішніх зв'язків, забезпечуючи при цьому ефективний розвиток конкурентного середовища [3].

Апарат менеджера включає методологію, методи й технологію прийняття рішень. У статті розглядається методологія ухвалення рішення, включаючи формулювання його цілей і вибір критеріїв оцінки варіантів інвестування в активи логістичної системи підприємства. Узагальнюючи досвід та нароби з цього напрямку [1; 3–6], а саме присвячені проблемам економічного обґрунтування рішень, пов'язаних з розвитком виробництва й, зокрема, формуванням логістичної системи підприємства, необхідно звернути увагу на місце та роль цільового підходу в ході реалізації системного підходу та побудови дерева рішень з урахуванням системи логістики.

Прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення результативності функціонування логістичної системи підприємства, пов'язані з вибором конкуруючих варіантів організації останньої. У цьому випадку інвестиційні рішення по змісту можуть бути

економічними або техніко-економічними. Як правило, такі рішення можна класифікувати як:

- а) ситуативні через;
- б) тактичні або стратегічні по терміну дії;
- в) раціональні по способі обґрунтування;
- г) одно- або багатокритеріальні по кількості розглянутих критеріїв

оцінки.

Для прийняття рішень необхідно:

1) визначити вид інвестицій, установити роль процесу прийняття інвестиційних рішень у керуванні активами логістичної системи підприємства;

2) обґрунтувати вибір методів і показників оцінки економічної ефективності інвестицій і застосувати на практиці критерії відбору інвестиційних рішень;

3) прийняти управлінські рішення, попередньо побудувавши дерево або дерева цілей для наступного керування реальними інвестиціями.

Зміст цільового підходу до рішення управлінської проблеми розкривають правила побудови дерев цілей. При побудові дерев цілей головне – уміння виявляти (а потім зображувати графічно або в табличному виді) причинно-наслідкові зв'язки в процесі деталізації показників, розглянутих на кожному рівні деталізації цілей. При цьому мета верхнього рівня – це наслідок стосовно мети кожного нижнього рівня. Під час установлення таких зав'язків приймають за правило: кожен новий рівень є причиною, що приводить до наслідку, тобто реалізовувати в процесі деталізації цілей зверху вниз слідчо-причинні зв'язки (послідовність така: від стовбура дерева до його галузей). Тоді в орієнтованому графі, якимсь є дерево цілей, при умовній зміні напрямків у дереві цілей на протилежні, навпроти, одержимо причинно-наслідкові зв'язки між частками, що узагальнюють оціночними показниками (або їхнім приростом) і показником інтегральним (або його приростом), які розглядаються в певнім дереві (тут послідовність така: від галузей дерева – до його стовбура).

Відомі наступні формальні правила побудови дерев цілей [6]:

1) дерево цілей повинне відображати їхню ієрархію, внутрішні зв'язки й підпорядкованість;

2) цілі нижнього рівня є способами досягнення цілей вищого рівня;
3) кількість рівнів (ярусів) і кількість галузей у дереві цілей не обмежено;

4) у дереві не повинне бути циклів;

5) цілі повинні мати конкретні значення й кількісні характеристики, по яких можливо встановити міру їхнього досягнення.

Пропонуємо до переліку відомих у літературі й наведених вище формальних правил побудови дерев цілей додати наступні:

б) дерева цілей можуть мати вербальний або кількісний вид, причому вербальний зміст доцільно застосовувати для цілей-процесів, а кількісне – для цілей-результатів;

7) у процесі деталізації цілей зверху до низу необхідно реалізувати слідчо-причинні зв'язки так, щоб кожен новий рівень показника, що деталізується був причиною, що приводить до певних економічних наслідків;

8) у дереві цілей, як в ідеально розгалуженій кореневій системі, не повинно бути перетинань, а тому аналогічні галузі (як однакові наслідки певної причини) у різних розгалуженнях повинні бути повторені; у протилежному випадку корені дерева будуть пересікатися, що є негативним чинником.

Доповнення формальних правил змістовними, що відбивають економічного зв'язку між показниками, надалі буде використано як правила побудови дерев цілей, які в наукових публікаціях і навчальних посібниках не знайшли належного місця.

Варто помітити, що як у теорії, так і на практиці більше розповсюдженим є не термін слідчо-причинні зв'язки, а навпаки – причинно-наслідкові. Останній зв'язок більш поширений у різних науках. У той же час не має потреби в доказі й твердження, що зазначені види зав'язків є зворотними: причинно-наслідкові зв'язки – це зв'язки виду «від часткового до загального», а слідчо-причинні – «від загального до частки». При встановленні зав'язків першого типу застосовується такий метод наукового пізнання як індукція, а другого – дедукція. Саме зв'язку останнього типу являють собою дерева цілей.

З досвіду побудови авторами дерев цілей можна сказати, що будь-який дослідник зав'язків, установлюючи слідчо-причинні зв'язки

й використовуючи при цьому метод декомпозиції, підсвідомо має на увазі зв'язки причинно-наслідкові, за допомогою яких перевіряє істинність залежності наслідків від причин, їх що спонукують.

Для об'єктивного й однозначного опису цілей і підцілей дерева, які необхідно досягти, варто використати формалізований (математичні) опис залежностей між розглянутими техніко-економічними показниками. При наявності таких математичних залежностей наступне цілеполювання не викликає складнощів й, по суті, перетворюється в механічну операцію.

Все викладене вище приводить до логічного висновку: перелік етапів процесу прийняття логістичних рішень й алгоритм прийняття останніх не є типовими, а тому можуть змінюватися залежно від компетенції дослідника й віддачі їм переваг певним показникам і зв'язкам між ними, а це значить, що побудова дерев цілей являє собою творчий процес. Варто додати, що не меншу, а навіть більшу роль у коректності побудови дерева цілей і наступної за цим можливості підвищення ефективності використання активів логістичної системи підприємства має наукова обґрунтованість оціночних показників ефективності, які при цьому використовуються. Виходить, у процесі цілепокладання, при моделюванні проблеми ефективного використання активів логістичної системи підприємства, варто застосовувати методи оцінки ефективності інвестицій, застосовувані в сучасній економічній науці й на практиці.

Список бібліографічних посилань

1. Ivanova, O.A. (2019). Labor Stimulation Construction Scale on the Modern Production Enterprise. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, [online] vol. 272, 3. sec. 2. Available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/272/3/032217> [Accessed 10 April. 2023].
2. Smith, E., Collin, S-O., (2017). Corporate governance and corporate entrepreneurship in different organisational forms. In: *Handbook of Research on Corporate Governance and Entrepreneurship*. Pp. 369–396. <https://doi.org/10.4337/9781782545569.00024>
3. Іванова, О. А. (2014). Економічне обґрунтування часних логістичних рішень *Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 20, с. 272–277.
4. Іванова О. А. (2014). Оцінка економічної ефективності логістичних рішень

сучасного підприємства. *Проблеми і перспективи розвитку підприємства : зб. наук. пр. Харків. нац. авт.-дор. ун-т.*, 1 (6), с. 70–73.

5. Цибульська, Е. І. (2018). *Конкурентоспроможність підприємства*. Харків: Вид-во НУА Харків, 320 с.;

6. Іванова, О. А., Пеліхов, Є. Ф., Сумець, О. М. (2017). *Економіка сучасного підприємства*. Харків: Вид-во НУА, 312 с.;

References

1. Ivanova, O.A. (2019). Labor Stimulation Construction Scale on the Modern Production Enterprise. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, [online] 272, 3. sec. 2. Available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/272/3/032217> [Accessed 10 April. 2023].

2. Smith, E., Collin, S-O., (2017). Corporate governance and corporate entrepreneurship in different organisational forms. *Handbook of Research on Corporate Governance and Entrepreneurship*. Pp. 369–396. <https://doi.org/10.4337/9781782545569.00024>.

3. Ivanova, O. A. (2014). Ekonomichne obgruntuvannya chasnih logistichnih rishen [Economic justification of timely logistics solutions]. *Vcheni zapysky Kharkivs'koho humanitarnoho universytetu «Narodna ukrayins'ka akademiya»*, vol. 25, pp. 272–277.

4. Ivanova, O. A. (2014). Otsinka ekonomichnoyi efektyvnosti logistichnih rishen suchasnoho pidpriemstva [Evaluation of the economic efficiency of logistics solutions of a modern enterprise]. *Problemi i perspektivi rozvitku pidpriemnitstva : zb. nauk. pr. HarkIv. nats. avt.-dor. un-t.*, 1 (6), pp. 70–73.

5. Tsybul'ska, E. I. (2018). *Konkurentospromozhnist pidpriemstva* [Competitiveness of the enterprise]. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 320 p.;

6. Ivanova, O. A., Pelikhov, Ye. F., Sumets O. M. (2017). *Ekonomika suchasnoho pidpriemstva* [Economy of modern enterprise]. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 312 p.

**Проблеми лінгвістики,
лінгводидактики,
літературознавства
та перекладу**

В. В. Дакіч, І. В. Зміїова

ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА ЯК ЯВИЩЕ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена дослідженню явища політичної реклами як елемента комунікативного процесу. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивним розвитком комунікативних технологій у сучасному соціумі, яскравим прикладом яких є саме політична реклама. Об'єктом дослідження є політична реклама у комунікативному процесі, а предметом – засоби створення такого типу реклами для реалізації впливу на учасників комунікації. Мета дослідження – розгляд видів політичної реклами і визначення її місця в комунікації та комунікативному процесі. В статті схарактеризовані поняття комунікації, комунікативного процесу та політичної реклами. Розглянуто роль політичної реклами та її вплив на комунікацію і її учасників, а також проаналізовано засади щодо становлення та розвитку комунікації. В цій площині комунікація визначається як обмін вербальними та невербальними повідомленнями. Виявлено призначення комунікативного процесу та надано його трактування в сучасному розумінні. У підсумках окреслено перспективи подальших досліджень політичної реклами з точки зору використання мультимодальних семіотичних ресурсів.

Ключові слова: інформаційні засоби, комунікативний процес, комунікація, політична реклама, учасник комунікації.

Dakich Viktoriia, Zmiiova Iryna. Political Advertisement as a Phenomenon of Communicative Process.

The article is investigating the phenomenon of political advertisement as a component of communicative process. The actual value of the study is stipulated by the intensive development of communicative technologies in the modern society, the prominent example of which is political advertisement. The object of the research is the political advertisement in communicative process, while the subject is the means used to create such type of advertisement to exercise influence on the participants of communication. The purpose of the study is to review the types of political advertisement and define its place in communication and communicative process. Such terms as communication, communicative process and political advertisement have been defined in the article. The role and impact of political advertisement on communication and its participants have been also

considered. The article explains what ground is used for the formation and development of communication. In this field communication is defined as exchange of verbal and non-verbal messages. The authors determine the aim of communicative process and offer its definitions in the modern sense. The perspective of the further research is political advertisement in the view of the usage of multimodal semiotic resources.

Key words: communication, communicative process, information means, participant of communication, political advertisement.

1. Вступ

За останні роки стрімкі зміни в суспільстві, розвиток ринкових відносин та їхній вплив на політичну систему вимагають переосмислення ситуації в сферах діяльності, нерозривно пов'язаних із суспільною свідомістю та сприйняттям різноманітних явищ, зокрема таких, де діяльність здійснюється в умовах конкурентної боротьби, насамперед, політичної реклами. Провідна роль політичної реклами значною мірою зумовлена тим, що сьогодні вона перетворилася в складову частину будь-якого політичного товару, без якої той просто не зможе існувати в сучасному просторі політичної влади. Тому політичний комунікативний простір став в своїй більшості рекламним. Рівень та характер застосування рекламних технологій у політиці стали не лише сучасним механізмом її виробництва та розвитку, але і свідченням зрілості політичної культури соціуму.

Таким чином, *актуальність* цього дослідження зумовлена стрімкою тенденцією до інтеграції політичної реклами як комунікативного явища в суспільство та зацікавленістю багаточисельних студій щодо впливу політичної реклами на учасників комунікативного процесу як явища політичної комунікації.

Об'єктом дослідження виступає політична реклама як чинник формування політичної комунікації між учасниками комунікативного процесу, а *предметом* безпосереднього вивчення – засоби, що використовуються у політичній рекламі для здійснення впливу на комунікативний процес, що є невід'ємним елементом сучасного комунікативного простору.

Мета статті – визначення ролі політичної реклами у комунікативному процесі, бо такий процес є явищем соціальним і не може існувати

за межами соціуму, адже політична реклама як частина комунікативного процесу може існувати лише в соціальному просторі.

2. Поняття комунікації та її складові

В сучасних умовах суттєво змінилося ставлення до комунікації. Тепер це система демократичної комунікації з її основою – переконанням, аргументацією. Новий комунікативний простір створюється незалежними один від одного учасниками. В цих умовах комунікація стає об'єктом різних досліджень, адже перед суспільством постає завдання, як об'єднати в єдині типи поведінки соціальні групи з автономною поведінкою, як досягти згоди і взаєморозуміння.

На початку ХХ століття інтенсивний розвиток комунікативних технологій (в сфері періодичної преси, радіо, кіно і телебачення) сприяв виділенню комунікації як специфічного предмета наукових досліджень. Словники дають різні визначення терміну «комунікація»: 1) акт спілкування між людьми; 2) шлях повідомлення, зв'язок одного місця з іншим; 3) спілкування, передача інформації від людини до людини, що здійснюється головним чином за допомогою мови; 4) обмін інформацією, спілкування [4; 8].

Під комунікацією розуміється також механізм, за допомогою якого стає можливим існування й розвиток людських відносин – усі символи розуму разом зі способами їх передачі в просторі й збереження в часі. Вона містить у собі міміку, спілкування, жести, тон голосу, слова, писемність, друк, залізниця, телеграф, телефон і самі останні досягнення по завоюванню простору й часу. Чіткої границі між засобами комунікації й іншим зовнішнім світом не існує. Разом з народженням зовнішнього світу з'являється система стандартних символів, призначена тільки для передачі думок, з неї починається традиційний розвиток комунікації [6].

Отже, комунікацію можна розглядати як процес обміну вербальними та невербальними повідомленнями, що, в свою чергу, дає нам змогу визначити комунікацію як комунікативний процес.

Комунікативний процес призначений для обміну інформацією між комунікантами для забезпечення передачі та розуміння інформації. Комунікативний процес є соціальним поняттям, бо може існувати лише у межах соціуму. У сучасному визначенні комунікативний процес –

це соціально обумовлений процес передачі та сприйняття інформації за умов міжособистісного і масового спілкування через канали за допомогою різноманітних комунікативних засобів [5, с. 33]. Саме політична реклама яскраво відображає поєднання різних комунікативних засобів для досягнення формування необхідного змісту і, таким чином, виступає складовою частиною комунікативного процесу.

Політична реклама – одна із форм комунікації сучасного суспільства, яке сприяє впровадженню у масову свідомість чіткого уявлення про характер реклами та формуванню бажаних психологічних настановлень стосовно політичного вибору [3, с. 30]. Політична реклама є складовою комунікативного процесу, що здійснюється для адресного впливу на чітко окреслені групи населення та електоральні групи, аби спонукати їх членів до певних дій, політичного вибору і загалом до участі в політичних процесах [7, с. 884].

Таким чином, визначення ролі політичної реклами та інших комунікативних технологій у публічних комунікаціях сучасного комунікативного простору є актуальним питанням сучасності.

3. Політична реклама: види та функції

Вивченню політичної реклами та її впливу на комунікацію присвячені дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Німецька дослідниця Крістіна Хольц-Баха, наприклад, визначає, що політична реклама дає змогу політичним партіям або окремим кандидатам посилити свою присутність у ЗМІ та визначити її форму та зміст [9].

Згідно інших досліджень, зокрема вітчизняних, політична реклама детермінується як оплачувані суб'єктом політико-технологічного управління повідомлення і матеріали, що інформують населення або спонукають його здійснювати пропонувані дії. Тобто «політична реклама – це реклама політичних партій (об'єднань), органів державної влади, державних і громадських організацій, а також тих громадян, які беруть участь у політичній діяльності, їхніх дій, ідей, програм і ставлення до будь-яких організацій, подій, громадян, ідей. З точки зору політичної психології, політична реклама – це система комунікацій, покликаних змінювати свідомість і поведінку людей відповідно до політичних цілей рекламодавця (політичних партій, рухів, лідерів)» [1].

Крім того «це комунікативний процес, здійснюваний для адресного впливу на чітко окреслені електоральні групи з метою спонукання їх членів до участі у політичних процесах, делегуванні владних повноважень на виборах. Комунікативна суть політичної реклами виявляється у встановленні контакту й адресного зв'язку між політиками, з одного боку, та громадянами – з іншого. Вона виявляється у використанні гранично доступної для сприйняття та адекватної знакової системи» [7, с. 883].

Беручи до уваги вищевикладене, політичну рекламу можна розглядати в різних площинах. Насамперед, вона є однією зі сфер рекламної діяльності, поряд з економічною, соціальною, юридичною, конфесійною, особистісною рекламою, рекламою послуг, міжособистісних відносин тощо. Політична реклама передбачає адресний вплив на багаточисельні суспільні групи. У сучасних теоріях циркулює не один десяток визначень політичної реклами. Найбільш довершеним на сьогодні нам представляється наступне: «Політична реклама – це платне, односпрямоване і неособистісне звернення, здійснюване через засоби масової інформації й інші види зв'язку, що агітують на користь якого-небудь товару, марки, фірми, якого-небудь підприємства, кандидата, уряду» [2, с. 66].

До політичної реклами відносяться інформаційні засоби впливу на учасників комунікативного процесу з метою формування у них позитивного ставлення до рекламної продукції. Політична реклама характеризується обов'язковою оплатою ефіру або площі у пресових виданнях для її розміщення, відповідною структурою повідомлення (текстового, або аудіовізуального), професійною режисурою [10, с. 71].

4. Висновки та перспективи подальших досліджень

Підсумовуючи, слід зазначити, що політична реклама як явище комунікативного процесу здійснює інтенсивний комунікативний вплив на його учасників, задіюючи поєднання різних семіотичних ресурсів для досягнення встановленої цілі. *Перспективою* подальших досліджень вбачаємо вивчення таких ресурсів, пов'язаних з проявом мультимодальності у політичній рекламі.

Список бібліографічних посилань

1. Акаймова, А. (2011). Політична реклама як процес комунікації. *Журнал Верховної Ради України «Віче»* [online]. Київ. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=URN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=viche_2011_6_2 [Accessed 16 March 2023].
2. Ганжуров, Ю. С. (2008). Політична реклама: комунікативний формат і електоральна результативність. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України* [online], с. 66–76. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_38_9 [Accessed 16 March 2023].
3. Заярна, О. (1999). Як переконати масову аудиторію: Психологічні чинники ефективності пропаганди. *Нова політика*, 1, с. 28–31.
4. Комунікація (2023). *Великий тлумачний словник сучасної мови* [online]. Available at: <https://slovnuk.me/search?term=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> [Accessed 19 April 2023].
5. Різун, В. В. (2010). До питання про соціальнокомунікаційний підхід у науці. *Комунікація*, 1, с. 27–37.
6. Чаплай, І. В. (2007). Комунікація в державі та суспільстві: термінознавчі аспекти. *Державне управління: удосконалення та розвиток* [online]. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1109> [Accessed 17 March 2023].
7. Шовкун, І. В. (2004). Сутність та зміст політичної реклами. *Людина – Світ – Культура. У: Актуальні проблеми філософських політологічних і релігієзнавчих досліджень*. Київ, с. 883–884.
8. Communication (2023). *Cambridge Dictionary* [online]. Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/communication> [Accessed 17 March 2023].
9. Holtz-Bacha, C. (2017). *Routledge Handbook of Political Advertising* [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/318199929_Routledge_Handbook_of_Political_Advertising [Accessed 20 April 2023] DOI: 10.4324/9781315694504.
10. O’cass, A. (2002). Political Advertising Believability and Information Source Value during Elections. *Journal of Advertising* [online], pp. 63–74. Available at: <https://www.jstor.org/stable/4189208> [Accessed 16 March 2023] DOI: 10.1080/00913367.2002.10673661.

References

1. Akayomova, A. (2011). Politychna reklama yak protses komunikatsii [Political advertisement as a process of communication]. *Zhurnal Verkhovnoi Rady Ukrainy «Viche»* [Journal of Verkhovna Rada of Ukraine ‘Viche’] [online]. Kyiv. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=viche_2011_6_2 [Accessed 16 March 2023].
2. Hanzhurov, Yu. S. (2008). Politychna reklama: komunikatyvnyi format i elektoralna rezul'tatyvnist [Political advertisement: communication format and electoral effectiveness]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific notes of I. F. Kurasa Institute of political and ethnonational studies NAN of Ukraine] [online], pp. 66–76. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziapiend_2008_38_9 [Accessed 16 March 2023].
3. Zaiarna, O. (1999). Yak perekonaty masovu audytoriiu: Psykholohichni chynnyky efektyvnosti propagandy [How to convince mass audience: psychological aspects of propaganda effectiveness]. *Nova polityka* [New policy], 1, pp. 28–31.
4. Komunikatsiia (2023). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi movy*. Communication (2023). [The Great glossary of the current Ukrainian language] [online]. Available at: <https://slovnyk.me/search?term=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> [Accessed 19 April 2023].
5. Rizun, V. V. (2010). Do pytannia pro sotsialnokomunikatsiinyi pidkhd u nauksi [To the issue of social and communicative approach in science]. *Komunikatsiia* [Communication], 1, pp. 27–37.
6. Chaplai, I. V. (2007). Komunikatsiia v derzhavi ta suspilstvi: terminoznavchi aspekty [Communication in state and society: terminology aspects]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* [State administration: improvement and development] [online]. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1109> [Accessed 17 March 2023].
7. Shovkun, I. V. (2004). Sutnist ta zmist politychnoi reklamy [Nature and meaning of political advertisement]. *Liudyna – Svit – Kultura*. [Human being – World – Culture]. U: *Aktualni problemy filosofskykh, politolohichnykh i relihiieznavchykh doslidzhen* [Current issues of philosophical, political and religious studies]. Kyiv, pp. 883–884.

8. Communication (2023). *Cambridge Dictionary* [online]. Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/communication> [Accessed 17 March 2023].

9. Holtz-Bacha, C. (2017). *Routledge Handbook of Political Advertising* [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/318199929_Routledge_Handbook_of_Political_Advertising [Accessed 20 April 2023] DOI: 10.4324/9781315694504.

10. O'cass, A. (2002). Political Advertising Believability and Information Source Value during Elections. *Journal of Advertising* [online], pp. 63–74. Available at: <https://www.jstor.org/stable/4189208> [Accessed 16 March 2023] DOI: 10.1080/00913367.2002.10673661.

А. О. Івахненко

МОВНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ПЕРСОНАЖА ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ

Об'єктом дослідження є образ персонажа детективного твору в оригіналі і перекладі, **предметом** – шляхи збереження складових його мовного та мовленнєвого образу в умовах іншої мови та культури, а **мета**, відповідно, – у виокремленні способів перекладу та перекладацьких трансформацій, що застосовуються при відтворенні образу персонажа. **Матеріалом** розвідки слугують детективний роман Т. Геррітсен *The Apprentice* і його переклад «Асистент» І. Серебрякової. У статті зазначається, що детектив давно вийшов за рамки класичної моделі та органічно увібрив до себе численні складові інших жанрів. Характерною рисою детективів, у цілому, виступає яскравість образів персонажів, які не лише деталізуються автором художнього твору, а і психологізуються. У статті розглядається поняття «образ персонажа», аналізуються спільні і відмінні риси мовного і мовленнєвого образу персонажа. На прикладі Джейн Ріццолі виділяються такі групи засобів створення мовленнєвого образу персонажа: мовно-стилістичні (терміни, фахова мова, сленг, лайка, сталі вислови), синтаксичні (співвідношення простих і складних речень). Серед засобів створення мовного образу персонажа виділяються такі: мовно-стилістичні (епітети, порівняння), синтаксичні (співвідношення простих і складних речень). Виділено низку трансформацій, ужитих перекладачкою при відтворюванні образу персонажа, а саме: смисловий розвиток, різноманітні граматичні та синтаксичні трансформації, низка комплексних трансформацій. Зроблено висновок щодо розбіжностей між образом персонажа в оригіналі та перекладі, то в оригіналі це людина молода, палка, пристрасна, рішуча, але гнучка. В українському варіанті персонаж – жінка невизначеного віку, груба, невпевнена в собі, готова здатися, морально слабка; вона більш стримана, ніж в оригіналі, розмовляє граматично більш правильно, але дозволяє собі лайку.

Ключові слова: мовний образ персонажа, мовленнєвий образ персонажа, мовно-стилістичний шар твору, перекладацькі трансформації, переклад детективу.

Ivakhnenko Antonina. Language means of creating the character's image and the problems of its reproduction in translation.

The **object** of the research is the image of the character of a detective story in the original and its translation, the **subject** is the ways of preserving the components of his/her language and speech image in the conditions of another language and culture, and the **aim**, accordingly, is to distinguish the methods of translation and translation transformations used while reproducing this image. The **material** is made up by *The Apprentice*, a detective novel by T. Gerritsen, and its translation *Assistant* by I. Serebriakova. It is noted that the detective has already gone beyond the classical model and organically absorbed numerous components of other genres. A characteristic feature of detective stories, in general, is the brightness of the characters' images, which are not only detailed by the author of the work, but also psychologized. The concept of "the character's image" is analyzed, paying attention to the common and distinctive features of the character's linguistic and speech image. Using the example of Jane Rizzoli, the central character of the Rizzoli&Isles series, the following groups of means of creating the character's speech image are distinguished: linguistic and stylistic (terms, technical language, slang, swearing, set phrases), syntactic (the ratio of simple and complex sentences). Among the means of creating a character's linguistic image, the following ones are distinguished: linguistic and stylistic (epithets, similes), syntactic (the ratio of simple and complex sentences). A number of transformations used by the translator in reproducing the image of the character are highlighted, namely: semantic development, various grammatical and syntactic transformations, a number of complex transformations. A conclusion was made regarding the discrepancies between the image of the character in the original and the translation: in the original we see a young, ardent, passionate, decisive but flexible person. In the Ukrainian version, the character is a woman of unknown age, rude, insecure, ready to give up, morally weak; she is more restrained than in the original, speaks more grammatically correctly, but allows herself swearing.

Key words: the character's language image, the character's speech image, linguistic and stylistic layer, translation of detective stories, translation transformations.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день серед найбільш популярних жанрів літератури та кіно почесне місце займає детектив, і його читацька аудиторія постійно збільшується. Однією з причин такої поширеності даного жанру, на наш погляд, стає той факт, що

детектив давно припинив бути представником лише «низької літератури», повернувши собі колишню славу жанру, що віддзеркалює реальну дійсність, поєднуючи це із захопливим сюжетом і розширюючи горизонти знань читачів. Сьогодні детектив, зазначає О.А. Бабеляк, давно вийшов за рамки класичної моделі та органічно увібрав до себе численні складові інших жанрів: містики, історичного роману, хоррору, романтичної літератури тощо, тим самим сформувавши нові піджанри через використання різних засобів художньої виразності, що вважається типовим для літератури постмодернізму [1, с. 18–24].

Характерною рисою детективів, у цілому, виступає яскравість образів персонажів, які не лише деталізуються автором художнього твору, а і психологізуються: вчинки персонажів отримують логічне пояснення; опису їхніх емоцій приділяється чимала увага; герої (в опосередкований спосіб) повідомляють читачам про хід розслідування та його результати.

Як відомо [4], образ персонажа складається із кількох елементів; серед основних слід назвати його зовнішність, психологічні та поведінкові особливості, уподобання, мовленнєві особливості та інші. Тому, аналізуючи кожен елемент окремо, дослідник може зробити висновок про образ персонажа, в цілому, визначити його роль у розвитку сюжету конкретного твору, і навіть дійти певних висновків щодо особливостей ідіостилу письменника.

Роль мовлення для створення цілісного образу персонажа підкреслює О. Образцова [7], яка зазначає, що «важливим чинником створення образу персонажа... стає симулювання його можливих реплік у різних ситуаціях спілкування». С.Я. Єрмоленко [3] відмічає, що мовленнєвий образ є проявом мовної особистості, її втіленням у мові; з іншого боку, він є елементом цілісного образу тієї чи іншої особистості. Ці дві складові поняття «мовленнєва особистість», як ми відмічали в одній із попередніх статей [4], вирізняються власними проявами в мовному шарі твору; крім того, мовлення кожного персонажа є (або, принаймні, має бути) унікальним, не схожим на мовлення інших персонажів того ж художнього тексту. Причиною цього є саме необхідність створення унікального, цілісного образу всіх героїв літературного твору, насиченість останнього низкою яскравих образів,

що збільшує художню цінність тексту, з одного боку, і допомагає читачам розуміти, про якого конкретно персонажа йде мова в тому чи іншому фрагменті, – з іншого.

Для того, аби зберегти художню цінність твору, перекладач має відтворити складові частини образів персонажів, у тому числі, – їх мовленнєву складову. [4]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В кінці ХХ – на початку ХХІ століття великої популярності в лінгвістиці набув аналіз мовленнєвих особливостей представників соціальних груп та/або їх окремих представників. Тому можна казати, що на даний момент у лінгвістиці вже накопичено досвід наукового осмислення мовленнєвого портрета як окремого явища. Але, відмічає С. Кічун, частка розвідок, що мають справу з мовленнєвим образом персонажів художніх творів, значно менша. [5]

Протягом довгого часу у лінгвістиці також співіснували два терміни: «мовна особистість» і «мовленнєва особистість», – часто вживані як повні синоніми. О. Кулік у своїй статті [6] підкреслює різницю між цими поняттями і пропонує їм окремі визначення: під мовною особистістю розуміється «людина, вбудована в концептуальну систему мови», а під мовленнєвою особистістю – відповідно, «людина, здатна говорити, досягати поставленої мети: виразно, доречно, <... > уміло використовуючи контексти» [6]. По відношенню до образу персонажа, на нашу думку, під мовленнєвим образом слід розуміти враження, яке складається у читачів від реплік персонажа в діалогах та думках, у той час як під мовним образом – враження, отримане в результаті і реплік персонажа, і слів автора по відношенню до цього персонажа (описи зовнішності, характеру, минулого «життя» тощо).

Якщо ми пов'яжемо образ персонажа із враженням, яке він справляє на читачів, ми при цьому маємо на увазі одну із функцій, які він виконує. По-перше, серед таких функцій слід назвати віднесення персонажа до тієї чи іншої етнічної та соціальної групи; по-друге, – засобом демонстрації певних рис його темпераменту й характеру. Крім того, як зазначає О.О. Пожарицька, позитивні герої часто виражають «ідеї автора твору, а їхня життєва позиція стає віддзеркаленням авторської концепції добра та зла». [8]

М.В. Бережна, ще одна сучасна українська дослідниця, зробивши глибокий аналіз проблем відтворення мовленнєвого образу персонажу, дійшла низки висновків стосовно того, як саме можна зберігати особливості мовлення героїв художніх творів у перекладах [2, с. 12]. Центральною проблемою і, водночас, головним завданням перекладача вона вважає компенсацію втрат при передачі діалектизмів, адже передача їх шляхом вживання питомих українських діалектизмів традиційно вважається неприпустимою.

Отже, **об'єктом** нашого дослідження є образ персонажа детективного твору в оригіналі і перекладі, **предметом** – шляхи збереження складових його мовного та мовленнєвого образу в умовах іншої мови та культури, а **мета**, відповідно, – у виокремленні способів перекладу та перекладацьких трансформацій, що застосовуються при відтворенні образу персонажа. Матеріалом нашої розвідки слугують детективний роман сучасно американської авторки Тесс Геррітсен *The Apprentice* і його переклад «Асистент», виконаний Іриною Серебряковою.

Основні результати дослідження. Наведемо тут порівняльний аналіз мовного й мовленнєвого образів Джейн Ріццолі, які складаються в англomовному й українomовному варіантах твору.

Авторський опис сищиці міститься на початку другого розділу роману. Він пропонується читачу не одним великим блоком, а перемежовується іншими описами: місця злочину, напарника Джейн, жертви тощо. Розглянемо його по частинах, запропонованих авторкою.

1. *Detective Jane Rizzoli had always 1) possessed a strong stomach, but even she 2) had to pause, 3) eyes closed, fists clenched, 4) angry at herself for this moment of weakness. 5) Don't lose it.* – Детектив Джейн Ріццолі 1) ніколи не скаржилася на шлунок, але навіть їй 2) довелось зупинитись, 3) заплющивши очі й стиснувши кулаки, 4) картаючи себе за цей момент слабкості. 5) «Тільки не знепритомній».

Перекладачка при роботі з даним уривком використала такі способи перекладу та трансформації: 1) антонімічний переклад, 2) калькування, 3) граматична заміна, 4) граматична заміна, 5) додавання + заміна синонімом. Усі внесені мовні зміни мають право

на існування, але при цьому зміни відбуваються також і на інших рівнях тексту. Так, прикметник *Strong* може відноситися як до шлунку, так і до людини («сильна людина»), а при застосування антонімічного перекладу така конотація втрачається; стосовно ж передачі нейтрального вислову *angry at herself*, тобто «розсердилася на себе», шляхом заміни синонімом замість здорової злості ми отримуємо елемент самоїдства: вислів *картати себе* має негативну конотацію, адже означає «мучити себе, гризти, гостро дорікати тощо». Тобто, у даному випадку маємо додатково стилістичний зсув.

II. *She knew 1) she looked younger than her age of thirty-four, and she was self-conscious about 2) maintaining an air of authority. What she 3) lacked in height she compensated for with her 4) direct gaze, her squared shoulders. She had learned 5) the art of dominating a scene, if only 6) through sheer intensity. But this heat was 7) sapping her resolve.* – Ріцолі знала, що 1) з вигляду ніхто не дасть їй тридцяти чотирьох років, тому свідомо 2) намагалася триматися владно. Свій 3) невеликий зріст вона компенсувала 4) прямим поглядом і широко розправленими плечима. Кожне місце злочину вона 5) вміла підкорити собі, нехай навіть 6) грубою силою. Однак від цієї спеки її 7) рішучість і витримка танули.

1) Використано антонімічний переклад. І хоча це досить уживаний спосіб перекладу, в результаті перекладачка трохи «напустила туману» щодо вигляду Джейн: вислів «ніхто не дасть» може означати невірне розтлумачення віку у будь-який бік, зменшення чи збільшення. Тобто, може, вона виглядала старшою за свої 34 роки?

2) Складна трансформація, у якій використано додавання і словниковий відповідник. Нажаль, через додавання відбулася зміна образу персонажа, адже *триматися владно* і *намагатися триматися владно* – дуже різні речі: другий вислів натякає на брак впевненості у собі.

3) Використано граматичну заміну: дієслово замінено на прикметник. Змін на семантичному чи стилістичному рівні немає.

4) Складна трансформація: комбінація калькування та додавання (лексема *широко*). Змін на семантичному чи стилістичному рівні немає

5) Використано смисловий розвиток, але, нажаль, відбулося це за рахунок лексеми *art*, тобто «мистецтво»: в такий спосіб, замість образу митця маємо образ ремісника. На наш погляд, різниця у семантиці тут принципова, оскільки митець – людина гнучка, яка швидко реагує на зміни в ситуації та може створювати щось принципово нове, на відміну від ремісника, який завжди працює за шаблоном. Для сищика ремісництво є, на наш погляд, серйозним недоліком.

6) Помилкова зміна вислову *sheer intensity*, тобто «захопленість, рішучість, завзятість», який представляє читачам моральну силу персонажа, висловом *груба сила*, який каже про фізичну силу та агресивність Джейн Ріццолі. Як і у випадку з митцем і ремісником, маємо тут семантичний зсув і, відповідно, серйозну зміну в образі персонажа.

7) В останньому прикладі використано комплексну трансформацію смислового розвитку і додавання (додано лексему *витримка*). У результаті трансформації об'єкт дії перетворився у перекладі на суб'єкт і зник натяк на протиборство зі спекою – в джерельному творі спека «виснажує, витягує» рішучість персонажа, а в цільовому рішучість зникає без відкритої боротьби, лише під впливом обставин.

III. *She 1) had started off dressed in her usual blazer and slacks and with 2) her hair neatly combed. Now 3) the blazer was off, her blouse was wrinkled, and the 4) humidity had frizzed her dark hair into unruly coils. She 5) felt assaulted on all fronts by the smells, the flies, and the piercing sunlight. 6) There was too much to focus on all at once.* – 1) Сьогодні вона, як завжди, вдягнула піджак і штани. А тепер 3) піджак довелося зняти, блузка зім'ялася. 4) Від вологого повітря 2) акуратне зачесане волосся 4) розсипалося неслухняними кучерями. Зусібич на неї 5) напосідали запахи, мухи і палаючі промені сонця. 6) Вона просто не могла зосередитися.

1) Комплексна трансформація: додавання (*сьогодні*), вилучення (*had started off*), граматична заміна (*usual* – як *завжди*). В оригіналі для підкреслення різких змін у вигляді персонажа використано протиставлення початку дії та її закінчення, виражена як граматично, за допомогою контрасту між *Past Perfect* і *Past Simple*, так і лексично,

за допомогою додавання лексеми *now*. Перекладачка намагалася відтворити цей контраст лексичним шляхом (*сьогодні – а тепер*), але це їй вдалося лише частково, оскільки вказані лексеми не є антонімами.

2) Використане калькування, але змієно місце розташування вислову: І. Серебрякова вставила його в інше місце, всередині четвертого вислову.

3) Комплексна трансформація: додавання (*довелосся*) + граматична заміна (*blouse was wrinkled – блузка зім'ялася*). Знову бачимо заміну об'єкту на суб'єкт із аналогічними наслідками для образу персонажу, про які ми казали трохи вище.

4) Комплексна трансформація: смисловий розвиток (*humidity – від вологого повітря*) + граматична заміна (*had frizzed – розсипалося*) + вилучення (*dark*) + конкретизація (*coils – кучері*). Знову відбувається зміна образу: в оригіналі вітер скуйовдив жінці волосся, так що воно стало кучерявим, а в перекладі волосся ще й *розсипалося* – як відомо, розсипатися може довге прибране волосся, а про довжину волосся у цьому уривку нічого не повідомляється. Крім того, вислів «розсипалося неслухняними кучерями» є поширеним для так званих дамських романів, а не детективів.

5) Застосування синоніму, змін на семантичному рівні немає, але є на стилістичному: *assault* є, скоріше, юридичним чи військовим терміном, з нейтральним забарвленням, у той час як *напосідали* відноситься до розмовної лексики.

6) Використаний спосіб перекладу – смисловий розвиток. І хоча, начебто, семантичної різниці між реченням оригіналу і перекладу немає, нюанси в них відрізняються. В англomовному реченні говориться, що кількість деталей, на якій героїні слід звернути увагу, забагато, тому її увага розсереджена – тобто, в нас є пояснення причини емоційного та інтелектуального стану героїні. В українському тексті такої причини немає – «просто не могла», і все тут, тобто, вона слабка та безпомічна.

Проаналізувавши слова автора стосовно Джейн Ріццолі в оригіналі і перекладі, доходимо **першого висновку** нашого дослідження. В англomовному тексті читач отримує такий образ головної героїні:

це молода, палка, рішуча, але гнучка людина; в перекладі ж це особа невизначеного віку, груба, невпевнена в собі, морально слабка.

Розглянемо засоби створення мовленнєвого образу Джейн Ріццолі, в оригіналі і перекладі, проаналізувавши мовні засоби, використані у кількох діалогах.

I. *“What, exactly, did you hear, sir?” – Сер, що саме ви чули?*

Питальне речення зі зверненням, яке розміщено в кінці. Слово *exactly* виділено комами для позначення логічних пауз, завдяки чому у читача створюється враження уривчастого мовлення, що передає нервовість або наполегливість персонажа. У перекладі теж маємо питальне речення, але звернення у ньому винесено вперед. Додаткових розділових знаків, які б утворювали враження уривчастого мовлення, немає, мовлення персонажа є спокійним і ввічливим.

II. *“A loud bang.” – Гучний удар?*

Стверджувальне називне речення замінене питальним називним; щодо способів перекладу, то тут використано калькування.

III. *“Did you see a truck?” – Ви бачили вантажівку?*

Питальне речення і в оригіналі, і в перекладі побудовано за всіма правилами, спосіб перекладу – калькування.

IV. *“Hear a truck?” – Чули, як вона проїхала?*

Питальне речення і в оригіналі, і в перекладі. В оригіналі за структурою воно ніби являє собою продовження попереднього питання: *Did you see a truck, hear a truck?* У такий спосіб створюється паралелізм синтаксичних конструкцій у двох реченнях. Оформивши другу групу присудку як окреме речення, авторка створила односкладне речення з дієсловом, характерне лише для усного мовлення в англійській мові. Завдяки такому прийому створюється образ людини, що поспішає. Українське речення довше, є складносурядним, перше просте речення в його складі містить лише дієслово. Таким чином, деякий натяк на розмовність і поспіх є, але він менший, ніж у джерельному творі. Паралелізм синтаксичних конструкцій відсутній. Застосований спосіб перекладу – смисловий розвиток.

V. *“And you didn’t see a car, either?” – І легкової машини ви не бачили?*

В оригіналі використане розділове речення, що починається

сполучником *and*. Для української мови розділові речення не дуже типові, тому в перекладі для підкреслення розмовного стилю вжито таку трансформацію, як перmutація, або перестановка.

VI. “*That one with the brains splattered on the trunk?” – Отой, зі шматками мозку на багажнику?*”

Питальне речення у даній репліці є за формою односкладовим стверджувальним реченням, що є ознакою розмовного стилю. На розмовний стиль вказує також використання іменника *brain* у множині. Синтаксична структура відтворена в перекладі, при передачі підкресленого словосполучення застосовано смисловий розвиток, але отриманий вислів також належить до розмовного стилю.

VII. “*People on this street are 1) jerks,*” said Rizzoli. “*No one 2) gives a damn about the 3) victim. 4) No one knows who he is, either.” – Мудакувати тут люди, – сказала Ріццолі. – На загиблого всім начхати. І ніхто його не знає.*”

Даний приклад являє собою є невеличкий монолог Джейн Ріццолі, в якому вона скаржиться судмедексперту на труднощі в розслідуванні. Маємо тут чотири цікаві моменти, які роблять свій внесок у створення мовленнєвого образу персонажа. 1) *jerks* – іменник, відноситься до розмовного чи просторічного стилю на межі грубого. У перекладі *мудакувати* – прикметник, відноситься до грубого стилю. Таким чином, бачимо тут граматичну заміну за стилістичну трансформацію дисфемізації. 2) У другому прикладі маємо просте двоскладне речення зі стійким висловом *gives a damn about* розмовного стилю. У перекладі речення *На загиблого всім начхати* – просте, безособове, зі стійким висловом розмовного стилю. Стійкому вислову було підібрано словниковий відповідник, синтаксична структура була замінена. 3) Термін *victim* передано шляхом конкретизації (*загиблий*). 4) Негативне речення, просте, двоскладне, містить уточнення *either*. У перекладі маємо аналогічну синтаксичну структуру, уточнення компенсоване сполучником *i* на початку речення, вжито такий спосіб перекладу, як смисловий розвиток.

Розглянемо передачу реплік Джейн Ріццолі о розмові з судмедекспертом.

VIII. 1) “*Uh . . . what party?*” – *E-e-e... На яку вечірку?* 2) “*Yeah, I’m coming.*” – *Так, прийду.* 3) “*Two weeks. And I didn’t tell you, okay?*” – *Ні, за два тижні. І я вам нічого не казала, гаразд?* 4) “*So what do we have here, Doc? Hit-and-run?*” – *То що тут у нас, доку? Його збили і втекли?*

Як бачимо, у перекладі речення більш правильні з точки зору синтаксису та граматики, більш розгорнуті. В останньому термін *hit-and-run* передано шляхом калькування, що призводить до стилістичного зсуву (в ситуації спілкування українською мовою, скоріше, було б ужито термін «жертва ДТП», або описове речення «Водій утік із місця пригоди»).

Проаналізувавши репліки Джейн Ріццолі в діалогах, ми дійшли такого **висновку** щодо її мовленнєвого образу: у перекладі вона більш стримана, більш грамотна, ніж в оригіналі, більш схильна до вживання нейтральної лексики замість фахової, але при цьому може вставити «круте слово».

Висновки. При перекладі найчастіше було застосовано: 1) синтаксичні та граматичні трансформації, що викликано різницею у двох мовах; 2) такий спосіб перекладу, як смисловий розвиток; 3) комплексні трансформації. Образ Джейн Ріццолі з опису автора оригіналу складається такий: що це людина молода, палка, пристрасна, рішуча, але гнучка. Той самий образ на основі опису перекладача виходить дещо іншим: жінка невизначеного віку, груба, невпевнена в собі, готова здатися, морально слабка. Щодо мовленнєвого образу, то в перекладі Ріццолі більш стримана, розмовляє більш правильно, але при цьому, з одного боку, більш схильна до вживання нейтральної лексики замість фахової, а з іншого – частіше може вжити знижену лексику. Таким чином, у перекладі образ Джейн Ріццолі, по-перше, суперечливий, а по-друге, не відповідає образу, створеному Тесс Геррітсен. **Перспективу** подальшого дослідження ми вбачаємо в аналізі відтворення мовних образів усіх центральних персонажів даного роману.

Список бібліографічних посилань

1. Бабеляк, О. А. (2010). *Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми)*. Д-р філол. наук. Київ.

2. Бережна, М. В. (2017). Відтворення мовленнєвої характеристики персонажів (на матеріалі англomовних художніх текстів та їх перекладів українською мовою). *Science and Education a New Dimension. Philology*, vol. 34, iss. 124, с. 11–15.

3. Єрмоленко, С. Я. (2010). Формування української мовної особистості. *Українознавство*, 1 (34), с. 120–123.

4. Івахненко, А. О. (2022). Відтворення особливостей мовлення персонажа у перекладі. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 28, с. 232–242.

5. Кічун, С. (2020). Лінгвістичні засоби створення образу. *Молодий вчений*, 9 (85), с. 41–43.

6. Кулик, О., Рубан, І. (2014). Мовна і мовленнєва особистість: до визначення понять. *Теоретична і дидактична філологія*, вип. 17. с. 76–89.

7. Образцова, О. М. (2015). Мовленнєва характеристика персонажа художнього твору як перекладацька проблема. *Одеський лінгвістичний вісник*, 6, с. 84–89.

8. Пожарицька, О. О. *Мовленнєвий портрет головного героя як вираження авторського начала у творі* [online]. Available at: <https://www.sworld.com.ua/index.php/c113-10/16286-c113-114> [Accessed 1 Dec. 2022].

References

1. Babeliak, O. A. (2010). *Poetyka postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu: pryntsypy tekstotvorennia (na materialy suchasnoi amerykanskoj prozy maloi formy)* [Poetics of postmodern artistic discourse: principles of text creation (on the material of modern American short-form prose)]. D-r filol. nauk. Kyiv.

2. Berezhna, M. V. (2017). Vidtvorennia movlennievoi kharakterystyky personazhiv (na materialy anhlomovnykh khudozhnykh tekstiv ta yikh perekladiv ukrainskoiu movoiu) [Reproduction of speech characteristics of characters (based on the material of English-language artistic texts and their translations into Ukrainian)]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, vol. 34, iss. 124, pp. 11–15.

3. Yermolenko, S. Ya. (2010). Formuvannia ukraïnskoyi movnoyi osobystosti

[The formation of the Ukrainian language personality]. *Ukrainoznavstvo* [Ukrainian studies], 1 (34), pp. 120–123.

4. Ivakhnenko, A. O. (2022). Vidtvorennia osoblyvostei movlennia personazha u perekladi [Reproduction of a character's speech features in translation]. *Vcheni zap. Khark. gumanit. in-tu «Nar. ukr. akad.»* [Research bulletin of Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»], vol. 28. pp. 232–242.

5. Kichun, S. (2020). Lihvistychni zasoby stvorennia obrazu [Linguistic means of image creation]. *Molody vcheny* [Young scientist], 9 (85), pp. 41–43.

6. Kulyk, O., Ruban, I. (2014). Movna i movlennieva osobystist: do vyznachennia ponyat [Language and speech personality: to the definition of concepts]. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia* [Theoretical and didactic philology], vol. 17, pp. 76–89.

7. Obraztsova, O. M. (2015). Movlennieva kharakterystyka personazha khudozhnogo tvoruv yak perekladatska problema [Speech characteristics of a character in a work of art as a translation problem]. *Odesky linhvistychny visnyk* [Odesa Linguistic Bulletin], 6, pp. 84–89.

8. Pozharytska, O. O. *Movlennievy portret holovnoho heroia yak vyrazhennia avtorskoho nachala u tvori* [Speech portrait of the main character as an expression of the author's principle in fiction]. Available at: <https://www.sworld.com.ua/index.php/c113-10/16286-c113-114> [Accessed 1 Dec. 2022].

Л. В. Чурсіна

ІНДИВІДУАЛЬНА Й КОЛЕКТИВНА МОВОТВОРЧІСТЬ (на матеріалі франкомовних «фантазійних» словників)

Цю наукову розвідку присвячено дослідженню процесів творення інноваційної лексики у сфері неології сучасної французької мови, що стає джерелом мовотворчості пересічних громадян, а також учнівської і студентської молоді, так само як і літературної творчості окремих представників інтернет-користувачів. Інноваційні процеси творення нових слів є характерною ознакою інтернет-дискурсу і зумовлені насамперед широким упровадженням і поширенням комп'ютерно-опосередкованої комунікації у віртуальному просторі. З-поміж інших новотворів, досліджувана інноваційна лексика представлена вагомим пластом слів-валіз, утворених шляхом телескопії, особливо ті лексеми, що входять до фантазійних збірок і навіть фантазійних словників. Цей тип словотворення є невичерпним джерелом прояву індивідуальної й колективної мовотворчості, а також захоплюючим елементом гри слів як для самих укладачів фантазійних словників, так і для їхніх потенційних читачів.

Досліджуваний прошарок інноваційної лексики характеризується наявністю аграматичності, тобто має місце творення слів з певними відхиленнями від усталених норм словотвору. У статті розглядаються словотвірні типи фантазійних слів-валіз, особливості їхньої семантики у відтворенні гами емоційних реакцій: від гумору, глузування, комізму до пародії.

Зроблено акцент на тому, що добірки фантазійних словників містять креативні новотвори з обов'язковим їх тлумаченням, оскільки саме через призму оригінальності і винятковості тлумачення розкривається їх дотепність, новизна й інноваційний характер. Саме тлумачення дає можливість зрозуміти сутність креативної неолексеми і розпізнати авторський задум. Фантазійні словники копіюють тлумачні лексикографічні джерела, наслідуючи їхню структуру і спосіб подачі лексикографічного матеріалу. Ці збірки новотворів мають на меті розважити читацьку аудиторію.

Новотвори шляхом телескопії не завжди є прозорими на семантичному рівні, тому тлумачення стають обов'язковим компонентом таких словників. Належать вони здебільшого до оказіональної лексики, тобто індивідуально-авторських новотворів. Творчі особистості складають збірки вигадливих і

дотепних слів і словосполучень, слів-валіз і так званих книжних слів з пародійним відтінком, утворених шляхом додавання до основи книжних афіксів. Педагоги використовують елемент креативності цього лексичного прошарку в навчальному процесі. Словотворчість стає креативним елементом навчання рідної й іноземної мов.

Ключові слова: інтернет-дискурс, мовотворчість, лексичний новотвір, інноваційна лексика, слова-валізи, телескопія, аграматичність, фантазійний словник.

Chursina Lyudmila. Individual and collective language creation (on the basis of French “fantasy” dictionaries).

This article is devoted to the study of the processes of creating innovative vocabulary in the field of neology of the modern French language becoming a source of language creation of ordinary citizens, and students, as well as literary creativity of individual representatives from among Internet users. Innovative processes of creating new words are a characteristic feature of the Internet discourse and are primarily due to the widespread introduction and spread of computer-mediated communication in the virtual space. In relation to other neologisms, their investigated innovative vocabulary is represented by a weighty layer of portmanteau words formed by telescoping, especially those lexemes that are part of fantasy collections and even fantasy dictionaries. This type of word formation is an inexhaustible source of manifestation of individual and collective language creation, as well as a fascinating element of the play on words both by the compilers of fantasy dictionaries and their potential readers.

The studied layer of innovative vocabulary is characterized by the presence of agrammaticity, that is, there is a creation of words with certain deviations from the established norms of word formation. The article deals with the word-formation types of fantasy portmanteau words the features of their semantics in reproducing a range of emotional reactions: from humor, ridicule, comedy to parody.

Emphasis is placed on the fact that the collections of fantasy dictionaries contain creative neoplasms with their obligatory interpretation, since it is through the prism of originality and exclusivity of interpretation that their wit, novelty and innovative nature are revealed. It is their interpretation that allows us to understand the essence of the creative neo-lexeme and understand the author's intention. Fantasy dictionaries copy sensible lexicographic sources, imitating their structure and way of presenting lexicographic material. These collections of neoplasms are designed to entertain the readership.

New formations by means of telescoping are not always transparent at the semantic level, therefore interpretations become an obligatory component of such dictionaries. They relate mainly to occasional vocabulary, that is, individual-author's new formations. Creative personalities make up collections of pretentious and witty words and phrases, portmanteau words and so-called book words with a parodic tinge, formed by adding book affixes to the base. Teachers use the element of creativity of this lexical layer in the educational process. Word creation becomes a creative element of teaching native and foreign languages.

Key words: Internet discourse, language creation, lexical neoplasm, innovative vocabulary, portmanteau words, telescopic, agrammaticity, fantasy dictionary

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві особливого розмаху набула мовотворчість серед пересічних громадян, що пов'язано насамперед з появою розвиненої системи соціальних мереж в інтернет-просторі. Цей лінгвістичний феномен має ще й такі найменування у мовознавчій літературі, як мовна креативність або лінгвокреативність. Зазначимо, що креативність забезпечується можливостями віртуальної комунікації, за якої комуніканти є активними дописувачами, оскільки в мережі не існує вікових обмежень, обмежень у часі, географічної відстані як такої, а має місце опосередковане комп'ютерне спілкування на відстані з представниками різних національностей і континентів. Характеризує таке спілкування явище «масовизації», оскільки комуніканти мають можливість уникати реальної персоніфікації й приховувати особисті дані за не менш креативними персональними аватаром і нікнеймом. Природно, що технічні інновації позначаються на інноваційних процесах лексичного фонду будь-якої мови, французької зокрема. Текстові полотна письмової комунікації або персональні сторінки інтернет-комунікантив архівуються, зокрема на тематичних веб-форумах, в блогах, фейсбуці тощо, і є доступними широкому загалу інтернет-комунікантив і підписників упродовж тривалого часу. Саме тому ключові гостросюжетні теми, що ставали дещо раніше предметом обговорень і дискусій, можуть бути поновлені в пізніший час і давати нові витки дискусійних панелей. У ході письмової інтернет-комунікації з характерними рисами живого мовлення утворюються креативні неолексеми незвичної будови, що виходять за межі граматично

коректних і усталених словотвірних типів і моделей. Ці мовні процеси і лексичний пласт неологізмів стають безумовно плідним матеріалом для наукових розвідок мовознавців, а також навчальним ресурсом для педагогів-викладачів і методистів. Масово спонукають до словотворчості учнівську і студентську аудиторію, інших активних користувачів інтернет-мережі. Окремі особистості стають визнаними літераторами і навіть випускають власні збірки інноваційної лексики [5–7], які набувають популярності серед читачів різної вікової категорії. До такого неологічного інноваційного пласту належать також слова-валізи або слова-телескопи чи телескопізми. Розрізняють узуальні й оказіональні новотвори. Останні характеризуються більш варіативною будовою. Телескопія є нині продуктивним способом творення нових слів. Словотворення слів-валіз відбувається як за унормованими, так і фантазійними словотвірними типами у сучасній французькій мові. Під прикметником «фантазійний» (з франц. *fantaisiste*) будемо розуміти «нерегулярний» словотвірний тип (словотвірна модель), що включає певні відхилення від лінгвістичної норми, іншими словами, є аматорським, творчим, інноваційним.

У світлі раніше зазначеного стає зрозумілим, що такі мовні процеси привертають увагу мовознавців і стають предметом різноаспектних досліджень.

Метою цієї наукової розвідки є дослідження фантазійних слів-валіз як одного з аспектів мовотворчості та можливості використання цього способу креативного словотворення у навчальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неологізація атипової фантазійної лексики в сучасній французькій мові висвітлюється у низці наукових робіт Франсуа Саблейроля [15; 16] (структура телескопійних новотворів, словотвірні процеси шляхом телескопії), Арно Летуржі [11–13] (різні аспекти дослідження слів-валіз, їх типологія і структура), Бернара Фрадена [8], у співавторстві з Фабіо Монтерміні, Франсуазою Керлеру, Марком Пленом [9; 10] (семантичний і фонологічний аспекти) та ін. Слова-валізи презентують протирічний аспект дослідження, що й викликає пильну увагу з боку мовознавців. Тривалий час телескопії не надавалося належного місця в мовознавчих франкомовних дослідженнях, що пояснюється особливостями нестандартної будови

і нетипового способу словотворення неологізмів. Утім, як це ми можемо бачити за багатьма мовознавчими джерелами [4; 11; 15], цей спосіб словотворення є досить давнім і наразі продуктивним. На сьогодні цей спосіб неологізації належить до інноваційних, зважаючи на елементи креативності, стилістичної забарвленості та емоційної експресії, спектр семантики, котрі слова-валізи продукують і відтворюють.

Мова вже йшла про те, що аспект мовотворчості використовують досить активно в навчальному процесі, оскільки основу цього мовного інноваційного процесу складає гра слів, каламбур [19]. Слід зазначити, що елемент гри слів є природним компонентом опанування дітьми рідної мови, що відповідно може продовжуватися і в більш дорослому віці, але вже на літературному поприщі [5–7; 14; 18]. Отже, креативне навчання рідної мови і/ або іноземної мови опирається також на інноваційні процеси мовотворчості.

Основні результати дослідження. Аналіз мовознавчої літератури засвідчує, що креативний аспект словотвору є дотичним через гру слів і каламбур до позначення смислового й емоційного «шоку» на семантичному, і до аграматичності мовного явища на структурному рівнях, що викликає своєрідні реакції від жартівливого, глузливого і комічного до пародії і сарказму, дивує ступенем виявленого інтелекту і креативності. Інколи поєднується непослуджане для виразності прагматичного ефекту. Словотвірні моделі, що виходять за рамки норм словотвору, є «аномальними», «аграматичними», тобто граматично провокативними і спорадичними.

Телескопія, амальгамація, контамінація – це найменування для позначення процесу творення слів-валіз або слів-портмоне, слів-кентаврів, слів-шухлядок, слів-сендвічей і т.под. Свого часу Жан-Франсуа Саблейроль (2000) нараховував таких найменувань понад дюжину, однак цей ряд креативних найменувань досить давнього способу словотвору у французькій мові можна продовжити, оскільки до нього входить наразі більше 20 термінів. Водночас найчастотнішими є терміни: l'amalgame (амальгама), що має походження з англійської, традиційне франкомовне найменування-калька

з англійської мови *le mot-valise* (слово-валіза від *англ. portmanteau world*) і розповсюджене у багатьох мовах *le télescope* (телескопізм).

Серед мовознавців не існує одностайності стосовно самої дефініції лінгвістичного явища телескопії, хоча більшість дослідників сходяться на тому, що телескопія є поєднанням від двох до чотирьох скорочених слів зі спільним морфемним сегментом, що накладається, внаслідок чого утворюється нове слово. Наведемо такі приклади: *franglais* (< *français* + *anglais*), *camembour* (< *cam[embert]* + [*cal*]*embour*), *juplotte* (< *jur[e]* + [*cu*]*lotte*) та ін. Певний відсоток серед широковживаних слів-валіз у французькій мові складають запозичення, зокрема англіцизми і канадизми, або гібридні новотвори з запозиченим і питомим компонентами: *émoticône* (< *англ. emoti[on]* + *icon*), *podcast* (< *англ. [i]Pod* + [*broad*]*cast*); *courriel* (< *courier* + *électronique*), *pourriel* (< *pourri* + *courriel*), *clavarder* (*clavier* + *bavarder*); *blogeoisie* (< *blog[ue]* + [*bour*]*geoisie*), *blouquin* (< *blogue* + *bouquin*). Основу таких утворень складають іменники, рідше прикметники і дієслова. Спостережено поєднання двох частин мови при творенні франкомовних лексем шляхом телескопії, а саме а) іменника і прикметника: *infiniverti* (< *infini* + *inverti*); б) дієслова і іменника: *tapuscrit* (< *tap[er]* + [*man*]*uscrit*), в) прикметника і прикметника: *flexitarien* (< *flexi[ble]* + [*végé*]*tarien*).

Розрізняють усталені словотвірні моделі слів-валіз і фантазійні оказіональні лексеми з особливими структурою і семантикою. Їх називають фантазійними, вигадливими, інноваційними, тому що вони утворюються досить варіативно, як за регулярними, так і нерегулярними словотвірними моделями і словотвірними типами.

Добірку цього дослідження складають слова-валізи, що входять до реєстру фантазійних словників (*dictionnaires fantaisistes*). Фантазійні словники з'являються доволі часто і доволі регулярно. Вони є збірками креативних новотворів з обов'язковим їх тлумаченням, оскільки саме через призму оригінальності і винятковості тлумачення розкривається їхня дотепність, новизна й інноваційний характер. Саме тлумачення дає можливість зрозуміти сутність креативної неолексеми і зрозуміти авторський задум. Такі новотвори не завжди є прозорими на семантичному рівні, тому тлумачення стають обов'язковим компонентом

таких словників. Компонуються фантазійні словники за зразком класичних лексикографічних джерел, вони наслідують їхню структуру і спосіб подачі лексикографічного матеріалу. І в цьому вбачається елемент пародії, оскільки ці збірки новотворів мають на меті розважити читацьку аудиторію.

Останнім часом, вчителі і викладачі мови і літератури широко використовують у навчальному процесі спосіб залучення учнів і студентів до креативної інновації [7; 19]. На сайтах навчальних закладів розміщують збірки фантазійних словників як зразки колективної мовотворчості старшокласників і студентів. Окремі приватні особи, блогери і можуть публікувати власні добірки і навіть ставати успішними у цьому творчому дійстві. Наприклад, відомий блогер Ален Креанж розміщує на персональному сайті і видає цілу низку фантазійних словників [5–7], організовує літературну майстерню, заохочуючи читачів до мовотворчості. Телескопія надихає також літераторів, які опубліковують літературні твори, що ґрунтуються на добірці креативних слів-валіз [14; 18].

Показово, що в словах-валізах, які входять до складу фантазійних словників, читачі вишукують насамперед абсурдність смислових асоціацій у поєднанні двох-трьох компонентів різних слів шляхом телескопії. Співставляють власні варіанти декодування інноваційних лексем з авторським трактуванням, що розважає й викликає реакцію посмішки, сміху, глузування, парадоксу, сарказму тощо. Школярі вигадують словоформи із низки лексем, що позначають близьке їм середовище іграшкового, шкільного, природного і зоологічного світу: *vonbombe* (*bonbon* + *bombe*) – цукерка, що вибухає, коли її кладуть до рота і намагаються розкусити; *doudouche* (*[peluche]* *douce* + *douche*) – м'яка іграшка, яку можна прати в душі; *Rhinocérossignol* (*rhinoceros* + *rossignol*) – носоріг, котрий, проковтнувши солов'я, став співати як соловейко і зробив кар'єру оперного співака; *stylophone* (*stylo* + *interphone*) – предмет, який дзвонить, щойно починають ним писати. Чим більшою є розбіжність між означуваним (сигніфікатом) та означаючим (сигніфікантом), тим вдалішим вважається новоутворене слово-валіза. Не менш вагомою є дефініція, яка супроводжує неолексему, оскільки авторський креатив проявляється в цьому сповна.

Звісно, що це в комплексі викликає гамму емоційних реакцій і настроїв у тих, хто захоплюється процесом мовотворчості і відкриває для себе невичерпний потенціал цього динамічного словотвору. Звертає на себе увагу «фактор навмисності» й мовної експресії у ході творення слів шляхом телескопії [3, с.107].

Французький лінгвіст Арно Летуржі [9, с. 87] виокремлює характерну рису окремого прошарку слів-валіз, на що ми вже звертали увагу, а саме «аграматичність» словотвірних моделей, нерегулярність їхніх словотипів, що вказує на спосіб словотворення, котрий не корелюється з уже існуючими усталеними словотвірними моделями телескопії. Цілком слушно автор пропонує розрізнити okazіональні й узуальні неолексеми серед усього загалу новотворів-телескопів. А. Летуржі [10] називає фантазійними ті з них, які належать переважно до авторських новотворів-оказіоналізмів, є, як він підкреслює, *in vitro* (в зародку), тобто потенційно можливими. Вони утворюються, якщо в цьому є потреба. Інший прошарок неолексем, утворених шляхом телескопії, за визначенням А. Летуржі, належить до неолексем *in vivo*, які приживаються й активно функціонують у мовленні, особливо це стосується термінів у певній галузі техніки, політики, суспільного життя [там само]. На відміну від неолексем *in vitro*, вони утворюються за регулярними словотвірними типами і моделями.

Апокопа, афереза, рідше синкопа лежать в основі телескопії. Супутнім цим процесам усічення і скорочення є явище гаплогії, що полягає в наявності співзвучного ідентичного морфемного сегмента, який накладається у процесі творення неолексеми. Він же стає своєрідним «скріплюючим» елементом у ході словарного «монтажу». Інші словотвірні моделі характеризуються злиттям усічених основ і комбінуванням типу скорочення слів (апокопа + афереза, апокопа + апокопа, афереза + афереза, апокопа/афереза + синкопа). У будь-якому випадку має місце осново складання й усічення у місці злиття. Фаб'єн Кюзен-Берш дає влучне найменування цьому типу словотвору: *comprocation* (*composition* + *truncation*), яке утворене в свою чергу шляхом телескопії [3, с. 6].

Вигадати слово-валізу означає створити нове слово за допомогою двох або рідше трьох уже існуючих слів й надати йому нового значення:

poséan (poces + *océan*) у значенні «одруження у відкритому морі», wattentat (watt + *attentat*) у значенні «злочинне знеструмлення електромережі». Телескопія уможливило безліч комбінацій словоформ на позначення осіб і речей, що нас оточують або тих, яких не існує в природі, які можуть тільки існувати в людській уяві.

Як елемент інноваційних процесів на тлі словника французької мови, слова-валізи стають джерелом індивідуальної й колективної мово-творчості та літературної творчості. Слід також зазначити, що певні події в планетарному масштабі дають поштовх до утворення інноваційної телескопічної лексики певної тематичної групи за відповідною сферою спілкування. Так, низка креативних лексем, утворених шляхом телескопії, з'явилася в період корона вірусної пандемії: *apéro* (≪ *apéro* + *émoticône*) – «надсилання відповідної знакограми на початку відеоконференції, щоб сповістити колег про її початок» (за аналогією утворюються інші залежно від режиму комунікації: *skypéro*, *whatsapéro*); *coronamis* (≪ *coronavirus* + *amis*) – «друг, приятель коронавірус, який тебе не полишає»; *immobésité* (≪ *immobile* + *obésité*) – «набір ваги в період пандемії» тощо. Наведемо ще інші приклади, розшифрування яких розважить і надихне будь-кого: *cloisir* (≪ *cloîtrer* + *loisir*), *confinitude* (≪ *confinement* + *finitude*), *coronavirer* (≪ *coronavirus* + *virer*), *immobésité* (≪ *immobile* + *obésité*), *masquiller* (≪ *masque* + *maquiller*), *pandémiurge* (≪ *pandémie* + *démiurge*), *partousser* (≪ *partout* + *tousser*), *saniversaire* (≪ *sanitaire* + *anniversaire*); *quatorzaine* (≪ *quatorze* + *quarantaine*), *vaxxie* (скорочення *vax* ≪ з англ. *vaccine* + *selfie*); *zoûter* (*zoom*+ *goûter*) та інші.

Спостережено таку закономірність: уживання фантазійних слів-валіз є ситуативним, тому більшість з них досить швидко виходять з ужитку, або ж залишаються лексемами одного контексту. Лексеми, які зафіксовані в збірниках і фантазійних словниках, мають перспективи більш тривалого існування і становлять естетично-мовознавчу або літературну цінність.

Фантазійні слова-валізи *in vitro* та *in vivo* вимагають ігрової співучасті того, хто вигадує ці слова і тих, хто намагається знайти їм відповідне тлумачення або розгадати первісне авторське тлумачення.

Така робота цікава і плідна в шкільній і студентській аудиторіях з вивчення іноземної мови. Залежно від рівня знань тих, хто опановує іноземну мову, має підбиратися відповідний лексичний матеріал і розроблятися види аудиторної роботи. На просунутому рівні доцільно працювати з автентичними джерелами, зокрема і літературними. Завдання з мовної креативності корисні для школярів і студентів з різним рівнем володіння іноземною мовою.

Висновки. У підсумку зазначимо, що фантазійна інноваційна лексика, утворена шляхом телескопії, представлена здебільшого авторськими новотворами, належить до категорії okazionalnoї, контекстно закріпленої лексики, що характеризується більшим реєстром і варіативністю словотвірних моделей і типів порівняно з узуальним корпусом слів-валіз. Семантично грайливі, жартівливі, дещо чудернацькі за структурою, фантазійні слова-валізи, вживані в текстових масивах, справляють особливий стилістичний ефект серед іншого загалу лексики і у взаємодії з нею. Фантазійні словники, що фіксують цей лексичний прошарок, сприяють усвідомленню словотвірного потенціалу французької мови, який ще не реалізований.

Отже, фантазійні словоформи транслюють через оригінальність словотвірної структури, а також поєднання раніше непоєднаних лексем у якості складових компонентів, специфічні відтінки значення, що сприяє створенню в певних контекстах комічних і гумористичних ефектів. Їх творці мають на меті розважити читачів, котрих своєю чергою запалює азарт розгадати «загадковий» новотвір. Часто їхній варіант відповіді може продукувати ще більший гумористичний ефект, ніж варіант в авторському задумі. Відбувається взаємодія індивідуальної мовотворчості з колективною, що додає динамічності інноваційним процесам у лексичному складі сучасної французької мови.

Лексичний прошарок слів-валіз є невичерпним ресурсом з розвитку креативної словотворчості в навчальному процесі та поглибленого вивчення не тільки рідної, але й іноземної мов.

Список бібліографічних посилань

1. Борис, Д.П. (2014). Лексичні інновації в сучасній мовознавчій терміносистемі. В: *Нова філологія*, 63, с. 14–18.

2. Гладка, В. А. (2009). Поняття «неологізм» у світлі сучасних лінгвістичних парадигм. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*, вип. 11, с. 170–177.

3. Чумак, Л.М. (2018). *Лексичні інновації в англomовному медійному дискурсі початку XXI: структурний та лінгвопрагматичний аспекти* [online] Житомир, 269 с. Available at: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24876/1/%D0%A7%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BA%20%D0%9B.%D0%9C._%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf [Accessed 30 Septem. 2022].

4. Ńusin-Berche, F. (1999). Le lexique en mouvement: création et production sémantique. *Langages*, 136, pp. 5–26.

5. Créange, A. (2004). *Le Pornithorynque est un salopare. Dictionnaire de mots-valises*. Paris: Mille et une nuits, 64 p.

6. Créange, A. (2006). *L'Anarchiviste et le Biblioteckel. Dictionnaire de mots-valises*. Paris: Mille et une nuits, 96 p.

7. Créange, A. (2013). *Devinagrette : mêli-mélo de mots-valises*. Paris: Mille et une nuits, 48 p.

8. Fradin, B. (1997). Les mots-valises: une forme productive d'existants impossible? *Mots possible et mots existants. CNRS & Université de Lille 3*, vol.1, pp. 101–110.

9. Fradin, B., Montermini, F. et Plénat, M. (2009). Morphologie grammaticale et extragrammaticale In: *B. Fradin et al. (éds)*. Pp. 21–45.

10. Fradin, B., Kerleroux F. et Plénat, M. (2009). *Aperçus de morphologie du français. Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes*. DOI: 10.1017/S0959269510000104 [Accessed 11 Septemb. 2022].

11. Léturgie, A. (2011). Un cas d'extragrammaticalité particulier: les amalgames lexicaux fantaisistes. *Linguistica*, 51(1), pp. 87–104.

12. Léturgie, A. (2011) À propos de l'amalgamation lexicale en français [online] *Langages*, 3 (183), pp. 75 – 88. Available at: <https://www.cairn.info/revue-langages-2011-3-page-75.htm> [Accessed 15 Septemb. 2022].

13. Léturgie, A. (2012). Prédire la structure des amalgamâs lexicaux du français? [online] In: *Congrès Mondial de Linguistique Française*. Available at: https://www.shsconferences.org/articles/shsconf/pdf/2012/01/shsconf_cmlf12_000317.pdf [Accessed 5 Octob. 2022].

14. Minda, A. (2004). *Mots-valises à poignées*. Paris: L'Harmattan, 248 p.

15. Sablayrolles, J.-F. (1996-1997). Néologismes : une typologie des typologies. In : *Cahier du CIEL (UFR EILA, Université Paris - VII)*, pp. 11–48.

16. Sablayrolles, J.-F. (2018). Des innovations lexicales ludiques dans des

situations d'énonciation marginales ou spécifiques. In: *Winter-Froemel, E. et Demeulanaere, A.: Jeux de mots, textes et contextes*, pp.77 – 94.

17. Resche, C. (2020). Quand l'exception importe : réflexions sur le rôle de certains néologismes dans le domaine de la banque-finace en anglais [online] In: *ASp*. Available at: <http://journals.openedition.org/asp/6212>. [Accessed 7 Octob. 2022].

18. Thibaud, J.-J. (2005). *Nouveaucabulaire (800 mots-valises)*. Paris: Recherche midi.168 p.

19. Van-Laere, A. (2016). *Dictionnaire de mots-valises en CE2: travail metacognitif et collaboratif*. [online] Available at: <https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-01415460> [Accessed 21 Octob. 2022].

References

1. Borys, D.P. (2014). Leksychni innovatsii v suchasni movoznavchii terminosystemi. [Lexical innovations in the modern linguistic terminology] In: *Nova filolohiia*, 63, pp.14 –18.

2. Hladka, V. A.. (2009). Poniattia «neolohizm» u svitli suchasnykh linhvistychnykh paradyhm. [The concept of “neologism” in the light of modern linguistic paradigms]. In: *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]*, issue 11, pp. 170 –177.

3. Chumak, L.M. (2018). *Leksychni innovatsii v anhlomovnomu nediinomu dyskursi pochatku XXI: strukturnyi ta linhvoprahamatychnyi aspekty*. [Lexical innovations in English non-functional discourse of the beginning of XXI: structural and linguopragmatic aspects] [online] Zhytomyr, 269 c. Available at: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24876/1/%D0%A7%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BA%20%D0%9B.%D0%9C.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> [Accessed 30 Septem.2022].

4. Ńusin-Berche, F. (1999). Le lexique en mouvement: création et production sémanique. *Langages*, 136, pp. 5–26.

5. Créange, A. (2004). *Le Pornithorynque est un salopare. Dictionnaire de mots-valises*. Paris: Mille et une nuits, 64 p.

6. Créange, A. (2006). *L'Anarchiviste et le Biblioteckel. Dictionnaire de mots-valises*. Paris: Mille et une nuits, 96 p.

7. Créange, A. (2013). *Devinaigrette : méli-mélo de mots-valises*. Paris: Mille et une nuits, 48 p.

8. Fradin, B. (1997). Les mots-valises: une forme productive d'existants impossible? *Mots possible et mots existants. CNRS & Université de Lille 3*, vol.1, pp. 101–110.

9. Fradin, B., Montermini, F. et Plénat, M. (2009). Morphologie grammaticale et extragrammaticale. In: *B. Fradin et al. (éds)*, pp. 21–45.
10. Fradin, B., Kerleroux F. et Plénat, M. (2009). *Aperçus de morphologie du français*. Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes. DOI: 10.1017/S0959269510000104 [Accessed 11 Septemb. 2022].
11. Léturgie, A. (2011). Un cas d'extragrammaticalité particulier: les amalgames lexicaux fantaisistes. *Linguistica*, 51(1), pp. 87–104.
12. Léturgie, A. (2011). À propos de l'amalgamation lexicale en français [online] *Langages*, 3 (183), pp. 75–88. Available at: <https://www.cairn.info/revue-langages-2011-3-page-75.htm> [Accessed 15 Septemb. 2022].
13. Léturgie, A. (2012). Prédire la structure des amalgamâs lexicaux du français? [online] In: *Congrès Mondial de Linguistique Française* Available at: https://www.shsconferences.org/articles/shsconf/pdf/2012/01/shsconf_cm1f12_000317.pdf [Accessed 5 Octob. 2022].
14. Minda, A. (2004). *Mots-valises à poignées*. Paris: L'Harmattan, 248 p.
15. Sablayrolles, J.-F. (1996-1997). Néologismes : une typologie des typologies. In : *Cahier du CIEL (UFR EILA, Université Paris - VII)*, pp. 11–48.
16. Sablayrolles, J.-F. (2018). Des innovations lexicales ludiques dans des situations d'énonciation marginales ou spécifiques. In: *Winter-Froemel, E. et Demeulanaere, A.: Jeux de mots, textes et contextes*, pp. 77–94.
17. Resche, C. (2020). Quand l'exception importe : réflexions sur le rôle de certains néologismes dans le domaine de la banque-finace en anglais [online] In: *Asp*. Available at: <http://journals.openedition.org/asp/6212>. [Accessed 7 Octob. 2022].
18. Thibaud, J.-J. (2005). *Nouveaucabulaire (800 mots-valises)*. Paris: Cherche midi, 168 p.
19. Van-Laere, A. (2016). *Dictionnaire de mots-valises en CE2: travail metacognitif et collaboratif*. [online]. Available at: <https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-01415460> [Accessed 21 Octob. 2022].

Л. В. Михайлова

ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ

**(на прикладі публічних виступів Б. Гейтса,
М. Цукенберга і О. Вінфрі в гарвардському університеті)**

Подяка трактується в літературі як почуття вдячності до цієї людини, яка надала увагу, або зробила добро в широкому сенсі цього слова. Подяка розглядається, як мовний жанр, як особливий елемент дискурсу.

Подяка може бути прямою або непрямою, вербальною чи невербальною, ритуальною (або ж мати емоційне значення), мотивованою або немотивованою. В психології подяка трактується як виключно позитивне почуття, яке значно сприяє налагодженню контактів із зовнішнім світом.

Вираз подяки може бути як формальним так і неформальним.

Вибір форми та лексичне наповнення є пріоритетом співрозмовника. На вибір форми та лексичного наповнення значно впливають такі фактори як: статуси комунікантів, контекст, відносини між комунікантами, настрій або емоційний стан комунікантів. Цей вибір є виключно індивідуальним і залежить від таких чинників як рівень культури та освіченості того, хто говорить.

Невід'ємною частиною мовленнєвого акту подяки є вживання імені людини, якій висловлюють подяку, або назва установи, якій висловлюють подяку.

Крім загально відомих форм, які висловлюють подяку існують також і індивідуальні вислови подяки, які створює сам комунікант.

Мовленнєвий жанр подяки є персоніфікованим, вербальним (в більшості випадків) та має емоційно позитивне значення.

Ключові слова: подяка, дискурс, мовленнєвий акт, мовний аспект, публічний виступ, лексичне наповнення, контекст.

Mikhailova Luidmila. The expression of gratitude in the English discourse (on the material of public speeches of B.Gates, M.Zuckerberg and O.Winfrey at Harvard university).

Gratitude is interpreted in linguistic literature as a kind of appreciation to somebody for doing good, or good in the general sense of this word.

Gratitude is considered as a speech genre, as a special element of the discourse.

Gratitude can be direct or indirect, verbal or not verbal, ritual (or emotional), motivated or not motivated.

In psychology gratitude is interpreted as a very positive feeling, which is contributed greatly to making good contacts with the world around.

The expression of gratitude can be both formal and informal. The choice of the form and vocabulary is the priority of the speaker.

The choice of the form and vocabulary is influenced by the following factors: statuses of the speakers, the context, the type of relationship between the speakers, mood or the emotional state of the speaker.

This choice is very individual and here much depends upon the cultural and educational level of the speaker.

One of the most important components of the speech act of gratitude is exclusively the name of the person, who is thanked, or the name of the institution, to which the gratitude is expressed.

Besides common forms, that are used for expressing gratitude, there are individual gratitude expressions, and the speaker creates them by himself.

The speech act of gratitude is personified, verbal (not verbal), and has emotionally positive meaning.

Key words: gratitude, discourse, speech act, language aspect, public speech, vocabulary, context.

Подяка трактується як висловлення почуття вдячності по відношенню до кого-небудь за прояв уваги або добро в самому широкому значенні цього слова. Подяка – це складне почуття, яке виникає на основі емоційної та раціональної оцінки.

Це ті емоції, які ми відчуваємо як певну реакцію на добро, яке ми отримуємо. Це може бути не тільки вчинок, починання, але і емоційна реакція на теплі слова, які були сказані про нас.

В лінгвістичній літературі вираження подяки розглядають як особливий мовний жанр, як елемент дискурсу.

Подяка може бути:

- прямою або непрямою;
- ритуальною (або етикетною) або емоційною (мати емоційне значення);
- мотивованою або немотивованою;
- вербальною або невербальною;

- подяка може бути адресована комусь реальному або наприклад, зовнішнім силам.

В період античності подяка трактувалась як чеснота, її пов'язували з поняттям «справедливість», ці два поняття частково ототожнювали.

Сенека відмічав, що подяка має моральне значення. Про важливість відчувати подяку писав Цицерон.

Іммануїл Кант визначав значимість подяки. В своїх роботах він відмітив той факт, що подяка може бути виражена не тільки вербально, але мати під собою емоційну основу, але подяка може бути и довготривалою, іншими словами може бути висловлена певними діями.

Цікаво відмітити той факт, що І. Кант вважав, що подяка є моральним обов'язком людини перед самими собою в першу чергу.

Кант та інші філософи трактують подяку, як виключно позитивне почуття, відчуваючи яке людина перестає концентрувати увагу на самій собі та починає звертати увагу на інших людей, що значно спрощує налагодження взаємовідносин з іншими людьми, з навколишнім світом.

В нашій роботі ми концентруємо нашу увагу перш за все на лінгвістичному, мовному аспекті даного мовного жанру на прикладі публічних виступів успішних людей, відомих в усьому світі: Біла Гейтса, Марка Цукенберга і Опри Вінфрі.

В фокусі нашої уваги сучасний аналітичний дискурс, авторами якого є освічені та дуже успішні професіонали, двоє з яких (Б. Гейтс і М. Цукенберг) є випускниками Гарвардського університету.

Як і будь яка мовна формула, висловлення в подяки може бути формальним і неформальним.

До формальних ми відносимо такі форми, як:

- I can not thank you enough;
- From the bottom of my heart thank you;
- That is very kind of you;
- You made my day;
- Many thanks;
- Warmest thanks;
- I really appreciate it та інші.

До неформальних формул можна віднести, наприклад:

- Thanks a bunch;
- Thanks a ton;
- Thanks a million;
- You are awesome та інші.

Окрім того, ми повинні відмітити, що в мові немає чітких рамок або обмежень і той, хто говорить має право сам вибирати ту або інші форми для висловлення подяки.

Лексичне наповнення також цілком та повністю залежить від того, хто говорить.

Фактори, що визначають вибір лексичного наповнення дуже різноманітні. Це в першу чергу рівень освіченості комунікантів, «ступінь» їх близькості або іншими словами в яких взаємовідносинах один з одним знаходяться ті хто говорять, фактор контексту або ситуація загальна, статуси комунікантів, емоційний стан.

Все це дозволяє нам говорити про те, що висловлення подяки, вибір мовної форми є цілком індивідуальним.

Усі три публічні виступи різняться за такими рисами: висловлюючи подяку Гарварду, всі говорять про свою глибоку повагу до університету, який дав їм путівку в життя таки успішним людям. Кожен з ораторів обов'язково згадує поіменно діючого президента університету та його попередників, опікунську раду та його керівний склад.

Усі виступаючі говорять про те, що для них великою честю стало те, що їх запросили до виступу в Гарварді:

- I'm so honored, I am in Harvard! (O. Whinfrey);
- I want to thank Harvard for this timely honor (B. Gates);
- I am honored to be here today (M. Zuckerberg).

Люди, які досягли в своєму житті, величезних успіхів, чії імена та супер успішні кар'єри відомі у всьому світі, починають свій виступ зі слів подяки на адресу університету, який їх запросив та відмічають, що цим їм висловили пошану.

Також, в ході свого виступу наші оратори висловлюють подяку своїм сім'ям та батькам, без яких, за їх словами, успіх був би неможливим.

Як вже було відмічено, лексичне наповнення і структура може бути дуже різноманітною та має індивідуальний характер так Опра Вінфрі, говорить:

– Special bond

Або наприклад:

– I thank you for allowing me to be a part of the conclusion of this chapter of your lives (з виступу О. Вінфрі на випускному вечорі в Гарварді);

– To say, that I am honored doesn't even begin to quantify the depth of gratitude.

Кожна форма висловлення подяки має безумовно індивідуальний характер, і кожна з цих форм включає в себе висловлення глибокої поваги, в даному випадку, до навчального закладу, який запросив їх для виступу.

І тим не менше, не зважаючи на безумовно високий рівень культури та освіченості, оратори багато раз повторюють «Thanks».

Невід'ємним компонентом висловлення подяки в мові є звернення к співрозмовника на ім'я, або ж якщо мова йде, як даному випадку звертаються до навчального закладу. Звернення робить мовний акт подяки більш «теплим» і персоніфікованим. Тому звернення у складі даного мовного акту робить його більш персоніфікований.

Мовний жанр подяки є персоніфікованим, вербальним, емоційно і позитивно значущим. Його лексичне наповнення залежить від контексту та від персональних характеристик комунікантів.

References

1. Harvard University (2013). *Oprah Winfrey Harvard Commencement speech | Harvard Commencement 2013* [video]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=GMWFieBGR7c> [Accessed 22 Apr. 2023].
2. Harvard University (2007). *Bill Gates Harvard Commencement Address 2007* [video]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=zPx5N6Lh3sw> [Accessed 22 Apr. 2023].
3. Harvard University (2017). *Facebook Founder Mark Zuckerberg Commencement Address* [video]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=BmYv8XGI-YU> [Accessed 22 Apr. 2023].

Ж. Є. Потапова

ЗОБРАЖЕННЯ КОНФЛІКТУ ПОКОЛІНЬ У ДРАМІ ВАЛЬТЕРА ХАЗЕНКЛЕВЕРА «DER SOHN»

Стаття присвячена розгляду зображення конфлікту поколінь у драмі Вальтера Хазенклевера «Der Sohn». Драма написана 1914 року, коли тема протистояння поколінь була особливо актуальною. Молодим людям покоління батьків було втіленням застарілої системи цінностей. Незадоволеність молоді вимагала пошуку виходу, вона шукала новий світ, який не мав би нічого спільного зі світом своїх батьків, протест нерідко виражався крайніми заходами. Для зображення такої ситуації найбільш підходящим виявився літературний напрямок експресіонізм, що виник як хвороблива реакція на потворність цивілізації початку ХХ століття. Протистояння поколінь у драмі представлено парою Батько – Син. Стрижем твору є постать Сина, його внутрішній стан, процес дозрівання та трансформації, що призвів до трагічного кінця. За сімейною драмою чітко вимальовується соціальний конфлікт.

Ключові слова: Вальтер Хазенклевер, «Der Sohn» (Син), зображення конфлікту поколінь у художньому творі.

Potapova Zhanna. The depiction of generation gap in Walter Hasenklewer's drama "Der Sohn".

The article is devoted to the consideration of the depiction of the conflict of generations in Walter Hasenklewer's drama "Der Sohn". The drama was written in 1914, when the topic of confrontation between generations was especially hot. Young people saw their parents' generation as the embodiment of an outdated value system. Young people's dissatisfaction demanded a way out, they were looking for a new world that should have nothing in common with the world of their fathers, protest was often expressed by the most extreme measures. To depict such a situation, the most suitable literary style was expressionism, which emerged as a painful reaction to the ugliness of civilization in the early twentieth century. The confrontation of generations in the drama is represented by the pair Father - Son. The core of the work is the figure of the Son, his inner state, the process of maturation and transformation that led to the tragic end. Behind the family drama a social conflict clearly emerges.

Key words: Walter Hasenklewer, "Der Sohn" (The son), Depiction of generation gap in a work of fiction.

У рамках теми «Умови формування духовно-моральних цінностей німецької молоді на рубежі 19–20 століть» [1] можна розглянути драму Вальтера Хазенклевера «Der Sohn» («Син»). Як і автори «шкільних романів», Хазенклевер використовує у своєму творі власний життєвий досвід шкільного періоду, який проходив за тиранічної суворості батька. Написана в 1914 драма «Der Sohn» є однією з найяскравіших драм експресіонізму і відображає всі особливості, характерні для цього жанру.

Експресіонізм виник як хвороблива реакція на потворність цивілізації початку ХХ століття. Центральний мотив експресіонізму – конфлікт між батьками та синами. Психологізм драматургів попереднього покоління, зазвичай, заперечується. Замість індивідуальностей у п'єсах експресіоністів діють узагальнені фігури-символи. Головний герой найчастіше відчуває духовне прозріння і постає проти постаті батька [2]. Ось за таким сценарієм і розвиваються події у драмі Хазенклевера «Der Sohn». Змістовна сторона драми побудована в основному на порівнянні та антитезі. Більшість дійових осіб не має власних назв: Батько, Син, Друг, Репетитор, Комісар, Гувернантка. Протистояння поколінь представлено парою Батько – Син. Стрижнем твору є постать Сина, його внутрішній стан, процес дозрівання та трансформації, що призвів до трагічного кінця.

З Сином ми знайомимося на самому початку твору, де молода людина повідомляє своєму Репетитору (Hauslehrer), що провалив випускний іспит. Це він зробив усвідомлено, висловивши таким чином свій протест проти позбавлення самостійності та свободи у домі батька. Із зовнішнього боку начебто все було благополучно. У сина своя кімната для занять, у кімнаті – помірна елегантність престижного бюргерського будинку (*die mäßige Eleganz eines angesehenen Bürgerhauses*): меблі з деревини дуба, книжкові шафи, робочий стіл, географічна карта. До його послуг постійний репетитор (домашній учитель) та гувернантка. Але він не відчуває задоволення, тепла та радості. Матері в нього немає, вона померла під час пологів. Юнакові вже 20 років, за законами на той час він неповнолітній і не може приймати власних рішень, оскільки повністю залежить від волі батька, який його не розуміє і не намагається зрозуміти. Гувернантці доручено

щодня письмово доповідати про все, що відбувається в домі. Син ізольований від життя поза домом і страждає від цього. Йому не дають ходити до театру, читати класичну літературу. Він хоче звільнитися від опіки батька. Йому зовсім не цікаві математичні формули, він міг би блискуче впоратись з екзаменаційним завданням, якби не втік в останній момент. У свої роки він міг би служити в театрі або в Йоганнісбурзі будувати віадуки (Ich [...] könnte am Theater sein oder in Johannisburg Viadukte bauen). На питання домашнього вчителя, що він збирається робити, Син відповідає, що, можливо, проговорить монолог. Йому треба висловитись самому собі. З раннього дитинства він навчився радити самотності і навіть сьогодні може вийти в сад, диригувати симфонією перед будь-якими деревами і бути самому собі тенором. «Хто мені допоможе, коли мені сумно?, – запитує Син. – Думаєте, я можу заснути, коли треба спати? Ви думаєте, я не знаю, як це боляче, не мати права вийти з дому в неділю, коли будь-яка служниця йде на танці? Мій батько ніколи не потерпить, що хтось у світі є моїм другом. [...]. І чому він не говорить зі мною про Бога? Чому він не говорить про жінок? [...]. І чому ця зарозумілість до всього, що визнано світом і є чудовим? Думаєте, цього достатньо, якщо він іноді увечері на небі показує Велику Ведмедицю?» [3; 9–10] (переклад тут і далі мій, Ж.П.).

У своєму монолозі Син розмірковує про своє життя, про те, що пройшло повз нього. «Дарма я стукаю в бронзові ворота, які відокремлюють мою в'язницю від саду». Він дістає з кишені шовковий шнур і прикріплює його біля вікна. Але продовжуючи міркувати, він раптом починає відчувати невідомий вогонь, що змусив його тремтіти, і що серце повертається до незвіданого: «Я не хочу вмирати у двадцять років. Я мушу жити. Я маю це пізнати [...]. Я буду жити!». Він рве шнур на шматки і викидає їх із вікна.

До нього приходять друг. З їхнього спілкування з'ясовується, що вони стоять на різних позиціях. Син залишився жити, хоче все пізнати і жити повним життям, і якщо Бог буде милостивий, коли-небудь він пізнає і любов, і біль. Друг, який на два роки старший, усім, що його приваблювало, вже насолодився (Alles, was mich reizte, das hab ich genossen) і застерігає: «Ти п'яний існуванням, але не знаєш його отрути.

Я вражений, побачивши, як ти змінився. Сьогодні, коли ти починаєш жити, починається твоє вмирання». Син визнає свою недосвідченість і безпорадність, але має намір круто змінювати своє життя і просить Друга, який уже має якийсь досвід, спрямовувати його. У своєму другому монолозі він вигукує: «Дай мені, о час, глибоке блаженство: що я в найжахливішому горінні в цьому світі дізнаюся, хто я».

До появи на сцені Батька ми вже дещо знаємо про нього з трьох джерел. По-перше, від Сина з його спілкування з Репетитором та Гувернанткою. Син почувачється нелюбимим, замкненим у клітці, часто побитим. По-друге, від Репетитора. На жорстке висловлювання Сина про Батька Репетитор каже, що всі ми в цьому світі помиляємось, не можна бути таким жорстоким і якби Син побачив би бездомну тварину, знав би, як почувачються голодні дівчата, яке життя у каліки, тоді він був би вдячний за те, що має батька. «З кожним із нас поводяться несправедливо, і кожен робить несправедливо. Хто кине перший камінь! Я був бідним собакою, і батько працював для мене. Я бачив, як він помер. І я плакав. Хто це зазнав, той уже не судить». По-третє, від Гувернантки: «Ваш батько допомагав багатьом нужденним. Ми маємо бути йому вдячні! Часто, коли в будинку лунав нічний дзвінок, Ваш батько вставав, приносив вино з льоху і кидався до вмираючого хворого [...]. Він зробив більше добра, ніж ми». Син погоджується і тому хоче говорити з Отцем, який має його почути. Якщо він лікар і допомагає тисячам інших, він не може залишити свого власного сина у розпачі. До зустрічі з Отцем Син постає вже в новій якості: «Я більше не той зневажений. Я стаю людиною! (Ich bin nicht mehr der Verachtete. Ich werde Mensch!) [2, 30].

З появою батька син йде йому назустріч і вітається, але батько не простягає руки і чекає, що скаже син. Син повідомляє, що не склав іспит і висловлює побоювання, що батько його не зрозуміє. Батько звинувачує сина в ліношах, дорікає йому за те, що він читає будь-яку нісенітницю, при цьому підходить до книжкової шафи і недбало перекидає книги, серед авторів яких Генріх фон Кляйст, називає сина ледарем, обіцяє прибрати всі книги і картини і розібратися з друзями. Батько каже, що далі так не піде, він не шкодував грошей на те, щоб допомогти синові просуватися вперед, але син став його ганьбою,

і якщо він не розуміє добра, то тепер відчує батьківську суворість. Молода людина інакше уявляла собі зустріч з батьком і просить сприймати його серйозно і вислухати до кінця. Він добре пам'ятає той час, коли батько з батоном змушував його вчити грецьку граматику, коли все тіло було в рубцях і навіть вчителі співчували і не карали його більше, він відчув всю ганьбу та горе. А тепер у нього відбирають його книги та друзів, забороняють ходити до театру, до людей, до міста, у нього відбирають останнє, що лишилося. На це батько відповідає: Хто не працює, той не їсть. Радій, що я досі не вигнав тебе з дому», а після репліки сина, що якби таке трапилося, то він був би трохи більше людиною, ніж зараз: «Ти все ще мій син, і я маю нести відповідальність. Що ти робитимеш зі своїм життям потім, мене не стосується. Сьогодні я маю дбати, щоб ти став людиною, яка заробляє свій хліб, яка чогось добивається». Батько не розуміє, про що говорить син, чого хоче, а син просить: «Забери мене зі школи – звільни мене для життя. Будь до мене добрим, як до хворого, якому, можливо, завтра судилося померти. І мені дай вина, яке ти дістаєш для нього з льоху. І мені дай напитися, адже бачиш, я зовсім гину від спраги». Звертаючись до батька «тато», син нагадує: «Ти ніколи не був такий ніжний зі мною, як із найнижчою істотою у твоїй лікарні. Ти ніколи не обіймав мене, коли я боязко приходив до тебе ... побажати добраніч. І все ж я це відчував і нескінченно розумів, що я твій син». Син намагається пояснити, що він більше не хоче бути ворогом, хоче розірвати ланцюги між батьком і сином, просить сприймати його як дорослого і стати другом, довіритися, щоб побачити, який він, його син. Але батько не потребує повчання і вважає, що мав бути суворішим, зараз він це бачить за результатами. Найголовніше – він виконував свій обов'язок: він стояв біля колиски і любив свого сина. Він і зараз із-за нього проводить безсонні ночі, що з ним буде? А син сміявся з поради та допомоги. Як тепер довіряти? Син наполягає, він приходитиме все знову і проситиме, поки його не почують. Після образливих для батька міркувань сина про спадщину батько дивується, як далеко зайшов його син: «Ти показав мені всю свою нищість, ... з якою безсоромністю ти говорив про мою смерть. Я в тобі розчарувався – ти поганий – ти не мого роду. Але я ще твій друг, а не

ворог, тому я караю тебе за ці слова, як ти того заслуговуєш». Після цього він підходить до сина і б'є його в обличчя. Син порівнює дві ситуації: колись він упав із драбини та зламав руку, тоді батько про нього дбав. Зараз син прийшов з набагато більшою бідною, а батько його вдарив, на що батько відповів: «Ти потрапив не в біду, а в непослух, тому я вдарив тебе. Ти знаєш мене і знаєш, що я вимагаю від свого сина». Син вважає, що батько за свого способу життя не знає, що у світі все по-іншому! Батько має іншу думку: «Я дорослий і маю досвід, а ти ще дитина». Тепер син різко змінює інтонації: «Ти став для мене чужим. У мене більше нема нічого спільного з тобою. ... Ти виховував мене в межах свого розуміння. Нехай це було по-твоєму. Але тепер звільни мене!». Батько намагається напоумити сина: «Як же сильно зруйнувала тебе гнильність цього часу. Хіба я неправильно чинив, захищаючи тебе від огидного і підлого? ... Хто так зіпсував твоє серце? Я як лікар оберігав тебе від отрути нашого часу, бо знаю, яка вона небезпечна. За це ти мені пізніше ще будеш вдячний. Але як це трапилося – він тебе все ж дістав! З якого каналу щур увірвався в твою юність? Мій бідний хлопчику, як ти заблукав! Ходімо, забудемо це». Батько кладе руку на синове плече, але син відхиляється: «Ні, тату. Я люблю свій час і не хочу твого співчуття. Я вимагаю від тебе лише одного: справедливості! ... Настав час прощатися, тому ми й стоїмо тут один перед одним. Ні, я не соромлюся туги по всьому, що є сьогодні і чудово. ... Нехай буде покинутою пустеля цього будинку і повсякденність твоєї персони. Я відчуваю, що я йду назустріч щасливій землі. Я хочу бути її пророком». Батько все ще намагається напоумити сина: «Це твої останні слова в домі, який багато років годував та захищав тебе? ... Чи знаєш ти, ЩО ти залишаєш і куди ти йдеш? Дурень! Хто тебе завтра нагодує? Хто допоможе тобі в скорботі та омані? Я що, вже мертвий, що ти так зі мною говориш!». Син безжальний: «Так, ти для мене помер. Твоє ім'я зникло. Я тебе більше не знаю. Ти живеш лише у заповіді. ... Я хотів шукати тебе у вітрі, у хмарі, я падав перед тобою навколішки, я любив тебе. А ти вдарив у моє палаюче обличчя – і ти впав у прірву. ... Тепер ти скоро станеш моїм єдиним, моїм найстрашнішим ворогом. Я маю озброїтися для цієї битви. ... Переможе лише один!». У батька закінчується

терпець, він закликає ще раз прислухатися до нього. Але син заявляє, що життя призначило його переможцем над батьком, і він має це виконати. Він краще буде їсти каміння, ніж батьківський хліб. На заклик розійтися у мирі батько все ще намагається пояснити, що син в омані і що не треба відштовхувати руку, яку, хто знає, чи протягне він ще коли-небудь з такою теплотою. Не знайшовши розуміння і вважаючи, що син хворий і говорить у лихоманці, батько замикає його в кімнаті на той термін, поки він зі спокійною совістю не зможе повернути сина до свого дому. Їжу та питво йому приносять. На запитання сина, що з ним буде далі, батько оголошує свою волю: «Ти здаси свій іспит, у школі, де ти навчаєшся. ... Ти закінчиш навчання і набудеш професії. Це потрібно для майбутнього. Якщо ти підкоришся моїй волі, то все буде добре. Але якщо ти виступиш проти мене, я відштовхну тебе, і ти більше мені не син». Батько обіцяє наступного дня відвідати сина і бажає йому добраніч.

Подальші події розвиваються в такий спосіб. Біля вікна кімнати Сина з'являється Друг. Він пропонує бігти, у парку багато озброєних хлопців, вони забезпечать безпеку. Син доставлений на збори таємного товариства «Клуб збереження радості», де Друг спонукає його виступити перед повним залом молоді, що зібралася, і розповісти про свої страждання, про пережиті муки дитинства, закликати до повстання синів проти батьків. Друг виштовхує Сина на сцену, а сам із товаришами спостерігає за лаштунками. Він виймає з кишені револьвер і каже: «Я його вб'ю, якщо він програє!». Але Синові поступово вдається заволодіти залом, він зриває з себе одяг, оголює груди, показує шрами від побоїв і закликає: «Батьки, які нас мучать, мають постати перед судом!». Присутні зірвалися з місць, оточили його в повному захваті та схваленні. Друг ховає револьвер зі словами: «Він переміг!». Друг також вважає, що Син заснував лігу молодих проти всього світу. У революційному пориві присутні виконують «Марсельезу».

Наступного дня Друг приходить до Сина з вимогою подальших рішучих дій: «Хто кидає у світ ідею і не доводить її до кінця, має померти в пекельному вогні». Син до такого не готовий, каже, що знаходився під навіюванням і що надана йому допомога була не такою вже нехитрою. Друг погоджується, що маніпулював Сином: «Я визнаю,

що моя воля панувала над тобою. Я зловживав тобою із самого початку. Навіть під час виступу я диктував тобі слова та жести, окрім твого бажання». Син ненавидить Друга, і Друг це розуміє, але сам Друг не може виступати в ролі реформатора, він не є оратор, і він не має вогню. А Син має всі потрібні якості. На запитання Сина, що йому тепер робити, Друг відповідає: руйнувати тиранію сім'ї, вести за собою армію. Час пробив, і він вимагає жертв. Сина поставлено на п'єдестал, з якого йому тепер не зійти. Друг зізнається, що дзвонив до Батька і повідомив, де знаходиться Син, зараз за ним прийде поліція. Під майстерним впливом Друга після тривалого опору Син вирішує вчинити батьковбивство. Він має револьвер, подарований Другом.

Син у наручниках (на вимогу батька) доставлений до батьківського дому. Батько простягає руку, Син відмовляється її потиснути. На запитання батька, де син провів ніч, син, ухиляючись від прямої відповіді, каже, що батько під виглядом виховання вчинив проти нього злочин і за це на нього чекає відплата. Син вимагає вислухати його. Він здоровий і знає, що робить. Його вимога – відпустити його зі миром із дому. Йому не потрібні гроші батька, він роздасть їх бідним. Батько довго мучив його, але час використання сили проти дитини минув. Перед батьком стоїть тепер той, хто готовий до крайніх заходів. Батько зрікається сина, на синове запитання: «Ти даєш мені свободу?», відповідає: «Ще рік ти у моїй владі. Ще рік щонайменше я можу захистити від тебе суспільство. Для цього є відповідні установи». Батько хоче піти, але син повідомляє, що замкнув двері. Вважаючи сина божевільним та шукаючи допомоги, батько знімає слухавку телефону та запитує поліцію. Син виймає револьвер, цілиться в груди батька і вимовляє: «Ще одне слово, і ти не жилець». Вони дивляться одне одному у вічі, Батькові стає погано, він повільно сповзає на підлогу і вмирає від інсульту.

Ось так закінчується конфлікт між Батьком та Сином. Хто жертва? Очевидно, так питання не стояло. Метою було показати протистояння, де кожна сторона захищає свої переконання. Представник старшого покоління, Батько – освічена людина, таємний радник, лікар. Його невід'ємними якостями є сумлінність, відповідальність, виконання

обов'язку, вірність принципам буржуазної традиції, честь. Таким він хоче виховати і свого Сина, якого, по-своєму, любить, тому з дитинства оберігає його від згубного впливу навколишнього середовища, ізолюючи від сучасних явищ. Витрачаючи великі гроші на репетиторів, хоче, щоб Син здобув хорошу освіту, яка йому знадобиться надалі. Але нерозуміння діалектики життя не дозволяє Батькові побачити, що Син вже живе в іншому світі і не приймає виховної програми Батька. Опір Сина Батько сприймає як лінощі і непослух, чого не можна допустити за жодних обставин і проти яких треба вживати найжорсткіших заходів. Навіть Комісар поліції не зміг переконати Батька, що Син – це подарунок долі, йому треба допомагати та знаходити з ним спільну мову, а не принижувати його. Батько ж залишається при тій думці, що нинішня молодь стає гіршою і розпуснішою з кожним днем, вона озброїлася проти всіх авторитетів і добрих манер, і він вважає своїм священним обов'язком щосили боротися з такими явищами до кінця свого життя. Син, двадцятирічний юнак, а тому ще неповнолітній, має дуже пристойні побутові умови, але не має свободи розпоряджатися собою та своїм часом. З раннього дитинства Батько оберігає його від згубного впливу життя і не дозволяє читати книги, окрім затверджених, ходити до театру, заводити друзів і взагалі у вільний час залишати будинок. У батька чітке уявлення про батьківський обов'язок, він щиро бажає Сину добра, але у своєму розумінні. Все, що не входить до цього розуміння, Батько відкидає. Але Син відчуває, що в нього має бути інший життєвий шлях, і страждає через те, що Батько його не розуміє. Він навіть хоче піти з життя, але потім все ж таки вирішує, що повинен жити і дізнатися, що таке життя. Для цього йому треба бути вільним. На шляху до здобуття свободи він перетворюється на самовпевнену рішучу людину, готову «вбити те, що вбило її».

Ось це дві протилежні відносини до життя, які з часом неодмінно стикаються. Художня література як один із видів мистецтва є дзеркальним відображенням життя суспільства. Роки дорослішання самого автора припадали на період, коли молоді люди не приймали того, чим дорожили їхні батьки, які пережили основу рейху і з великою гордістю дивилися на успіхи індустріальної Німеччини. Тема

протистояння поколінь була дуже актуальна під час написання драми. Молодим людям покоління батьків було втіленням застарілої системи цінностей. Незадоволеність молоді вимагала пошуку виходу, вона шукала новий світ, який повинен був не мати нічого спільного зі світом своїх батьків, Протест нерідко виражався крайніми заходами. У драмі Хазенклевера за сімейною драмою чітко вимальовується соціальний конфлікт.

Список бібліографічних посилань

1. Потапова, Ж. Е. (2019). *Условия формирования духовно-моральных ценностей немецкой молодежи на рубеже XIX–XX веков (на материале художественных произведений указанного периода)*. Харьков: Изд-во НУА, 130 с.
2. Uk.wikipedia.org, (2021). *Експресіонізм* [online]. Available at: <http://sur1.li/giwyd> [Accessed 13 April 2023].
3. Hasenclever, W. (1917). *Der Sohn. Ein Drama in fünf Akten*. Leipzig: Kurt Wolff Verlag, 137 p.

References

1. Potapova, Zh. Ye. (2019). *Usloviia formirovaniia dukhovno-moralnykh tsennostei nemetskoii molodezhy na rubezhe XIX–XX vekov (na materiale khudozhestvennykh proizvedenii ukazannoho perioda)* [Conditions for the Formation of the Spiritual and Moral Values of German Youth at the Turn of the 19th–20th Centuries (on the material of the literary works of the specified period)]. Kharkov: Izd-vo NUA, 130 p.
2. Uk.wikipedia.org, (2021). *Ekspressionizm* [Expressionism]. [online]. Available at: <http://sur1.li/giwyd> [Accessed 13 April 2023].
3. Hasenclever, W. (1917). *Der Sohn. Ein Drama in fünf Akten* [The son. A drama in five acts]. Leipzig: Kurt Wolff Verlag, 137 p.

Студентська трибуна

А. В. Пальваль

Науковий керівник: д-р ист. наук, проф. Астахова К. В.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ В ОСВІТІ: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ

Стаття присвячена найцікавішому аспекту історії освіти – інтеграції освіти в країнах Європи (друга половина ХХ ст.), пошуку спільних векторів розвитку, аналізу історії інтеграційних процесів. Показано, що освіта завжди залишалася одним із найважливіших елементів розвитку, навіть за умов серйозних геополітичних змін, під впливом протидіючих ідеологій.

Після закінчення Другої світової війни у країнах Західної Європи розпочалося відновлення національних систем освіти, які були зруйновані. Найсерйозніші зміни відбулися в освіті та педагогічній думці країн Східної Європи.

Перешкодою для відновлення інституту освіти країн Східної Європи значною мірою стала «залізна завіса», яка розділила Європу і призвела до найсильнішої ідеологізації школи та університету.

Наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. у більшості розвинених країн спостерігається демократизація та гуманізація освіти. Почалися активні інтеграційні процеси.

Ключові слова: євроінтеграція, освіта, “Народна українська академія”.

Palval Anastasiia. Eurointegration in education: background.

The article is devoted to the most interesting aspect of the history of education – the integration of education in European countries (the second half of the 20th century), the search for common vectors of development, and the analysis of the history of integration processes. It is shown that education has always been one of the most important elements of development, even in the face of serious geopolitical changes, under the influence of opposing ideologies.

After the end of the Second World War in the countries of Western Europe, the restoration of national education systems began, which had been destroyed. Serious changes have taken place in the education and pedagogical thought of the countries of Eastern Europe.

An obstacle to the restoration of the institution of education in the countries of Eastern Europe, to a large extent, was the “Iron Curtain”, which divided Europe and led to the strongest ideologization of the school and university.

At the end of XX – early. XXI Art. Democratization and humanization of

education is observed in most developed countries. Active integration processes have begun.

Key words: European integration, education, “People’s Ukrainian Academy”.

Сучасна освіта стрімко змінюється під впливом глобалізаційних процесів та політичних подій. З одного боку здається, що від минулих часів післявоєнного періоду на освітньому полі нічого не залишилося: новітні технології змінили похід до бібліотек, гаджети повністю пристосовані до написання текстів у будь-якому форматі тощо. Проте лише вивчивши питання історії розвитку освіти, можна побачити зв’язок минулого із теперішнім, спираючись на багаторічний досвід країн Європи, створення та постійні трансформації їхніх освітніх інститутів.

Мета дослідження: дослідити та систематизувати історію інтеграції освіти країн Європи (друга половина ХХ ст.) та визначити спільні вектори розвитку.

Для досягнення мети було поставлено такі *задачі*:

1. Проаналізувати причини євроінтеграції вищої освіти у післявоєнні часи.

2. Описати основні вектори цих процесів.

Ознайомитись з проблемами розвитку освіти в Західній Європі допомагають численні публікації, серед яких статті: «Розвиток освіти і педагогічної думки в країнах Європи, США та СРСР у другій половині ХХ ст. (до 1991 р.)» та «Школа в Західній Європі і США після Другої світової війни» [8, 9] та ін.

В цілому історіографія проблеми, що досліджується, склалася досить глибоко.

Важливу роль щодо відображення розвитку Болонського процесу, який набув розвитку у 90-ті, відіграє стаття «Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін)», де розглянуто хронологію подій, основні тенденції створення загальноєвропейської зони вищої освіти, ключові питання та принципи [4, 52 с.].

Глобальні інтеграційні процеси сучасного світу – об’єктивна тенденція розвитку усіх сфер суспільного життя, що беззупинно змінює

буденність. Дослідження інтеграційних процесів в освіті країн Європи охоплює післявоєнний період (друга половина ХХ ст.), коли економічний, політичний, соціальний та інші стани провідних країн зазнавали різких змін.

У післявоєнний період світ зазнав істотних геополітичних перетворень. На розвиток освіти особливі події «Холодної війни». Частина держав опинилися під впливом ідеологій США та Великобританії, а інша частина контролювалися Радянським Союзом. Після закінчення Другої світової війни в країнах Заходу почалося оновлення національних систем освіти, що існували в довоєнну епоху і були зруйновані під час війни.

Перешкодою на шляху розвитку школи в післявоєнний період в країнах Східної Європи стала «залізна завіса»: через ідеологічний вплив Заходу, країни соціалістичного блоку припинили культурний обмін з народами Західної Європи, при цьому замінивши його пропагандою радянської ідеології. З часом розрив між блоками лише посилювався.

У другій половині 40-х р., зі зруйнованої Європи науковці, освітяни, з часом і студенти почали мігрувати до США, де університетська освіта не тільки не зазнала втрат від воєнної катастрофи, а, навпаки, розквітала, забезпечуючи більш привабливі умови для інтелектуальної діяльності. Далі за втратою частини інтелектуальної еліти, Західна Європа почала стрімко втрачати, і це закономірно, робочу силу. Все це негативно впливало на ринки праці, економічний розвиток.

Характерний державний вплив здійснювався на школи всіх західноєвропейських країн. У Великобританії був прийнятий акт Батлера. Закон демократизував і упорядкував шкільне життя, розширивши права батьківських комітетів, збільшивши термін обов'язкового навчання до 15 років. У 1960-х рр. відбулося заснування єдиних загальноосвітніх шкіл, випускники яких мають право вступу до вищих навчальних закладів. У 1988 р. був введений «Єдиний національний навчальний план», який заклав основу уніфікації системи освіти Великобританії.

Розвиток американської школи в післявоєнний період проходив у руслі централізації управління освітою. Якщо раніше кожен штат мав право самостійно і незалежно складати навчальний план і формувати

власну шкільну політику, то після прийняття Закону про освіту 1958 р. сталася різка зміна становища в галузі освіти в США, посилилась скоординованість.

У середині 1960-х рр. в США почався широкомасштабний рух за усунення залишків расової та релігійної сегрегації в школі. Вельми актуальними в цей період стали ідеї гуманізації і демократизації освіти. У 1981 р. в США набув чинності Закон про об'єднання і поліпшення програм освіти. Штати постійно збільшували фінансування власної освітньої системи.

Освіта у Франції під час Другої світової війни, як і в інших країнах, що перебували під нацистською окупацією, була фактично зруйнована. Перші повоєнні роки йшло активне відновлення. А от сучасна освіта Франції відрізняється від багатьох європейських держав збереженням централізованого управління, що передбачає керування діяльністю навчальних закладів Міністерством національної освіти і культури Франції. Системи освіти провідних країн Європи кардинально змінювалися, але зберігали історичні традиції.

Федеральний уряд Німеччини тільки в 1969 р. отримав право директивного управління школою. Федеративна республіка Німеччина історично організована за федеративного принципу: всі землі, що входять до неї, мають значну самостійність, система освіти відповідно також децентралізована і має відмінності.

Розвиток освіти в інших західних країнах відбувався під впливом схожих факторів. До кінця ХХ ст. практично скрізь розвиваються сформовані раніше національні системи освіти при врахуванні сучасних освітніх потреб суспільства. Помітними стають не лише маркери відновлення та зміни ідеологічних векторів, але й спроби зберігати власні освітні інститути, запобігати перетіканню інтелекту за межі країн. Так поступово набувають сили процеси об'єднання, інтеграції систем освіти Західної Європи з метою витримати конкуренцію з США.

Переломити ситуацію було можливо лише за умов системного об'єднання зусиль, перш за все у боротьбі за інтелект, за освітян та науковців, власну робочу силу. Намагаючись протистояти США у цій площині, західноєвропейські держави почали процеси швидкої освітньої євроінтеграції, що підштовхнули, з часом, і відомі Болонські домовленості.

Наступним інтеграційним уподобанням стала Лісабонська конвенція щодо визнання спеціальностей у системі вищої освіти Європи 11 квітня 1997 р., яка є першоджерелом із 16 основних документів, які регламентують освітній процес країн-учасниць Болонського процесу. Лісабонська угода продекларувала наявність та вагомість освітніх систем і мала на меті створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма перевагами і здобутками національних систем освіти і науки, зможе бути мобільною на європейському ринку праці. “Залізна завіса”, а також ідеологізація суспільного життя в країнах Східної Європи і СРСР фактично привели до виникнення двох напрямів у розвитку педагогічної науки, таких різних і невзаємопов’язаних, що в побуті “радянська педагогіка” і “буржуазна педагогіка” стали позначати принципово різні науки. Ці країни значний час були поза євроінтеграційними процесами, підключившись до них лише наприкінці ХХ ст. [6, 8].

Наступний важливий крок – Конвенція про визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в європейському регіоні, прийнято на конференції в м. Лісабоні 11 квітня 1997 року, під егідою Ради Європи.

За час існування Ради Європи питання освіти займали одне з пріоритетних місць у його програмах та бюджеті. У цілому цю багатолітню діяльність можна охарактеризувати як поступове формування загальноєвропейської політики, що забезпечувала б у всіх країнах-учасницях рівні права і високі стандарти навчання громадян. Приєднання країн до конвенцій і угод, що розробляються Радою Європи, і внесенням у зв’язку з цим відповідних змін у національні законодавства складають основу для загальноєвропейського законодавства про освіту. Також освіті відводиться велика роль і у формуванні загальноєвропейського наміру і духу співробітництва, без яких неможливий рух до повноцінного функціонування об’єднаної Європи. Діяльність Ради Європи, з одного боку, відображає загальні тенденції та проблеми розвитку національних систем освіти в європейських країнах. А з іншого, показує, як завдяки співробітництву національних політик поступово формується загальноєвропейська політика, від якої не можуть відставати країни Європи. За час існування Ради Європи були проведені десятки конференцій, сотні семінарів, багаточисленні

дослідження щодо різних проблем освіти. І все це заради забезпечення інтеграції водночас із збереженням національних особливостей.

Ще до закінчення Другої світової війни в країнах Європи відчувався процес початку змін у загальноосвітній школі, університети приєдналися трохи пізніше [9].

Сучасна система вищої освіти України потребує реформування відповідно до умов інтеграції країни в європейську освітню спільноту. Ідеї Болонського процесу в Європі закладені ще 19.12.1954 р. підписанням Європейської культурної конвенції. Участь у ній Україна підтвердила тільки 24.02.1994 р. Офіційно ж вона доєдналася до Болонського процесу тільки на Бергенській конференції (Норвегія), де 19.05.2005 р. було підписано Болонську декларацію. Підписання цих документів започаткувало реальне приєднання нашої держави до Болонського процесу та офіційне осмислення і впровадження в навчальний процес його принципів.

В кінці ХХ ст. з'являються зародки формування постіндустріального суспільства, яке приходить на зміну індустріальному та розвивається до сьогодення. Одна з останніх концепцій стадії суспільного розвитку є діджиталізація. Це суспільство, в якому головну роль відіграє впровадження нових інформаційних технологій в освіту, наукові дослідження, економіку та інші сфери.

В останнє десятиліття ХХ ст. в більшості країн європейської цивілізації простежується тенденція до демократизації та гуманізації освіти. Визнання людини і її прав пріоритетною цінністю стало одним із найважливіших досягнень міжнародної дипломатії після Другої світової війни. Права людини і права дитини, визнані міжнародними конвенціями, у всьому світі дали поштовх розвитку таких підходів до освіти і виховання, які орієнтовані на максимальне врахування потреб та можливостей духовного і фізичного розвитку особистості [10]. Започатковані ж ці процеси були ще у середині минулого століття.

В цілому ж, поступово освітні системи західних країн почали «втягуватись» в євроінтеграційні процеси. Університетський сектор вийшов на лідуючі позиції і став відігравати роль своєрідного «локомотиву».

Варто відмітити, що процеси інтеграції освіти не ставили собі за

мету уніфікацію систем. Тільки – можливість зрівнювати, співставляти задля підвищення якості та прозорості освіти.

По іншому підходила до участі в євроінтеграції освіти Україна, яка почала підключатися тільки наприкінці 90-х років ХХ ст. Спочатку освітні інституції відокремились від освітніх традицій колишнього СРСР, хоча значною мірою методологічні засади побудови освітнього процесу зберігалися, як і в інших країнах пострадянського простору.

Рок за роком, поступово, через двосторонні угоди, приєднання до участі у гарантовій, проектній діяльності Україна рухалася до повноцінного членства.

Історія цього процесу налічує не одне десятиліття.

Список бібліографічних посилань

1. Алферов, Ю. С. (1998). *Совет Европы и образование*, с. 100–111.
2. Апкарова, Е. (2008). *Болонский процесс и система высшего образования Франции*.
3. Афанасьев, А. Н. (2003). *Болонский процесс в Германии*, с. 54–57.
4. Степко, М. Ф. та ін. (упоряд.). (2003). *Болонський процес у фактах і документах: (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін)*. Київ; Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 52 с.
5. Гребнев, Л. (2004). *Высшее образование в Болонском измерении: российские особенности и ограничения*.
6. Вашук, Ф. Г. (ред.). (2011). *Интеграция в европейский освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи*. Ужгород: ЗакДУ, 560 с.
7. Кашавцев, А. (2007). *Европейская интеграция в образовании: история вопроса*, с. 20–39.
8. Піскунов, А. В. (2014). Розвиток освіти і педагогічної думки в країнах Європи, США та СРСР у другій половині ХХ ст. (до 1991 р.). [online] В: *Історія педагогіки та освіти* Available at: https://stud.com.ua/62381/pedagogika/rozvitok_osviti_pedagogichnoyi_dumki_krayinah_yevropi_srsr_drugiy_polovini_1991 [Accessed 26 December 2021].
9. Піскунов, А. В. (2014). Школа в Західній Європі і США після Другої світової війни. [online] В: *Історія педагогіки та освіти*. Available at: https://stud.com.ua/62382/pedagogika/shkola_zahidniy_yevropi_drugoyi_svitovoyi_viyuni [Accessed 26 December 2021].
10. Юшер, А. (2009). *Основные тенденции в развитии высшего образования в европейском регионе*, с. 108–120.

References

1. Alferov, YU. S. (1998). *Sovet Yevropy and obrazovaniye: nauchnoye izdaniye*. [Council of Europe and education: scientific edition], pp. 100–111.
2. Apkarova, Ye. (2008). *Bolonskiy protsess and sistema vysshego obrazovaniya France* [The Bologna process and the system of higher education in France], pp. 112–115.
3. Afanas'yev, A. N. (2003). *Bolonskiy protsess in Germany: nauchnoye izdaniye* [The Bologna Process in Germany: Scientific Edition], pp. 54–57.
4. Stepko, M. F. And other. (ed.). (2003). *Bolons'kyi protses in faktakh and dokumentakh: (Sorbonna-Bolon'nya-Salamanca-Praha-Berlin)* [Bologna process in facts and documents: (Sorbonne-Bologna-Salamanca-Prague-Berlin)]. Kyiv; Ternopil№: Vyd-vo TDPU named V. Hnatyuka, 52 p.
5. Grebnev, L. (2004). *Vyssheye obrazovaniye in Bolonskom izmerenii: rossiyskiye osobennosti i ogranicheniya* [Higher education in the Bologna dimension: Russian features and limitations]. *Vyssh. obrazovaniye in Russia*, 1, pp. 32–42.
6. Vashchuk, F. H. (ed.). (2011). *Intehratsiya into yevropeys'kyi osvityniy prostir: zdobutky, problemy, perspektyvy* [Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects]. Uzhhorod: ZakDU, 560 p.
7. Kashchavtsev, A. (2007). *Yevropeyskaya integratsiya in obrazovanii: istoriya voprosa* [European integration in education: background], pp. 20–39.
8. Piskunov, A. V. (2014). *Rozvytok osvity and pedahohichnoyi dumky in krayinakh Yevropy, USA and USSR in druiy polovyni 20th century (until 1991 r.)* [The development of education and pedagogical thought in the countries of Europe, the USA and the USSR in the second half of the 20th century (until 1991)]. In: *Istoriya pedahohiky and osvity* [online] Available at: https://stud.com.ua/62381/pedagogika/rozvitok_osviti_pedagogichnoyi_dumki_krayinah_yevropi_srsr_druiy_polovini_1991 [Accessed 26 December 2021].
9. Piskunov, A. V. (2014). *Shkola in Zakhidniy Yevropi i SSHA pislya Druhoyi svitovoyi viyny* [School in Western Europe and the USA after the Second World War]. [online] In: *Istoriya pedahohiky and osvity* Available at: https://stud.com.ua/62382/pedagogika/shkola_zahidniy_yevropi_drugoyi_svitovoyi_viyni [Accessed 26 December 2021].
10. Yusher, A. (2009). *Osnovnyye tendentsii in razvitii vysshego obrazovaniya in yevropeyskom regione* [Main trends in the development of higher education in the European region], pp. 108–120.

А. Л. Якуніна

Науковий керівник: д-р ист. наук, проф. Астахова К. В.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СТУДЕНТСЬКОГО ТЕАТРУ ХГУ «НУА» «НА ЛЕРМОНТОВСЬКІЙ, 27»

Стаття присвячена історії створення та розвитку одного з перших у Східній Україні часів незалежності студентського народного театру ХГУ «НУА» – «На Лермонтовській, 27».

Генеза театру досліджується на тлі розвитку та традицій театрального мистецтва на Слобожанщині, в першу чергу, на Харківщині. Відомо, що театральне мистецтво в Україні починається із XVIII століття, коли з'явилися перші театральні гуртки, які намагалися власними силами забезпечувати постановки справжніх вистав, шкільні та аматорські трупи. З того часу живе і розвивається найрізноманітніше театральне мистецтво Харкова, що вписало в історію світового театру багато яскравих сторінок.

Своєрідною перлиною сучасного молодіжного театрального руху Слобідської України став народний студентський театр «На Лермонтовській, 27», історія якого нараховує вже більше двох десятиліть та відмічена численними здобутками, перемогами та творчими злетами. Саме його народженню, формуванню творчого обличчя, гастрольній біографії присвячено дослідження.

Особливу увагу приділено з'ясуванню впливу театру на особистість студентів, їхнє формування та становлення.

Ключові слова: студентські театри, ХГУ «НУА», театральне мистецтво, традиції, вплив.

Yakunina Alyona. History of the Formation and Development of KhUH “PUA” Students’ Theater “Na Lermontovskii, 27”

The article deals with the history of establishing and developing “PUA” students’ amateur theater “Na Lermontovskii, 27”, one of the first in eastern Ukraine at the time of independence.

The theater genesis in the context of the development and traditions of theatrical art in Slobozhanshchina, mainly in Kharkiv region, has been considered. Theatrical art in Ukraine is widely-known to date back to the XVIII century, when

the first theater circles, trying on their own to stage real plays, school and amateur troupes appeared. Since then Kharkiv theatrical art in its vast variety has been living and developing, inscribing lots of bright pages in the history of the world theater.

Students' amateur theatre "Na Lermontovskii, 27" has become a peculiar pearl of modern youth theatrical movement of Slobodska Ukraine. Its history counts more than two decades, marked by numerous achievements, victories and creative breakthroughs. The theatre's origin, creative identity and touring biography are highlighted in the research.

Particular attention to the theatre's influence on students' personalities as well as their formation and education had been paid.

Key words: student theatres, KhUH "PUA", theatrical art, traditions, influence.

У сучасному суспільстві, у сучасних умовах все більш актуальним стає моральне виховання покоління, яке підростає, процес його становлення і культурного розвитку, формування світогляду, системи цінностей. У світі, що змінюється з постійно зростаючою швидкістю, своєрідними світоглядними орієнтирами здебільше стають музика, театр, творчі напрями діяльності.

На кожному етапі історичного розвитку театральне мистецтво було тісно пов'язане із соціальними процесами й характер цього взаємозв'язку залежав від рівня економічного розвитку країни, сформованості політичних, етичних, соціальних і культурних потреб суспільства. Відтворюючи життя соціуму, відображаючи різноманітні прояви людських взаємин, театр допомагає розкривати духовний потенціал, інтелектуальні й творчі можливості особистості, сприяє залученню її до сприйняття загальнолюдських цінностей шляхом участі в комунікативній взаємодії з актором у процесі сприйняття твору театального мистецтва – вистави. Так чи інакше, але театр, змінюючись, не втрачає ані ролі, ані прихильників та впливу.

Ціль дослідження: систематизувати та описати історію створення студентського театру «На Лермонтовській, 27» ХГУ «НУА» – як невід'ємну складову театральної традиції Харкова.

Відповідно меті, сформульовано завдання:

– зібрати інформацію щодо історії виникнення та розвитку студентського театру ХГУ «НУА»;

- проаналізувати зміст основних етапів діяльності студентського театру протягом двох десятиліть;
- продемонструвати можливості студентського творчого об'єднання щодо розвитку soft skills.

Історіографія налічує досить багато джерел відносно розвитку театрів Харкова, але обмаль – про історію студентських театрів. Театральне життя Харкова описували Г. Я. Ботунова [3], О. В. Плетньов [11], Н. Г. Межова [8] тощо. Інформативними джерелами щодо студентських театрів є ЗМІ, зокрема багатотиражні видання ЗВО, ювілейні дослідження та експозиції музеїв історії університетів.

Значною складовою історизації театрів, в тому числі молодіжних, студентських, є університетські та міські музеї, приватні колекції, архіви.

Так чи інакше, але історія харківських театрів описана досить ретельно і має відносно солідну історіографію. Чого неможливо сказати про таку «гілочку», як студентські театральні колективи та об'єднання. У саме цю прогалину, на прикладі одного із студентських об'єднань, намагається заповнити автор дослідження.

Безумовно, історія одного студентського театрального колективу не дозволяє узагальнювати та робити глобальні висновки. Але дослідити деякі маркери та тенденції, здається, можливо і доцільно.

Театральне мистецтво на Слобідській Україні зробило свої перші кроки у XVIII столітті – це аматорські гуртки, а згодом і шкільні театри. За свідченнями історика Костянтина Павловича Щелкова, перша вистава відбулась 29 вересня 1780 року, але за браком документальних джерел, інформації про перших акторів та постанови п'єс не зберіглося. З нагоди проїзду імператриці Катерини II через Харків, у 1787 році було споруджено будівлю для театру, що взагалі позитивно вплинуло на театральне життя, бо наявність власного окремого театального приміщення давала можливості [8].

XIX століття характеризується боротьбою двох напрямків – прогресивного та консервативного. У результаті зображувана дійсність була далека від справжнього життя українців. Ситуація змінилася у середині XIX століття, на сцені відбулися спектаклі за творами

І. Котлярєвського та Г. Квітки-Основ'яненка, що значно підвищило рівень театрального мистецтва на Слобожанщині [8].

Найбільшого розквіту театр набуває у ХХ столітті, зокрема створення та діяльність театрів «Березіль» Леся Курбаса, який на сьогодні відомий як Харківський академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, більш сучасні «Может быть», «Madrigal», «Post Scriptum», «Нафта» та «Театр 19» [4].

Разом зі створенням харківських університетів утворювалися й перші студентські театри. Одним із них був «СИНТ-63», організований студентами ХНУ ім. В. Н. Каразіна (раніше ХДУ ім. М. Горького) [10]. У 50–70-ті роки у культурному житті посідав особливе місце драматичний колектив Харківського політехнічного інституту – «Політехник» [15]. На початку 90-х до них приєднався і поступово завоював «місце під сонцем» ще один цікавий самобутній студентський театр «На Лермонтовській, 27», що утворився у Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» [9].

Історія театру «На Лермонтовській, 27» починається з 1998 року, коли в академії було проініційовано створення низки творчих студентських колективів. Його першим керівником стала актриса Харківського академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка – Людмила Павлівна Захарчук. Але ініціатором, безумовно, створення театру була перший ректор ХГУ «НУА», Почесний громадянин міста Харкова, доктор історичних наук, професор, людина авторитетна та впливова у світі освіти України – Валентина Іларіонівна Астахова.

Участь у роботі театру беруть студенти всіх факультетів («Референт-перекладач», «Бізнес-управління», «Соціальний менеджмент»), випускники академії та школярі Спеціалізованої економіко-правової школи, яка входить до складу ХГУ «НУА» та має власну театральну студію.

У співдружності з першим ректором академії проф. В. І. Астаховою вони створили гурт, що поєднував академічні цінності, традиції та новації. Все це призводило до залучення у трупі не лише студентів, а й викладачів (А. Рябко, О. Дурандіна тощо).

Важливою подією для театру стало отримання звання зразкового (2004 р.) та найголовніше – звання «Народного художнього колективу» (2009 р.). Студентський театр витримав екзамен перед Заслуженими артистами України Євгеном Плаксіним, Римою Келіною й іншими корифеями театрального мистецтва. Вони високо оцінили роботу студентського театру і гурт одногосно отримав звання «Народного» та з того часу успішно підтверджує його кожні 5 років [16].

Як вже було зазначено, першим керівником театру була режисер Л. П. Захарчук – досвідчена акторка Шевченківського театру. З 1999 року вона працювала із студентами та поставила незабутні для глядача спектаклі за п'єсами: О. Арбузова, Є. Сігала, Л. Зоріна тощо [1]. Саме з приходом Людмили Павлівни і відбулося справжнє становлення студентського театру, було забезпечено перші кроки та розквіт [10].

З 2019 року із гуртом працює новий керівник – випускник Харківського університету мистецтв ім. І. Котляревського, Брюханов Демид Ігорьович. За досить невеликий проміжок часу студентський театр двічі посів перші місця на міському конкурсі «Студентська весна». Поставлено: «Синя птиця» М. Метерлінка, «Божественна комедія» І. Штока, «Безіменна зірка» М. Себастьяна.

Як зазначено вище, через театральний колектив «пройшло» багато студентів різних факультетів та курсів. Зберігають зв'язки з театром також численні випускники. Найдовше виходили на підмостки та користувалися любов'ю глядачів: Євгеній Коляда, Дмитро Курдупов, Дар'я Одинець, Анастасія Задорожна, Сергій Журавльов, Дмитро Варнавський, Юлія Шевелія, Аліна Новожилова, Микола Маринівський, Надія Задорожна. Це саме ті випускники, завдяки зусиллям та таланту яких студентський театр став відомим у місті. Цікаво відмітити, що «театральна сторінка» для деяких із вихованців студентського гурту мала продовження.

Актори студентського театру намагаються проявляти себе у різних ампулах: показують всю багатогранність кохання, роздивившись його не зі звичного боку, але і з додаванням комедії. Репертуар колективу відрізняється від інших. До найбільш знаних спектаклів належать:

«Історія кохання» Є. Сігала, «Варшавська мелодія» Л. Зоріна, «А зорі тут тихі» Б. Васильєва, «Обидва на гойдалці» У. Гібсона, «Голубі олені» А. Коломійця, «Синя птаха» М. Метерлінка, «Божественна комедія» І. Штока. Класичні, знані, але – у сучасній обробці, зі «студентських підходом».

Театр «На Лермонтовській, 27» – учасник всеукраїнських та міжнародних творчих проєктів: лауреат Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Босфорські Агони» [13]; після виступів у рідних стінах Народної української академії актори продовжують показувати себе у місті Первомайському та Малинівці з гастрольями; виїжджають на численні гастролі. Серед досягнень студентського гурту – виступи у районах міста, у школах, будинках культури. Окрема сторінка – співпраця з людьми похилого віку, театр неодноразово виступав перед ними [6].

Колектив є учасником численних міжнародних конкурсів: поїздка до Санкт-Петербургу [18], де показали один із найкращих своїх спектаклів «Таня». Весняні польські гастролі стали гарною традицією. Саме у Польщі (Краків) відбулася Міжнародна прем'єра «Обидва на гойдалці» [5]. В музеї історії НУА зберігаються спогади про ці гастролі: на спектаклі був аншлаг, зібралися глядачі з різних країн, яких об'єднувала любов до театру. Зворушлива постановка нікого не залишила байдужим, більшість висловлювали подяку акторам. Спектакль «Обидва на гойдалці» був високо оцінений журі: колектив привіз до Харкова кілька нагород, серед яких – «Найкраща чоловіча роль», «Найкраще музичне оформлення спектаклю» та дипломи лауреатів фестивалю. У 2016 році у Кракові студентський театр знову виступив вже з новим спектаклем «Варшавська мелодія». Актори виграли приз глядацьких симпатій та отримали запрошення на інші театральні фестивалі. Один з них – всеукраїнський фестиваль «Театральна сесія 2016», що проходив у м. Дніпро. За проханням організаторів театр виступив зі спектаклем «Варшавська мелодія» і отримав перемогу. У Дніпрі відбулося «повноліття» цієї постановки, адже актори зіграли його 18-й раз. Театр був удостоєний Гран-прі за найкращу жіночу й чоловічу ролі. Режисер Л. П. Захарчук перемогла

у номінаціях «Найкраща режисура» та «Найкраще музичне рішення» [16].

Визначною подією був виїзд театру «На Лермонтовській, 27» до Парижу. У 2010 році у рамках проекту «Харьковская сирень. PS» відбувся прем'єрний показ спектаклю «Історія кохання» Є. Сігала. Згодом він був представлений вже французькій публіці під час святкування Днів Харкова у Парижі 20-22 січня 2011 року [2].

Гастролі було здійснено за підтримки Харківської обласної державної адміністрації та особисто-відомого журналіста, громадського діяча, ініціатора багатьох проектів на Харківщині В. Маренич. Саме Вікторія Михайлівна – член Піклувальної ради ХГУ «НУА», здійснила цей унікальний проект – студенти побачили Париж, а Париж познайомився зі студентським театральним гуртом із України.

Численні спогади учасників цих гастролей та відгуки ЗМІ підтверджують, що «Паризькі гастролі» – яскрава сторінка у житті театру та його учасників.

Не менш важливими є академічні заходи. За ініціативою НУА у 2003–2004 рр. було проведено фестиваль «На крилах кохання». Протягом трьох днів студенти та гості мали можливість не тільки подивитися п'єси українських драматургів у виконанні студентських колективів Харкова, Дніпра, та відвідати прес-конференцію, зустрітися з видатними театральними діячами, взяти участь у майстер-класах. На другому фестивалі очолював журі народний артист України – Богдан Бенюк, що всіляко підтримав захід: «... Те, що такий фестиваль не проводиться на Україні, – біда, і це надзвичайно велике досягнення, що академія розпочала таку роботу. Я думаю, що фестиваль перетвориться у всеукраїнський, і це було б просто ураганно, тому що великий потік талановитих людей прийде до театру власне із таких аматорських колективів» [12].

Два роки поспіль талановита студентська молодь збиралася на такі театральні фестивалі в ХГУ «НУА».

Театр «На Лермонтовській, 27» не лише гостинно приймав учасників з різних куточків України та університетів міста, але й сам демонстрував власні напрацювання.

Відомий харківський театральний критик Олександр Аннічев, який відвідав фестиваль, дав їм високу оцінку.

Театральна творчість не тільки активує інтерес студента до мистецтва театру та мистецтва в цілому, але й розвиває фантазію, пам'ять, увагу й інше. Репетиції театрального гурту передбачають не лише роботу над новою п'єсою, а й різні творчі завдання, що допомагають студентам розкрити себе, навчитися новому. Завдання орієнтовані на розвиток впевненості у собі та перед публікою, взаємодії між партнерами, на командну роботу. Більшу частину часу студенти готують вистави, працюють над власними ролями, над словом, його звучанням, чистотою інтонації, зрозумілою мімікою, знаходять потрібні засоби виразності для розкриття художнього образу. Вибір ролей відбувається за взаємною згодою керівника та студента. Кожна репетиція – це творча майстерня, яка «вирощує» актора, особистість.

Пандемія 2019-2022 рр. значно змінила розклад роботи та репетиції, примусивши перейти до он-лайн режиму. Саме у такому форматі здійснено постановку спектаклю «Синя птиця». Такий додатковий досвід отримали і учасники, і режисер.

Окремий напрям діяльності студентського театру – співпраця із шкільною театральною студією, що функціонує з 2001 року. Щороку в академії проводяться шкільні театральні фестивалі, девіз яких – «Вчись творити добро». Кожен клас готує фрагмент спектаклю. Беруть участь у складі журі саме актори театру «На Лермонтовській, 27».

Харківська театральна школа має не лише яскраві професійні театральні колективи, адже протягом багатьох десятиліть існують, розвиваються і молодіжні студентські театри. Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» продовжує традиції створення студентських театрів. В історії студентського театрального колективу «На Лермонтовській, 27» є чимало яскравих моментів, бо постановка спектаклів та зацікавленість студентів дає неабиякі результати: численні виступи в Україні та за кордоном, велика кількість нагород та звання «Народного».

Список бібліографічних посилань

1. Аннічев, А. *Вечерний Харьков. Бенефис Людмилы Захарчук.*

2. Астахова, Е. В. (ред.). (2021). *Диалоги со временем*. Харьков: Изд-во НУА, 656 с.
3. Астахова, Е. В. (ред.). (2020). *Высшая школа Харьковщины: 80-е годы ХХ – начало ХХІ века (воспоминания, интервью, документы)*. Харьков: Изд-во НУА, с. 110–122.
4. Добровольская, М. (2009). АСАДЕМІА №3 (119) «*На Лермонтовской, 27*» всегда интересно и весело.
5. Дурандина, О. В. (2013). АСАДЕМІА №2 (138). *Юбилей студенческого театра*.
6. Коляда, Е., Мариновский, Н. (2021). АСАДЕМІА №2 (170).
7. Логвиненко, Л. (2003). Слобідський край. *На крилах студентського кохання*.
8. Межова, Н. Г., Сердюк, О. В., Шило, О. В. та ін. (1995). *Художня культура Слобідської України: Навч. Посібник*. Харків: Національна юридична академія України, 108 с.
9. Народный художественный коллектив – студенческий театр «На Лермонтовской, 27» [online]. Available at: <https://nua.kharkov.ua/university/vneauditornaya-rabota/tvorcheskie-kollektivy/studencheskij-teatr-na-lermontovskoj-27/> [Accessed 15 Jan. 2022]
10. Пелепилица, Е. (2001). АСАДЕМІА №9 (39). *Однажды вечером, собираясь уходить из академии...*
11. Плетнев, А. В. (1960). *У истоков Харьковского театра*. Харьковское книжное издательство, 162 с.
12. Садчикова, М. (2006). АСАДЕМІА №6 (91). «*На Лермонтовской, 27*» – не просто адрес...
13. Седукова, Е. (2004). Событие. «*На Лермонтовской, 27*» – Анилаг. С.21.
14. Студенческий театр ХНУ им. В. Н. Каразина [online]. Available at: <https://www.univer.kharkov.ua/ru/student/stud-theater> [Accessed 15 Jan. 2022]
15. Театр «Политехник» НТУ «ХПИ» [online]. Available at: <http://ds-khpi.org.ua/kollektivy/218-teatr-politehnik/segodnya/91-teatr-politehnik> [Accessed 15 Jan. 2022]
16. АСАДЕМІА №4 (152). (2016). *Театр «На Лермонтовской, 27»*. *Невероятная победа!*
17. АСАДЕМІА №2 (154). (2017).
18. АСАДЕМІА №1 (149). (2016). *С премьерой!*

References

1. Annichev, A. Vecherniy Kharkov. Benefis Lyudmilyi Zaharchuk.

2. Astahova, E. V. (red.). (2021). *Dialogi so vremenem*. Kharkov: Izd-vo NUA, 656 p.
3. Astahova, E. V. (red.). (2020). *Vysshaya shkola Kharkovschinyi: 80-e godyi XX – nachalo XXI veka (vospominaniya, intervyyu, dokumenty)*. Kharkov: Izd-vo NUA, p. 110–122.
4. Dobrovolskaya, M. (2009). *ACADEMIA #3 (119) «Na Lermontovskoy, 27» vseгда interesno i veselo*.
5. Durandina, O. V. (2013). *ACADEMIA #2 (138). Yubiley studencheskogo teatra*.
6. Kolyada, E., Marinovskiy, N. (2021). *ACADEMIA #2 (170)*.
7. Logvinenko, L. (2003). *Slobidskiy kray. Na krilakh studentskogo kohannya*.
8. Mezhova, N. G., Serdyuk, O. V., Shilo, O. V. ta In. (1995). *Hudozhnya kultura Slobidskoyi Ukrayini: Navch. Posibnik*. Kharkiv: Natsionalna yuridichna akademiya Ukrayini, 108 p.
9. *Narodnyiy hudozhestvennyiy kollektiv – studencheskiy teatr «Na Lermontovskoy, 27»* [online]. Available at: <https://nua.kharkov.ua/university/vneauditornaya-rabota/tvorcheskie-kollektivy/studencheskiy-teatr-na-lermontovskoj-27/> [Accessed 15 Jan. 2022]
10. Pelepilitsa, E. (2001). *ACADEMIA #9 (39). Odnazhdyi vecherom, sobirayas uhodit iz akademii...*
11. Pletnev, A. V. (1960). *U istokov Kharkovskogo teatra. Kharkovskoe knizhnoe izdatelstvo*, 162 p.
12. Sadchikova, M. (2006). *ACADEMIA #6 (91). «Na Lermontovskoy, 27» – ne prosto adres...*
13. Sedukova, E. (2004). *Sobyitie. «Na Lermontovskoy, 27» – Anshlag*. p.21.
14. *Studencheskiy teatr HNU im. V. N. Karazina* [online]. Available at: <https://www.univer.kharkov.ua/ru/student/stud-theater> [Accessed 15 Jan. 2022]
15. *Teatr «Politehnik» NTU «HPI»* [online]. Available at: <http://ds-khpi.org.ua/kollektivy/218-teatr-politehnik/segodnya/91-teatr-politehnik> [Accessed 15 Jan. 2022]
16. *ACADEMIA #4 (152). (2016). Teatr «Na Lermontovskoy, 27». Neveroyatnaya pobeda!*
17. *ACADEMIA #2 (154). (2017)*.
18. *ACADEMIA #1 (149). (2016). S premeroy!*

І. А. Беспалов

Науковий керівник канд. юрид наук, проф. Астахов В. В.

ПЛАТНА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано особливості розвитку ринку освітніх послуг в демократичній Україні, який функціонує вже десятки років. Акцентовано увагу на тому, що якість підготовки фахівців у кінцевому підсумку залежить від правил, які держава встановлює для учасників цього ринку відповідно до законів ринкових відносин, а також від неухильного дотримання цих правил усіма учасниками ринку. Це вимагає забезпечення більшої ясності та досконалості освітнього законодавства, його систематизації та логічної послідовності, а також забезпечення його адаптивності до мінливих потреб і запитів суспільства.

Ключові слова: приватний навчальний заклад, освітнє законодавство, систематизація освітнього законодавства.

Bespalov Igor. Paid education: problems and prospects.

The article analyzes the peculiarities of the development of the education services market in democratic Ukraine, which has been functioning for decades. Attention is focused on the fact that the quality of specialists' training ultimately depends on the rules that the state establishes for the participants in this market by market laws, as well as on the strict observance of these rules by all market participants. This requires ensuring greater clarity and perfection of the educational legislation, its systematization, and logical sequence, as well as ensuring its adaptability to society's changing needs and demands.

Key words: private educational institution, educational legislation, systematization of educational legislation.

Постановка проблеми. Пострадянські країни, в тому числі й Україна, успадкували від СРСР високі освітні стандарти та розвинену систему навчальних закладів. Радянська державна система освіти гарантувала безкоштовну і доступну освіту та сприяла отриманню якісних знань, необхідних для розвитку економіки. Запровадження ринкових відносин в усіх сферах життя суспільства відкрило можливість створення та функціонування ринку освітніх

послуг. В повній мірі останній виник з появою недержавних навчальних закладів та платних факультетів державних освітніх установ. На жаль, розмежування комерційних і некомерційних організацій є слабким місцем сучасного цивільного законодавства України. Отже, перш за все, законодавець має забезпечити такий правовий режим діяльності цих організацій, за якого неминуче і необхідне ведення комерції не перетвориться на самоціль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на перелічені проблеми, об'єктом дослідження є розвиток та перспективи законодавства в сфері приватної освіти та освіти в цілому. Проте, на наш погляд, існує нагальна необхідність подальшого дослідження процесу функціонування та розвитку системи правового регулювання освітньої діяльності в Україні та її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток у світі приватної освіти розглядається як чинник, що сприяє конкуренції, підвищенню якості, диверсифікації форм навчання та новаторству в наданні освітніх послуг. Сьогодні в Україні система платної освіти законодавчо закріплена і функціонує в багатьох випадках у формі підприємницьких (господарських) товариств. Варто зауважити, однією з причин того, що більшість приватних ВНЗ були створені саме у формі підприємницьких (господарських) товариств зумовлено віднесенням діяльності з надання послуг у сфері освіти до різновиду підприємницької.

Увівши до переліку ліцензованих видів діяльності з надання послуг у сфері освіти, законодавець тим самим визнав, що ця сфера повинна підпорядковуватися особливим правилам (принципам), які існують у підприємстві: самостійність ведення справи з метою одержання прибутку (доходу) для задоволення потреб споживачів у вироблюваній продукції (виконаній роботі, наданих послугах); насичення ринку товарами (роботами, послугами) високої якості; самофінансування та перевищення результатів над витратами; самоуправління; самодостатній обсяг виробництва (робіт, послуг). Це, своєю чергою, поставило приватні виші в один ряд із комерційними структурами [1].

При цьому слід зауважити, що приватні ВНЗ виконують важливу соціальну роль. По-перше, надають можливість навчатися тим, кому

держава не може надати таку можливість (наприклад, високі конкурси на престижні спеціальності в державних ВНЗ). По-друге, кожний приватний ВНЗ є конкурентом іншому, у тому числі й державному вищому навчальному закладу. А, як відомо, конкурентна боротьба стимулює підвищення якості освітніх послуг, впровадження нових навчальних технологій та прогресивних тенденцій у вищій освіті.

Ми вважаємо, що приватні університети можуть надавати якісні освітні послуги. Зарубіжні приклади показують, що приватні вищі навчальні заклади можуть надавати таку ж, а в деяких випадках навіть кращу освіту, ніж державні. Однак в Україні такі приклади сьогодні поодинокі. І проблеми тут, як свідчить вітчизняна практика, полягають в багатьох випадках у недосконалості чинного освітнього законодавства. Також слід зауважити, що міністерства, компанії, великі підприємства та інші інституції, зацікавлені у професійному розвитку персоналу, не можуть повною мірою підтримувати освіту на законних підставах. Також важко розраховувати на спонсорів та фонди, існує обгрунтований страх перед цією діяльністю, оскільки вона пов'язана з величезними податковими та іншими утисками.

Крім того, приватні ВНЗ часто не мають штатних викладачів або їх чисельність доволі низка. До того ж, у багатьох таких закладах працюють так звані віртуальні викладачі. Вони там оформлені, отримують зарплату, сприяють проходженню ліцензування, однак не забезпечують належний рівень якості реалізації навчального процесу. Зрозуміло, що не можна надавати освітні послуги й готувати фахівців, використовуючи лише сумісників або взагалі вищезгаданих віртуальних викладачів, які, маючи основне місце роботи, часто просто не зацікавлені в якісних результатах своєї роботи за сумісництвом [2, с. 137].

Також негативну роль має відсутність у приватних закладів достатньої кількості навчальних площ та слабка матеріально-технічна база; відсутність наукових бібліотек, читальних залів, медичних пунктів, їдальнь та багато іншого, без чого важко уявити нормальне функціонування вищого навчального закладу. У багатьох приватних ВНЗ через відсутність навчальних площ заняття проводяться в дві, а іноді й три зміни, що не може не позначитись на якості навчального процесу.

Далі намагання приватних навчальних закладів покращити свій фінансовий стан за рахунок розширення навчання студентів “ринковим” спеціальностям призводить до того, що кількість та структура випуску фахівців не відповідає реальним потребам ринку праці. Внаслідок цього частина випускників не може знайти роботу за отриманою спеціальністю.

При цьому головною проблемою залишається на сьогодні розмежування між комерційними та некомерційними організаціями, що є слабким місцем чинного цивільного законодавства України. Проблема полягає не стільки у виборі відповідних критеріїв для розмежування цих організацій, скільки в послідовному застосуванні обраних критеріїв до певних видів юридичних осіб. Однак сьогодні в Україні більшість неприбуткових організацій, за винятком установ, що фінансуються власником (включаючи університети), просто змушені заробляти собі на життя наданням платних послуг. Тому законодавцем слід, перш за все, забезпечити такий правовий режим діяльності неприбуткових організацій, який би не вичерпувався неминучою і необхідною комерційною діяльністю як такою. Досвід, у тому числі зарубіжний, показує, що найефективнішим способом відокремити неприбуткові організації від професійного бізнесу є заборона розподілу прибутку між учасниками юридичної особи. [3]. Виходячи з вищесказаного, ми можемо зазначити, що одною з основних причин, яка безпосередньо зумовила зниження якості вищої освіти, – гонитва за прибутком. Відомо, що основним спонукальним мотивом, створення приватних ВНЗ та платних відділень у державних закладах є бажання отримати кошти для покращення свого матеріального становища. Зрозуміло, що все вищеназване стосується не всіх приватних ВНЗ, а так званих, “заробітчан”, основна мета яких заробляти гроші.

Висновки.

Отже, підвищення якості приватної вищої освіти можливо, на наш погляд, за допомогою перш за все покращення якості освітнього законодавства, що регулює функціонування сфери освіти в Україні та є важливим фактором, що відображає розвиток країни. З одного боку, існують різні закони, спрямовані на регулювання освітньої галузі, але

в той же час існує низка труднощів, які перешкоджають їх неухильному виконанню. Наприклад, закони суперечать один одному або містять складні формулювання, що часто означає відсутність чітких відповідей на питання, які виникають у процесі реалізації освітніх програм. З огляду на те, що освіта є одним з найважливіших елементів розвитку країни, необхідність у систематизації законодавства, що регулюють освітню сферу, очевидна. Це вимагає забезпечення більшої ясності та доступності законодавства, його систематизації та логічної послідовності, а також забезпечення його адаптивності до мінливих потреб і запитів суспільства. Причому систематизація може відбуватися різними способами – інкорпорації, консолідації та майже кодифікації освітнього – головне, що це, на нашу думку, приведе до суттєвого підвищення якості освітньої діяльності в цілому.

Важливо також враховувати роль технологій в освіті та їхній вплив на навчальний процес і якість освіти. Необхідно розвивати і вдосконалювати механізми забезпечення якості освіти, включаючи як державний контроль, так і механізми самооцінки. Але який би спосіб не був обраний, головна мета – забезпечити правову стабільність і прозорість діяльності приватних навчальних закладів. Це, безумовно, потрібно зробити, якщо ми хочемо, щоб правова складова приватної освіти в Україні, могла не тільки вільно дихати але й розвиватися та конкурувати з іноземними освітніми установами.

Таким чином, вдосконалення освітнього законодавства шляхом його систематизації є не лише необхідним, але й критично важливим завданням для розвитку освіти в Україні у нинішній час. Цей крок забезпечить правову стабільність та прозорість діяльності навчальних закладів, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню якості освіти, бо освіта є і буде найважливішою складовою у справі виховання людини.

Список бібліографічних посилань

1. Астахов, В.В. (2003). К вопросу об организационно-правовой форме частного вуза. *Вчені зап. Харків. гум. ун-ту «Народна українська академія»*, т. 9, с. 73–85.
2. Сидоренко, О. Л. (2000). *Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі*. Харків: Основа, 255 с.

3. Астахов, В. В. (2005). Приватна освіта в Україні: проблеми та перспективи. *Вчені зап. Харків. гум. ун-ту «Народна українська академія»*, с. 10–19.

References

1. Astakhov, V.V. (2003). К вопросу об орhанизaцыйно-правовой форме приватного вуза. *Вчені зап. Харків. гум. ун-ту «Народна українська академія»*, vol. 9, pp. 73–85.

2. Sydorenko, O. L. (2000). *Приватна высша освіта: шляхи України у світовому вимірі*. Kharkiv: Osnova, 255 p.

3. Astakhov, V.V. (2005). Приватна освіта в Україні: проблеми та перспективи. *Вчені зап. Харків. гум. ун-ту «Народна українська академія»*, pp. 10–19.

Д. О. Зацеркляна

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. Гусленко І. Ю.

МЕТОДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДІОМАТИЧНИХ ВИРАЗІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЩОДЕННУ МОВЛЕННЄВУ ПРАКТИКУ

У статті розглянуто проблематику вивчення ідіоматичних виразів англійської мови. Об'єктом дослідження є активне впровадження ідіом, або ідіоматичних виразів, у щоденну усну практику англійської мови. Предметом дослідження є методи, засоби та конкретні вправи, які допомагають студентам, що вивчають англійську мову, активізувати використання ідіом у щоденному спілкуванні.

Значну увагу у роботі приділено саме проблемі пасивності вивченого матеріалу у словниковому запасі студентів. На основі досвіду та розробок сучасних авторів, дослідників та методистів, проаналізовано переваги та недоліки існуючих методів навчання ідіомам. Сформовано перелік чинників, які не дозволяють студентам використовувати вивчені ідіоми у спілкуванні, щоб урізноманітнити та вдосконалити мовлення. Зокрема, складна побудова та алегоричне, не фактичне, значення ідіом англійської мови ускладнює сприйняття та формує певний мовленнєвий бар'єр. Цим зумовлена необхідність постійної усної практики вивченого матеріалу. Запропоновано методи та конкретні вправи, які мають на меті активізацію використання ідіоматичних виразів у щоденному спілкуванні.

Подальша робота передбачає пошук та впровадження у навчальний процес нових ефективних форм роботи з ідіоматичними виразами, як серед дітей різного віку, так і серед дорослих студентів.

Ключові слова: активна лексика, ідіома, ідіоматичні вирази, мовлення, усна практика, фразеологізм, фразеологічна одиниця.

Zatserkliana Daria. Methods of introducing English idioms into daily speaking practices.

The article deals with the problem of teaching English idiomatic expressions. The object of the study is the active introduction of idioms, or idiomatic expressions, into daily oral practice of the English language. The subject of the study is the

methods, tools and specific tasks, which help English learners to activate the usage of idioms in everyday communication.

A lot of attention in this work is paid to the problem of the passiveness of the acquired material in the students' vocabulary. The existing methods of teaching idioms, their advantages and disadvantages, have been analyzed, based on the experience and achievements of modern authors, researchers, and methodologists. A list of factors, which do not let the students use the acquired idioms in communication, differentiate and develop their speech, has been formed. Particularly, complex structure and allegoric, not literate meaning of all English idioms make their perception and mastering more complicated and forms a certain language barrier. Because of that, special attention is paid to the necessity of constant oral practice of the acquired material and using methods and specific exercises, which aim to activate the usage of idiomatic expressions in daily communication is suggested. The perspectives of further development of the highlighted topic are seen in searching and introducing into the learning process new efficient forms of working with idiomatic expressions, both among children of different ages and adult students, and suggesting specific measures for solving this problem.

Key words: active vocabulary, idiom, idiomatic expression, oral practice, phraseological expression, phraseological unit, speech.

Постановка проблеми. Будь-яка сучасна програма вивчення англійської мови обов'язково включає у себе вивчення ідіом (або ідіоматичних виразів, або фразеологізмів). Ідіоми широко представлені у навчальних курсах світових видань, методичних збірках вітчизняних авторів, багато безкоштовних матеріалів у мережі інтернет також присвячені ідіомам. Але однією з проблем, пов'язаних із вивченням ідіом, є те, що ідіоми, як складна, непересічна для недосконалого володіння мовленнєвою компетентністю лексика, часто залишаються пасивними у пам'яті студентів та мало або взагалі не використовуються у мовленні. Важливе завдання навчального процесу – урізноманітнити мовлення студентів задля досягнення досконалого рівня володіння розмовними навичками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що ідіоматичні вирази відіграють важливу роль у мовленні носіїв англійської мови, вивчення ідіом у більшості випадків зосереджується на упізнаванні та розумінні їхнього значення. Водночас, саме

використання ідіом в усному мовленні є основною умовою формування живого, різноманітного, емоційно-забарвленого спілкування, що зумовлює актуальність дослідження цієї теми. У даній роботі проведено аналіз існуючих методів та вправ щодо вивчення ідіом, та запропоновано власний інструментарій для викладача та студентів щодо активної та цікавої щоденної усної практики ідіоматичних виразів.

Останнім часом увагу викладачів, методистів та студентів привертає проблема формування різноманітного активного словникового запасу, який дозволить наблизити спілкування іноземною мовою до рівня рідної мови. Саме у цьому контексті значний інтерес представляють ідіоми англійської мови, або ідіоматичні вирази, або фразеологізми. Незважаючи на поширене використання носіями мови, існує багато бар'єрів та перепон щодо використання ідіом студентами. Питання щодо формування комунікативної компетентності з використання ідіом у повсякденній мовленнєвій практиці теоретично обґрунтовані у працях багатьох сучасних українських вчених (Коваль Л. М., Чаплик О. А., Масон С. Р., Лаврухіної В. Л., Голуб О. Б. та ін.). В центрі проблематики, розглянутої у публікаціях науковців, є методологія викладання матеріалу щодо засвоєння ідіоматичних виразів, шляхи подолання мовленнєвих бар'єрів, пов'язаних із їх використанням, переваги та недоліки певних вправ та підходів до викладення матеріалу, тощо.

Мета дослідження полягає у тому, щоб запропонувати інструментарій, перелік методів та конкретних вправ, які допоможуть сформувати у студентів компетенції із вільного та широкого використання ідіоматичних виразів у тематично різноманітному спілкуванні.

Основними завданнями дослідження є: проаналізувати існуючі методи навчання ідіоматичним виразам англійської мови; визначити найбільш широко вживані методи та вправи щодо навчання ідіомам, визначити їх переваги та недоліки; сформулювати перелік чинників, які перешкоджають вільному використанню студентами ідіоматичних виразів у повсякденному мовленні; запропонувати власний перелік методів та вправ, які сприятимуть кращому засвоєнню ідіом та активізації їхнього використання.

Основні результати дослідження. Ідіоми, або фразеологічні

вирази, посідають важливе місце в англійській мові. Словник англійської мови Merriam-Webster визначає ідіому як «an expression in the usage of a language that is peculiar to itself either in having a meaning that cannot be derived from the conjoined meanings of its elements (such as up in the air for “undecided”) or in its grammatically atypical use of words (such as give way)» [1]. Ідіоматичність мовлення є однією з важливих характеристик високого рівня володіння іноземною мовою. Більшість ідіом англійської мови вивчаються студентами, що досягли рівня B2, C1 або C2 за міжнародною системою оцінки знань CEFR (Common European Framework of Reference). Носії англійської мови використовують ідіоми у розмові дуже часто. Ідіоми роблять мовлення барвистим, цікавим, неоднотипним, справляють враження глибокого знання мови та культури англословних країн. Вивчення мови з використанням ідіом також надає додаткової мотивації студентам, урізноманітнює навчальний процес. Автори зазначають, що засвоєння ідіом у навчанні та їхнє вірне застосування у мовленні мають значний позитивний вплив на розвиток та формування мовленнєвої компетентності студентів[2]. Саме тому вивчення та широке використання ідіом формують у студентів навички, які сприятимуть досягненню ними у майбутньому рівня кваліфікації, який забезпечить їм успішне кар'єрне зростання у сучасному мінливому світі.

Однак парадокс полягає у тому, що самого вивчення ідіом, презентації лексичного матеріалу та вправ щодо його засвоєння, недостатньо для впровадження їх у щоденне мовлення. Лаврухіна В. Л., зокрема, зазначає, що впровадження ідіоматичних виразів у навчальний процес може виявитись складним та неефективним, «оскільки це не є актуальним або необхідним для здійснення навчальних цілей» [3, с. 139]. Безперечно, що у реальному спілкуванні ідіоматичність мовлення підвищує конкурентоспроможність студентів, урізноманітнює лексику та сприяє формуванню так званого живого мовлення. Нетипові ідіоматичні вирази досить складні для розуміння, їх переклад не може бути дослівним, а також існує безліч варіантів того, як можна замінити ідіому на простіший, більш поширений вираз. Студенти відчують певний мовленнєвий бар'єр у використанні ідіом через страх помилки, недостатність практики, страх бути незрозумілим у розмові,

невпевненість у значенні ідіоми та ін. Через це почути ідіоми у мовленні людини, яка вивчає англійську як іноземну мову, можна вкрай нечасто. Таким чином, перед викладачами постає питання: яким чином впроваджувати ідіоматичну лексику у навчальний процес так, щоб сформувати у студентів компетентність у використанні ідіом із природньою легкістю на повсякденному рівні.

Існує багато різноманітних поширених у використанні вправ на засвоєння ідіом. Це можуть бути вправи у рамках підходу Text-based presentation: Skim the text and underline any idioms you can find. Try to figure out their meaning from the context. Такі вправи є досить ефективними на етапі ознайомлення із новими ідіомами, тому що фразеологічні вирази існують виключно у контексті і мають інше значення, аніж окремі слова, з яких складається ідіома. Також широко використовуються такі універсальні лексичні вправи, як matching, gap filling, paraphrase the sentences, та ін. Безперечною перевагою цих традиційних вправ є активізація пам'яті, мислення студентів, акцент на поясненні значення ідіоматичних виразів, наведення великої кількості прикладів. Але важливим недоліком є відсутність у переліку вправ на усну практику використання ідіом у мовленні, ідей для подальшого застосування вивченого матеріалу у спілкуванні. Створюється ілюзія, що фразеологічний матеріал обмежений декількома письмовими або тестовими вправами і не існує поза межами навчального класу.

Викладачі та філологи пропонують багато й інших варіантів вправ, які вважають найбільш доцільними для засвоєння та практики ідіом. Наприклад, Лаврухіна В. Л. найбільш ефективними та дієвими вважає «вправи, які активізують творчу мисленнєву діяльність» [3, с. 140], а саме завдання на складання речень, або нотаток, або невеликих за обсягом текстів на задану тему із використанням ідіоматичних виразів. Автор зазначає також, що ідіоми доцільно групувати за темами, що сприяє їх кращому засвоєнню за допомогою яскравих тематичних прикладів. Далі Лаврухіна В. Л. наводить приклад написання невеличкої розповіді про те, як студенти провели літо, із використанням ідіом із наданого списку.

Голуб О. Б. у методичній збірці «Її Величність Ідіома» пропонує використання ілюстрованих ідіом та наступну інформацію для

засвоєння та розуміння лексичного матеріалу: *definition, illustrative sentences, illustrative situation та speaking* (у парах або командах) [4].

Варто зазначити, що підходи до навчання ідіоматичним виразам Лаврухіної В. Л. та Голуб О. Б. є більш системними, тому що передбачають використання ідіом у продуктивних вправах, де письмове або усне мовлення зумовлене не заданими структурами та переліком лексики, а активним вибором студентів, є результатом їх власної мовленнєвої діяльності.

Проаналізувавши велику кількість матеріалів, присвячених навчанню ідіомам, автор вважає доцільним виокремити наступні чинники, які перешкоджають активному використанню ідіоматичних виразів:

1) ідіоми є атиповою лексикою, тому сприймаються більшістю студентів та викладачів як цікавий, але непрактичний навчальний матеріал, який доцільно використовувати лише у певних вправах;

2) більшість вправ, які використовують викладачі англійської мови, є письмовими та націлені саме на запам'ятовування ідіом, а не на їх практику;

3) студенти не мають адекватної мотивації до використання ідіоматичних виразів у щоденному мовленні; зокрема, джерелом такої мотивації можуть бути аутентичні відео, подкасти, живе спілкування із носіями англійської мови. Такі джерела інформації, нажаль, мало використовуються у навчанні.

На нашу думку, попри те, що вище наведені вправи допомагають викладачу якісно презентувати матеріал студентам, найнеобхіднішими для використання ідіом у щоденному мовленні є усні вправи, практика мовлення. Саме усна практика активізує мислення та переводить вивчені ідіоми із пасивного в активний лексичний запас, надає безліч варіантів реального використання їх у мовленні та допомагає у подоланні бар'єру щодо страху їхнього використання. Тому пропонуємо наступні вправи та приклади усної практики ідіоматичних виразів, які можуть бути використані у щоденній практиці: робота з відео матеріалом; рольові ігри; специфічні ігрові завдання. У якості теми-прикладу буде використано *body idioms*, тобто група ідіом, у складі

яких є слова – частини тіла або пов'язані із ними слова, такі як «*to learn by heart*» або «*to pull one's leg*».

На думку автора дослідження, визначну роль у впровадженні ідіом у щоденний мовленнєвий контекст є відео матеріали, бажано із носіями мови, фільми та подкасти. Як було зазначено раніше, одним з чинників, через які ідіоми залишаються пасивним словниковим запасом, є недостатня мотивація студентів. Викладач має сформулювати у учнів розуміння того, що живе мовлення значно відрізняється від книжкових вправ. Барвистість, яскравість, привабливість мовлення визначається, зокрема, фразеологічними зворотами, сленгом, еліпсами, скороченнями, загальновідомими виразами, жартами тощо. Недостатня увага до цього призводить до втрат часу та сил як викладача, так і студентів, у безперспективному намаганні просто запам'ятовувати ідіоми, не практикуючи їх. Відео надають не лише аудіо-візуальну підтримку процесу вивчення, а виконують вкрай важливу функцію мотивації. Наприклад, вивчення теми *body idioms* можна розпочати із відео, створеного для YouTube-платформи навчальних матеріалів Кембриджського університету [5]. У ньому розглянуті декілька ідіом (*to let one's hair down, to do something by the skin of one's teeth, to have a sweet tooth, a bundle of nerves, to get one's head around, to lie through one's teeth*) із яскравими прикладами з реального життя. Кожна ідіома представлена у живому контексті, далі наведено її дефініцію, а наприкінці відео матеріал закріплено шляхом повторення ключових моментів з відео. На цьому матеріалі можуть одразу бути створені декілька усних вправ:

1) пояснити ідіоми з відео іншим студентам із використанням власного лексичного запасу; інші студенти мають вгадати та назвати ідіому;

2) організувати спілкування у групах, де кожен має навести приклад ситуації, з власного досвіду або вигаданої, що якнайкраще ілюструватиме ідіому;

3) провести спілкування у групах, відповідаючи на запитання *How often do you..?* або *Have you ever..?* із обов'язковим використанням ідіом. Такі запитання зазвичай потребують розгорнутої відповіді.

Наприклад, *How often do you let you hair down?* або *Have you ever been a bundle of nerves?* Подібне обговорення відео, зазвичай, матиме багато можливостей для *follow-up questions*, тобто додаткових запитань, тому спілкування буде обширним та емоційно забарвленим.

Цікавими вправами на подолання бар'єру у використанні ідіом у мовленні є рольові ігри. Прикладом вправи – рольової гри із частково театральним аспектом – може бути призначення кожному з учасників групи декількох ідіом із тих, що вивчаються. Учасник має максимально використовувати призначені йому дві-три ідіоми у розповіді. Викладач надає опис ситуації, наприклад, важкий день на роботі, розмова наприкінці робочого дня між менеджером та підлеглими. Всі учасники висловлюють свою думку як учасники наведеної ситуації, але з обов'язковим використанням ідіоматичних виразів. Далі ситуацію можна змінити та продовжити вправу із призначенням нових ролей.

Прикладом специфічних ігрових завдань є, перш за все, так звана гра «*The Last Hero*». Кожен студент має побудувати речення з ідіомою, а кожен наступний – повторити попереднє речення та додати власне. Важливо, що за правилами гри кожне нове речення має містити нову ідіому, а кожне наступне речення має відрізнятись за змістом. Наводимо приклад із теми *Body Idioms*:

– Іван: *I adore my sister because she is my flesh and blood.*

– Аліна: *Ivan adores his sister because she is his flesh and blood.*

When they talk, he is always all ears.

– Олексій: *Ivan adores his sister because she is his flesh and blood.*
When they talk, he is always all ears. Before the final exam, Ivan told her to break a leg.

Гру можна провести, як у прикладі вище, із реченнями, пов'язаними спільною тематикою, або, для студентів із рівнем володіння мовою нижче, не пов'язаними загальною ідеєю, тобто із будь-якими реченнями. «*The last hero*», тобто переможцем, стає той, хто сказав всі речення вірно, додавши останнє власне речення, після якого ніхто не продовжив гру. Це дуже азартна, активна та приваблива вправа. Окрім власне мовлення, слухання та мислення, вона розвиває пам'ять, що вкрай необхідно при засвоєнні ідіоматичних виразів, тому що ідіому не можна переказати, лише використати точно, дослівно. Також

задіяний весь активний лексичний запас ідіом за темою, і ним користується вся навчальна група протягом гри. Саме тому вважаємо цю активність максимально корисною.

Інша група специфічних ігрових завдань на засвоєння ідіом може бути названа «ігри із картками». Існує безліч ігрових усних вправ за різними тематичними спрямуваннями, але саме із ідіомами їх важко знайти у відкритому доступі, що зумовлено складністю цієї лексики. Водночас, адаптувати існуючий досвід ігри із картками під мовленнєву активність із ідіомами неважко. Це можуть бути картки із відкритими запитаннями What, Where, When, Why, Do you think, In your opinion та ін., кожна з яких містить ідіому за темою (див. рис. 1). Вони можуть бути поєднані додатковою темою, як у прикладі, або розрізненими, але містити вивчені ідіоми.

Why are many criminals not afraid of facing the music?	Do you think lawyers should give a hand to people accused of serious crimes? Why?	When can having your head in the clouds be considered a crime?
In your opinion, should criminals keep their lips sealed?	How should the customs keep an eye on smugglers?	As a rule of thumb, what should the court procedure be like?

Рис. 1. Картки-запитання за темою body idioms

Також це можуть бути картки із ідіомами, які просто необхідно пояснити, не показуючи картку іншим студентам, які мають її вгадати. Або це може бути будь-яка настільна гра (board game) на побудову речення, розповіді, запитання з заданою ідіомою.

Дійсно корисною є вправа, яку можна назвати «хрестики-нулики» – вона має подібні поле для гри та правила (див. рис. 2).

Завдання студентів полягає у тому, щоб у команді або самостійно побудувати лінію з декількох відповідей по горизонталі, вертикалі або діагоналі. Завдання на кожний квадрат поля можуть бути подібними до тих, що запропоновані автором вище (скласти речення, пояснити сутність, навести приклад та ін.). Цікаво також використовувати у грі квадрат “free”: це дає студентам можливість використати будь-яку ідіому за темою.

Таким чином, автором запропоновано великий інструментарій для

freeze your buns off	keep my head above water	pull your leg	by the skin of my teeth	water off a duck's back
face the music	live from hand to mouth	heavy heart	make my blood boil	all hands on deck
give a cold shoulder	flesh and blood	FREE	pat on the back	add insult to injury
under my thumb	keep your chin up	rule of thumb	stick your neck out	get something off my chest
have eyes in the back of your head	neck of the woods	all ears	put your money where your mouth is	sweet tooth

Рис. 2. Приклад ігрового поля «хрестики-нулики»

досягнення основної мети навчання ідіоматичним виразам, а саме активного їх використання у мовленні. Шляхом впровадження ідіом у практику спілкування викладач надає студентам можливість для всебічного розвитку мовлення, вдосконалення активного словникового запасу та мовленнєвої творчості. Саме різноманіття лексичних конструкцій, зокрема використання ідіоматичних виразів, дозволяє якісно сформувати навички мовлення.

Список бібліографічних посилань

1. Merriam-Webster online dictionary. [online] Available at: <https://www.merriam-webster.com/> [Accessed 24 October 2022].
2. Коваль, Л. М., Чаплик, О. А., Масон, С. Р. (2020) Використання ідіом у сучасному англійському діловому дискурсі. *Науковий вісник НЛТУ України*, 3, с.122-125.
3. Лаврухіна, В. Л. (2021) Використання фразеологічних одиниць у викладанні англійської мови як один з аспектів формування соціокультурної компетенції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 47, с.138-142.

4. Голуб, О. Б. (2022) Її Величність Ідіома. Методичний посібник на допомогу вчителям та учням при вивченні англійської мови. [online] Available at: <https://naurok.com.ua/metodichniy-posibnik-velichnist-idioma-292703.html> [Accessed 24 October 2022].

5. English idioms based on body parts | Learn English with Cambridge. [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=73Vrpslzt-c&t=76s> [Accessed 9 November 2022].

References

1. Merriam-Webster online dictionary. [online] Available at: <https://www.merriam-webster.com/> [Accessed 24 October 2022].

2. Koval, L. M., Chaplyk, O. A., Mason, S. R. (2020) Vykorystannia idiom u suchasnomu angliis'komu dilovomu dyskursi. [Using idioms in contemporary English business discussion]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 3, pp.122-125.

3. Lavrukhina, V. L. (2021) Vykorystannia frazeologichnykh odynyz' u vykladanni angliis'koi movy yak odyin z aspektiv formuvannia soziokulturnoi kompetenzii. [Using phraseological units in teaching English language as one of the aspects of creating sociocultural competence]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, 47, pp.138-142.

4. Holub, O. B. (2022) Yii Velychnist' Idioma. Metodychnyi posibnyk na dopomohu vchyteliyam ta uchniyam pry vyvchenni angliis'koi movy. [Her Majesty Idiom. Methodological resource to assist teachers and pupils in learning English language]. [online] Available at: <https://naurok.com.ua/metodichniy-posibnik-velichnist-idioma-292703.html> [Accessed 24 October 2022].

5. English idioms based on body parts | Learn English with Cambridge. [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=73Vrpslzt-c&t=76s> [Accessed 9 November 2022].

О. О. Федоренко

Науковий керівник: канд. психол. наук, доц. Гога Н. П.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

В статті розглядаються особливості презентації та поведінки особистості в інтернет-просторі (соціальних мережах та менеджерах) зважаючи на зміни в сучасному соціальному мисленні.

Проаналізовані результати досліджень, які стосуються різноманітних проблем «кібербулінгу» та «кіберхейтінгу».

Описаний понятійний апарат, пов'язаний з ситуацією токсичності інтернет-простору: «хейтер», «кіберхейтінг», «кібербулінг», «шеймінг», «тролінг». Розкрита низка причин, яка впливає на формування поведінки хейтера, зокрема «ефект розгальмування в мережі» як ослаблення психологічних бар'єрів, моральних норм та правил поведінки людини в інтернет-просторі.

Представлена типологія хейтерів, яка базується на описі характерологічних ознак поведінки особистості в інтернет-просторі. А також розглянуті ознаки найбільш агресивного підвиду хейтера – «кібертроля».

Розглянуті результати анкетування щодо поглиблення розуміння проблеми «хейтінгу», психологічних рис «хейтерів» та мети їх діяльності (самоствердження, приниження інших, занижена самооцінка, отримання уваги тощо).

Надані практичні (правові та комунікаційні) рекомендації протистояння хейтерам: демонстрація особистої впевненості, використання схвалених інтернет-спільнотою форм захисту (скарга, бан, занесення до спаму, чорний список, видалення, ігнорування негативних коментарів), а також спроба побудування конструктивного діалогу.

Ключові слова: підлітки, хейтер, хейтінг, кібертроль, шеймінг, інтернет-простір, соціальні мережи, соціальне мислення

Fedorenko Oleksandra. Psychological peculiarities of modern behavior of an individual in the internet space.

The article examines the peculiarities of presentation and behavior of a person in the Internet space (social networks and messengers) in view of changes in modern social thinking.

The author analyzes the results of studies related to various problems of «cyberbullying» and «cyberhating».

The conceptual apparatus related to the situation of toxicity of the Internet space is described: «hater», «cyberhating», «cyberbullying», «shaming», «trolling». The author reveals a number of reasons that influence the formation of haters' behavior, in particular, the «online disinhibition effect» as a weakening of psychological barriers, moral norms and rules of human behavior in the Internet space.

The author presents a typology of haters based on a description of the characteristic features of a person's behavior in the Internet space. The author also considers the characteristics of the most aggressive subspecies of hater – «cyber troll».

The results of a questionnaire on deepening the understanding of the problem of «hating», the psychological traits of «haters» and the purpose of their activities (self-assertion, humiliation of others, low self-esteem, attention, etc.)

The author provides practical (legal and communication) recommendations for confronting haters: demonstrating personal confidence, using forms of protection approved by the Internet community (complaint, ban, spamming, blacklisting, deleting), ignoring negative comments, and attempting to build a constructive dialogue.

Keywords: teenagers, hater, hating, cyber trolling, shaming, Internet space, social networks, social thinking

У сучасному світі прискорюється процес системних трансформацій, який стосується практично усіх його структурних елементів. Ці зміни пов'язані як з об'єктивним розвитком суспільства, так й факторами до яких неможливо бути готовими, але вони потребують іншого соціального мислення (соціальних атиюдів, суджень, стереотипів, поглядів тощо), а також швидкої когнітивної та поведінкової реакції, скорочують час адаптації, акумуляції захисних психічних та фізичних сил, загалом розуміння особистісного буття у сучасному середовище з підвищеним рівнем стресовості.

Особливо актуальним це стає для підлітків та юнацтва, які завдяки діджиталізації мають унікальні можливості презентації себе світу через соціальні мережі та менеджери, але з різних причин проявляють особистість не тільки з позитивного боку, але й з негативного, включаючись в процес спілкування у якості хейтерів.

Наразі дослідження психологічного портрету хейтера та психологічних особливостей проявів зниження та наслідків цього явища

є актуальним для вивчення процесу соціалізації в підлітковому та юнацькому віці.

Сучасне суспільство проголошує своєю новою ідеологією рух до різноманітності («diversity») та інклюзивності у широкому розумінні в межах усіх соціальних інститутів. Проте, виникає логічне питання, як швидко ці феномени вбудуються в систему соціального мислення як усвідомлені норми, цінності, судження, переконання, трансформовані стереотипи. Чи не є пропоновані ідеї результатом прояву суспільного конформізму зворотним боком якого стає підвищення рівня нетерпимості, який знаходить свій вихід в інтернет-просторі, що посилюється, в більшості випадків, можливістю бути анонімним, та, в свою чергу, розмиває норми поведінки, провокує деліквентні прояви та посилюються агресією. Одним з таких останніх прикладів став інцидент у кібервсесвіті Meta у 2021, пов'язаний з порушенням особистих кордонів.

Головною метою соціальних мереж, месенджерів та відеохостингів з моменту їх появи в 1995 році («Classmates.com»), розквіту на початку 2000-х, коли один за одним були запущені «LinkedIn», «MySpace», «Facebook», «Однокласники», «Instagram», «Telegram», «Messenger», «YouTube», була розвага. Дуже швидко, у процесі розвитку, основними функціями стали спілкування, навчання, професійна діяльність, самовираження. 2020 рік у цьому сенсі став переламним, коли практично в один момент, у березні, більшість людей, які живуть у світі та мають доступ до мережі Інтернет, були змушені організувати своє віртуальне життя. Крім вирішення соціальних питань, людині потрібні самовираження, самоактуалізація, прояв емоційного інтелекту, емпатії, прийняття, уваги. У кожному окремому випадку реакція оточуючих на опублікований пост, фотографію, коментар може бути прогнозована. Незалежно від соціальної ролі та статусу ніхто не застрахований від негативної уваги. Зараз людина стикається з «хейтінгом» або «булінгом». Довгий час вважалося, що основним об'єктом кіберцькування є підлітки як найбільш уразливі та нестабільні в емоційному плані, але на сучасному етапі, жодних обмежувальних критеріїв для хейтерів немає. Аналіз статистичних даних з різних проявів ненависті у віртуальному просторі наразі є набором розрізнених фактів.

Дослідження, що проводяться в Німеччині, США, низці компаній, у тому числі Vodafone, показують, що 20% регулярно стикаються з образами в мережі; у 34% це відбувалося з їхніми рідними та близькими; у 40% хейтерінг тривав понад рік. [2]

Аналіз результатів міжнародного опитування з проблем булінгу та кібербулінгу за 2011-2018 рік, дозволяє зробити висновок, що 20% підлітків віком від 14 до 18 піддаються знущанням через сайти та додатки у соціальних мережах. 11% батьків вказали, що знущання відбувалися за допомогою текстових повідомлень, а 7,9% вказали на відеоігри як джерело. Тим часом, 6,8% повідомили, що знущання сталися на веб-сайтах, не пов'язаних із соціальними мережами, а 3,3% зазначили, що знущання відбувалися через електронну пошту.

Також згідно з дослідженням LIGHT: компанії, яка спеціалізується на штучному інтелекті, який призначений для виявлення та фільтрації токсичного контенту для захисту дітей, онлайн-токсичність та кіберзалякування на сайтах соціальних мереж та у мобільних додатках, збільшилися на 70% через пандемію. Це включало різке підвищення токсичності та знущання з різних соціальних груп. [1]

У науково-популярній літературі можна зустріти такі поняття, що описують явища ненависті в мережі: «хейтер» (от англ. hate – «ненависть») – це особа, яка відчуває ненависть до іншої особи. Хейтери часто критикують творчість, соціальну позицію та вибір своєї «жертви», можуть вести агресивні дії щодо об'єкта хейтерингу, виражені у формі загроз, фізичного насильства.

- «Хейтинг», «Хейтерінг» – процес, який включає дії, спрямовані на вираження негативних емоцій по відношенню до безпосередньо людини, її публікацій у віртуальному просторі.

- «Шеймінг» (від англійського shame – «ганьба») – практика цілеспрямованого публічного приниження особи з будь-якої причини, продиктованої прийнятими у суспільстві нормами та стереотипами. В основі шеймінгу, як і будь-якої іншої дискримінації, лежить впевненість у тому, що особа зобов'язана відповідати певним стандартам, а будь-яка невідповідність негайно має бути викорінена [6].

Найважчою формою «хейтерингу» є «кібербулінг» або «тролінг» як навмисні образи, загрози, дифармації та повідомлення іншим

компрометуючих даних за допомогою сучасних засобів комунікації, як правило, протягом тривалого часу. [3] Всі вищевказані визначення багато в чому носять суб'єктивний характер і не завжди чітко відокремлені один від одного.

Можна вилити як соціальні, так й психологічні причини формування хейтеринга. Джон Сьюлер вперше дослідив та описав «ефект розгальмовування в мережі» – ослаблення психологічних бар'єрів, які обмежують вихід прихованих почуттів та потреб, які змушують людей вести себе в Інтернеті, оскільки вони зазвичай не поведуться в реальному житті. Це ослаблення залежить від багатьох факторів, серед яких: дисоціативна анонімність, невидимість, асинхронність, соліпсична інтродекція, дисоціативна уява, мінімізація влади, а також особисті якості користувача. Ефект розгальмовування може бути з одного боку тим, що сприяє розкриттю особистості, опрацюванню прихованих емоцій, страхів, бажань, а, з іншого боку, токсичним, що компенсує власні проблеми за рахунок приниження інших людей [5]

Немає цілком науково обґрунтованої типології особистості «хейтера», проте аналіз літератури дозволяє виділити такі типи: [5]

1. «Ретро-хейтер». Зрідка опускається до прямого хамства, зазвичай середнього або старшого віку, який знає «було раніше й краще».

2. «Відданий хейтер». Йому нічого не подобається, кожне відео для нього одразу – ні. Можливо, це саме той тип хейтера, який відкривши ролик, відразу ставить дизлайк, а додивившись його до кінця, переходить у коментарі. З 2021 року для зниження тиску на авторів публікацій YouTube «прибрав» можливість ставити дізлайки під відео.

3. «Хейтер-енциклопедія». Така людина намагається системно знайти запозичення, явний або уявний плагіат і оприлюднити його в мережі. Але такий хейтер може бути мотиватором для авторів публікацій.

4. «Правдоруб» – посилено робить вигляд, що хоче зробити світ кращим, чистішим, грамотнішим, добрішим, прозорішим та ін. Проте готовий «вбити заради миру в усьому світі». Агресивний, одержимий ідеєю ідеального. Це може стосуватися будь-якої галузі – мистецтва, політики, кулінарії, професійної спільноти, не має значення.

5. «Біле пальто» – так називають авторів коментарів, де є марносластво у чистому вигляді. Мета коментаря – принизити й засоромити іншого, наводячи приклад себе та свої вміння-якості-таланти. Навіть якщо вони вигадані, в інтернеті можна прикрасити, ніхто ж не дізнається. Хід «а ось у мене» найпоширеніший у цього виду хейтерів.

6. «Троль звичайний» – це провокатор, чия мета – емоційний вампіризм. Грубо порушує мережевий етикет. Його головна мета – повернути увагу себе.

К. Хардакер виділила такі ознаки троя: а) уникає прямих питань, але ставить їх сам, таким чином, він контролює зв'язок; б) поведінку троя можна охарактеризувати як агресивне звинувачення. Цей співрозмовник завжди намагатиметься створити конфлікт чи емоційну напругу; в) троль завжди намагатиметься знищити конструктивне спілкування в суспільстві та принести все в безглузду суперечку, навіть лайку; г) намагається залучити якнайбільше учасників до конфлікту. Чим більше людей включені до зв'язку, тим більше «успіх» троя [4].

Усі вищезгадані типи, у тому чи іншою мірою, є представниками психологічного типу маніпуляторів у завищеною чи заниженою самооцінкою, самостверджуються з допомогою інших людей.

Для виявлення особливостей розуміння поняття «хейтинг» нами було проведено анкетування. В анкетуванні взяло участь 110 респондентів: 95 (86,5%) жінок та 15 чол. (13%) чоловіків; 95% є школярами-старшокласниками або студентами 16-20 років, які відносяться до найбільш активної та психологічно вразливої категорії користувачів соціальних мереж.

94% респондентів зазначили, що знають, що таке хейтинг. По 45% вказали, що й стикалися, й не стикалися з «хейтингом», 10% не змогли чітко відповісти. Також практично порівну розподілилися відповіді на запитання «Чи доводилося вам захищати себе від хейтингу?»: так – 43%, ні – 44%.

Зазначили, що ставали свідками хейтингу – 68,5%, а 71% зазначили, що намагалися підтримати жертву хейтингу. Цікаво, що 39% визначили, що висловлювали своє невдоволення у соціальних мережах (писали коментарі, ставили дізлайки), 56% відповіли негативно. 51% зазначили, що не бояться негативних коментарів, 31% – не хотіли б з ними

зіткнулися, 39% відчували хвилювання, викладаючи у мережі фото чи публікуючи пости.

Респонденти вказали такі мети хейтерів: – самоствердження за рахунок іншої людини; – приниження інших; – відсутність мети, пов'язане з поганим вихованням, неробством; – індивідуальні комплекси; – вияв заниженої самооцінки; – заздрість; – отримання уваги та емоційних проявів інших людей.

Таким чином, можна відзначити, що хейтери, це люди з низькою самооцінкою, які мають психологічні проблеми та прагнуть самоствердитися за рахунок інших, емоційні терористи.

Серед форм протистояння хейтерам було виділено дві основні форми (правові та комунікативні): – блокування в мережах; – покарання; – правові санкції; – ігнорування; – спроба налагодити конструктивний діалог.

Аналізуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що більшість респондентів знає, що існує явище хейтінгу, проте не можна сказати, що з ним стикається переважна більшість, водночас третина також готова висловлювати негативні ідеї. Основними рисами хейтерів є самоствердження за рахунок інших та заздрість при заниженій самооцінці. Боротьба включається як обмежувальні, і виховні заходи.

Серед практичних рекомендацій щодо протистояння хейтерам та кібертролям ми можемо визначити наступні: демонстрація особистої впевненості та ігнорували неконструктивні коментарі. Використання схвалених інтернет-спільнотою форм захисту (скарга, бан, занесення до спаму, чорний список, видалення), спроба відповісти по суті та пояснити свою позицію. Однак треба пам'ятати, що найчастіше мета троллю – ваші емоції, а не конструктивний діалог. Можна зробити надбанням громадськості висловлюючи тролля та попередити інших користувачів.

Список бібліографічних посилань

1. Cook, S. (2021). *Cyberbullying facts and statistics for 2018 – 2021* [online]. Available at: <https://www.comparitech.com/internet-providers/cyberbullying-statistics> [Accessed 15 Marth 2023].
2. Schunhufner, P. (2018). Hate on the internet. [online] In: *Goethe-Institut E. V.*

Available at: <https://www.goethe.de/ins/us/en/kul/tec /phm/20811428.html> [Accessed 20 February 2023].

3. Гуменюк, Л. Й. (2014). Мережевий тролінг як вид комунікативної поведінки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологія*, [online] вип. 1, с. 172–180. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_21 [Accessed 18 Marth 2023].

4. Данько, Ю. А. (2013). «Тролінг» як новий вид віртуальної комунікації. *Український соціум*, 4, с. 17–25.

5. Замостьянова, К. (2019). *Не хейтом единым* [online]. Available at: <https://www.imena.ua/blog/heiting-during-elections> [Accessed 01 December 2022].

6. Психология эффективной жизни (2020). *Шейминг* [online]. Available at: <https://psy.systems/glossary/shejming> [Accessed 25 February 2023].

References

1. Cook, S. (2021). Cyberbullying facts and statistics for 2018 – 2021 [online]. Available at: <https://www.comparitech.com/internet-providers/cyberbullying-statistics/> [Accessed 15 Marth 2023].

2. Schunhуfer P. (2018). Hate on the internet. [online]. In: *Goethe-Institut E. V.*. Available at: <https://www.goethe.de/ins/us/en/kul/tec /phm/20811428.html> [Accessed 20 Febr. 2023].

3. Humeniuk, L.Y. (2014) Merezhevyy trolinh yak vyd komunikatyvnoyi povedinky [Network trolling as a type of communicative behavior]. *Nauk. Vvsn. L'vivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Ser. Psykholohiya*, [online] vol. 1, pp. 172–180. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_21 [Accessed 18 Marth 2023].

4. Danko, U.A. (2013). «Trolinh» yak novyy vyd virtual'noyi komunikatsiyi [«Trolling» as a new type of virtual communication]. *Ukrainian society*, 4, pp. 17–25.

5. Zamostianova, K. (2019). Not a single hate. [online]. Available at: <https://www.imena.ua/blog/heiting-during-elections/> [Accessed 01 Dec. 2022].

6. Psychology of effective life. (2020). *Shaming* [online]. Available at: <https://psy.systems/glossary/shejming> [Accessed 25 February 2023].

Наука в НУА

В. А. Кірвас

ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ ЕЛЕМЕНТІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

**(Міжвузівська науково-практична конференція
26 листопада 2022 р.)**

26 листопада 2022 року в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» (ХГУ «НУА») на базі кафедри «Інформаційні технології та математика» (ІТМ) відбулася XXIV міжвузівська науково-практична конференція «Експертні оцінки елементів навчального процесу».

На конференції обговорювалися актуальні проблеми та перспективи використання інформаційних технологій у системі безперервної та дистанційної освіти; науково-практичні рекомендації щодо підвищення ефективності навчального процесу; методи математичного моделювання, оцінювання, прогнозування елементів навчального процесу, а також методи контролю за успішністю учнів.

У збірнику матеріалів конференції поточного року опубліковано тридцять одна доповідь тридцяти семи авторів, представників різних навчальних закладів. Серед них вісім докторів наук та двадцять два кандидати наук. Від «Народної української академії» було представлено чотирнадцять тез доповідей.

У роботі конференції взяли участь професори, доценти, викладачі, аспіранти та студенти наступних ЗВО: Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Національного університету «Кієво-Могилянська академія», Національного університету цивільного захисту України, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Національного

юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного фармацевтичного університету, Університету економіки та права «КРОК», Державного біотехнологічного університету, Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харківського радіотехнічного коледжу, а також учитель спеціалізованої економіко-правової школи ХГУ «НУА».

Конференція проходила в онлайн-режимі на платформі Zoom. Робочими мовами конференції були українська, англійська російська. З вітальним словом виступив ректор ХГУ «НУА» доктор історичних наук, професор Астахова Катерина Вікторівна.

Учасниками конференції багато уваги було приділено навчання здобувачів вищої освіти в умови воєнного стану. Проблеми дистанційного навчання у вищій школі в період війни розглянули доценти Берест Т. М., Купрікова Г. В., Малько О. Д., Лабенко Д. П., Поморцева О. Є.

Професор Яременко О. Л. доповів про суперечності та ризики поширення цифрових компетенцій. Роль інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні професійної компетентності студентів обговорювалася у повідомленнях професорів Дроздової І. П., Олянич В. В., Фініна Г. І., доцентів Астахова В. В., Бочарнікової Т. Ф., Давидченко І. Д., Клеба А. І., Кобзар Н. П., Рудніка Д. Г., Хряпіна Е. О., Яріза Є. М., старшої викладачки Яріз Н. О. та викладачки Хряпіної О. Г.

Використання онлайн-ресурсів на уроках математики розглянула учитель Радченко І. В. Доцентка Гусленко І. Ю. розповіла про використання ресурсного потенціалу інтернету в підготовці майбутніх перекладачів.

Професорка Ворожбіт-Горбатюк В. В. розглянула Storytelling, як ресурс розвитку комунікативного потенціалу навчального заняття. А доцент Кірвас В. А. доповів про цифровий сторітелінг, як сучасний інструмент навчання студентів гуманітарного ЗВО. Доцент Михайлова Л. В. розглянула використання відеохостингів на заняттях з іноземної мови.

У доповіді професора Сумець О. М. було розглянуто застосування методу переваг в оцінюванні елементів навчального процесу. Особливості розгляду в навчальному процесі системи адаптивного управління конкурентоспроможністю підприємства доповіли професор Бобир Є. І. та канд. екон. наук Лещенко О. В. У доповіді д-р екон. наук Решетняк О. І. та магістранта Юрченко О. К. було розглянуто напрямки застосування технології блокчейн в освіті.

Актуальні питання рейтингових оцінок навчальних закладів доповіли проректор ХГУ «НУА» з ІТО навчального процесу доцент Козиренко В. П. та доцентка Козиренко С. І.

Доцент Петрова А. Ю. доповіла про підготовку і перепідготовку фахівців на основі модульного принципу. А використання мнемонічних правил у навчальному процесі розглянула доцентка Свіщова Є. В. Про деякі аспекти математичної підготовки майбутніх економістів доповіла доцентка Ніколаєва О. Г. Вплив когнітивних стилів особистості на індивідуалізацію навчальної діяльності було розглянуто в доповіді доцентки, психолога Гога Н. П.

Про проблеми кібербезпеки та медіабезпеки в умовах цифровізації освіти йшлося у повідомленнях доцентки Костікової М. В

На конференції успішно виступив студент третього курсу факультету «Референт-перекладач» ХГУ «НУА» Мірошниченко Денис, якій запропонував для обговорення програми екранного доступу для людей з вадами зору.

На завершення було визначено пріоритетні напрямки для досліджень та обговорення на наступній ювілейній XXV-й конференції у ХГУ «НУА» на базі кафедри ІТМ 25 листопада 2023 року:

- досвід та проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронних освітніх ресурсів у період дистанційного навчання та воєнного стану;
- методи та досвід математичного моделювання, прогнозування та оцінювання елементів навчального процесу;
- передові науково-практичні результати досліджень підвищення ефективності навчального процесу на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, досвід та проблеми цифровізації освіти.

Астахова В. І.

ЩОРІЧНИЙ ЛЮТНЕВИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ ЗІБРАВ РЕКОРДНУ КІЛЬКІСТЬ УЧАСНИКІВ

(за результатами XXI Міжнародної науково-практичної конференції в ХГУ «НУА»)

10 лютого в НУА відбулася традиційна, XXI міжнародна науково-практична конференція з проблем розвитку сучасної освіти: «Привабливість навчального закладу: складові та тренди» стала черговим відпрацюванням науково-дослідної проблематики, над якою послідовно працює колектив ХГУ «НУА». Тема обрана відповідно до комплексної тематики «Інтелектуальний потенціал суспільства в умовах перманентних соціальних змін: шляхи збереження та розвитку» (затверджена державним реєстром ще в 90-х роках (ДР № 0117U005126)).

Упорядниками конференції стали Інститут вищої освіти НАПН України, департамент освіти і науки ХОВА Північно-східний науковий центр НАН України, МОН України, соціологічна Асоціація України, Харківська Академія неперервної освіти та ХГУ «НУА». Участь в роботі конференції (формат он-лайн) прийняли 122 науковці в тому числі:

• з зарубіжних країн – 11 (Австрія, Великобританія, Норвегія, Нідерланди, Польща, Німеччина, Швеція, Литва);

- Академіки, члени-кореспонденти – 6;
- доктори наук – 35;
- кандидати наук – 42;
- керівники навчальних закладів вищої освіти – 6;
- керівники гімназій, ліцеїв та шкіл – 6;
- представники наукових організацій та установ, бізнес-структур та ін. (Див. додаток № 1 до стор. від 10 лютого).

З доповіддю метра «Привабливість університету вчора, сьогодні, завтра...» виступив доктор соціологічних наук, професор, академік НАНУ України, член-корр. НАПН України, заслужений діяч науки

і техніки України, радник ректора ХНУ ім. В.Н. Каразіна Віль Совбанович Бакіров.

В своїй, як завжди, надзвичайно змістовній доповіді В. С. Бакіров підкреслив, що запропонована для обговорення на конференції тема вкрай актуальна, оскільки теоретичних розробок, наукової та методичної літератури з даної проблематики фактично немає. Проведені соціологічною Асоціацією України дослідження дозволили доповідачу виокремити чотири основні напрямки привабливості ЗВО для абітурієнтів. Це по-перше, демонстрація реального або фіктивного економічного капіталу; по-друге, демонстрація рівня МТБ; по-третє, вартість навчання та можливість майбутніх прибутків; і нарешті четверте, це можливість навчання за кордоном (стажування, студентський обмін та ін.).

Багато уваги доповідач приділив також питанням так званої аури виша (історія закладу освіти та строки його існування, репутація серед молоді та батьківської спільноти, місце розташування, зовнішній вигляд, охайність та оформлення навчальних приміщень, взаємини в колективі, рівень позанавчальної роботи та ще багато чинників). Роздуми метра над темою конференції були ретельно проаналізовані та поширені провідними вченими-експертами, докторами наук, професорами К. В. Астаховою (ректор ХГУ «НУА» та голова оргкомітету конференції), О. Л. Сидоренком (член-корр. АПН України), С.І. Посоховим, Н.В. Кочубей, та ін.

К. В. Астахова, наприклад, виокремила ті фактори та умови, які б дозволили місту Харкову в перспективі зберегти провідні позиції в міжнародному освітянському просторі та своє покликання бути студентською столицею України. Для цього, --- як стверджував доповідач, – вкрай необхідно за будь яких умов максимально зберегти ті переваги, якими історично володіє саме це місто чи регіон (традиції, інфраструктура, якість людського капіталу, авторитет та імідж в країні та в світі, визнання міжнародною спільнотою і таке інше). Не менш важлива побудова таких важелів, за рахунок яких можливо підсилити аргументи міста та його ЗВО у намаганнях не лише зберегти, але й посилити позиції (кооперація вишів замість конкуренції, підтримка

владних структур у напрямку збереження преференцій для абітурієнтів, використання потужного ІТ сектору та інших привабливих можливостей для майбутнього працевлаштування та інше).

Підводячи підсумки свого виступу, К. В. Астахова підкреслила, що вирішення цих непростих завдань можливо виключно у разі використання нетрадиційних шляхів та методів, бо «відновлення та гра у наздоганяли» – це рух у нікуди. Сьогодні є гостра потреба в інтелектуальних сучасних рішеннях, які б демонстрували своєрідний двобічний рух – з боку університетського співтовариства та з боку державної і міської влади.

Виваженою критикою було насичено доповідь проф. Посохова С. І., який звернув увагу на неприпустимість прикрашення історії того чи іншого вишу, приписування йому додаткових років існування та яскравих подій. А саме таке, за твердженням експерта, має місце в Харкові і в деяких інших студентських містах. Бренд університету формується десятками років, стверджує С. І. Посохов, – а спроби прикрасити цей складний процес так чи інакше зводить його нанівець.

За думкою учасників конференції вона стала однією з самих змістовних та корисних в цьому проекті, найактуальнішою на сьогоднішній день. Наступна міжнародна конференція з освітянської проблематики відбудеться, як і завжди на базі ХГУ «НУА» 9 лютого 2024 року за темою «Університетські спільноти та їхня роль в умовах дифузності сучасної освіти». Матеріали її, як і завжди будуть надруковані.

Г. Б. Тимохова

СИЛА ТРАДИЦІЇ: КОНФЕРЕНЦІЯ МОЛОДИХ УЧЕНИХ «УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ»

В грудні 2022 року відбулась XVI конференція молодих учених «Управління як фактор економічної рівноваги» навіть в умовах військової агресії. Онлайн-конференція збирала молодих науковців, студентів, аспірантів та відомих представників сучасної української економічної науки. Як і в попередні роки, кафедра економіки та права факультету «Бізнес-адміністрування» ХГУ НУА виступила організатором конференції. За роки роботи конференція стала потужним поштовхом для студентів економічного факультету для напрацювання наукової основи та набуття практичних навичок.

За роки роботи в ньому взяли участь більше тисячі студентів з понад 30 університетів України.

Метою конференції є обговорення сучасних підходів до економічних, фінансових і бізнес-досліджень, визначення найбільш перспективних напрямів і методів аналізу, а також підвищення кваліфікації молодих дослідників, викладачів і майбутніх науковців.

Значення наукового заходу зазначила у своєму відеозверненні до учасників конференції д. е. н, професор Компанієць В. В.

Про те, наскільки важливо ще в стінах школи, коледжу, університету робити перші кроки в науці, отримуючи перший досвід наукових виступів і публікацій, перші серйозні дипломи в свій портфоліо у вітальному слові розповіли проректор з науково-дослідницької роботи канд. екон. наук, доцент Іванова О. А. та завідувач кафедри економіки та права канд. екон. наук, доцент Рубан Л. О.

Студентська конференція привернула увагу школярів, студентів, аспірантів, що навчаються за різними напрямками підготовки. Про це свідчив склад учасників: були представлені Український державний університет залізничного транспорту, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Національний технічний

університет «Харківський політехнічний університет», Національна академія Національної гвардії України, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Тематикою доповідей учасників конференції охоплено основні наукові напрями, які спрямовані на розробку фундаментальних та прикладних проблем управління підприємством в умовах цифрової економіки. В ході обговорення доповідей всі учасники змогли обмінятися думками щодо таких важливих проблем, як зміни в парадигмі управління підприємством, людьми, цінностями і культурою.

О. А. Іванова

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАУКОВИХ ТРАДИЦІЙ ХГУ «НУА»

Харків – столиця великих сильних, мужніх, незламних людей. Ми пишаємось збереженням традицій Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», проведенням в такі складні часи вже 30-го ювілейного Дня науки, захоплюємося нашими науковцями! В рамках Дня науки 2023 8 квітня 2023 року відбулася робота трьох конференцій, а саме:

– XXX Міжнародна студентська наукова конференція «Мікроколективи в макросередовищі сучасного університету: стан і шляхи формування»;

– XXX Науково-теоретична конференція молодих учених «Мікроколективи в макросередовищі сучасного університету: позиції, ролі, підходи молодих викладачів»;

– XXX Регіональна науково-практична конференція вчителів «Мікроколективи в макросередовищі сучасної загальноосвітньої школи: стан та шляхи формування».

Учасники Дня науки на пленарному засіданні почули привітання від д-ра фізико-математичних наук, професора, академіка Національної академії наук України, *Голови Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України – Семиноженко Володимира Петровича*. В своєму виступі він нагородив колектив академії почесною грамотою Національної академії наук України: за плідну працю на освітянській ниві, вагомі здобутки у впровадженні інноваційних методів організації освітнього процесу та активне сприяння наукового світогляду викладачів, студентів і школярів НУА та з нагоди ювілейного Дня науки. В своєму привітанні ректор ХГУ «НУА», д-р іст. наук, проф. Астахова К.В. відмітила значущість цієї нагороди для колективу академії, та привітала фахівців академії, яких відмічене з нагоди ювілейного XXX Дня науки ХГУ «НУА» Подякою *Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України* (за підписом голови СВНЦ, академіка *НАН України – В. П.*

Семиноженко): Іванову О. А., канд., екон. наук, доц., проректора з наукової роботи: за відповідальне, творче виконання посадових обов'язків, багаторічну плідну діяльність з організації науково-дослідної роботи викладачів, аспірантів, студентів, вчителів і учнів; Михайльову К. Г., д-р соціол. наук, проф., проректора з навчально-методичної роботи: за багаторічну ефективну наукову діяльність, яскраві результати аспіратів і студентів; Лимаренко В. А., заслуженого учителя України, спеціаліста вищої категорії, вчителя-методиста: за відданість освітній справі, яскраві переможні результати учнів у предметних олімпіадах; Тарасову О. В., спеціаліста вищої категорії, вчителя-методиста, заступника директора СЕПШ з наукової роботи: за багаторічну плідну діяльність з організації науково-дослідної роботи вчителів і учнів, підтримку олімпіадного руху; Шилкунову З. І., канд. педагог. наук, спеціаліста вищої категорії, вчителя-методиста завкафедри початкової освіти: за багаторічну плідну діяльність з організації науково-дослідної роботи вчителів і учнів початкових класів.

Також учасники Дня науки, а їх було понад 200 (студенти, аспіранти, вчителі, викладачі університету, школярі – учасники студентської конференції) почули привітання від міжнародних партнерів, і це не випадково, бо конференції НУА традиційно знаходять відгук серед зарубіжних учасників, цей рік також не є винятком. Учасники з Польщі, Німеччини, Литви, Франції, Великої Британії подали тези до наукових збірників конференцій. Привітання від давнього партнера академії, д-ра соціол. наук., професора Інституту соціології Щецинського університету (Польща) Козлової Оксани Миколаївни, яка підтримує НУА в умовах війни, надає посильну допомогу.

Академія завжди пишається успіхами наших випускників, досягнення випускників ХГУ «НУА» є також і на науковому поприщі. Ірина Володимирівна Колупаєва доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою Харківського національного університету радіоелектроніки. А нині – дослідник Університету Швеції привітала учасників Дня науки.

Найчисельніша аудиторія Дня науки – це студентська. Від студентів з привітанням виступить студент 4 курсу факультету «Референт-перекладач», Рудавін Данило, який подякував за можливість

приєднатися до Дня науки академії разом зі викладачами, учителями, аспіратами, провідними фахівцями, випускниками. Він відмітив, що в академії багато студентів, які приймають участь у роботі студентської конференції щорічно і цей запал підтверджується цікавими темами, можливістю пізнання чогось нового, наукового спілкування, діалогу наукових позицій, формування навичок ведення наукової дискусії, знайомства в новому форматі та спілкування.

Студенти також намагаються зберігати рівень наших академічних наукових шкіл: приймають участь у регіональних, Всеукраїнських, Міжнародних наукових конкурсах та турнірах.

Наші школярі також мають перемоги у олімпіадах та конкурсі МАН як обласного так і Всеукраїнського рівня! Знаємо, що тільки в цьому році було отримано 20 призових місць на районному етапі олімпіад учнями СЕПШ, а на області наші школярі завоювали: 6 призових місць на олімпіаді та 2 в конкурсі МАН. А наприклад тільки в березні 5 студенток нашої академії ввійшли у фінал курсу «Завтра UA». Цікаво, що серед учасників Дня науки є випускники, які досягли високих результатів, в тому числі й в науковій діяльності, які колись починали з доповідей на секціях конференції студентів.

Почесним гостем та основним спікером Пленарного засідання запрошена відомий український історик, професор Л. Посохова. Тема виступу: «Харківський студент XVIII століття». Тема розкриє відповіді на запитання: Чи були студенти в Харкові у XVIII столітті? Скільки було студентів в Харкові? Яким було їхнє життя? Чи було студентське братерство? Ці та інші питання, котрі стосуються історії харківських студентів XVIII століття, їхнього академічного повсякдення, форм організації та стосунків у мікроколективах студентів, їхнього соціального походження, будуть розглянуті у доповіді Людмили Посохової. Окрім цього увага буде приділена «життєвому простору» студентів, та усіх учасників освітянської спільноти.

Посохова Людмила Юріївна – докторка історичних наук, професорка кафедри історії України історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Авторка кількох монографій з історії освіти, а також більше 100 наукових статей (в тому числі монографії «На перехресті культур, традицій, епох:

православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст.», Харків, 2011). Учасник міжнародних наукових проєктів з історії культури ранньомодерної доби. Сфера наукових інтересів: історія освіти та культури в Україні наприкінці XVII – на початку XIX ст.

Виступ спікера настільки зацікавив та змістовно охопив усіх учасників, що вони ще довго не відпускали Людмилу Юрївну, та задавали питання, які потім обговорювались на секційних засіданнях, а саме 8 секціях студентської конференції, 3 секціях конференції вчителів та секції молодих учених-аспірантів.

По результатам Дня науки підготовлено три наукових збірника XXX ювілейних конференцій: Міжнародної студентської наукової конференції «Мікроколективи в макросередовищі сучасного університету: стан і шляхи формування»; Науково-теоретичної конференції молодих учених «Мікроколективи в макросередовищі сучасного університету: позиції, ролі, підходи молодих викладачів» та Регіональної науково-практичної конференції вчителів «Мікроколективи в макросередовищі сучасної загальноосвітньої школи: стан та шляхи формування» загальною кількістю 145 тез. Ознайомитися з матеріалами можна в репозиторії Центру науково-гуманітарної інформації Народної української академії.

Цьогорічний День науки став особливим для нас. Зараз ми маємо бути ще сильнішими та дієвішими, ніж раніше.

Ми, разом з, попри все віримо в майбутнє української науки, нашої держави та академії!

Н. П. Гога

**МІКРОКОЛЕКТИВИ В МАКРОСЕРЕДОВИЩІ
СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПОЗИЦІЇ, РОЛІ,
ПІДХОДИ МОЛОДИХ ВИКЛАДАЧІВ
(Про проведення науково-практичної конференції
молодих учених НУА)**

З самого заснування Народної української академії діяльність молодих учених є невід’ємною частиною її наукової стратегії, що підкріплює проведення щорічної науково-практичної конференції (у складі загальноакадемічних Днів науки). В 2023 році традиційно відбулася вже XXX (ювілейна) конференція. Вже четвертий рік вона проходить в онлайн-форматі. В 2020 та 2021 році це було пов’язане з карантинними обмеженнями, але в 2022 та 2023 році вже з воєнним станом.

Функціонування українського суспільства більше року проходить в ситуації воєнних дій, що наклало свої особливості на напрямки проведення наукових досліджень, з одного боку, але також надало додаткових можливостей щодо взаємодії зі світовими та європейськими освітніми установами. В 2023 році конференція молодих учених була присвячена широкому колу питань функціонування мікроколективів як в освітньому середовищі, так й поза його межами. Слід відзначити важливий вплив практичного досвіду учасників конференції в різноманітних професійних галузях (консалтинг, управління персоналом, ІТ, менеджмент, освіта тощо), що відкриває широкі перспективи міждисциплінарних та міжгалузевих наукових досліджень.

Активну участь у роботі взяли аспіранти Л. О. Панасенко, К. В. Овчаренко, Н. П. Булак, Є. В. Колесник, В. В. Дакіч, К. А. Костинський, К. В. Берест, Г. О. Монастирський та інші; викладачі А. О. Івахненко, К. М. Бабак, М. Ф. Чемоданова. Керівництво здійснювали кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, соціології та культурології ХНПУ ім. Г. С. Сковороди Ю. І. Калюжна та канд. психол. наук, доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін ХГУ «НУА» Н.П. Гога.

Під час дискусії обговорювались особливості трансформації й організації освітнього середовища загалом та навчального процесу, зокрема, в сучасних умовах, вплив макро- та мікросередовища на формування компетентностей фахівця, уявлення про кар'єрні стратегії, умови ефективного функціонування команд, їх презентацію в професійному середовищі, управління мікрокліматом в ситуації сталого розвитку та стресових умовах. Учасники конференції зійшлися на думці у тісному взаємозв'язку стратегій підвищення якості освітніх послуг та створення мікроколективу, зокрема концепції «Learn management» або «Технології ощадливого виробництва».

Особливу цікавість визвали питання міжнародного досвіду щодо системного провадження заходів, спрямованих на поширення багатоманітності та інклюзивності на всіх освітніх ланках та подолання стереотипів.

Важливим напрямком обговорення стали сучасні вимоги та можливості до підвищення кваліфікації у сучасних умовах, переваги та недоліки онлайн й офлайн форм. Найбільш актуальним стає набуття навичок першої самопомогі та допомоги оточуючим (школярам, студентам, колегам та ін.); формування навичок комунікації та зворотного зв'язку

Також актуальності набули різні боки цифровізації навчального процесу. Була висловлена думка, що за великої кількості об'єктивних та суб'єктивних причин саме цифровізація стане тенденцією, яка у майбутньому буде використовуватися для об'єднання команд та мікроколективів незалежно від галузі.

Учасники конференції обговорили перспективи повоєнного відновлення освітнього середовища України та місце в ньому молодих учених як медіаторів впровадження загальноєвропейських та світових цінностей, можливі трансформації в розуміння поняття «освітній мікроколектив» в умовах офлайн, онлайн та змішаного навчання. Обговоренні теми мають перспективи розвитку як з теоретичної, так й з практичної точки зору.

**Презентація
НОВИХ НАУКОВИХ ВИДАНЬ**

К. В. Астахова

**МОНОГРАФІЯ, ЩО ПРИСВЯЧЕНА
СОЦІОКУЛЬТУРНИМ МОЖЛИВОСТЯМ
ЗАГАЛЬНОАКАДЕМІЧНОГО КОНКУРСУ
«ІСТОРІЯ МОЄЇ СІМ'Ї», ПОБАЧИЛА СВІТ**

Події 24 лютого 2022 року, що змінили Україну та світ, перекроїли практично все: світоглядні позиції, спосіб життя, побутові звички. Не залишилось майже нічого незмінного, бо війна - найстрашніше, що може спіткати людину та людство. Загострилися відчуття всього, що пов'язано із життям, що дозволяє зберегти людяність та намагання подолати зло.

Серед цінностей та сенсів, які людина воєнної пори відчуває вкрай гостро та намагається зберегти понад усе – родина, близьки люди, їхня безпека та спокій. Тому символічно, що саме посеред війни, коли Харків ще знаходився у зоні активних бойових дій, побачило світ видання, присвячене незмінним цінностям – родині, її витокам, історії, впливу на життя, сімейним традиціям. Йдеться про першу в країні наукову монографію, які підготували науковці НУА та запрошені до авторського колективу фахівці України і Польщі. Її назва «Генеалогічний конкурс «Історія моєї сім'ї»: аналіз соціокультурних можливостей».

За задумом авторів монографія повинна була не лише висвітлити досвід ХГУ «НУА» щодо проведення генеалогічного конкурсу «Істрія моєї сім'ї», але й проаналізувати його вплив та соціокультурні можливості. Саме під таким кутом зору будувався зміст, формувалася концепція видання, авторська команда, до якої ввійшли провідні науковці академії (проф. Астахова К.В, доц. Зверко Т.В., доц. Чибисова Н.Г.), відома дослідниця Щецинського університету (проф. О.М.Козлова, Польща) та фахівці-психологи педагогічного університету Харкова (доц. Абаньшина С.Є та доц. Ходикіна Ю.Ю.).

Безумовно, протягом трьох десятиліть, що НУА реалізує на практиці ідею загальноакадемічного генеалогічного конкурсу, з'являлись

статті, розділи в монографіях, виступи у засобах масової інформації тощо. Склалася досить валідна джерельна база для проведення комплексного дослідження (1), яке б узагальнювало досягнуті результати, аналізувало вплив на розвиток особистості та намагалося б спрогнозувати майбутні напрями та обрії такої діяльності.

Традиційний для НУА загальноакадемічний конкурс «Історія моєї родини» має практично тридцятирічну історію, що дозволило проаналізувати його соціокультурні можливості, вплив на світоглядні позиції школярів, студентів, батьківського загалу, викладачів з різних сторін та різних наукових сфер. У дослідженні взяли участь історики, соціологи, психологи, управлінці освітою, педагоги. Такий «науковий мікст», з одного боку, додав підходам та висновкам, які зроблено у монографії, масштабності і різнобарвності, а, з іншого, дозволив передивитися на світоглядні обрії генеалогічних розвідок без упередженості та заздальгедь прорахованих заключень. Так чи інакше, але перша спроба поглянути на соціокультурні можливості подібних проєктів, мається на увазі конкурс «Історія моєї родини», здається, виявилася вдалою.

Підставами для такої оцінки видання є наступне:

1) вперше у вітчизняній науці описано та проаналізовано вплив багаторічного проєкту, що втілюється у навчальному закладі, який реалізує на практиці модель безперервної гуманітарної освіти, та приділяє багато уваги виховній складовій освітнього процесу;

2) вдало поєднано історичні, соціологічні, філософські, психологічні та педагогічні аспекти досліджень, пов'язаних з оцінкою сучасного впливу сім'ї, її цінностей;

3) теоретичні викладки підкріплюються, спираються на досвід інноваційного навчального комплексу, що має досить валідну експериментальну базу, документи, матеріали, відгуки та аналітичні розвідки щодо генеалогічного конкурсу «Історія моєї сім'ї», участь у якому на протязі кількох десятиліть приймала значна кількість дітей, підлітків, студентів та дорослих людей.

Монографія має традиційну структуру і складається із вступу, чотирьох розділів (перший – «Пам'ять та ідентичність в ХХІ столітті»,

другий – «Сучасні моделі та технології відтворення сімейної пам'яті», третій – «Психологічні аспекти формування сімейної ідентичності особистості» та останній – «Генеалогічний конкурс «Історія моєї сім'ї» як інструмент формування соціальної пам'яті у світі, що змінюється», цікавих додатків, які містять приклади дослідницьких конкурсних робіт (копії зберігаються у фондах музею історії НУА), нормативні документи, перелік публікацій, присвячених проблемам генеалогії та виданих науковцями ХГУ «НУА». Все це дозволяє розглядати монографію як вагоме прирощення знань з проблеми генеалогії та її ролі у розвитку сучасної людини часів невизначеності та непередбачуваності.

Автори впевнено доводять, що подібні проекти дозволяють формувати у навчальному закладі простір для особистісного вибору, інтерес та повагу до сімейної пам'яті, самоідентифікації людини, розуміння нею власної відповідальності за збереження інтелектуальної та культурної спадщини.

Список бібліографічних посилань

1. Астахова, В. И. (2014). Поступков и сердец взаимосвязь. *Время*, 6 апр. (61), с. 7.
2. Казарян, М. С. (2011). Из опыта сотрудничества семьи и школы: воспитание уважения, любви к истории и традициям своей семьи в процессе подготовки работы на конкурс «История моей семьи». В: *Воспитательный потенциал современной семьи*. Харьков: Изд-во НУА, с. 40–42.
3. Кислюк, К. В. (2003). Философско-мировоззренческие, методологические и методические аспекты воспитательного процесса в вузах Украины. *Alma mater (Вестн. высш. шк)*, 10, с. 32–35.
4. Красзнавча книга Харківщини «Я помню, я горжусь...:65-летию Победы в Великой Отечественной войне посвящается» [Електронний ресурс] // ХОУНБ. – Режим доступу: <http://library.kharkov.ua/source/kraeznavcha/?book=147>.
5. Положення про конкурс «Історія моєї сім'ї» в НУА / Харьк. гуманіт. ін-т «Нар. укр. акад.». – Харків: [б. в.], 1998. – 73 с.: іл.
6. Ректор харьковского вуза: «Когда ребенок понимает, что его предки были по разные стороны баррикад – черно-белое восприятие уходит» [Електронний ресурс] // Город X. – 2019. – 19 апр. – Режим доступу: <https://>

gx.net.ua/obshhestvo/region/rektor-harkovskogo-vuza-kogda-rebenok-ponimaet-chto-ego-predki-byli-po-raznye-storony-barrikad-chno-beloe-vospriyatie-uhodit.html.

7. Семейные ценности для современной молодежи [Электронный ресурс] // Status quo. – 2011. – Режим доступа: https://www.sq.com.ua/rus/news/press_relizy/23.02.2011/cemejnye_cennosti_dlya_sovremennoj_molodezhi.

8. Чибисова, Н. Г. (2011). Конкурс «История моей семьи» как одно из направлений формирования ценностей семьи в Народной украинской академии. [online] В: *Воспитательный потенциал современной семьи*. Харьков: Изд-во НУА, с. 35–39. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/808> [Accessed 11.06.2021].

9. Чибісова, Н. Г. (2005). Соціокультурне середовище вищого навчального закладу як чинник формування студентської молоді. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 11, с. 153–161.

10. Собків, І. Блакитне паливо, що здатне поєднати: (Моє місто в історії моєї родини) / І. Собків // Слобожанські перлини: Альм. дит. літ. творчості. – 2002. – С. 129-131

11. Ханникова А. Служение Отечеству и долгу: [материалы конкурса «История моей семьи» в ХГУ «НУА»] / Анна Додух // *Время*. – 2011. – 28 апр. (№ 76). – С. 7.

В. А. Кірвас

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ

Інформаційно-комунікаційні технології в освіті: глосарій / В. А. Кірвас, В. П. Козиренко, О. В. Дьячкова, С. В. Свищова; Нар. укр. акад.; ред. В. А. Кірвас. – Харків : Вид-во НУА, 2023. – 208 с.

Базовим принципом цифрового суспільства є широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всіх сферах життя та діяльності людства. Цифрова трансформація всіх соціально-економічних підсистем суттєво поглиблюється. Вона охоплює всі сфери громадської, професійної та побутової діяльності людей, в тому числі науку і освіту. Цифровізація суспільства супроводжується модернізацією ключових понять і термінів. Цей процес потребує осмислення та узгодженості термінологічно-поняттєвого апарата.

Представлене видання, глосарій – є термінологічним словником-довідником із проблем використання інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній освітній діяльності. Над його упорядкуванням працював творчий колектив кафедри інформаційних технологій та математики Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Глосарій містить близько 1000 термінів та їх означення, а також тлумачення слів і словосполучень, що актуальні для сучасної теорії та методики використання інформаційно-комунікаційних технологій у сучасній освітній діяльності.

У глосарії представлено як широко відомі терміни, традиційно вживані в теорії та практиці, так і терміни, що відображають новітні процеси та тенденції у сфері використання інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній освіті. Усі терміни словникових статей, форматовано жирним шрифтом, подано в алфавітному порядку. До термінів, запозичених з інших мов, надається коротка етимологічна довідка. У глосарії вказано посилання на літературні та електронні джерела.

У науці і сучасній освіті деякі поняття і терміни мають кілька означень і узгоджуються між собою не завжди. Тому автори глосарія не ставили своїм завданням надати єдино правильні означення існуючих понять та створити нормативний довідник. Наприкінці словника подано алфавітний покажчик.

Дане видання може представляти як науковий, так і практичний інтерес для широкого кола читачів – науковців, викладачів, керівників, аспірантів, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти, учнів загальноосвітніх закладів, усіх, кого цікавлять сучасні проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті та перспективи їх розвитку.

А. О. Івахненко

АМХЕРСТСЬКА САМІТНИЦЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Івахненко А.О. Творчість Емілі Дікінсон на перетині культур : монографія / А.О. Івахненко ; Нар. укр. акад. – Харків : Вид-во НУА, 2022.

Монографія присвячена дослідженню актуальної проблеми у сфері перекладознавства, а саме, аналізу можливостей відтворення елементів поетичного твору, що відбивають особливості джерельної культури. Монографія є результатом багаторічного дослідження творчості американської поетеси XIX століття Емілі Дікінсон та проблем перекладу її поезій українською мовою. Робота ставить за мету узагальнити результати проведених розвідок та певним чином вписати їх у коло питань, що розглядаються іншими українськими науковцями сфери поетичного перекладу. У монографії розглянуто такі питання:

- підрунтя для виникнення унікального стилю поетеси: соціальний статус родини, отримані виховання та освіта, знайомство з провідними культурними діячами; релігійні та філософські пошуки авторки;
- тематика поезій Емілі Дікінсон, образна система її творів;
- проблеми художнього перекладу, взагалі, та поетичного перекладу, зокрема, що були висвітлені в роботах науковців-класиків та сучасників;
- підходи до перекладу поетичних творів Емілі Дікінсон в Україні: проблеми відтворення форми, змісту та стилю її текстів деякими українськими перекладачами.

Яскравими особливостями поезій Емілі Дікінсон виступають її незвична метафорика, колористика, символізм, а також сміливе поводження з пунктуацією і звичка виділяти важливі слова великою літерою. У даній роботі була зроблена спроба поєднати три аналітичні підходи до оригіналів і перекладів віршів, а саме – когнітивний, стилістичний і перекладознавчий. Аби спробувати досягнути глибини та різноманітності алюзій у текстах поетеси, було зроблено стислий

нарис культурної ситуації в США XIX століття, а також викладено характерні риси центральних релігійних та літературних напрямків, що заклали підґрунтя творчості Емілі Дікінсон: пуританства, романтизму (у тому числі – так званого «темного романтизму») та трансценденталізму.

У своїй творчості американська авторка підіймає велику кількість філософських проблем, наприклад: стосунки людини та природи, людини та Бога, пошук себе як особистості, поняття смерті, успіху, любові, тощо. Дані проблеми, хоч і є широко вживаними у різних поетів, в Емілі Дікінсон отримують і незвичного оформлення, і несподіваних розв'язань: так, Бог у неї виступає то суворим суддею, то люблячим батьком, то байдужим банкіром; любовна лірика часто примушує читача сумніватися щодо об'єкта зображеного почуття: чи йде мова про любов до Бога, чи про людське кохання; релігійні переконання авторки також можна розуміти в різний спосіб: інколи вона, вочевидь, сповідує християнство, а інколи – пантеїзм тощо.

Таким чином, монографія пропонує комплексний погляд на твори американської поетеси та проблеми їхнього перекладу. Зроблені висновки можуть стати в нагоді викладачам, аспірантам, студентам та всім, то цікавиться поезією та питаннями її відтворення іншими мовами. Перспективою дослідження може стати аналіз усіх перекладів поезій Емілі Дікінсон українською мовою.

Г. В. Куприкова

**ЛІНГВОПОЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДНИХ
СТИХІЙ У ПОЕЗІЇ: СТАТТЯ-РЕЦЕНЗІЯ НА
МОНОГРАФІЮ О. В. ІЛЬІНОЇ «АРХЕТИПНІ
КОНЦЕПТИ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО
МОВОМИСЛЕННЯ»**

Монографія Олени Вікторівни Ільїної «Архетипні концепти українського художнього мовомислення» – цілісне й ґрунтовне дослідження, яке дає комплексне уявлення про загальний вектор розвитку сучасної філологічної науки – дослідити механізми концептуалізації реалій навколишнього світу й виявити ті лінгвальні формули, які використовуються для вираження тих чи тих інтенцій мовної особистості.

Дослідження художньої творчості з позицій лінгвістики завжди перебувало в колі наукових зацікавлень філологів. Вивчення різних аспектів тексту, принципів його побудови є актуальним, оскільки дає змогу проникнути в аксіологічну систему письменника.

Лінгвісти та представники суміжних галузей дійшли здебільшого одностайних висновків стосовно того, що інваріант Єдиного мислиться-розуміється-мовиться кожним народом в особливій проекції, тобто через національний образ світу, що виступає «мереживом координат», за допомогою якого народ і вловлює світ.

Конструюванню національних моделей світу, зрозуміло, сприяють дослідження творів майстрів художнього слова, зокрема і таких авторів, якими є в українській поезії представники 80-х – 90-х років ХХ століття П. М. Гірник, І. В. Жиленко, М. Й. Людкевич, П. М. Мовчан, Ю. М. Мушкетик, Л. М. Талалай, поезії яких послужили об'єктом дослідження Олени Вікторівни Ільїної. Із цього й випливає актуальність і важливість дослідження теми монографії.

Перший розділ присвячений описові лінгвістичних положень про мовомисленнєві універсалиї, засадам аналізу мови поезії в аспекті ідіостилістики, обґрунтуванню мовностильових особливостей

української поезії 80–90-х років ХХ століття, характеристики ідіостильових систем у мовно-літературній практиці останніх десятиліть ХХ століття. Усі зазначені теоретичні положення здійснені з урахуванням значної кількості наукових праць як лінгвістичного характеру, так і суміжних до мовознавства дисциплін. Варто констатувати, що відбір посилань на наукові джерела відбувається в аналізованій роботі з надзвичайним науковим смаком. Дослідниця максимально враховує найвагоміші праці з проблеми, яку вона вивчає, починаючи з давніх часів і до сьогодні. Схвальним є і те, що, як впливає з тексту монографії, глибоке знання української, російської, європейської наукової думки з поставленої проблематики не віддаляє її від Харківської лінгвістичної школи, а навпаки, саме дозволяє продовжувати традиції харківських науковців, розширюючи наукові горизонти. По суті, кожне цитування авторкою є доречним і вагомим для реалізації подальшого дослідження.

У першому розділі встановлено визначення основних термінів роботи, запропоновано дефініцію понять *архетипний концепт* та *семантичне наповнення*. Установлено основні ознаки архетипних концептів, до яких дослідниця зараховує такі, як універсальність, дихотомічність, здатність до розвитку. Окреслено й структуру архетипних концептів. Зокрема, дослідниця пропонує виокремлювати ядро (поняттєвий складник), приядерну зону (культурний складник) та периферію (індивідуально-авторські потрактування). Увесь смисловий простір архетипного концепту формують художньо-смислові наповнення. Методика аналізу мовного вираження архетипних концептів, на думку О. В. Ільїної, передбачатиме рух від аналізу поняттєвого складника за допомогою вивчення лексикографічних джерел до культурного складника та до периферії. Такий підхід дає змогу виявити багатокомпонентну структуру концепту в художньому тексті, установити індивідуально-авторські ознаки кожного художньо-семантичного наповнення.

У другому розділі представлено лінгвокультурологічний і лінгвофілософський опис природних стихій, які здійснені дослідницею з урахуванням, на нашу думку, найвагоміших у науковому світі спостережень за цими явищами. Це стосується й лінгвістичного

надбання, коли авторкою детально опрацьовані тлумачні, етимологічні словники, у тому числі й найновіший «Етимологічний словник української мови», і роздумів філософського характеру, починаючи від Давньої Греції, і літературознавчих пошуків, і біблійних засад. Усе це, до того ж у зіставленні з вербалізаторами природних стихій в інших, як споріднених, так і неспоріднених мовах, дає можливість відчутти архетипний статус досліджуваних стихій, а саме поняття архетипу стає абсолютно чітким, прозорим і таким, що заохочує читача до пізнання його конкретного наповнення. Саме це й здійснює дослідниця в підрозділах, наповнюючи концепти конкретними фактами, зафіксованими власноруч в українській поезії 80–90-х років ХХ століття. Звертаючись до Словника української мови як «найнадійнішого джерела вивчення лексики», Олена Вікторівна поділяє семантичне наповнення концепту *земля* (виходячи із семантичної структури лексеми *земля* в 11-томному Словнику), як і в подальшому всіх аналізованих концептів, на семантичні сфери, наприклад, *земля країна, земля – планета, земля – поверхня* і под. Кожна із семантичних сфер, встановлених на підставі аналізу дефініцій словникових статей, авторка зіставляє з відповідними лексичними репрезентантами, зафіксованими нею в українській поезії 80–90-х років ХХ століття, що дає можливість простежити особливості індивідуального осмислення цих реалій кожним із досліджуваних поетів, виявити індивідуально-авторські смисли, які розширюють смисловий потенціал концептів та сприяють подальшому розвитку їхньої структури.

Розподіл багатого фактичного матеріалу за семантичними сферами проведено коректно, при цьому авторка роботи продемонструвала хороше наукове відчуття в аналізі кожного виявленого нею елемента.

Так само, як і попередній, третій розділ монографії побудовано на вагомому фактичному матеріалі з використанням найновіших методик його опрацювання й урахуванням найнеобхідніших наукових джерел для його висвітлення. Дослідницею встановлені всі можливі репрезентанти першостихій вогню і повітря в українській поезії 80–90-х років ХХ століття, надана їм належна кваліфікація, встановлені їхні семантичні сфери в складі концептів, окреслені концептуальні ознаки,

що відображають авторське сприйняття дійсності, окреслені суб'єктивні переосмислення того чи того художньо-семантичного наповнення концептів, що дозволило встановити систему пріоритетів мовної особистості, які підтверджуються відомостями таблиць, розміщених у додатках до роботи. Загалом, і в цьому розділі систематизація й аналіз досліджуваного матеріалу здійснені абсолютно коректно й ґрунтовно.

Указано, що аналізовані концепти мають широкий спектр мовних одиниць для вербалізації в українській поезії. Визначено ядерні компоненти та приядерну зону концептів **ВОГОНЬ** і **ПОВІТРЯ**.

На основі словникових відомостей визначено, що ядро архетипного концепту **ВОГОНЬ** формує семантична сфера **ВОГОНЬ – ДЖЕРЕЛО ТЕПЛА І СВІТЛА** (*вогонь – багаття, вогонь – світло*).

Лексика, що репрезентує архетипний концепт **ВОГОНЬ**, активно переходить у семантичну сферу **ВОГОНЬ – ВНУТРІШНІЙ СВІТ ЛЮДИНИ**, у межах якої виокремлюються семантичні наповнення *вогонь – почуття, вогонь – любов, вогонь – надія, вогонь – сум, вогонь – сором, вогонь – тривога, вогонь – серце, вогонь – душа*.

Давні уявлення про вогонь як живу істоту спричинили виникнення семантичної сфери **ВОГОНЬ – ЖИВА ІСТОТА** (*вогонь – людина, вогонь – тварина, вогонь – птах, вогонь – комаха, вогонь – я*). Для семантичних наповнень *вогонь – тварина* і *вогонь – рослина* найбільш значимим виявився перцептивний компонент семантики: домінують дотикові чи зорові образи.

Щодо індивідуально-авторських переосмислень, то тут О. В. Ільїна фіксує такі: у мовотворчості П. М. Гірника: *вогонь – самотність*; в І. В. Жиленко – *вогонь – істина, вогонь – музика, вогонь – старість*; у М. Й. Людкевич – *вогонь – горе, вогонь – любов до Вітчизни, вогонь – родина, вогонь – свято*; у П. М. Мовчана – *вогонь – біль, вогонь – сльози, вогонь – інтелектуальна сфера*; у Л. М. Талалая – *вогонь – біда, вогонь – оновлення, вогонь – вечір, вогонь – вино*.

При моделюванні семантичної сфери **ПОВІТРЯ – ЯВИЩЕ ПРИРОДИ** (*повітря – рух повітряних мас, вітер, повітря – кисень та повітря – простір*) поети, на переконання дослідниці,

передусім прагнуть до конкретизації перцептивного сприйняття стихії.

Для людини повітря є важливою складовою атмосфери, яка є необхідною для життя. Подібні уявлення покладені в основу семантичної сфери ПОВІТРЯ – ЖИТТЯ. Міфологічні, релігійні уявлення про повітряну стихію також знайшли своє вираження в українській поезії, що дозволило виокремити сфери ПОВІТРЯ – ЧАС і ПОВІТРЯ – САКРАЛЬНА СИЛА.

До периферії належить семантична сфера ПОВІТРЯ – ВНУТРІШНІЙ СВІТ ЛЮДИНИ.

Висновки до розділів і загальні висновки до роботи повністю відбивають зміст здійсненого дослідження, є логічними й послідовними. Додатки до роботи містять цінну інформацію щодо наявності тих чи тих смислових наповнень у різних майстрів слова.

Таким чином, монографія О. В. Ільїної «Архетипні концепти українського художнього мовомислення» є завершеним і актуальним дослідженням, відповідає вимогам та може бути рекомендована студентам, аспірантам, науковцям, що вивчають лінгвокультурологію, когнітивну лінгвістику, лінгвопоетику.

Відомості про авторів

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ**INFORMATION ABOUT
THE AUTHORS****Ахлбер Дженні**

PhD, Школа бізнесу та економіки,
Ліннеуський університет (Швеція)
svencollin@yahoo.com

Ahlberg, Jenny

PhD, School of Business and
Economics, Linnjuss University,
Sweden

Астахов Віктор Вікторович

канд. юрид. наук, проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
rector@nua.kharkov.ua

Astakhov, Victor

Ph.D. (Law), Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Астахова Валентина Іларіонівна

д-р іст. наук, проф., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
rector@nua.kharkov.ua

Astakhova, Valentyna

Dr.Sc. (History), Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Астахова Катерина Вікторівна

д-р іст. наук, проф., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
rector@nua.kharkov.ua

Astakhova, Kateryna

Dr.Sc. (History), Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Бабак Катерина Миколаївна

ст.викладач, незалежний дослідник,
Україна, м. Харків
babakekaterina777@gmail.com

Babak, Kateryna

Senior teacher, independent
researcher, Kharkiv, Ukraine

Баннікова Катерина Борисівна

канд. соціол. наук, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
kateryna3012@gmail.com

Bannikova, Kateryna

PhD (Sociology), Kharkiv University
of Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Берест Костянтин Володимирович
аспірант, Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
tmberest@ukr.net

Беспалов Ігор Андрійович
студент, Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
bеспалов2804@gmail.com

Бочарникова Тетяна Федорівна
канд. пед. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
tatyanabocharnikova1982@gmail.com

Величко Катерина Юріївна
канд. екон. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
eklevyna@gmail.com

Гога Наталія Павлівна
канд. психол. наук, доц.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
kleona1811@gmail.com

Гончаров Гліб Ігорович
аспірант, Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
glebgoncharov0201@gmail.com

Berest, Konstantin
Postgraduate Student, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Bespalov, Igor
Student, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Bocharnikova, Tetiana
Ph.D. (Pedagogy), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Velychko, Kateryna
Ph.D. (Economics), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Hoга, Nataliia
Ph.D. (Psychology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Honcharov, Hlib
Postgraduate Student, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

- Гусленко Ірина Юрїївна**
канд. пед. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
guslenkoir@hotmail.com
- Guslenko, Iryna**
Ph.D. (Pedagogy), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Дакіч Вікторія Валерїївна**
аспірантка, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
viktoriadaka@gmail.com
- Dakich, Viktoriia**
Postgraduate Student, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»
- Дорошенко Ганна Олександрівна**
д-р екон. наук, проф., Харківський
національний університет імені В.
Н. Каразіна
anyadoroshkonew@gmail.com
- Doroshenko, Hanna**
Dr.Sc. (Economics), Professor, V. N.
Karazin Kharkiv National University
- Зацеркляна Дар'я Олегівна**
студентка, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
spiriton.school@gmail.com
- Zatserkliana, Daria**
Student, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukraina
Academy»
- Зверко Тамара Василівна**
канд. соціол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
sm@nua.knarkov.ua
- Zverko, Tamara**
Ph.D. (Sociology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Змійова Ірина Володимирівна**
канд. філол. наук, проф.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
izmiyova@ukr.net
- Zmiyova, Iryna**
Ph.D. (Philology), Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Іванова Ольга Анатоліївна

канд. екон. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
olgaiva.nua@gmail.com

Ivanova, Olga

Ph.D. (Economics), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Івахненко Антоніна Олександрівна

канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
ivakhnenkoantonina@gmail.com

Ivakhnenko, Antonina

Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Кірвас Віктор Андрійович

канд. техн. наук, проф., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
vic.kirvas@gmail.com

Kirvas, Victor

Ph.D. (Engineering), Professor,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»

Козиренко Віктор Петрович

канд. техн. наук, доцент, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
kvp@nua.kharkov.ua

Kozyrenko, Victor

Ph.D. (Engineering), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Козиренко Світлана Іванівна

канд. техн. наук, доцент, Харківський
національний університет
радіоелектроніки
kozyrenko.c@gmail.com

Kozyrenko, Svitlana

Ph.D. (Engineering), Associate
Professor, Kharkiv National
University of Radio Electronics

Коллін Свен-Олоф

PhD, професор, Вільний університет
Скандії (Швеція), афілійований проф.
Харківського гуманітарного
університету «Народна українська
академія» (Швеція)
svencollin@yahoo.com

Collin, Sven-Olof Yrjö

PhD, Prof., Free University of Scania,
Sweden & affiliated professor of
Kharkiv University of Humanities
'People's Ukrainian Academy',
Ukraine, Sweden

Косенко Аліса Володимирівна

канд. наук з державного управління,
Навчально-науковий інститут
«Інститут державного управління»
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
kosenko_alica@ukr.net

Kosenko Alisa

PhD in Public Administration,
Associate Professor, Education and
Research Institute of Public
Administration of V. N. Karazin
Kharkiv National University

Куприкова Галина Віталіївна

канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
mifonim@ukr.net

Kuprykova, Halina

Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Михайлов Микола Володимирович

аспірант, Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
mihhmp3@gmail.com

Mykhailov, Mykola

Postgraduate Student, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Михайлова Людмила Віліївна

канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
germ-rom-nua@ukr.net

Mykhailova, Luidmila

Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

Овчаренко Катерина Вадимівна

аспірантка, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
kateshylo96@gmail.com

Ovcharenko, Kateryna

Postgraduate Student, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

Пальваль Анастасія Володимирівна

студентка, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
anastasiipalval@gmail.com

Palval, Anastasiia

Student, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»

- Потапова Жанна Євгенівна**
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
germ-rom-nua@ukr.net
- Потарова Zhanna**
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities “People’s Ukrainian
Academy”
- Свіщова Євгенія Віталіївна**
канд. фіз.-мат. наук, доц.,
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
- Svishchova, Yevheniia**
Ph.D. (Physics and Mathematics),
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities «People’s
Ukrainian Academy»
- Статівка Наталія Валеріївна**
д-р наук з державного управління,
проф., Навчально-науковий інститут
«Інститут державного управління»
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
nstativka6@gmail.com
- Stativka Nataliia Valeriivna**
Doctor of Public Administration,
Professor, Education and Research
Institute of Public Administration of
V. N. Karazin Kharkiv National
University
- Тимохова Галина Борисівна**
канд. екон. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
tymohova@gmail.com
- Тумокхова, Halyna**
Ph.D. (Economics), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People’s Ukrainian
Academy»
- Федоренко Олександра
Олександрівна**
студентка, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
bspf6969@ukr.net
- Fedorenko Oleksandra**
Student, Kharkiv University of
Humanities «People’s Ukraina
Academy»
- Хільковська Ася Олександрівна**
доц., Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
asia.khilkovska@gmail.com
- Khilkovska, Asia**
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities «People’s
Ukrainian Academy»

- Цибульська Елеонора Іванівна**
канд. екон. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
ellatsib@gmail.com
- Чемоданова Марина Федорівна**
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
marinalaoshi7@gmail.com
- Чурсіна Людмила Василівна**
канд. філол. наук, доц., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
lchursina592016@gmail.com
- Якуніна Альона Леонідівна**
студентка, Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
yakuninaa26@gmail.com
- Яременко Олег Леонідович**
д-р екон. наук, проф., Харківський
гуманітарний університет «Народна
українська академія»
v.o.yaremenko@gmail.com
- Яріз Євгеній Михайлович**
доц., Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія»
yarizeugenio2017@gmail.com
- Tsybulska, Eleonora**
Ph.D. (Economy), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Chemodanova, Maryna**
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Chursina, Lyudmila**
Ph.D. (Philology), Associate
Professor, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Yakunina, Alyona**
Student, Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian
Academy»
- Yaremenko, Oleh**
Dr.Sc. (Economics), Professor,
Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»
- Yariz, Yevgenii**
Associate Professor, Kharkiv
University of Humanities «People's
Ukrainian Academy»

ЗМІСТ

Слово до читача	5
Трансформація соціальних функцій освіти й методів навчання:	
виклики, ризики і перспективи	9
<i>Астахова К. В.</i> Можливі тенденції впливу ПТСП на взаємодію та стосунки внутрішніх стейкхолдерів університетського сектору освіти	11
<i>Астахов В. В.</i> Про перспективи безперервної освіти в умовах кризи сучасних освітніх систем крізь призму освітнього законодавства (на прикладі НУА)	22
<i>Гога Н. П.</i> Особливості навчальної діяльності в умовах воєнного стану	33
<i>Зверко Т. В.</i> Випускник на ринку праці: можливості та стратегії працевлаштування	42
<i>Козиренко В. П., Козиренко С. І.</i> Актуальні питання інформаційної підготовки в умовах цифрової трансформації	51
<i>Статівка Н. В., Косенко А. В.</i> Сутність і функції державного регулювання ринку освітніх послуг	56
<i>Бабак К. М.</i> Формування академічної доброчесності у сучасному ЗВО ...	67
<i>Свіцова Є. В.</i> Логіка та інтуїція – дві протилежні та нероздільні складові математичного мислення	77
<i>Хільковська А. О.</i> Теорія ввічливості як засіб формування соціолінгвістичної компетенції	83
<i>Гусленко І. Ю.</i> Вплив технологій на підготовку перекладачів та майбутнє професії перекладача	88
<i>Чемоданова М. Ф.</i> Особливості викладання іноземної мови дорослому контингенту	99
<i>Бочарникова Т. Ф.</i> Мультимедійні засоби як фактор впливу на формування професійної мобільності майбутніх перекладачів	107
<i>Яріз Є. М.</i> Роль передових комп'ютерних технологій в організації навчального процесу в синхронному та асинхронному режимі дистанційного навчання	114
<i>Гончаров Г. І.</i> Особливості формування корпоративної соціальної відповідальності університетів, як фактора конкурентоспроможності	120
<i>Михайлов М. В.</i> Стратегія розвитку закладів вищої освіти України в умовах нестабільності	128

Сучасне суспільство в контексті гуманітарного знання й проблеми економічного розвитку	135
<i>Баннікова К. Б.</i> Україна як бренд в умовах війни: тенденції та механізми формування у сучасній Україні	137
<i>Berest K.</i> Efficient product pricing model as a factor in increasing an it company competitiveness	149
<i>Tsybulska E., Velychko K., Ovcharenko K.</i> Transformation of business models of entities of economic relations in the digital economy	157
<i>Яременко О. Л.</i> Боргове забруднення світової економіки як чинник інституційних деструкцій	170
<i>Collin S.-O., Ahlberg J.</i> Nepotism – its pros and cons in family business	184
<i>Дорошенко Г. О., Іванова О. А.</i> Цільовий підхід у прийнятті управлінських рішень в системі логістики та принципи побудови дерева цілей	203
Проблеми лінгвістики, лінгводидактики, літературознавства та перекладу	211
<i>Дакіч В. В., Зміюва І. В.</i> Політична реклама як явище комунікативного процесу	213
<i>Івахненко А. О.</i> Мовні засоби створення образу персонажа та проблеми його відтворення в перекладі	221
<i>Чурсіна Л. В.</i> Індивідуальна й колективна мовотворчість (на матеріалі франкомовних «фантазійних» словників)	234
<i>Михайлова Л. В.</i> Висловлення подяки в англійському дискурсі (на прикладі публічних виступів Б. Гейтса, М. Цукенберга і О. Вінфрі в Гарвардському університеті)	247
<i>Потапов Ж. Є.</i> Зображення конфлікту поколінь у драмі Вальтера Хазенклевера «Der Sohn»	252
Студентська трибуна	263
<i>Пальваль А. В.</i> Євроінтеграція в освіті: історія питання	265
<i>Якуніна А. Л.</i> Історія становлення та розвитку студентського театру ХГУ «НУА» «На Лермонтовській, 27»	273
<i>Беспалов І. А.</i> Платна освіта: проблеми та перспективи	283
<i>Зацеркляна Д. О.</i> Методи впровадження ідіоматичних виразів англійської мови у щоденну мовленнєву практику	289
<i>Федоренко О. О.</i> Психологічні особливості сучасної поведінки особистості в інтернет-просторі	300

Наука в НУА	309
<i>Кірвас В. А.</i> Експертні оцінки елементів навчального процесу (Міжвузівська науково-практична конференція 26 листопада 2022 р.)	311
<i>Астахова В. І.</i> Щорічний лютневий науковий форум зібрав рекордну кількість учасників (за результатами XXI Міжнародної науково- практичної конференції в ХГУ «НУА»)	314
<i>Тимохова Г. Б.</i> Сила традиції: конференція молодих учених «Управління як чинник економічної рівноваги»	317
<i>Іванова О. А.</i> Збереження наукових традицій ХГУ «НУА»	319
<i>Гога Н. П.</i> Мікроколективи в макросередовищі сучасного університету: позиції, ролі, підходи молодих викладачів (про проведення науково- практичної конференції молодих учених НУА)	323
Презентація нових наукових видань	325
<i>Астахова К. В.</i> Монографія, що присвячена соціокультурним можливостям загальноакадемічного конкурсу «Історія моєї сім'ї», побачила світ	327
<i>Кірвас В. А.</i> Глосарій термінів інформаційно-комунікаційних технологій в освіті	331
<i>Івахненко А. О.</i> Амхерстська самітниця в українських перекладах	333
<i>Куприкова Г. В.</i> Лінгвопоетична інтерпретація природних стихій у поезії: стаття-рецензія на монографію О. В. Ільїної «Архетипні концепти українського художнього мовомислення»	335
Відомості про авторів	341

В 90

Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» / [редкол.: К. В. Астахова (голов. ред.) та ін.]. – Харків : Вид-во НУА, 2023. – Т. 29. – 354 с.

ISSN 1993-5560

Щорічне періодичне видання «Вчені записки» Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» містить публікації результатів наукових досліджень викладачів та аспірантів академії, інших ЗВО України, зарубіжних авторів, що працюють над проблемами соціогуманітарного напрямку.

У збірнику наведено результати наукових розробок з економічних, соціологічних, історичних, правових, філологічних та інших аспектів розвитку сучасної освіти.

Видання може бути цікавим для науковців, керівників сфери освіти, викладачів та студентів.

Research Bulletin of Kharkiv University of Humanities “People’s Ukrainian Academy” is an annual periodical which publishes the research results obtained by the Academy’s faculty members, as well as by scholars from the other higher educational institutions of Ukraine and international authors working on the problems in the field of Social Sciences and Humanities.

The collection contains materials that explicate economic, sociological, historical, legal, philological and other aspects of contemporary educational development.

The publication may be of interest to teachers, post-graduates, students and all those working in the sphere of education.

УДК 08

Наукове видання

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ХАРКІВСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

Том XXIX

В авторській редакції

Відповідальна за випуск *О. А. Іванова*
Комп'ютерна верстка *І. С. Кордюк*

Підписано до друку 16.05.2023. Формат 84×108/32.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс». Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 20.69. Обл.-вид. арк. 19,05.
Наклад 300 пр.

Видавництво Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.